

84(2)6=634.5
K-59

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН
**СОЛОМБАЛАДАҒЫ
ОЛҒАН ТУЗЫ**

ХАККНИГИЗДАТ — 1953

84(20x6x)6-59304 ^{жид}
 X K 59 | Кокотин 8,
 Семомлаадафн
 1953
 28/V-91 Герносу
 10/8 1/8 (10/8)
 15/11 95/90

КО
 Р

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

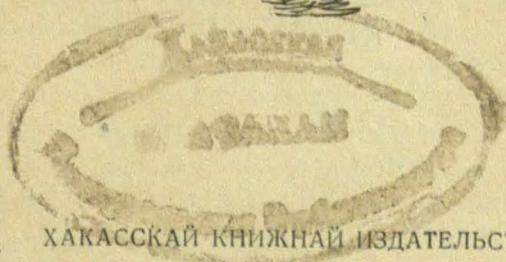
Колич. предыд. выдач _____

4/III-188

84(2)6 = 634.5
X K-59

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН

СОЛОМБАЛАДАҒЫ ОЛҒАН ТУЗЫ

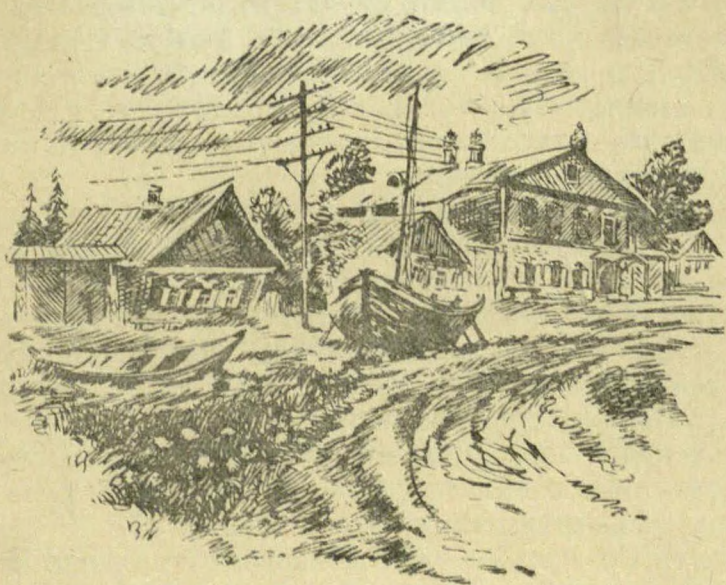

А
ХАКАССКАЯ КНИЖНАЯ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН—1953

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН

ДЕТСТВО
В СОЛОМБАЛЕ

(На хакасском языке)

ПАСТАҒЫ ГЛАВАЗЫ

Анымцох, пабанъ!

Пістінъ улица Соломбаланынъ тастынзархы хыринда амыр паза эн полған. Чайғыда чол ортызында одуванчиктер чахаяхтан турчанънар. Адайлар тураларнынъ оградалары ізігі хыринда кўнге сістеніп чатхлачанънар.

Улуғ нанъмырлар соонда улица прай тураларынанъ, сиденнерінень, ағастарынанъ паза пѳзік кѳгерчеткен тигірінень хада нанъмыр соондағы улуғ салбыхтарда кѳріндестегі чіли кѳрінченъ. Піс пістінъ чачын парустыг пос иткен корабльларыбысты ыраххы чўзіске позытчанъмыс.

Часхы суғ тасчатхан туста олғаннар улицача кимеліг паза салыцахтыг чўстір чѳрченънер.

Улица Соломбалка суучахтынъ хазынанъ пасталчанъ. Агас чабыглыг кичіг турачахтарнынъ аразында палыхнанъ садыг итченъ Орликовтынъ ікі этажтыг туразы пөзік көрін турчанъ. Орликовтынъ туразынынъ алтындагы этажында пістінъ семья чуртачанъ.

Минінъ пабам „Святая Ольга“ тіп улуг нимес суднонынъ матрозы, полярнай экспедицияда ол халган. **З**Піс пабамны ўдескен ол июльдагы кўнни мин чахсы пілчем. Портта суғ хазында даа ізіг паза тынысха даа аар полған. Ізіг кўн тозынның таснанъ төзеен чолны ізіт салған. Грузчиктернінъ сырайлары тирге ол полглап парған полғаннар. Суғда амыр полған. Ізіп парған воздухта тюлень чаанынъ паза тустаан тресканынъ хазыр чызы чыстан турған.

Сірер ыраххы чўзіске парарға тимненчеткен улуг корабльларнынъ хайди таарланчатханнарын көргезер бе?

Грузчиктернінъ андар-мындар ла тўрче чўгўріскен аразында причалда кинетін „Вир-ра!“ тіп, хазыр хысхырыс истіле тўскен. Ол „Көдір“ теені полча.

Лебёдка¹ олох секундада палубада оор пулудына сулғал парып, өткін тыдырап пастапча. Трос² угаа тыыда тартылчатханнанъар хорғыстыг даа полыбысча: кинетін сыдаспин ўзіл парар полза чи!

Сынында, пір дее хорыхчанъ ниме чоғыл. Молат тросха нинче-де унның хап—аринча пустяк нооза. Маға молат тростта пір буксирнай пароход, ойначанъ на ниме чіли, іліл парғанын көрерге киліскен.

¹ Лебёдка—груз көдірченъ машина.

² Трос—элченъ молат канат.

Стропнанъ¹ уғаа даа тыыда тартыл парған кипалығ хаптар чарды тӱзеен орыннанъ ниик ходырылчалар. Амды лебѣдка, грузтынъ аарына хомзынған чілі, тыдырабин кӱӱлче истілдіре немес кібіренче. Унға піткен парған грузчиктер, хаптарны туда, кипаны бортсар кӱӱлче ағылчалар.

— Ам даа пазох!—грузчиктернінъ улуғлары хысхырча.—Кӱӱп ниместенъ кӱдіріп одыр!

— Позыт!

Хаптарнынъ кипазы, палуба ўстўнде чайхалып, трюмзар кӱӱлче тўзіп одыр.

Пірееде палуба ўстўнде педек харынның улуғ бочкалар, чоон хырчыннанъ ўрілген тегілек корзиналар паза тіріг дее інектер салбанънасчалар.

Штурман таарласты эрінчеткен чілі кӱр турча. Ол кӱк китель кис салтыр. Кительнінъ мархаларында кўннінъ сағы чалтырап тур. Парусинаданъ тіккен улуғ мелейі, штурманнынъ кеен костюмына, кӱбізін, тізенъ, ӱкерек якорьлығ сіліг фуражказына пір дее киліспинче. Пілдістіг, андағ фуражкаларны садығ флодында полчатхан капитаннарға, штурманнарға паза механиктерге кизерге килісче. Че ноға-да кӱбізі моряктар форменнай фуражкаларға хынғлабин, оланъай кепкалар кисчелер.

Мині ол уғаа тынъ чапсытча. Чудактар! Соломбалладағы олғаннарнынъ полғаны ла чалғыс фуражканынъ на ўчўн моряк поларға тимделер.

Таарлал парып, чӱр сығарға тимнел парған „Святая Ольга“ мині хайхатхан. Сынап таа ол мында нима таарлирға турчатхан улуғ океанскай пароходтынъ хыринда уғаа даа кічичек пілдірген. Че олғаннар ойынында оларны ікі командаа чарчатса, мині: „Матка, матка, хайзын аларзынъ?“

¹ Ст р о п—грузтар кӱдірченъ пағданъ иткен тўўнчек.

„Иртышты“ ба алай „Ольганы“ ба?—тіп сурзалар—мин пір минута даа талластырып ікінчілөбөсчүкпін.

„Иртыш“—инъ улуг паза инъ чазаглыг океанскай пароход. „Ольга“, тізенъ, кічичек анъ-нирға ла чөрченъ судно. Че паза нима зе! Конечно, „Ольганы“. Пастағызында „Ольганынъ“ пөзік мачталары, тыда сарылган парустары, чазыттыг үрілген снастьтыг чалгыс көрімі ле, олган сағызын санъай ла көдіріп пастаан. Ікінчизінде, боттарда¹ паза шкуналарда² инъ чалтанмас, инъ өткін паза инъ не опытной моряктар чөрчеткенін піс пілгебіс.

Ўзінчизінде,—анзы өні,—„Ольга“ пароходта минінъ пабам парчатхан полган.

„Ольганынъ“ палубазында санах тартып чөрченъ устыг турғыза хулахтыг, хойыг түктіг адайлар үргеннер. Суғ өтпөс пөріктіг паза парусиновой курткалыг матростар шлюпкаларны пик иде палғааннар. Пароходтынъ парарын көзітченъ көк төрт пулунъныг ах флаг мачтада іліл парган полган. Парарына прай нима тимде полган.

Мин ол күнде пабамнынъ ачых-чарых паза чоохчыл полганын ундубас иде сағын салгам. Ол ам даа чиит, сагалы чох, көк харахтыг паза сарыг көні састыг полган.

Пабам оланъайда тилем чоохтанмас кізі полган.

— Синненъ, Николай, пір сөс тее сагып полбассынъ,—тіп удаа чоохтанчанъ агаа ічем.—Аба ла осхас!

Пабам хызарчанъ, күлімзіреченъ, че пір дее нима нандырбачанъ. Ол чахсы кізі полган, че абаа пір дее төй полбаан.

¹ Боттарда (бот)—пір мачталыг улуг нимес судноларда.

² Шкуналарда (шкуна)—ікі мачталыг парустыг судноларда.

Парар алнында ол пасха матростарнанъ хадá трактирде араға ізібіскен, аннанъар анынъ ол оланъайдағы чоохтанмазы чох пол парған полған.

Пабам піссер причалзар трапча нинче-нинче хати чўгўр килченъ. Ічем ағыринчах ылғачанъ.

— Тая, — пабам ічемні часхарған, — мин сонъы чылда айланзам, көп ахча алып алам паза талайзар парбаспын. Андада пістінъ чахсы чуртас полар! Оолғынъны хайралла... Анымчох, Димка!..

Пабам теен: „Пістінъ чахсы чуртас полар!“ Мин аны уғаа пик сағын салғам.

Трапты алыбысхан соонда, матростарнынъ ипчілері чар хазында сыхтасхлап, халахтанысхлап сыхханнар. Кічицек палачахтар, хорығып ічелерінінъ юбкаларына чапсыныбызып, кізі истері чох ўн салып ылғасхлабысханнар.

Ўс хати тапсаан хазыр гудок хайдағ-да таныс нимес, хомзыныстығ сағба пирген.

„Ольга“ пристанънанъ хыя парып, ананъ айланыбызып, Севернай Двинача төбін талайзар көөлче пар сыххан.

Ўдесчеткеннер чар хазында ўр турғаннар паза „Ольга“ айланчыхта көрінмес полғанча анынъ соонча көр турғаннар.

... Піс ибзер айланғабыс. Ананъ ағам килген. Ол хайда-да ізібіскен, поэнынынъ ағас азаананъ чадап ла пазып, ханаа чөленіп ала сиден істінче килген. Сахта ағам пір дее хомзынмачанъ. Араға, тізенъ, аны поэнынынъ ачин кемге ле полза чоохтатырчанъ.

— „Ольга“ парыбысхан, а мин халғам... Татьяна, мин мында нима идербін? Мында морякка пурлығыстығ. Хара айнанынъ талайы! Син, Та-

тыяна, хомзынма, Николай айланар.—Агам ағас азағын палкананъ сапхлап одырған.—Піс прай чуртазыбыста талайны харғачанъмыс, а талай чох піс нмее чарапчабыс! Мин чи ам пу аға-захнанъ хайдар? Сугны ла чар хазынзартын багорнанъ ідіп одыарға чарирбын чізе. Мына минінъ пабам читон часха читіре пароходнанъ талайча чўс чөріп, сөбгі-сағын талай тўбінде чыып салған.

Ічем ағамны узирға чатырған, че ол тызын-мин турған. Ол поэнынъ чуртазынанъар чоох-тап пастаан, талайға перін турған, че олох туста поэна паза талайча чўс чөрерге киліспезіненъ-ер хомзынған.

Андрей Максимыч Ах талайнынъ заливтерінде рюжалар¹ турғысхлаан, тюленьнерні пуста багорларнанъ чоо саап турчанъ, ыраххы чўзіске чөрченъ судноларда тоғынып, кізі чиріндегі көп порттарда полғлаан чиит тустар иртклеп парғаннар.

Максимыч көп чобағ көрген. Өлім суднонынъ талал парған тизіктеріненъ пахлачанъ, хорғыстығ штормовой погодада хумнығ тайыстарда паза хаялығ чарларда чазын турчанъ.

Че хачан моряк тоғыс чох халза, чарда даа ниик полбачанъ. Ол тоғыс тілеп көп парусниктернінъ паза пароходтарнынъ пасхыстарын типсеченъ. Аны ачырғастығ, аар чуртас ахчаны паалирға паза хырт көрерге ўгрет салған.

Ол талайны кічігденъок сығара, анынъ салғактарында абыдыл чөріп пілген. Ағаа кирі пілістіг морякка, өлгенче дее чўс чөрзе чарирчых! Че азах чохтар суднода кирек чоғыллар. Оланъ-

¹ Р ю ж а л а р (рюжа)—палыхтачанъ пасхачыл снастьтарнынъ пірсі.

ай ла ревматизм аар ағырыға айлан парған. Максимыч ағамның азағын кизібіскеннер, ол аның инъ улуг ачии полған.

Боцман чуртазында чибіргіче аварияны паза корабльның крушениезін тынъ ирееленіп иртірген. Че талайны өлгенче халғызарын паза ағас азахтыг ахсап чөрерін зе, ол хачан даа сағынмаан.

ІКІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Матростынъ ўлўзі

Піс пабамны ўр паза сыдамахтыг сағаабыс.

Ічем чут, штормовой харааларда узубачанъ. Ол лампадканы сиргек көрченъ паза чилнінъ хомзыныстыг сығырызын истіп, пабамнанъар сағынып одырчанъ.

Хачан хысхы тоозылып, пістінъ Соломбалка суучах пустанъ поэып парғанда, мин ічемненъ кўннінъ сай сур салчанъмын:

— Іченъ, ам даа нинче кўндір?

— Ўр нимес, амды ўр нимес,—нандырчанъ ол.

Пабамның хысхачах таа рейстенъ айланған кўні, пістінъ семьяда хачан даа улуг ўлўкўн полчанъ.

Ол рейстенъ талай ала пуғазын ағылчанъ. Ічем палых хаарарға чапсынчанъ. Ананъ пабам ағаа ахча пирченъ, ол садыгчы Селивановтынъ лавказынзар парчанъ. Хачан ахча Селивановха алым төлирге читсе, ічем маға лавкаданъ нинче пар конфеталарның инъ ниигіненъ фунттынъ четвертынче мятнай конфеталар ағыл пирченъ. Ол пірееде паға чіс салған, ахха пысхан, көөп парған анистіг халазычахтар садып алчанъ.

Ағам хайдар-да парыбох килченъ. Ол бутылка араға ағылчанъ. Олар пабамнанъ стол кисті-

не одырыбысчанънар. Пабам пір чірчечек ізібіс-сѡк, кѡп чоохтанып паза хатхырып пастабысчанъ. Мин изіріктерінде кѡредірген, пістінъ улицада чуртапчатхан пасха моряктар хырызынчатхан чі-ли пір дее хырызынмачанъ.

Пабам, тізенъ, пір ле хати, капитан анынъ тоғынғаны үчүн тѡлебинчеткеніненъер, капитан-ны прай айналарзар ызыбызарбын тіп чоохтан-ған. Ол кўн пабам пазын стол ўстўне хыйын са-лып, ол ла пір сарынны ўр иде сарнаан:

Матрос чуртазы, пос каторга,
Хайдағ аардыр паза ачығдыр ол!
Ханнанъ, тирненъ таап алған ахча—
Мына сіерге моряктынъ прай чуртазы.

Хачан пабам хараазына ибде халчатса, чахсы полчанъ. Пабамнынъ іди ибде халғаны судно ко-тёлын арығлирға турыбысханы паза команда та-лай хазындағы вахтада тоғынчатханы полчанъ.

Иирде пабам минненъ хада стол кистінзер одырып алып, маға карандашнанъ пароходтар хоостачанъ. Салғахтар пароход ибіре сынох сал-ғахтар осхас, ах кѡбіктіг полчанънар. Пароход-тынъ трубазынанъ хойығ хара пора тўдўн сых-чанъ. Мачтада вымпел¹ чалбанъначанъ, конечно, пароход сын чѡрісненъ парчатхан осхас полчанъ.

Пабам, хоостапчадып, чарыда чоохтачанъ:

— Мынзы якорьнынъ ілчірбезіне кирек пол-чатхан клюз,—ананъ пароходтынъ алнында ха-рағасха тѡй кічицек тегілегес сиип салчанъ.—А мынзы брашпиль, андағ, якорь кѡдірченъ маши-на. А пу штормтрап—пағнанъ иткен пасхыс...

¹ В ы м п е л —узуи паза нискечек флаг.

Іди мин пабамнынъ хоостарын пастыра ко-
рабль науказына ўгрен турғам...

Че пір чыл пазынанъ пабам айланмин салған.
Время иртіпчеткен, че „Святой Ольгаданъар“
пір дее сағба чох полған.

Андада Германиянанъ чаа пасталыбысхан пол-
ған. Прай ла чирде наа паза маға таныс нимес
„мобилизация“ тіп сӧс истілченъ. Мин солдат
шинельлері кис салған таныс тоғысчыларны кӧр-
гем: олар чааға парчанънар.

Газеталарда чаа ла киректеріненъер пасчанъ-
нар. Мин „Всемирнай панорама“ журналда кӱлкістіг
хоостал парған Вильгельмні—Германиянынъ им-
ператорын кӧргем. Ол каскалығ полған. Чоғар ал-
дыра толғап салған кірбее сағаллары чыдалар ла
чіли сырайысханнар, сырайын, тізенъ, чабал ха-
зыр иде тудыбысхан полған.

„Святой Ольганынъ“ моряктарынынъ туған-
нарынанъар ундубысханнар. Ічем піліп аларға ха-
разып, Петроградсар пасчанъ, че нандырығ алба-
чанъ. „Ольганы“ немецтернінъ суғ алтында чӧр-
ченъ кимезі Ах талайнынъ ніскезінде талай
тӱбіне тӱзірібіскен тіп чоохтасчанънар. Ічем ол
чоохха киртінмеченъ полған, піс часхыданъ сы-
ғара пазох кӱннінъ сай пабамнынъ айланарын
сағып сыххабыс.

Кӱскӱде Мурмансктанъ Архангельсксер Пла-
тонов матрос килген. Ол, постарынынъ суднозы
„Ольгаданъ“ ікі кізі халғанын таап алған тіп,
чоохтап пирген. Пусха хызыл парған „Ольганы“
моряктар Новая Земля островтынъ Севернай са-
ринда халғыс салғаннар.

— „Ольганынъ“ кирегі хомай,—тіп Платонов
чазырбин чоохтачанъ.—Сынап улызығ ыспаза—
ол кізілер ўреп парарлар.

Че улызығны, конечно, пір дее кізі ыспаан.

Піс ічемненъ хада ам даа сағаабыс. ічем пас-
ха кизілерзер кип-азах паза пол чуурға кўннің
сай чөрченъ. Іди төрт чыл иртіп парған.

Пірсінде ічем иирде орай киліп, ағама чоох-
тапча:

— Ханны чох идібистілер.

— Өдір салтырлар ба?—тіп сурған ағам.

— Пілбинчем,—теен ічем.—Че чаа ла паза
полбас тіп чоохтасчалар.

— Ууча ікінчилеп чоохтаан,—тіп ағам кўлін
салған.

Ағам хайдаг уучаданъар сағысха кир турға-
нын мин пілбеем. Че ол андаг онъдайларны піл-
ген полтыр нооза: пір ханны өдір салғаннар, че
ікінчі кўнінде наа хан турыбысхан.

Мин ағамнанъ ханнар хайданъ килчелер тіп
сурғам, че ол, тізенъ, пазох кўлімзіреп, нандырған:

— Мойын на пар полза, хомут табылар.

— Арса, чаа тоозыл парар—андада „Ольга-
ны“ тілеп парарчыхтар,—тіп, ічем ізеніп чоох-
танған.

Мынынъ алнында ағам ічеме Николай (минінъ
пабам) хайди даа полза килер тіп часхарчанъ. Че
амды, тізенъ, ол пазын на чайхап салған:

— Чох, Татьяна, амды орай. Тілегнінъ туза-
зы чох полар.

Ічем ылғабысхан. Мин пабамны паза хачан
даа кѳр полбазымны пілін салғам.

Ўзінчі главазы

Аға

Позырах. Иртен. Училищезер парарға ки-
рек чох. Иргі погребтің чабии алтында улуг
чылтырах пузычах сорайчатхан. Анынъ узында
аар харах чазы сағылча.

Кичее сиденде марттағы алах парған хар по-
раан орал турған. Че иирде, тізенъ, чил тўс пар-
ған. Сымсырых паза чылығас полыбысхан. Сағба-
суғба чох часхы нанъмыр тамчылары хар ўстў-
не тоолап сыхханнар.

Че танъ алында тооп чўрибіскен.

Пістінъ не севердегі часхы чиллерненъ паза
тубаннарнанъ, нанъмырларнанъ іди оой ойнапча
паза соохха тонъдырғлапча.

Ағам барометр сўлейкезін хол салаазынанъ
сапхлап, ананъ хырызынча. Барометрнінъ стрел-
казы делениеліг пасхызычахтарча сегірче. Ағама
хайдағ даа погода турза, пасхазы чоғыл. Пар-
чанъ чир чоғыл—суғда пус, карбас¹ чар хазын-
да, сўзірбе сенекте стенада іл салған турча.
Че ағам іди ле пос онъдайынча тарынча. Тар-
ғынах комната, кухняда паза сиден істінде ип-
чілернінъ узы-пазы чох нахланыстары чархастыг.
Кізінінъ суғзар парары килче.

Кўн хончыхтынъ туразынынъ чабии кистінзер-
тін нимее-де чапсып парған чіли кўрче. Иртенгі
ниик сооғычах санъай ла нымзап парған. Кўлеткі-
дегі ле салбағастардағы хырбых пузычахтар хай-
ылғалахтар. Паза погреб чабиинанъ ағып тооп пар-
ған, нымахтағы ла осхас, сорағай пузычах халған.

Сорағай пузычах ўреп парған Василиса уучам-
нынъ хрустальной дворецтенъер ычанъ нима-
ғын минінъ сағызыма кирді. Арса, пу ир-кўлўкті
сорағай пусха айландыр салған тарынчах сыбы-
рағчынынъ наа хылығы полчанъ? Че маға ир-кў-
лўк аястыг нимес. Ол хайди даа полза кізее ха-
табох айлан парар.

Кўн чабығданъ пўзік кўдіріл парған, ананъ піс-
тінъ сиден істін прай чарых иде чарыдыбысхан.

¹ К а р б а с — талай кимезі.

Мин пір чірче ізіг сугны ізерге манънанглахтох, минінъ арғызым Костя Чижов пістінъ сидензер кире салған. Ол холында хысхацах ағас тудын салтыр. Ағазы воздухты пропеллер ле чілі пулғап турған.

Трах-та-тах!

Уналып паза чылтыраспинанъ соргай пузычах унал парған. Че кӧр, Костя, мин пӱӱн синненъ пурун пірее ниме ит саларбынох!

Василиса уучамнынъ нымағы ундул парған.

Ағам сӧзірбезін пулунънанъ пулунъа прай комнатаа тарт салған. Тӱрче идіп суг талал парар—навигацияға паза палых тударына тимненерге кирек.

Ағам ниме палғачанъ ағас інъелер чазағлапча, оларға тӧй пасхачыл соғаннарны мин Костя Чижовтынъ книгазындағы сас племяларда кӧргем. Інъелерге иирген чіптер тӱріл парған полған. Килкім тырысхлап парған холларында інъе тіріг ле ниме осхас полған. Ол, сӧзірбенінъ харахтары ӧтіре чылан на чілі, ӧтіп сығып одырған. Полған на наа тӱӱнчегес тӱӱлзе, сӧзірбенінъ тизии кічігденъ кічіг ле полып одырча.

— Мыны ниме піди чырт салған? Сортан ма хайдағ?

Мин ағамны ибіре пас чӧріп, палыхтачанъ киректенъер сурағластырчам.

Ағам палых тудызынанъар чоохтазарға хынчанъ. Мин анзынанъар чахсы пілчем. Ағамны чоохтандырып ла алары кирек. Анынъ аразында шкунаданъар сағысха кирібізерге оой поларчых. Ол маға хачанох шкуна ит пирер полған.

— Хайдағ анда сортан!—тӱӱнчекті тӱӱ тартып ала нандырча ағам.—Восточнай Яда сугдағы хахтыхха хаап партыр. Ол суучахха поғырпохсахты кем не тӧкпинеч!.. Андағ даа полза

анда ала пуға чуртапча. Кӧрдек се: хайда погыр-похсах кӧп, ол андарох сыынча. Кӧрчезинъ, хайдаг чабал палыхтыр! Андаг чирлерденъ азыранча. Че пӧске, палыхчыларға, паза пӧр ирее прай ла снастьтарынынъ тыыда чыртып салчазынъ. Ала пуғалар паза подъязоктар хумзар, хайдар полза Шилов островсар сыхпинчалар. Хумныг суғда хахтыхтар даа чоғыл, палых таа чоғыл. Пескарълар—олар палыхтар ба

хайди! Хоосхалар ла азыралы. Ол онъдайнанъ колюхаларны¹ даа палых тӧп адирға чарир...

— Колюханы хоосхалар чӧбинчелер. — Мин пӧстинъ чоохтасханыбысты чарадып, хачан кирек полза, сӧзирбенӧ кӧдӧр пирӧп одырчам. — Пӧстинъ Матроско колюшканы чыстап ла алча, че чӧбинче.

Уғаа кирӧ Матроско полда сабыхсыпча. Пу уғаа кӧйтӧк хоосха. Хачан кӧн хараа хыя парыбысса паза полдагы кӧн чарии чылыбысса, Матроско поэынынъ орнын алыстырыбоғысча. Ол кӧн хараана хынадыр.

Матросконынъ харахтары чабыхтар, хайдагда пӧр дее нимее кирее халбинчатханға тӧй кӧрзенъ, анынанъар чоохтасчатханнары ағаа пӧр дее кирек чох, ағаа чаба тӧкӧргедег осхас. Кӧйтӧк!

Матроско кирӧбискен, хачанох минненъ ойнабинча. Иди дее полза, кӧскелернӧ мынынъох

¹ К о л ю х а — хазалчыхтыг ооғас палых.

алнындағы чіли чапчанъ тутча. Матроско час палыхха прай нимеденъ артых хынча.

— Пістінъ Матроско—алыхтыг,—тіпче ағам.— Ол „Ксенияда“ чӧрченъ ўреп парған капитан осхас нооза. Пастагыданъох сығара ағаа пір дее кок¹ киліскек иде азырал ит полбачанъ полған.

Мин „Ксения“ пароход полчатханын пілчем, че ѳнетін сурчам:

— „Ксения“ чи, ол андағ шкуна полған ма?

— Чо-ох, „Ксения“—ол тимір пароход...

Шкунадағы капитаннар алыхтыг ниместер, ноо даа нима чіпчелер. Поморская чон простой нооза.

— Ағанъ, шкунаны чи кем итchedір? Плотник-тер бе?

— Корабль устары итчелер.

— Че син чи, ағанъ, шкунаны ит поларчых-сынъ ма?

— Шкунаны пір кізі ит полбас. ТӅс кирек. Тоғызы кӧп...

— Чох, ағанъ, улуг ниместі чи, мындағны... мына мындағасты...

Мин холнанъ ойначанъ на сині кӧзітчем.

— Ол андағ хайдағ шкуна полчанъ!—тіп, кўлімзірепче ағам.—Модельге...

— А син, ағанъ, сӧлеезінъ хайза. Ит пирер-зінъ ме? Мин саға пірее нима идібӧк пирем... Пілчезінъ ме, мин саға нима ағыл пирем... Піл-бинчезінъ? Кошка таап пирем. Салковайға орна-зып алып, ағыл пирем.

Кошка кічичек якорь. Ағам ирткен чылда поэнынынъ кошказын суғ тўбіне тўзірібіскен. Че палыхчы кизее кошка чох пір дее киліспинче. Кошка чох хайдағ палыхтас полчанъ!

¹ Кок—суднодағы повар.

59304.

Че ағам чөпке кірбинче. Ол шкунаны ит пирер, че кошка кирек чох. Оғырлаан пол парза, сырбалыбызарлар—ананъ кем сын, кем сын нимезін ұзұр чөр. Ағаа кізіни кирек чох.

Че маға пасхазы чоғыл, шкуна ла ползын.

Ағам поэы иткен чабызах скамейкачахта одырча. Ол чахсы плотник. Полған на матрос плотник поларға кирек. Ағамнынъ сазы ўгбереп парған, парусиновой көгенегінінъ мойдыриинынъ ілбіктері систін парғаннар. Поэынынъ палыхтачанъ сөзірбезін тағырапчадып, ол поморскайларнынъ сөб тартылчах сарыннарын сарнапча.

Сарыннарда Поморье—палыхчыларнынъ станоктары, Ах талайнынъ промыселлері хатап сағысха кірчелер.

Мин ағамнанъ Поморьеденъер чоохтап пирерге сурынчам.

Манъ ма,—хол саапча ағам.—Ам нымахтар чоохтап одырчанъ тустар ба! Амох часхы чит килер, палыхтап парарбыс, анда кўн тооза даа чоохтап одыр. Синненъ піс Ах талайда палыхтачанъ ползабыс! Алғым чир!

Мин, сым на полыбызып, истіп одырчам. Ағам чоохтап одыраға хынмаан, че ундуныбысхан. А маға ол ла кирек.

Піс синненъ хада ыраххы талайзар парустыг парчанъ чіли карбастыг парчанъ ползабыс, я! Анда чил талайнынъ тустыг суун кізее чачыратча, хазиинъ хозылар—андада сыдамахтыг пол парарзынъ, кнехта¹ чіли палубада пик тудыларзынъ! А анда чоохтачанъ кізілерні истіп ле тооспассынъ. Сарафаннарны, хурларны, кокошниктерні көріп ле тооспассынъ. Хыстар тахта хыринзар хороводха чүтүріс килзелер, сарыннар сарназы-

¹ Кнехта—палубадағы тимір прищельная тумба.

быссалар, көрерге дее хыныстыг. Көгенектері ахтар—харға тинънедег. Ленталар—андаг ънънігні тигір хурында даа көр таппассынъ. А талай хырындагы ағастар—парусниктерге мачталар турғызарға уғаа чаразыхтар. Харағай ағастарнынъ салаалары чалбахтар, аарлар, абани ла осхастар...

Максимыч ағамны истерге чахсы!

Ағам хысхыда иир сай фонарьлар тамызарға чөрче.

Уғаа харасхы. Піс тасхар сыхтыбыс. Пазох соох полыбыстыр.

— У-у... чылтыстар хайдаг көптір!—хахап-чам мин.

— М-м... ол ла син полбинча,—тіп, пір дее нимее салбин нандырған ағам.

— Ағанъ, тигірде чи прайзы нинче чылтыс полар ни? Пір мунъ полар ба?

— Артых арах полар.

— Миллион чи?

— Миллионнанъ даа көп полар.

— А миллион миллион полар ба?

— Поларға кирек, санабаам.

— А кем санаан, ағанъ?

— Академияларда санааннар тидірлер.

Максимыч ағам академияға ноға-да киртінгле-бин полчанъ.

— Пістінъ Поморьеде академия даа чох чылтыстар пастыра чол тутчанънар.

— Ағанъ, чылтыстарны кем сағын тапхан? Худай ба?

Мин пір дее ние піл полбинчам! Ічем чылтыстарны худай сағын тапхан тіп чоохтапча. Костя чылтыстарны профессорлар асхан тіп чоохтапча.

Ағам кўлімзірепче, че тапсабинча. Ол, конечно, чылтыстарны кем сағын тапханын пілче!

Соломбала

Соломбала—остров. Піс островта чуртапчат-хан чонмыс.

Аны Костя Чижов чоохтаан, че піс агаа кир-тінмеебіс. Приходской училищеде піске чоохтаан-нар: остров сугнанъ ибїртір салған чир хырым-дығы. Соломбала прай саринанъ сугнанъ ибїртір салған полар ба?

— Клятва пир!—тіп хысхан Гриша Осокин. Ол торжественностьха хынчанъ.

Костя тын тартынмин табырах чоохтанъ хай-даг-да чазыттыг чоох чоохтабысхан. Че иди дее полза, олғаннар киртінмеееннер.

— Онъ холны чоғар кōдірерге кирек,—тіп кўстенген Гриша.

— Сынап остров полбаза, пўгўр пол парим тіп чоохта!

Костя піс сурған нимені прай толдырған. Олған-нар аны ибіре тур салып, пілінмин дее ысханнар.

— Харған,—тіп Аркашка Кузнецов кōйлче чоохтаныбысхан.

— Позынъ харған,—тіп Костя чабал кōріп нандырған.—Худай чоғыл!

Ол худай чоғыл тіп пастағызын на чоохтан-маан. Піс тапсабаабыс. Андада Костя, азағын соон-зар алдыра пазын салып, олғаннарзар кірерге тим-нен салып чоохтаан:

— Соломбала—остров тіп, хол тутчам. Кем-ненъ?

Мынзы наа ниме полған. Андаг случайда піс чоохтачанъмыс: „Че талазанъ“ алай ба „Закладха саапчам“. Хачан Костя прай онъарылыстыг иде чоохтаглап пиргенде, піс ол сын чоохтапча тіп киртінгебіс.

Піс острова чуртапчатхан чон полғабыс. Соломбаланы суғ ибiрген—Севернай Двина, анынъ азырығы Кузнечиха паза нiскечек суучах Соломбалка. Ол хайдаг-да пасхачыл суучах полған: ол iкi пилтірліг, че анынъ пасталып ахчатхан орны чох полған. Соломбалка пір пилтіріненъ Двиназар кире аххан, пірсіненъ, тізенъ, Кузнечихазар.

Толғалыстығ суучах ағас аразынзар ырах парыбысча. Игір іріктеп парған ольха ағастар суғзар чар хазынанъ элгепчелер. Штормда даа, хачан Двинада улуг чилде салғахтар хайнап киліп, сыылапчатхан туста, хачан улуг суғларзар кимененъ дее сығарға хорғыстығ полчатхан туста, Соломбалка, тізенъ, сала-сала ла підіреліп турча. Чар хазындағы ла ағастар чоохчы паза хыймырастығ арах полглап парчалар. Суучах Соломбалскай островтағы чабызах сыннығ тыт ағастарны хучахтаглап алып, Севернай Двинаданъ пірік парча.

Мында Маймакса—Двинанынъ суднолар чөрченъ азырығы. Архангельскай портсар океаннанъ паза Ах талайданъ шкуналар, боттар паза пароходтар килчелер.

Маймаксанынъ хазында—ағас чарчанъ заводтар паза ағас биржалары; чардыларнынъ складтары.

Ағас биржаларынынъ причалларында хараа, күнөрте английскай, норвежскай, шведскай пароходтар таарлалчалар.

... Іди Костя Чижов сын чоохтады. Соломбала сыннанъ даа остров. Костя хачан даа пірее хайдаг-да хыныстығ паза кізі дее сағын таппас ние сағынып алча.

Костя пістенъ прайзыбыстанъ кўстіг полған, че піс пастағы туста анынъ кўзі парын ниее санирға хынмаабыс. Анынъ састары, ыраххы

чүзиске чөрченъ пароходтагы оолларни чили, хыйыр чара тарал парған полған. Ол пістінъ істібісті кӱйдірченъ. Мин састарымны кӱп хати чара тараглап кӱрченъмін. Пазыма чарым ковш суғ урарға килісченъ, че суғ хуруп парзох, састарым турглап килченънер—чара тарааным, тізенъ, пір дее полбаан чили, чох пол парчанъ.

Костя Чижев лямкалығ аллығ пора стан кисченъ. Лямкалары хара полғаннар. Костянынъ станын чоғар тартынглапчатхан онъдайлары хостыра, ағаа лямкаларны ўр ниместе тік пирген осхастар.

Хачан Костя пістінъ улицазар пастап ла килгенде, олғаннар аны хынызы чох удурлааннар. Мынынъ алында ол ўзінчі проспектте чуртаан полған. Че ўзінчі паза ікінчі проспекттегі олғаннар—пістінъ ырчыларыбыс. Олар Кузнецовтарнынъ голубогын-монахты ӱдіре сўр салғаннар, пылтыр Севернай Двинада киме пылап алып, піс-

тиненъ пір чарымнанъ артыгох пөзік пус тағы-
чах ит салғаннар.

Костя азағын харчи-пирчи сал салып, тумбо-
чка ўстўнде одырған. Піс суучахтанъ айланчат-
хабыс. Иир андағ чап-чарых, амыр паза чылығ
полған, кізінінъ ибзер дее нанары килбин-
четкен.

Аркашка Кузнецов наа оолахты көр салып,
харахтарын піссер сығыныбызып, анынъзар ча-
ғын иде пас килген. Пістінъ улицада Аркашка
осхас өтіркес оолахты таппассынъ.

— Эй, син, пістінъ улицазар нимее килгезінъ?

— Син аны садып алғазынъ ма?—тіп, пістінъ
чапсызыбысха, Костя хорыхханын пір дее көзіт-
пеен. Ол пірдее дее пасхазы чох паза көблче
піссер көрген.

— Садып алғам—пис ахча төлеем!—тіп көді-
рілчеткенін көзідіп нандырған Аркашка.

— Ниик,—теен Костя.—Іди прай Соломбала-
ны салковайға садып алғадағ.

— Син махтанма, а то читір пирербіс... Сў-
стіріп одыр пістінъ улицаданъ!

— Мин позымнынъ уликазындабын. Минінъ
пабам көзерде комната ўчўн пір пуд яблах пир
салған. Ол саға пис ахча нимес!

— Син пістінъ улицазар көс килібіскезінъ ме?
Хачан?—сурғам мин.

— Кичее иирде.

— Че іди чоохтирчыхсынъ,—амырап парған
Аркашка Кузнецов.

— Андағда амды пістизінъ... Чарир... Че ноо
ниме зе, олғаннар, ағаа пастағы туста уучанынъ
стулычағын пир көрченъ ме?

„Уучанынъ стулычағы“ тіп кізіні пірее пілдіс-
тіг чиріненъ сала тепкені полча.

— Сынап көр!—Костя тур киліп, Аркашка-
зар пас парған.—Мин саға андағ стулычах көзіт
пирем, син аны ўр ундубассынъ.

Аркашка нандыра пазыныбысхан.

— Чарир хадылбаспын. Мин чора ла... Хо-
рыхпа...

— Мин синненъ угаа тынъ хорых парғам!—
тіп кўлінібіскен Костя.—Син позынъ даа хорых-
па.—Ол холларын стан ізептерінзер суғыбысхан.

— А син чўзерге пілчезінъ ме?—кўліп сур-
ған Гришка Осокин.

— Сині ўгрет саларбын.

Мин наа оолахха хыныбысхам. Мин агаа хол
пиргем.

— Синінъ адынъ кемдір?

— Костя... А сини чи?

— Мині Димка тіп адапчалар, а фамилиям
Красов. Пісненъ хада ойнирға паранъ!

Орликовтарнынъ улуғ сиденінінъ пулинда
иргі, чардығы іріктеп парған, тастал парған, пог-
реб турған. Погребті хачанох талабызарға иткен-
нер, че ол сағам олғаннарға ойнирға тынъ чахсы
орын полчатхан. Пірееде піс погребті корабль
каютазы ит салчанъмыс, сынында, туранынъ элері
пісті погребтенъ удаа сығара сўрченънер, че піс
андар пілдіртпин пазох кіріп алчанъмыс.

Чурттынъ эзі, Анна Павловна Орликова, ту-
ра хыриндағы кічіг садычахта тынанарға хынчанъ.
Мында, тастарданъ ибіре салыл парған клумба-
ларда, хойығ лепестоктығ астралар, аютины глаз-
ки, маргариткалар¹ чахаяхтанғаннар. Піске сады-
чахсар чағын даа парарға чарадылбачанъ.

Анна Павловна пісті көр салып, прислугазын
алай ба оолғын хығырып хысхыр пастабысчанъ.

¹ Астралар, аютины глазки, маргариткалар—
чахаяхтарнынъ аттары.

Иб эзіне оғырлар чапсыныбысхан тіп сағынғадағ полчанъ. Андада, улицада хачаннанъох пеер хысхацах станнығ тіп солалығ, ніскечек инъніліг пѳзік гимназист Юра сых килченъ. Ол хурын систіп алып, пістінъ сообысча тудызарға сүріс чѳрченъ. Чалтырах иде арығлалған чалбах пряжка воздуха чалтынъначанъ.

Піс хорығып тари-тари чүгүрісклеченъміс.

Пірсінде иртен Анна Павловна садыцах хыринда чула тартыл парған маргаритканы таап алған. Кем аны ўскенін піс пілбеебіс. Че хозяйканынъ тарынғаны, конечно, піссер ѳнътерілібіскен.

— Чалаас айналар! Оғырлар! Сайбағчылар!— тіп Анна Павловна перін турған.

Ноға ол іди тарыныбысхан! Чахсох ниме— маргаритка! Піс тынъ хынған ползабыс, хараазын прай чахаяхтарны чула тартхлап саларчыхпыс. Че ол чахаяхтар піске нимее киректер! Салғын полған полза—хайтсын за!

Юра ічезінінъ табызына сығара хонған. Піс сах андох сиденненъ улицазар сығара ўкўс салғабыс. Юрка пістінъ сообысча сүрізіп, Осокин Гришканы тудып алған.

— Син ўскезінъ ме? Син? Чоохта!

— Мин пір дее ниме ўзе тартпаам. Позыт! Мин Сашкаа чоохтирбын.

Сашка Гришканынъ улуғ харындазы полған. Конечно, ол анынъ алнына турыбысхан полза, Юркаа хомай поларчых. Сашка улуғ полған, мастерскойларда тоғынчатхан. Че ол Орликовтарнанъ сырбалызар ба! Ағаа андада поэна даа пабазынанъ чидерчік. Орликовтарға хынмачанънар, че хорыххлачанънар.

Юрка Гришаны сиден істінзер кире сѳзір киліп, анда аны ічезінінъ харағынынъ кѳзіне соххан.

Гриша, пурнынанъ ахчатхан ханын чызып ала, ылгаан, хычанган.

Анна Павловна ам даа садычахта одырып, часказы чох маргаритканынъ пўрлерін чаза тутхлап, улуғ тынып одырған:

— Хайран чаяях! Юрачах, син оларға көзіт пир, хайди пасха кізінин хапхлирға!

Гриша ол кўн улицазар паза сыхпаан. Че иирде піс Сашка Осокинні Соломбалканынъ хазында көргебіс. Піс анынъ Юрка Орликовты сағыпчатханын сизін салғабыс. Молодец! Ол хорыхпинча.

Ага! Тігіне Юрка тураданъ сых килді. Ол городсар, чайғы садсар парчатхан полар неке. Орликов, пірдее дее нимее чігленмин, киртіністіг чөрізіненъ суғ хазынзар сыххан.

— Тохтадах!—тіп хысхырыбысхан Александр Осокин.

Юрка харахтарын сығынып, ол Осокинге ноға кирек полчатханын пілбечік полип, турыбысхан.

— Че-дек тахта алтынзар паранъ, анда чоохтас көрербіс!—тіп Сашка тарынчах чоохтаныбысхан.

— Сіерге нима кирек?—сурған Орликов.

Мынынъ алнында Юрка пірееде улицазар сығып, анда Сашкананъ паза поэзынанъ чазыт олғаннарнанъ хада ойначанъ полған. Андада ол андағ вежливай полбаан паза олғаннарны „сіер“ тіп адабачанъ. Амды ол гимназияны тоосчатхан паза пістінъ улицадағы поэзынанъ чазыттарынзар тыртыстаныстыг көрглеп турған.

„Сіерге“! өткініп, Сашка Осокин ідөк тарынчах кўлімзіребіскен.

— Кирек. Паранъ чоохтас көрербіс!

Юрканынъ хорыгыбысхаңы іле полған. Ол хуурта тарт парған, харахтарын хыя көрглеп, сым на полыбысхан.

— Парарзынъ ма?

— Нимее? Мин пірдее дее ниме итпеем...

— Пір дее ниме?—Сашка гимназистті төзіненъ хаап алып, позынзар тартып алған.—Гришканынъ пурнын ниме үчүн оот салғазынъ? Кічіглерненъ чааласчазынъ, а тахтачах алтынзар парарға хорыхчазынъ! Көр, амды ол тус, хан тузы, ирт парған. Ундуба!

Сашка Орликовты позынзар тартып алып, кўсненъ нандыра іде сазыбысхан:

— Паза пірее дее хати олғаннарға хадылар ползанъ—тынынъ сығара сілігібізербін!

Че „ол тус“ ам даа ирткелек. Хан чох таа полған полза, Соломбалада паза пістінъ улицада, пір дее ниме хубулғалах.

Юрка Орликов, табырах гимназияны тоозыбызып, Архангельсктенъ парыбысхан.

Піс Костя Чижовнанъ танызып алған кўнде, піске погребсер пілдіртпин иртіп аларға киліскен.

— Пу пістінъ каютабыс,—теем мин Костяға.

— Хайдадыр за иллюминатор?—сурған экипажтынъ наа члені.—Ойыбызарға кирек.

Сынап таа, ноға піс аннанъар мынынъ алныдох сағын пілбеебіс! Олох иирде погребтінъ ізігінде улуғ нимес терпек көзенек—„иллюминатор“ оя кизіл парған.

Костя Чижов ниме ле полза сағынып алчанъ паза хорыхпас оолах полған полтыр. Ол піске андағ көп нимелер көзіт пирген, хайзыларынанъар піс мынынъ алнында чігленмеченъміс тее.

Пірсінде поэрахта Костя улицазар, оланъайдағы чіли, чалаас азах сыхпаан, а пағданъ ўрген туфлялығ сыға хонған. Пабазы аны городсар тынъ

улуҕ кирекке ысхан. Костя позынанъ хада пісті хыгырып алған. Ол Пётр I памятнигін көзідер полған.

— Пістінъ Соломбаланы Соломбала тіп ол адаан,—олғаннарнынъ алнынча парчадып, чоохтаан Костя.—Мында Пётрнынъ верфы полған...

Піске, конечно, Соломбаланынъ ады нимеденъер адалғаны пілдістіг полған. Пётр корабльны суға кирер торжественнай күнде бал иткен. Мында паркетнай заллар чох полған. Танцевать полчатханнарнынъ азахтары алтына сызыр төзелген полтыр. „Солома“ паза „бал“—тіп, ікі сөстенъ сығара піс чуртапчатхан островтынъ ады адал сыххан.

— Пу прай чойланыс,—улархап чоохтанған Костя.—А мин, тізенъ, пілчем. Истінъер! Хачан пастағы корабльны суғзар кирчеткенде, уғаа даа улуҕ шторм полтыр. Прай штормнарданъ улуҕ шторм. Ана ол күнде Двинада ботик тонъхар айлан партыр, а ол ботикте Пётрнынъ инъ не хынчанъ полысчызы чўс чөрген полтыр. Полысчызы суға саайлан партыр. А ол күнде ноғада нъар-да бал иртірілген полтыр. Прайлары өрчіліглер, че Пётр, тізенъ, пичелліг, сағысырастығ анда одырча. „Нимее син,—сурчалар,—государь, өрчіліг нимессінъ?“ Ол нандырча: „Маға пу бал солон“ (аар). Мына „Солонбал“ пол парған. Соонанъ остров Соломбала тіп адалыбысхан¹.

Піс чаратхабыс: ол сынғаох тōй полған.

Піс ағас тротуарларча парирып, прайзыбыс хайдаҕ ла полза историяларны паза случайларны чоохтасхлаабыс. Истерге хынғаннары алнынзар кире чўгүріп, пасха рассказчикке чоохтирға пирбин, хысхырчанъ:

¹ Пу легендалар сын ниместер „Соломбала“ теен сөс „састығ орын (чир)“ тіп адалча. Пу ат Пётр I килер алнындох адалған полтыр.

— Че-е, ол нимедір! А мынзы...

Піс Иван Лобановты сағысха киргебіс—архангельской алыпты, хайзы тарыныбызып, сваяны сапчанъ аар сойын масханы сассар силібістір. Піреде Лобанов машиназы „толдыра алнынзар“ тоғынчатхан пароходты пристанъ хыринда тохтада тартчанъ полтыр.

Мынынъ алнындағызын сағысха кирчеткен чоохтарнынъ тоозылчаа чох полған.

Тротуарнынъ кўнге ізіп парған чардылары чалаас азахты өртеп турғаннар. Хачан азахтарыма сыдачаа чох ізіг полчатханда, мин тротуар хыринча, отча пар сыххам.

Соломбала—талайнынъ ізі-пайы чох слободазы¹, Архангельскнінъ чардығы. Мында моряктар, судно тыхтачанънар паза ағас чарчанънар чуртапчалар. Соломбаланы Архангельскнінъ центріненъ Севернай Двинанынъ азырығы—Кузнечиха чарча.

Кузнечиханы кизіре узун ағас тахта салыл парған. Тахтача парарға уғаа хынығ. Айлан көрібіссенъ—соонъда төреен чирінъ Соломбала: флоттынъ чарым экипажынынъ улуг ах зданиезі, собор, Макаровтынъ ағас чарчанъ заводы, суғ хазында—мачталар паза пароход трубалары.

Тахта алтынча кимелер үзігі чох ирте хончалар. Тахта сваялары хыринда буксирында баржалығ кічицек пароходычах іділ чөрче. Танъ, ол аар кирекненъ сыдас полбинча ба—баржаны тахта алтынча тарт парыбызарға, танъ, пароходычахтынъ капитаны кемні-де сахтап, швартоваться² поларға хынминча ба, аны пілері сидік.

¹ Слобода—улуг аал, алай город хыриндағы аал.

² Швартоваться—судноны канатнанъ алай ба чар хазындағы причальной тумбаларға тростарнанъ палғап саларға.

Тахтаданъ сала ыс тартыл парған чалбах Севернай Двина көрінче. Че алнында—Архангельсктинъ пөзік чар хазында сіліг башнячахтары, тимір чабығлары, тигіриб куполлары, көгерчеткен бульварлар аразынанъ көрін турча.

Городча піс чазағ парчабыс паза Немецкай слободанынъ сіліг тураларын хынып көрглепчебіс... Мында Архангельсктинъ инъ пай кізілері чуртапчалар—ағас чарчанъ заводтарнынъ, пароходтарнынъ, магазиннернінъ элері.

Троицкай проспектче трамвайлар нызырап паза кўзірт-хазырт тўзіп ала иртіпчелер, че ол піске нимес. Сынап пістінъ прай ізептерібісті тискер ибіре тартхлабысса, андартын пір ахча даа тўспесчік.

Пістінъ вагонға ла көбленерібіс паза нима кўстіг: трамвай алай суғда чөрченъ пассажир пароходы—„Макарка“ кўстіг бе тіп талас-тартыс идерібіс халған. Суғда чөрченъ пароходтар Архангельсктегі пай садығчы Макаровти полғаннар.

Трамвай піске уғаа даа көбленістіг полған полза, че піс, солombалецтер, суғда чөрченънер, аннанъар тынъ даа талас чох пароходтынъох кўзі артых полар тіп чарат салғабыс.

Костя піске сахтирзар тіп чоохтап салып, че позы улуғ нимес турачахтынъ сиденінзер кірібіскен. Нинче-де минута пазынанъ андартын сығара ойлаан. Пабазынынъ кирегі толдырыл парған полған. Амды Пётр I памятникін көрерге парарға чарир полған.

Памятник Севернай Двинанынъ хазында турған. Треуголкаы¹ мундирліг, холында ырах көрченъ трубалыг Пётр корабльданы сығып, чирге наа ла тўс килген осхас турған. Чалбах лента

¹ Треуголка—ўс пулунъныг пөрік.

паза чылтыс анынъ көксін чазааннар. Пір чалбах түрейліг перчатказы хурына хыстыл парған полған.

Піс памятник ибіре нинче-нинче хати пас чөр килгебіс.

— Ол корабльларны позы пүдірченъ!—теен Гриша.

— Хайди „позы“?

— Оланъай ла: палты алып алып тоғынчанъ. Мин картинкада көргем.

— Чойланчазынъ, Гришка! Ол хан полған... Устар чидіспеен ме?

— Андағ хан,—нандырған Гриша.—Ол хайди идерін көзітченъ.

— Оланъай холларын на чазып аларға иткен,—теен Костя.—Приказ ла приказ пир турарға чархастығ нооза...

ПИЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Часхы

Мин пабамнынъ чоогын ундубаам: „Айлан-зам, көп ахча алып алам, андада пістінъ чуртас чахсы полар!“ А ағам, сынап пабам айланған даа полза, ол олох пір дее чахсы нима көрбесчік теен. „Матрос—ол матрос ла,—тіп хосхан ағам.—Матросха, заводтағы устарох чіли, прай чуртазында пилін элдірерге кирек“.

Орликовтарнынъ чуртас чахсы полған! Олар ах халас чіченънер, аалдағы сұт сатчанъ ипчілер оларға сұт, ах хаях, творог, нымырхалар ағылчанънар. Прислуга Мариша кўннінъ сай кірлесте симіс хастарнынъ түктерін чулчанъ.

Юрка Орликов хачан даа наа башмактар кисченъ. Анынъ велосипеді пар полған. Ол „Марс“ кинематографсар паза Павловтарнынъ циркін-

зер удаа чөрченъ. Ол пісті сиденненъ сығара сүріп, хысхырчанъ: „А ну, чалаас азахтығ команда, брысь! Пу пістінъ тура! Сиден пістиок. Сүзінъер!“

Піс Юркаа пір дее ниме нандыр полбачанъмыс. Сиден сынап таа Орликовтарни полған. Олар сиденненъ олғаннарны ла нимес, че пістінъ прай семьябысты сығара сүрібізер кӧнъніліг полғаннар. Орликов поэы іди ит саларға нинче-нинче хати хычанған.

Піске уғаа даа ачырғастығ полза, піс сыхчанъохпыс.

Чайғы ирт парған, кӱскӱ пасталыбысхан. Пастагох соохтарда хысхы полыбысхан. Харданъ иткен крепостътарны штурмовать полчанъ паза тротуарларча пос иткен конькиліг чыл чӧрченъ ойыннар пасталыбысханнар.

...Хысхыда Архангельскте иртӧк харасхы полыбысча.

Олғаннар училищеденъ айлан киліп, погребте чымыс парғаннар. Улицада пораан полчатхан, ойнирға даа хыни чох. Мин ағамнынъ „чарханат“ фонарын ағыл килгем. Погребтінь чалаас, хроға ағар парған стеналарында улуг тӱбен-пасаха кӧлеткілер салбанънасханнар. Пӱрӱнъкі полғаны пістінъ чазыттығ орныбысты сӱрдестіг арах итчеткен.

— Хачан мин ӧзіп алзам, кӧп ахча тоғынып ал турам,—кӧӧлче теен Гриша Осокин.—Андада чуртабызарбыс!

— Хайди син кӧп тоғынып аларзынъ?

— Ӱгренип алам...

— Минінъ пабам ӱс чыл ӱгренген, че ахчазы чоғыл.

— Мин он чыл ӱгренем,—ыраххызын сағынып ала чоохтаныбысхан Гриша.

Гимназияны пістінъ улицада чуртаан олған-
нарнынъ аразында чалғыс ла Орликов тоосхан.
Пасхалары ікі-ўс чыл ўгрєнєннер. Піс пілгебіс—
пістінъ хайзыбысха даа ўр ўгрєнерге киліспєс:
тоғынарға кирек. Піс Гриша Осокиннінъ он чыл
ўгрєнеріне киртінмєєбіс.

Анынъ аразында піске онъарылыстығ нимєс
көп событиєлєр ирткєн. Петроградтағы тоғыс-
чылар восставать полып, Керєнскийнінъ буржуй
правительствозын сўрібіскєні кўскўдөк пілдістіг
полыбысхан. Амды Москвада паза Петроградта
Советтер—тоғысчы-крєстьяниннернінъ ўлғўзі тіп
чоохтааннар. Прай Россияда—революция.

Соломбалада суднолар тыхтачанъ мастерской-
ларнынъ клубында, тоғысчылар Керєнскийнінъ
портредін стєнаданъ тўзіріп алып, өртебіскєннер.
Аны Костянынъ пабазы котельщик Чижев ит
салған тіп чоохтасханнар.

Прай заводчиктерні амох сўрібізерлер, чє то-
ғысчылар постары заводтарнынъ элєрі поларлар
тіп, чоохтар тарағлап турған.

Маймаксада Хызыл гвардия тіп адалчатхан
отрядтар чыылызып пастабысханнар. Архангельск-
те Советөк полған.

Макаров, тізєнъ, ам даа, ағас чарчанъ завод-
тынъ эзі полған. Хачан тоғысчылар забастовка
чарлабысханнарында Макаров оларны прайларын
тоғыстанъ сығарыбысхан. Мєньшевиктер ол Со-
ветте прай сайбағ итчєлєр тіп маға Костя чоох-
таан. Олар буржуйларнынъ сариндалар.

Мин пілбєєм, кем полчанъ ол мєньшевиктер,
чє аннанъар сығарынмаам, а сур ла салғам:

— Ноға оларны сўрібіспинчєлєр зє?

— Тохта—сўрібізерлер.

Костя, мин сала даа пілбинчєткєн андағ ни-
мєлєрні, көп пілчєнъ полған полтыр. Пірсінде,

мин оларзар килгенде, ол маға „Архангельской советтинъ известиязы“ газетаны кѳзйткен. Піс газетанынъ заголовказында хыгырып алғабыс: „Революция паза свобода хорғыста“, „Тоғысчы паза крестьянин арғыстар! Революционнай правоны арачылирға турғанъар!“, „Прай сын революционерлер, Хызыл Армиянынъ хызыл знамялары алтына турынъар!“

Мин позым улица-ларда Хызыл гвардиянынъ отрядтарын, хызыл флагтарын, хызыл гвардеецтернинъ нилерінде хызыл банттар паза повязкалар кѳрченъмін. Мин Хызыл гвардеецтернинъ мылтыхтарын кѳрп чапсаам. Ноға олар прай буржуйларны паза ағаа хоза Орликовты санъай сүрібіспинчелер ни.

...Часхы чит килген. Піс тасхар кѳгенектіг ле чүгүр чѳрченъ, палыхтар хармахтачанъ паза суға сомчанъ чылыг күннерні тызыгы чох сахтаабыс.

Соломбалецтер навигацияға тимненчетченънер. Суучах хазында прай ла чирде оттар кѳйгеннер. Ниик пора тудүн тыхтачанъ, тунъдеріл парған кимелернинъ пүгүр тубинче чайылчанъ. Отта тимір банкаларда паза алғайахтарда смола ізіділченъ. Тудүнненъ паза смоланынъ хазыр чызынанъ пас истіг иде айлан турған.

Сугнынъ ағыны табырах таа полза, часхы суг көѳлче тартыпчатхан. Чардыларнынъ сынглааннары, хаяхтыг кизек кірліг көбіктернінъ—прай пулар гаванъзар онъдайы-пазы чох аххлааннар.

Пістинъ Соломбалка суучахты ирте часхызын танып таа полбас. Оланъай туста тайыс, көѳлче ахчатхан суучах, амды, тізенъ, чарынанъ азыра саапча, чалбах, хазыр суг пол парған. Мына-мына улуғ талай шкуназы, парустарын чалбырандырып ала, пилтірінзер кір киліп, анда суучах ортызында якорьларны түзірібіскедег чіли пілдірген.

Ағам поэнынынъ карбазын тыхтаан. Ол күннинъ сай тиріглерін, пакля паза смолалыг көнегін алып алып, суучахсар пар турған. Ол хынып тоғынған—чоон, істіліг талай карбазынынъ иргі чардыларын тағырап, смолалаан.

Таныс тоғысчылар, матростар килченънер:

— Палыхтирға тимненчезінъ ме, Максимыч?

— Палых мўніне пар килерге кирек,—нандырчанъ ағам.

Кірі боцманны чахсы, пілігчі палыхчы тіп улуғлачанънар! Сынап Максимыч палыхтап парза, ол палых чох айланмазын пілченънер. Кізілер анынъ палыхха часказы парына киртінченънер.

Че Максимыч ағамнынъ часказы кізілер сағынадырған осхас полбаан. Піс сөзірбебісті удаа хуруғ сығарчанъмыс. Ағам нинче-де кічичек подъязоктарны паза ёрштарны тарынғанынанъ сугзар нандыра тастабысчанъ.

Че онъ полбааны табырах ундул парчанъ. Ағам чар хазында одырып алып паза поэнынынъ кічичек күренъ ханъзаचाғын тартып одырзох, анынъ тарынғаны паза ачырғанғаны иртіп парчанъ.

— Кирек часкаданъ нимес,—чоохтаан ол.—Хайдағ часка полчанъ, хачан, чил северзертін

тартылчатханда! Чарым кўн ирткен соонда амырап парза, андада палыхтирға даа чарир.

Ағам погоданы часпачанъ. Ол пулуттарзар, кўнзер харачанъ. Хумнығ тайыстарча хайынызып, севернай чилнінъ поларын часпин кōзїтчеткен хайлахтарға перінченъ. Арығ, аяс сузы чох кўн кірізіне ѓрінченъ.

Комнатада барометр іл салған турчанъ. Че ағам андар даа кōрбин, хачан нанъмыр, чил алай ба чил чох аяс амыр кўн поларын орта пілченъ.

АЛТЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Палыхтирға

— Че, Димка, киме тыхтағлығ,—ағам отсар суғ урып ала чоохтаан.—Ала пуғаларны палыхтирға паранъ, палам!

— Ағанъ, Костяны алып аланъ,—сурынғам мин,—ол сохтанмас.

Ағам палыхтирға пасха кїзілерні хада аларға хынмачанъ. Мин, конечно, позымнынъ нанчымны махтаам. Минінъ чоохтааным хоостыра, Костя сохтанмас, сōстенъ сыхпас оолах, андағлар Соломбалада ла нимес, че прай даа Архангельскте кōп ниместер.

— Паза ол кўстіг—чалғысхан на сōзїрбені сығара тартып алғадағ. Кичее ол чар хазындағы олғаннарны прай пытырадыбысхан. Че Васькаа іди пирібіскен, анзы канавазар кōні похли халған! Іди кирек: ол кїзі туразы чабинзар тастар тастағлабазын!

— Амыр осхас,—кїбіренібіскен ағам.—Че чарир, хығыр, харығ полбас.

— Ол искі тартарға чахсы пілче,—аннанъар чоохтанғлаам мин.—Пір хати ол талайзар чалхысхан на хараа тооза парыбысхан. Андада аны ічезі

тілеен! Сыхтаан... суға кір парған полар тіп са-
ғынған...

Пазағы кўнінде піс парарға тыхтаныбысха-
быс. Хачан мин Костяны палыхтап парарға
хығырғанымда, ол өрінібіскен. Конечно, ол парар.
Олғаннарнынъ аразында палыхтап парарға кем
хынмас, че ағаа хоза Максимыч ағамнанъ хада!
Че хайди даа полза, Соломбалада андағ чудақтар
табылбастар.

Иртен кўн, хызамдых арах соох тўдўнненъ
тартылып, чарых нимес кōдірілген. Пу чахсы
танығ. Аяс, чил чох кўн полар.

Прай нимелер иирдōк тимнел парған полған-
нар: искилер, парус, халастығ дранка корзина,
палых тутчанъ снастьтар. Иртен прай ол нимелерні
карбасха таарлиры ла халған.

Ағам зюйдвесткалығ¹ паза чыртых клеёнка
станнығ, пос онъдайынча, киме пазындағы ска-
мейкада одырып алған. Мин „позымнанъ сығара“
изінерге тіп кормада одырып алғам. Костя, ті-
зенъ, сōзірбеліғ хаптар ўстўне чадып алған. Мин
аны Максимыч ағамны тарындырбасха карбаста
сохтанмасха тіп, хатығданъ хатығох хызанап
салғам.

Соломбалка суучахта кимелер тол парғаннар.
Улуғ карбастар, корабельнай шлюпкалар, ниик
челноктар паза моторкалар пристанъ хыринда
паза чар хазында өргенде турғаннар.

Пістинъ чалбах пуруннығ талай карбазыбыс,
пу сіліг чохыр флотилиянынъ аразында іле пол-
ған. Карбас улуғ нимес, че сіліг нимес полған.
Чахсы, сырлығ шлюпкаларға істім кōйіп, мин
пістиненъ уятчанъмын. Мин пілгем, чилде пу ки-
мелернінъ пірдеезі пістинъ талай карбазыбыснанъ

¹ Зюйдвестка—суғ өтпес пōрік.

тинънес полбазын. Андаг даа полза чазырбаам: олар пістиненъ сіліг полғаннар. Хайди идип аларзынъ!

Улуғ суғда, Соломбалканынъ пилтіріненъ ырах нимес, піс палыхчыларны көр салғабыс. Якорьда турчатхан кимеде ікі ирен одырчатхан. Кименінъ хыринда хармах саптары ілілгеп партырлар. Ёс поплавок хыймырабин даа суғ ёстёнде чатчатхан: ікі хызылы хас чёгіненъ, ёзінчезі—ағасха кизіртп салған, оланъай пробка полған.

Ағам сырайын тырыстырыбысхан. Ол хармахнанъ палыхтапчатханны хырт көрченъ.

— Палых тутчалар, че сек хайнат чпчелер,—кібіренібіскен ағам.—Сахтап одыр хачан хармахха хабарын. Палыхтачанъох кёлуктер! Пірее чирзер ырах парыбызарчыхтар. Мында, город хыринда, хайдаг палых полчанъ!..

Максимыч ағам хачан даа кизілерденъ ырах, ыраххы. ағас аразындағы суучахтарда, сетьтіг алай ба сёзирбеліг палыхтачанъ.

Суғ синібіскен. Карбас чалбах Кузнечихача тёбін табырах инчеткен. Киме соонча суғда искилер тартханына толғалып ікі хости воронка орал халып одырған.

Костяға сетьтер ёстёнде чадып алып, тапсабин одыраға эріністіг полыбысхан. Ол воронкаларға орта тукёрерге харазып, суғзар тукёріп пастабысхан. Ананъ ол ағамнанъ искилерзер одырып аларға сурынып алған.

— Сағам суғ сингенче, Юроссар чидербістер,—тіп ағам ханъазын тамызып ала чоохтанған,—андада суғ хозымыбысса Еловушаа читіре чохтабызарбыс.

Юрос—Кузнечихазар кірчеткен—көп суғлыг суучах. Юроссар кире ахчатхан суғлар парох—ағас аразындағы ніске Яда паза Еловуша суучахтар. Пу ағамнынъ палыхтирға хынчанъ чирлері.

Ағас аразындағы суучахтарның суу харасхы паза кізі пілчее чох полча. Ниме полча аның тиреенде? Анда пүгүр хара сыртылығ ала пуғалар чөрчелер. Ах палығастар пір дее нименен хорыхпин ойнасхлааннар. Кічіг палығастар соонча ачын сортаннар сүріс чөрчелер. Көрерге летарынчах, хазалчых ёрштар хумнығ орыннар тілеп чөрчелер.

Балаболканын¹ улуғ терпек пүрлері суғны чабысханнар. Балаболкаларның чарых сарығ пастары суғ үстүнде көб-саа чох абыдылып турлар. Улуғ ах лилиялар пірее-пірее учурап одырғаннар. Ағам аны кувшинкалар тіп адапча. Олар сынап таа кічіг фарфоровай кувшинкаларға тый полғаннар.

Сасхахтар киме ибіре тыыда ыынънасханнар. Күн сырайны аяғ чох өртеен. Ағамның тирі сығара саабысхан. Чахсы! Апсах кізінін сөбк-сағы чылып парар. Ағам пазындағы зюйдвестказын суурыбызып, мойдырин систібіскен.

Сасхах минін хамаама одырыбысхан. Мин аны аямнан сиберлі чабысхам. Анан аның пазына чаба түкүрібізіп, салыбысхам. Ол чоғар учух сығып, олох туста көрінмин парыбысхан. Піс Костянан ырлабысхабыс:

— Иди кирек, иди кирек! Кирек чох чирзер одырба!

Пу чөрісте піс Еловуша хыринда тохтаабыс. Ағам хаптарны систіп, сетьтерні сығарып алғанча, піс Костянан хада өргеннер кисклеп алғабыс.

Еловушанын пилтірінін ортызында піс ин улуғ сетьті—троегубицаны тартып салғабыс. Чар хастарынча кічіг сетьтерні тартхлап салғабыс. Суучах прай ла тулғал парған.

¹ Балаболка—суғда ёсметкен ёзім.

Максими́ч а́гамның сетѣтері о́льха а́ғастыңъ
хахпазыныңъ позиинанъ суға ѓнъдес сырлал
парған полған. А́гам палыхты кѳйтікке санап,
позы даа палых тутчатса, хайдағ ла полза онъ-
даинанъ кѳйтіктенче. Палых тутчанъ тустарда
сым-сырых ла полары инъ ѓні полча. Пістінъ
карбастағы уклучиналар¹ хачан даа ығраспинча-
лар. Піс сыбыразып ла чоохтасчабыс. Сетѣтер
турғызыл парғаннар. Амды тынанып алып, чай
даа ізіп аларға чарир.

Пір час иртеріненъѳк чар хазында пістінъ
одыбыс чалбыранып кѳйібіскен. Тимір чайник-
тіңъ сорғазынанъ хайнапчатхан тамчылар сығара
чачырап турғаннар.

Юростыңъ тігі хазындағы чарында суға тах-
талған чолахти хум сарғалча. Кинетін аңдар
хайданъ-да хайлахтар килібіскеннер. Олар ап-
арығлар, ахтар, гипстенъ иткен ойначанъ нима-
лерге тѳй полғаннар.

А́гама ол хомай танығ:

Хайлахтар пастыр чѳрчелер,
Морякка хомзыныс молчапчалар.
Олар суға кірбинчетселер—
Хазыр чил поларын сағып одыр.

— Сігерге постарынъ пазына кѳрінченъ полза
чи!—а́гам хырызыныбысхан.—Чабал ыралығ хус.

Күн чабыс тѳзібіскен, сѳрѳн улыбысхан. А́ғас
пастарынча сѳрѳн чил сабыла тѳскен. Хырчын
ағастар хыймыразыбысханнар, че суғ ѳстѳ піді-
релібіскен.

— Суғ кічіг—суға сѳзірбе тастачанъ тус. Че
тузазы ас полғадағ—чил улыбысхадағ!

¹ У к л ю ч и н а л а р — и с к і к и з і р т ч е н ъ т и м і р л е р .

Ағам ачырганғанынанъ тўкўрінібіскен.

Чем мин, тізенъ, сыннанъ чоохтаза, ағамнынъ сөзірбененъ палыхтирға чаратпинысханына өрін-четкем. Холларым иски тартханға майых парғаннар. Тынанып аларыбыс килчеткен.

— Ағачаам, син Трубиннінъ кладынанъар чоохтап пирбедінъок. Чоохтап пир, ағачаам!

Ағам ханъазын тартып ала, чоохтаглап одырған, а піс Костянанъ, тізенъ, от хыринда ахсыбысты азынып алып истіп одырғабыс.

читінчі главазы

Шторм

Ах талайнынъ Зимней хазынанъ пай помор¹, Егор Трубин промысловай боттынъ эзі полған. Пу уғаа харам кізі полған. Промыселде соонанъ Архангельсктенъ Поморьезер тартынчахтар кизілерінде ол көп иске чидіп алған тіп чоохтачанънар. Ол Соломбалада турачах садып алып, поэнынынъ поморскай турлаан санъайға тастап парыбысхан.

Ол олған тустанъ сығара ботнанъ чөрген, талайны тынъ чахсы пілген. Ол опытной капитан полған паза ботты пасха кізілерге пирерге ізенмин, полған на рейске поэы чөрченъ.

Трубин моряктарны чапсытчанъ: ол пір дее араға іспеченъ. Харамынанъ ма, алай помор-ста-роверлер онъдайларынанъ ма, ол поэынынъ чуртазында хабахха, коньякка алай ба пивоға пір ахча даа тутпаан.

„Син ахчанъны хайдар салчазынъ?—садыгчылар паза капитаннар Трубинненъ сурчанънар.—Банкта синінъ счёт азылбаан. Турачағынъ хо-

¹ Помор—Ах талай хазында чуртапчатхан русской население.

майох, ипчинъ палыхнанъ, халаснанъ на чуртапча. Пес алтында кубышкада чыыпчазынъ ма?”

„Мининъ ахчам пар: пір ізебімде—піт арғамчыда, а паза пірсінде—сегірткес кинчеде“ тіп Егор Трубин хормачыланчанъ.

Че Трубин тайма нима чоохтачанъ. Ол банка ізенмеченъ, поэнынынъ парыстарын пасха кізінінъ киреене салбачанъ. Че алтын ахчалар, тізенъ, сундухта хозылғаннанъ хозыл ла турчанъ. Трубин, чўзіске парчадып, тастын тимірненъ хазаан поэнынынъ хаарчағына хорых турчанъ. Пірсінде хараа, Егорнынъ ипчізі чоохтаанынанъ, ол сундуғычағын кимее таарлап алып, суднозар апар салған. „Поснанъ хада ал чўрзе, ізестіг арах полар,—тіп сағынған.—Бот саайланпарза, мин дее ол халам, че алтын, тізенъ, талай тўбінзер чўрібізер“.

Егор Трубин соонанъ нинче-де чыл чўс чўрген, анынъ изі-пайы анынанъох хада чўс чўрген.

Трубиннінъ боды штормнығ кўскў хараада тайыс чирге сығара саптыр парған. Трубин Архангельсксер айлан килген. Прай командаданъ тіріг ол паза матрос Илья ла халған полған.

Нинче-де неделя пазында ол ікўленъ, оланъай ла боттанъ талайзар чўс парчатханнарын кўртірлер. Хайдар олар парғаннарын, пір дее кізі пілбеен. Анынъох илееде соонда Севернай Двинанынъ пилтірлерінінъ пірсіненъ Егор Трубиннінъ сўўгін тапханнар. Егорнынъ ізебіненъ табылған судовой журнал промышленниктер постарынынъ саайланған суднозында полғаннарын кўзіткен. Илья изі-чолы чоох чїт парған. Егор Трубинні матрос ўдір салған тіп сағынғаннар. Че ўр ниместенъ Ильянынъ сўўгін Двинанынъ салғактары Маймаксадағы ағас чарчанъ заводтарнынъ пірсінінъ хырина ағыс килгеннер.

Ікінчі чылында улугъ часхы суғ Трубиннінъ бодын тайыс чирденъ азырыбысхан. Аны сѳртет киліп, Севернай Двинанынъ пилтірінде „корабльлар сыыраттарында“ турғыс салғаннар. Ботты прай кѳрглееннер, че Трубиннінъ кладын пір дее таппин салғаннар.

Пу история табырах ундул парған полған. Апсахтар ла хай пірее туста чіткен сокровищенъер паза ол ікі промышленниктінъ чапсыстығ өліміненъер сағысха кир турчанънар.

...Прай пу нимеденъер піске Максимыч ағам чоохтағлап пирген.

— Истек, Костя, піс Трубиннінъ кладын таап алчанъ ползабыс! — ағам истіп салбазын тіп, кѳблче чоохтаам.

— Ананъ чи ниме?

— Андада пістінъ чуртас чახсы поларчых!

— Че тілеенъ... Хайда за?

— Пірее чирде...

Піс, Соломбалазар килзе, кладты тілирге тіп чоохтас салғабыс. Позымнынъ сағын салғанымны пїлдіртпин, мин ағамнанъ Трубин чуртаан турачахтанъар сурағлап алғам. Ол иргі тура ам даа пўдін, ізігі, кѳзенее хазағлап салған паза анда пір дее кизі чуртабинчатхан полтыр.

— Піске анзы уламох чახсы,—чоохтаам мин Костяға,—піске тілирге пір дее кизі харығ полбас.

Чил тыдыдыбысхан. Юросча салғажтар сабылыс сыхханнар.

— Паранъ, палыхтар хуйдурарға, иртен чახсы поларын сахтачаа чоғыл.

Ағам, аны чоохтабызып, ооғазах иде тизе сапхлап салған улугъ тинте банканы ағасха чапсыра палғабысхан. Піс карбаснанъ суғча чохтаабыс. Костянанъ піс искілерде одырғабыс, че ағам, тізенъ, палыхтар хуйдурған—банкананъ суғны саап турған.

Бум-м-м! Бум-м-м!—тіп, палыхтарны хорых-тырып паза кічіг суучахтанъ улуғ суғзар сүріп ала, банка хоғдырап турған.

Че суғнынъ пилтірі кизіре ізестіг тулғалых полған, палых сетьтерге хыйыспин кірерге кирек полған.

Инъ хынии соонанъ полар полған—сетьтер көрері. Ағам тынанып ала тамкы тартхан. Че піс чидікпинчеткебіс. Костя тапсабин ағамзар харап, тынъ сағысырап турған: а кинетін палых сеть-тенъ поэп парып, ананъ чўс парыбысса чи!

Мин, ағамнанъ пірее-пірее хати погодаданъар, ирткен чылларнынъ палых тудыстарынанъар паза аннанъ даа пасха палыхтир киректерденъер ікі-ўс сўсненъ тастазып, чахсох палыхчы чіли, улар-хап одырғам.

Ағам, тізенъ, тамкызын тартчаанох ла тартып-ча, сетьтерзер парарға даа итпинчеткен чіли піл-дірчеткен.

Мин паза сыдас полбаам:

— Көрібізерге тим чит килді нимес пе?

— Чит тее парды полар,—тіп чаратхан ағам.

Сығарынза, ағам поэы даа сетьтерні көрерге хачанох хынчатханына, че хынығ нимені өнетін соона салдырчатханына, мин чігленчеткем.

Пілдістіг, инъ өнін мин иткем—снастьтарны көрглеем. Ағам, тізенъ, карбасты, суғ ағыны сетьтерзер саабыспазын тіп, искілеріненъ тудып одырған. Костя, сынап мин кирексібіссем, улы-зарға тимде минінъ хыримда одырған.

Палыхтапчатса минінъ арғызым прай даа ни-меденъ минінъ сўзімні исчетченъ. Ол хачан даа сетьненъ палыхтабаан полған. Че хармахтар паза донницалар—палыхтас па за ол!

Пастағызын троегубицаны—ікі хадыл узун сетьті көрглеебіс. Ол ниске чіппенъ паза иирген

чіпненъ палғалған полған. Ниске чіпненъ палғалған харахтар кічіглер, че иирген чіпненъ палғалған харахтарынанъ улуг даа сёмга палыхтар сығара саап парыбызарчыхтар.

Костя мині сураанға тўзіп майыхтырған:

— Дима, ноға „троегубица“ тіп адалча?

— Троегубица полчатханнанъар...

Мин позым даа ноға ол сеть іди адалчатханын пілбеем. Че пілбинчеткенімні сығарынарға хынмаам.

— Мында ікі сетка,—тіп, Костя талас турған.— Андағда, двоегубица...

— Кірбе, Костя! Көрчезінъ, манъ чоғыл...

Мин, сетьті көдіріп, тиреензер манъатап көргем. Сөзірбе харахтары аразында хайдағ-да хара ние сырбал партыр. Конечно, пу язь! Ол, сетьке ори тартылып, позынынъ кўмўс хабырғазын көзіттөк, мин аны танып салғам.

Соонанъ мин сөзірбе харахтарынанъ ікі чоон хызамдых арах ала пуғалар позытхам, ананъ Костяға пирибіскем.

Мына сеть тартыла тўскен, позаан, ананъ пазох тартылыбысхан. Кинетін суғ хайнап сыххан. Мин іди пол парарын пілбеенімненъер киме хырынанъ сала ла суғзар тўс парбаам.

— Ағачаам, сортан!—тіп, мин, позымнынъ кўзіме ізенмин, сыбырабысхам.—Улу-уғ!..

Мында ағам тыстан полбаан, киме хырына тудынып ала, минзер кормазар ас килген.

Сортанны киме хырына читіре көйлче ағылып, піс аны карбассар кире селібізерге сіренгебіс. Че хищница тиреензер тартынып, холданъ чылбырап парған, пістінъ ўстўбіске суғ чачырадыбысхан. Карбас хырынанъ суғ кір парған.

Тиреенде палых тымылыбысхан, чазыныбысхан.

— Айначах! — тіп, ағам, улуғ тыныбызып, ачырғастығ піссер көріп чоохтаныбысхан. — Ниме чох, ол амды пісти. Пар полбас.

Сынап таа, сортан тынъ сырбал партыр. Троегубицанынъ узын систіп, сетьті прай сығарарға киліскен. Сортан карбассар асчатхандох, ағам аны пазынанъ саап, талдыра саабысхан.

Сортаннынъ ахсы хорғыстығ паза сырты хара чохыр полған. Карбастынъ түбінде палых тынанчатхан чілі чадыбысхан. Анынъ пазы пір банканынъ алтында, че хузуруғы паза пірсінінъ алтында чатхан.

Ағам палыхтынъ чохыр хабырғазынанъ сапхлап ала, — он пис фунтча полар, — теен. — Чахсы палығас!

Кічіг сетътерденъ піс нинче-де ала пуға паза сорогтар сығарғлаабыс, хайзыларын ағам пір „тинънер“ тіп адағлаан.

Уғаа орай полибысхан полған. Чил амырабинчатхан. Сӊрӊн полибысхан. Піс чарға сыххабыс, онъ полғанға ӊрініп, узирға чатхлабысхабыс.

Мин суулахха паза чилге усхун килгем. Костя паза ағам тур килген полтырлар. Олар парарға тимненген осхастар.

Тигір аяс паза кӊк полған, че чалбах Юрос суғча, аар салғахтар ах иде сапчааланысчатханнар.

Сетътерні кӊрглеп сығарғлирға кирек полған. Хачан мин суғданъар сағынғанымда идімче соох ойлапчатчанъ. Че хайхастығ, суғ аринча чылығас полған полтыр. Ол улуғ харахтарда хайдағ-да онъдайнанъ сырбал парған пір кічичек подъязочекті санабаза, амды сетътерде пір дее ниме чох полған. Ағам ол подъязочекті суғзар силібіскен:

— Пар, позынъ алынча кӊлетеп чӊр, кибіріпазы чох палығас...

Чил прай палыхтарны тиреензер, тӊбінзер сӊрібіскен. Амды палыхтарданъар сағынча даа чох полған.

— Нанъмыр—ол кізі сыдазар ниме, соохтанъ даа сыдазарох, че чил пістеглернінъ чӊреене пірдее дее киліспес ниме,—тіп ағам иски тартарға одырчадып кібіренген.—Мындағ погодада ӊршты даа сығар полбас. Паранъар, олғаннахтар, ибзер!

Юросча карабас абыдылып одырған. Андағ хазыр чилде суднолар талайзар сыхпинчалар. Севернай Двинада карбастарға суғ кире саап парча паза карбастар тӊнъдере саптыр парчалар. Чил кӊзіне ағастар анъдара саптырчалар паза тура чабығларындағы тимір листтер ходырылчалар.

Городта, суғда, ағастарда — прайларында ўзигі чох кўўлег толча.

Чил, пўзік салғактарны сўріп, пістінъ карбазыбысты Юростанъ ўр позытпаан. Салғак карбастынъ чалбах пурнынзар саап, аны кўўлче кўдіріп одырған. Соонанъ киме пурнын кинетін алтынзар кире саап турған. Пасха аар, тарынчах, сууластығ салғағы карбасты пурлухтыра саап парчатхан

паза аар ла тартынчахты инъніненъ кўдірген чили, карбасты хатабох кўдірібісчеткен.

Піс ўс пара искилерненъ изингебіс, че карбас парбиндаачатхан. Мин кормадағы банкада одырғам паза карбасты устап пастап одырып, позымнанъ сығара изініп одырғам.

— Пурнын салғак ўстўнзер!—тіп, хысхырған ағам, хачан салғак кинетін кименінъ хырына сапханда.

Анъ осхас салғактар оралбинанъ кічицек карбасха чабыла тасталғаннар. Карбассар суғ кўп кір парған, хачан пурны чоғар сыхчатса, суғ минінъ тізектерім алтына кире сабылчатхан. Чил чарнынъ пір хазынанъ пірсине хыйғасты саап турғанынанъар Кузнечихача кўні чўзеріненъер сағынчаа даа чох полған.

—Салғактар ўстўнзер!—хысхырыбысхан ағам, искилеріненъ хайда-хайдар тоғынып ала.—Суғны тоғыр кис! Тигі чар алтынча ниик ара-ах!..

Костянынъ хорыхчатханын мин сырайынаыъ сизін салғам. Ол, пожалуй, салғактарданъ анча хорыхпаан полар, хайча ағамнанъ хорыххан. Сынанъ даа, ағам штормовой ла погодада андаг тарынчах полибысчанъ. Искілерні суғданъ кинетін паза хысхачахти сығара тартып, матростар онъдайынанъ, искіні ол кўстіг тартыпчатхан. Хазых азағынанъ Костя одырчатхан банкаа сіре-ніп одырған. Парусина көгенегі, ол пол парып, хара көрінген. Зюйдвесткаданъ инъинзер суғ сір-лезіп ах турған.

Андаг минута аразында аны чоох таа чох истерге кирек полчанъ. Ағам ибде узун чоох-тарға кірібісчетченъ, сураанға тўсченъ, чоп пир-ченъ, хатхырчанъ. Че карбаста хачан шторм пол-чатса, ағам ас чоохтасчанъ—ол хысхырчанъ паза приказ пир турчанъ. Сығарынарға килісче, андаг минуталарда мин дее ағамнанъ хорыххлачанъмын.

Хачан карбас суғны кис парғанда, ағам Костяны карбастағы суғны тимір банкананъ истірген. Чар хыринда салғактар улуғ полбааннар, паза чўзерге дее ниик пол парған.

Ағам ханъказын тарт сыххан.

СИГІЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Піс клад тілепчебіс

Сынап піс Трубиннінъ кладын таап алзабыс, андада...

Піс пастағызын „Марс“ тіп кинематографсар парарбыс, анда билеттерні ўзінчі орынға нимес, че ікінчізіне садып аларбыс—экраннанъ ырах арах, барьер кистінзер, хайда сыбыра пістінъ ўгретчілер алай Орликов ипчізіненъ паза аннанъ даа пасха Соломбаладағы пайлар одырадырлар. Піс пістінъ улицадағы прай олғаннарға паза Кри-

вой Ямадағы Новоземельской, Саженной, Базарнай улицаардағы олғаннарға прайзына билет садып аларбыс. Че Орликовтарға орын читпин парар. Оларны „Марссар“ кирбезе, ана анда кўлкістіг поларчых.

Пазағы кўнде піс Павловтарнынъ циркінзер, парарчыхпыс. Циркте хыныг нимелер көп—учуғыстар, кўрестер, фокустар, ўгреткен адайлар паза аттар.

Ананъ улуғ ах парустыг паза кливерліг киме садып аларчыхпыс. Старьёвщиктерденъ көбдин арах книгалар садып алып, олғаннарға библиотека ит саларчыхпыс...

Костя иирде піссер килгенде, піс анынанъ хада Егор Трубиннинъ кічіг турачағынзар парыххабыс. Пу турачахтынъ амға читіре анъдарыл парбааны хайхастыг. Иргідегі чабығлыг хазаалыг тура, хайдағларны сағамғы Соломбалада пўдірбинчелер, көзенеене читіре дее чирге патып парған полтыр.

Піс сидензер өтіп парып, подпольезер киргебіс, фонарь чарыдыбысхабыс. Тасхар чарых полған, піс, пісті көр саларлар тіп, пір дее хорыхпаабыс.

Подпольеде сельд салчанъ хуруғ бочкаданъ, тойданъ иткен черепоктарданъ паза нинче-де таттап парған хурчағларданъ пасха пір дее нимох полтыр. Костя чирні кічіг кўрчекненъ хазып

пастабысхан. Ол иди тынъ кўстеніп тоғынған-нанъар, ўр ниместок анынъ тирі сығара саабысхан. Мин Костянынъ орнына турыбызып, идок тир сығара тоғынғам.

Піс, хачан на кўрчегібіс тимір хазаан сундугасха урын парар ни тіп, тынмин даа сахтап ала, онча тиренъ оймах хас салған поларбыс.

Че піс хаза-хаза килгенібісте, кладтынъ пар поларына асхынахтанъ асхынах ла ізеніп одырғабыс. Тўгенчизінде піске хазарға чархастығ полыбысхан. Майых парып, піс удур-төдір ле көріскебіс. Пірдее дее чирде пір дее клад чоғыл. Алай пу прай чой ниме полчанъ ма—Трубиннинъ ахказынынъ историязы?

Піс, подпольеденъ сығып алып, тура істін ибіре көрібізіп, ибзер пар сыххабыс. Кинематограф, цирк, яхта, чахсы чуртас пу прай пазох ыраххы паза хачан даа полбас ниме чили пілдірібіскен.

Маға Костянынъ алнында арыстығ полған: аны мин клад тілирге тіп, чөптеп алғам. Мин арғызымнынъ көөн көдірібізер ўчўн, чоохтаам:

— Клад хайдадыр пілчезінъ ме, Костя?

— Че аны, айнаны!

— Клад корабльларнынъ сыыраттарында, анда, ботта. Аны чахсаан тілирге кирек.

— Анзы сын,—чаратхан Костя.—Че син ол сыыраттынъ хайдазын пілчезінъ ме?

— Ағам көзіткен.

— Андағда сыыраттарзар парарбыс!

Піс пу неделядох корабльлар сыыраттарын-зар, талайзар парарға чарат салғабыс.

Улицада піске Костянынъ пабазы учурап парған—котельщик Чижов. Ол өскен сыны пөзік нимес, чарынныг кізі полған. Ол козырыы чох фуражка кис чөрген, хайзы военной флоттынъ

службазынанъ халған полар чізе. Фуражказында лентачахтар ла чох полған.

Орликовтар ноға-да Костя Чижовтынъ пабазына хынмачанънар, аны матросня паза арестант тіп адачанънар. Чижов военнай службаны арестанттар роталарында чөріп тоосхан тіп чоохтачанънар.

Костяны пабазы Котька тіп адачанъ, че анынъ хачан даа ойнабин, хатығ арах, сала кўлкі арах ўнненъ чоохтасчанъ. Ол прайзынанъ іди чоохтасчанъ.

— Че, Котька, пістінъ киректерде хайдағ наа нимелер пардыр?

— Азыранарым килче,—көблче нандырған Костя.

— Че паранъар, минінъ мында хай пірее нимем пар.

— А Димкаа чарир ба?

— Чарабин за!.. Паранъар!..

Хачан піс чахаяхтығ пора обоя чапсырған улуг нимес комнатазар килгенібісте, Чижов сўргеп салған нимені чазыбысхан. Піс селёдка паза пірер кизегестенъ сула халазы чібіскебіс. Костянынъ ічезі пестенъ кашалығ горшок сығар килген.

— Сірер, харындазычахтар, кўрчектіг паза фонарьлығ хайдар іди чөргезер?—сурған Чижов.

Мин уят парғам, че Костя, тізенъ, көөні сығарыбысхан:

— Піс, пабанъ, клад тілеебіс.

— Ниме?

— Клад.

— Сірерге клад нимее киректір?

— Чахсы чуртас пўдірібізер ўчўн!

Аңанъ Костя пістінъ пастааныбыстанъар чоохтап пирген.

Чижов оолғын наағынанъ сапхлап алған.

— Чахсы чуртас кирек, анзы сын. Че кладнанъ прайларына чахсы чуртас ит полбас—кладтар читпестер.—Ол хатхырыбызып, аннанъ андарох чоохтаан:—Тохтап турынъар, харындазычахтар. Советскай ўлгў ам андаг чахсы чуртасты тоғысчыларға паза крестьяниннерге пўдир пирерге итче. Сағам инъ пастағызын ах гвардеецтерні чох идібизерге, контраны унада пазыбызарға кирек полча. Андада тынарға ниик полар.

— Контра,—тіп, Костя соонча чоохтаныбысхан.

— Я, контра, контрреволюция. Олар революцияданъ тоғыр, тоғысчы паза крестьяниннерденъ тоғыр парчатхан кізілер.

— Че кўп пе ол контралар?—сурған Костя. Чижев сырайын тырыстыра тутхан:

— Кўп ам даа, харындазычахтар, Сибирьде Колчак хозяин полча. Москвазар прай саринанъ ах гвардеецтер походха тимненчелер. Че пасха даа странадағы капиталисттер піссер пўўрлер чіли кўрчелер. Советскай ўлгў оларнынъ кўнъніне кўрбинче. Че ние чох, пістінъ ўлгў—тоғысчы-крестьяниннерни паза Хызыл Армия—тоғысчы-крестьяниннерни, чонни. Че чон поэынынъ прай ыырчыларын чинъ салар. Харындазычахтар, прай ние полар! Срок ла пирінъер!

— Кўрдинъ ме,—теен Костя маға,—мин саға чоохтаам! Советскай ўлгў буржуйларны сўрібізер, андада чахсы полар!

Пабазы чоохтапчатхан ниее Костянынъ хынчатханы іле пілдірген. Мин котельщик Чижевха ідўк тынъ хынғам. Керенскийнінъ портредін стенаданъ олох тўзіре тартыбысхан. Прайларына пілдістіг, Керенскийнінъ буржуйларнынъ ўчўн, ідўк Орликовтарнынъ ўчўн турусханы.

Хайдаг-да пасхачыл, тызығы чох чайғы полғам. Мурманскта английскай войсколар тўскен-

нер тіп паза андағы советті чох идібістірлер тіп, чоохтар полглаан.

Корабльларнынъ сыыраттарынзар пар полбин салгабыс.

1918 чылнынъ июль айы тоозылчатхан.

ТОҒЫЗЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Олар нимее килгеннер?

Иртен Соломбала ўстўнде гидроплан кўзіри тўскен. Ол уғаа чабыс учухханнанъар кимечек-теріненъ хай пірее туранынъ чабинин олох таа ла ходыра тарт парыбызар чіли пілдірген.

Соломбаладағы чуртағчылар хорыхханнарыннанъ хазааларда чазынглааннар. Ипчілер ылғас-хлааннар. Иваниха инейек, кірлес ўстўне чалбая тўс парып, тўгенчі чыл полча тіп, сағызы чох тимер улупчатхан.

Орликовтарнынъ чалчызы Мариша танъдадик суғ пилетен пастаан. Ол суғзар көнектіг пірее онча хати ойлаан. Хызыллар Архангельсктенъ парчатсалар, суға прай яд урыбызып парыбызар-лар тіп Орликов поэы чоохтаан.

Пісті, олғаннарны, суғох тазирға ысханнар. Орликов чойланча теен Костя. Ічелер кўстенчет-кеннерінде хайди идіп аларзынъ! Соломбалача хайдағ ла полза хабарлар уғаа тынъ табырах тарачанъар, ипчілер, тізенъ, полар-полбас ла хабарларға киртінченънер.

Портта взрывтар тимнелче тіп чоохтасчанъ-нар. Піс хорығып ала ўр сахтаабыс. Че пірдее дее взрыв чох полған. Прай пу тик чоох полған полтыр.

Ўр ниместенъ Соломбала ўстўнде гидроплан пазох көрін килген. Амды ол уғаа пөзік учуххан. Улуғ ханаттығ, пілчее чох хустынъ учуғызында

хайдаг-да хазыр паза хорғыстыг ниме пілдір-четкен.

Ирте дее полза, прай олғаннар улицада полғаннар. Пірдеезі ойнирға хынмаан. Олғаннар таласханнар. Полғаны ла чоохтаан: гидроплан оларнынъ туразынынъ ўстўнче учух парыбысхан. Конечно, олар прайлары чойланғаннар. Мин чахсы көргем, хайди ол пістинъ тура ўстўнче учух парыбысханын. Че мин таласпаам паза аннанъар Костя Чижовха ла чоохтаам. Костя пір дее ниме нандырбаан:

Суднолар тыхтачанъ мастерскойлар саринзар-тын атыстар хазыр нызыраза тўскеннер. Че ол взрывтар полбаан. Їкі чыл мынынъ алнында портагы взрывтарға пістинъ улицадагы хай пірее тураларнынъ сўлейкелері суура чачыраглап парғаннар. А мынзы орудиелернинъ атыстары полған. Ўзіктіг янъыланыс, ўрўкклебіскен чуртагчылары аннанъох артых хорғыдып, Соломбала кистінзер көп хати истіл турған.

Ах талайзар английскай, американскай паза французскай крейсерлер килгеннері истіл парған.

Аэропланнар анча көп учухчатханнанъар, оларзар көрерге дее чархастыг улыбысхан. Аркашка Кузнецов, гидропланнар прай Двинаны тулгап салғаннар тіп чоохтаглаан. Пістинъ гавань-зар чўгўріс парып, гидропланнарнынъ тўсчеткеннерін паза көдірілчеткеннерін көріп аларыбыс угаа тынъ килченъ. Че піс хорыххабыс. Пастагызында, кем пілер, анда сынап таа пірее ниме чара чачырап парар. А ікінчизін, піске ибїбістенъ сыгарға чарабас тіп, хатыгданъ хатыгох хызаныг полған.

Че иирде, хачан прайлары көп нимес амырап парғаннарында, пістинъ сым-сырых улицаны тастап парыбысхабыс.

Ол туста кинематограф „Марс“ хыринда катерлерденъ чар ўстўнзер английскай паза американскай солдаттар сыххлааннар.

Духовой оркестр ойнаан. Улуғ чылтырап-чатхан трубалар удавтар ла чили, тынастасчатхан музыканттарға орал парғаннар. Прайзынанъ артых барабанщик сиренчеткен. Ол педек харынның барабанны нинче ле пар кўзіненъ хыхахах тохпағаснанъ саап турған. Манъ сай ўстўндегі чис тарелканы санъырат салып одырған.

Андағ тимір хурчағнанъ сари тартхан барабанны, мин городта карусельде көргем.

Кинематограф хыринда чон чыыл парған.

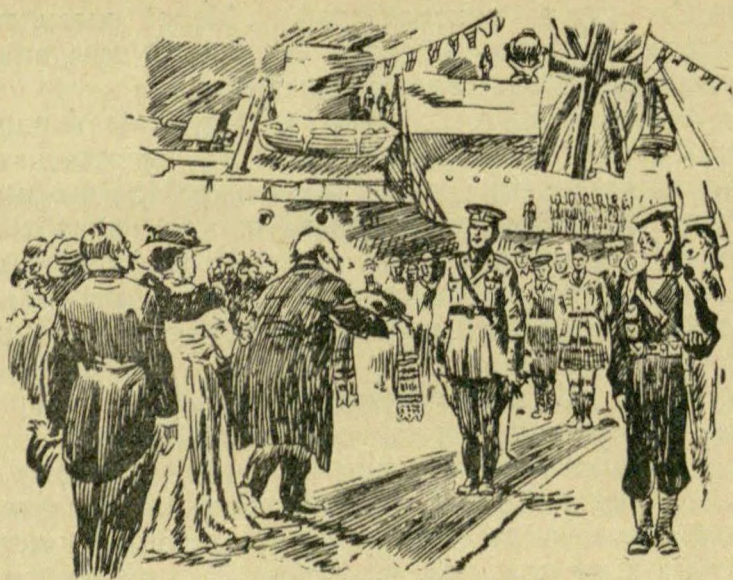
Соонанъ Соломбаладағы пасха-пасха пайлар коляскалығ читклееннер. Мында Орликов ипчизиненъ хада полғанох. Ол пасха садығчыларнанъ хада чон аразынча гаваньнынъ стеназынзар иртіп алған. Анна Павловна парбахай букет апарған: хойығ астраларны, левкойларны паза гвоздикаларны—піске ўзерге чаратпинчатхан чахаяхтарны клумбаларданъ тооза чыып алтырлар.

Анна Павловна пісті кічичек маргаритка ўчўн оғырлар тіп сөклеен, а Юрка Орликов, тізенъ, анынъоох ўчўн Гриша Осокинні сох салғаны минінъ сағызыма кір парған.

Орликовтар иностранецтернінъ килгеннеріне чоо ла ўрін парғаннары прай чахаяхтарын оларға чыып пиргеннериненъ көрінче.

Катерденъ трапча офицер тўс килген, иностранецтернінъ инъ ўннері ол полған осхас.

Орликов ағаа чабыс поклон пиріп, хоосталған полотенцее улуғ тегілек іпек салып, туда пирген. Улуғ тегілек іпектінъ ўстўне тадылығ нима сўрткен корказына кире тустығ чірчечек одыртылған полған.

Английской офицерлер Орликовха паза Анна Павловнаа холларын тутханнар, а пулары, тізенъ, өрчіліг паза кӧдіріліп кӱлімзірескеннер.

Ӯр нимеске тохтап парған музыка Двинанынъ салғактары ўстӱнче пазох кӱӱлеп сыххан.

Прай пу нима ярмаркаа уғаа тӱй полған. Мин пазох карусельні, чазал парған петрушканы, шарманкаларны паза харах алнында кӧп ӧнъніг, чохыралысчатхан чонны сағызыма киргем.

Чон аразында узы-пазы чох „ура“ тӱп хыс-хырғаннар. Орликов „Ура-а-а!“ тӱп сағба пиріп, холларын пірде кӧдіріп, пірде кинетін тӱзіріп одырған.

— Олар пеер ах халас, консервалар паза шоколадтар ағылғаннар,—теен піске Аркашка Кузнецов.—Амды чуртабызарбыс!

Костя кӧміскелерін тӱзірібіскен. Ол нима-де пілген осхас полған, че тапсабаан. Костя маға

хаҗида-да Кемиде англичаннар ўс большевик атып
саланнар тіп чоохтааннанъ пеер неделя иртті.

Маға пір ле ниме пїлдістіг полған: Орликов-
тар иностранецтерге іди өрінчеткеннерінде, оларға
чуртирға хомай полбас.

Хызыллар Архангельсктенъ парыбысханнар.
Костянынъ пабазы чоохтаан хоостыра, піске
чахсы чуртас идерге хынған, советскай ўлгү
хайди полар ни зе?

Мин аннанъар Костяданъ сурғам.

— Тапсаба!—сыбыраныбысхан ол маға.

Иирде иностранецтернінъ войсколары Солом-
баланынъ он улицазынча маршнанъ ирткеннер.
Тастарча американскай ботинкаларнынъ подков-
тары сынъырап ирткеннер паза шотландскай
солдаттарнынъ хысхахах юбкалары салбанъ-сул-
банъ тўскеннер.

Олар Архангельсксер нимее килгеннер?

Астапчатхан чалаас азах олғаннарнынъ өрі
солдаттар хыринда айлахтанысхан. Ойнағлап,
солдаттар тыыда хатхырысхлап, чолзар хуруғ
лепёшкалар тастағлааннар паза фляжкадағы суғны
олғаннарнынъ ўстўне ур турчанънар.

Солдаттарнынъ оланъай ла нимес, пасхачыл
формазы, таныс нимес тіллері, мылтыхтынъ көбізі
—прай пу ниме пісті, палаларны, хындырбин
полбаан.

Площадьта, собор хыринда, английскай генерал
позынынъ офицерлерінінъ аразында туруп,
парадты хынып көрген. Кинетін ол холын көді-
рібіскен. Хайдағ-да піске онъарылыстығ нимес
сөстеріне прай анынъ чағыннары кинетін хыймы-
паза тўскеннер.

Генералнынъ көні сун салған холы заводской
комитет полчатхан кічіг турачахтынъ чабиинзар
көзіткен.

Чабыҭ үстүнде хып-хызыл флаг чалбанънап турчатхан.

Офицерлер—ікі англичанин паза русскай ах гвардеец, заводтағы комитетсер чүгүріс парып, хаалха хыринда чіт парғаннар. Пір минута пазынанъ олар улицазар пір кізі сығар килгеннер. Ол хара оланъай мархалыҭ, флотскай бушлаттыҭ чиит тоғысчы полған. Ол фуражказын даа кизерге манънанмаан осхас; састары путхал партырлар.

Стройданъ сығара хығыртып алған солдаттар аны ибіре турыбысханнар. Русскай офицер хысхырған:

— Большевиктернінъ флаҕын кем хыс салған?

Ол, анынъ нандыриин сахтабин даа, тоғысчыны сырайынанъ тыыда сапхан.

— Ынчыхтар!—сыбыранғанын ис салғам мин Костянынъ. Чон суулаза паза тибіренізе түскен.

— Ниме үчүн сохчазар?—тіп, ағырин чоохтанысхлабысханнар.

Солдаттар тоғысчыны турачахсар іде сазыбызып, чабығзар сықарарға кўстееннер. Тоғысчы азахтарынанъ карнизсер пас салып, суғ ахчанъ трубаны тутчатхан скобаға читіре сығарға ит көрген. Че анынъ холлары поэып парғаннар, ол чирзер анъдарыл парған.

— Аны чыдананъ тудынъар!

Ах гвардеец солдаттынъ холынанъ винтовканы суура тартып алып, тоғысчыны іде сазыбысхан.

Тоғысчы, соонча ағаа кўлчеткен паза тыртыстанчатхан табыстарнанъ ўдестіріп ала, хайди полза ла чабығзар сығып алып, флаҕты көөлче суурып алған. Ол аны хайралли иптеп алып, ананъ төс ізебінзер чазыр салған.

Хачан ол түс килгенде, аны азахтанъ анъдара саабызып, бушладын суурып алғаннар. Ол чадап

ла турып алзох, мун-
зурухтар паза приклад-
тар хатабох агаа тееп
пастабысчалар. Ханнѣ
сырайлыг, саабыстар-
данъ чазыра холлары-
нанъ тудынып, ол чир-
зер пазох анъдарыл
парган.

Флагтанъ халган
хызыл материянынъ
сүбіректерінінъ кизек-
пысхатары чолча чай-
ыл халганнар.

Төрт солдат офи-
цернінъ командазы хо-
остыра сохтыр салган
тогысчыны площадьтанъ
апарыбысханнар.

— Хайдар аны?—тіп, мин Костяданъ сургам.

— Пілдістіг, хайдары,—тіп, хомзыныстыг нан-
дырган Костя.—Атып саларга.

Мин нанчымнынъ сөстеріне хахаам, хорых
паргам. Мин Соломбалада удаа учурачанъ пу
чиит судоремонтникті, амды ат саларларына пір
дее киртінминчеткем. Ол оларга, пу пасха стра-
наданъ килген кізілерге, ноо чабал ит салган.
Олар Соломбалазар пұўн не киліп алып, русской
тогысчыларны өдіріп пастапчалар.

Парадты паза даа көрерібіс килбинчеткен.
Піс ибзер айланыбысхабыс. Мин пістінъ ком-
натазар көблүе кіргем, Максимыч ағам мині
көрбеен. Ол поэынынъ чабызах скамейкача-
ғына одырып алып, сапог тағыраан. Ол сапог та-
банына хазынъ ағастанъ иткен ах поэыгастар
хазап ала, поморская сарынны сөө тартып, сар-
нап одырған:

Чиллер саппааннар, саппааннар,
Хығыртпаан аалчылар килгеннер...

Ол хайдаг хығыртпаан аалчыларданъар сар-
наан? Пўун Архангельсксер килгеннерденъер
полчанъ ма?..

ОНЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Костя Чижов хазарга тимненче

Че піс прай нимеденъ артых пістінъ улицазар
Орликовтынъ оолгы килгеніне чапсаабыс. Ол
тудымныг кўлімзіреп паза хойралглап парған
столбачахтарны ла санапчатхан чіли, хылызы-
нанъ саап, ағас тротуарча пазып одырған. Сап-
хан на сай стэк¹ хомзыныстыг сығырып одырған.

Юрка Орликов английскай фасоннанъ тіккен
чарых кўренъ френчтіг, сынох офицер осхас
полған, хайзын піс „Всемирнай панорама“ жур-
налда картинкаларда көрглеебіс. Френчтінь тас-
тына хазаан ортызында складкалыг төрт улуғ
ізептері пар полған. Ниске кічичек сырайлыг
Юрка чалбах устыг пулынъныг фуражка кис
салтыр. Портупеялыг тыыда хурчан салған ху-
рында сын револьвернінь кабуразы хызылған
полған.

Чох, амды пу Юрка-гимназист паза хысхачах
станныг Юрка полбаан. Пу нискечек, пөзік, гор-
дай прапорщик Орликов полған.

Піс Юрка Орликовха хынмачанъмыс, че
мында пістінъ агаа істібіс кōйерге киліскен:
фуражка, крага² паза револьвер, пір дее ние
чоохтап полбассынъ,—прай олар сіліг полғаннар.

¹ Стэк—урген хамчы.

² Крага—ботинкалыг кисченъ тўрей.

— Нога анынъ андаг
ізеpter? — сурғам мин
Костяданъ.

— Оружиелерге ки-
рек, конечно, — нандыр-
ған минінъ арғызым, —
маузерге, гранаталарға...

— Хайдаг маузерге?

Костя минзер чабал
иде кѳрібіскен.

„Эх син, анъмайған,
пілбинчезінъ!“ тіп чоох-
тааннар анынъ харах-
тары.

— Чоохта, Костя, —
тохтабаам мин, — чоохта,
саға ачыныстығ ба хай-
ди...

— Андаг револьвер-
лер. Наганнар, кольттар, маузерлер парлар...

Маға уядыстығ полыбысхан, олғаннарнынъ
алнында хомайға халбасха, мин чойланыбысхам:

— Пістінъ ағабыстынъ кольт полған. Ол маға
даа атарға пирченъ.

— Чойланма! — тіп, хысхырыбысхан Аркашка
Кузнецов. — Синінъ ағанъ — сторож, баржадағы
тоғысчы.

— А хачан ол боцман полып чѳргенде, чох
полған тіп сағынчазынъ ма... чох полған ма?

Ағамнынъ кольт полған паза мин ол тынъ
чахсы револьверденъ атхам тіп, амды позым даа
киртініп пастаам. Че минінъ хынығ чооғымны
Костя Чижов тохтадыбысхан.

— Боцманнарнынъ кольт полбинча, — теен
Костя. — Капитаннарнынъ полча, че іди дее полза
прайларынынъ нимес. Мына пістінъ, пабамни...

Костя кинетін чоохтанминысхан, ол нимеденъер-де чазыт чоох сала-сала ла сығарыбыспааны маға пілдір парған.

Ол туста алнында парчатхан Орликов стэк-тенъ түгенчі столбачахты саабызып, постарынынъ чуртынынъ сиден ізигінзер тартыбысхан.

...Хараағызын пістінъ улицада наа событиелер пол парған. Костя Чижов чуртаан туразар американскай офицерлер килгеннер. Оларнынъ аразында Орликов полған. Олар Чижовтарнынъ комнаталарында прай нимелерні ніндібіскеннер, ананъ Костянынъ пабазын апарыбысханнар.

Прайлары Чижов—большевик тіп чоохтас сыхханнар.

Мин, Костяны көрем тіп ізеніп, кўн тооза улицада чөргем. Че ол сыхпаан.

Мин алай Костянынъ пабазын, олох парадтағы тоғысчы чіли, атып саларға апарыбыстылар ба тіп сағынғам.

Иирде мин кимее одырып, хармахха колюшка¹ палых хаптырғам. Че тузазы чох тоғыс табырах эрістіг пол парған: колюшка—чиченъ палых нимес.

Мин, борттанъ хыя парчатхан салғахтарны көрерге хынып, кимені абыдылдырчатхам.

— Эй кимедегі!—тіп, ўн іс салғам мин чар хазынзартын. Костя чар хазында турчаттыр.

— Кил пеер, абыдынып аланъ!—тіп, хығырып алғам мин аны.

Костя пристанъзар тўзіп, кимезер сегірібіскен. Ол банка ўстўнзер одырыбысхан, ананъ көйлче чоохтан сыххан:

— Мин саға ниме-де чоохтирбын. Син пір дее кізее чоохтаба, истінъ ме!

¹ К о л ю ш к а—алтындағы ханаттары хазалчыхтыг палых.

- Пилдістіг, пір дее кизее.
- Хазарға сағынчазынъ ма?
- Хайдар?
- Хызылларзар, фронтсар.

Ол маға поэнынынъ планнарын чоохтаглап пирген.

Кичее, котельщик Чижев, арестовать полдыр-тар нинче-де час алнында, поэнынынъ документтерін паза револьверін полотенцее сўргеп, инек сагчанъ тимір көнекке сух салған. Ананъ Костяға ол көнекті пиріп, суғзар ызыбысхан.

Костя, пабазыох сөлеен онъдайнанъ, кимеденъ Соломбалкаданъ сығыбызып, Кузнечёвской валда, Шилов остров хыринда тохтабысхан. Мында ол пабазын сахтап одырған. Ахтар паза интер-венттер Архангельскті холға алып алғаннар. Ан-дартын Чижев кимеліг Двина чоғар парыбызарға сағынған.

Че молчаан тусха, орты хараада, пабазы кил-беен. Аны хачан ол ибіненъ сығарға итчеткен туста арестовать пол парыбысханнар. Костя уғаа ўр сахтап полбин, соонанъ көнегін сөёттер ара-зына сух салып, Соломбалазар айлан килген. Пазағы кўнде ол пабазынынъ сўргеп салған ни-мезін ағылып, пістінъ погребке сух салған—ол піс ойначанъ погребте.

— Амды піске ам даа пір револьвер таап аларға кирек, андада піс тизібізербіс.

Мин скамейкада хорығып ала одырчатхам, че олох туста өріністіг пилдіріп нанчымзар көрібіскем.

Хачан Костя маға ізебіненъ сығара револь-вернінъ рукоятказын хусхачах ла көзіткен чили көзідібіскенде, мин арғызымнанъ хада пір онъ-дайнанъ поларбын тіп сағын салғам.

Хараағызы чагдап одырған—чарых, чылыг севернай хараа. Сымзырых ла пол парған, Со-

ломбала үстүнче чапсыстыҭ чуҕахах, көк тигір тартылыбысхан. Пөзік тигірде хызамдых пулуттар ниске иде чолахти тартыл парғаннар. Күн көзенектер сүлейкелерін чарытпинысхан, амды тураларда көзенектер хара оймахтар чили чылтырап турлар.

Костя улуҕ тыныбызып, кимеденъ пристань-зар сых килген паза минзер пичеллиҕ көрібіскен.

Мин Костянынъ пабазынанъар сағынчатханын сизін салғам.

— Истек, Костя, аны нимеденъер арестовать полғаннар? Анынъ большевик полғаны сын ма?

— Я, большевик. Че син чоохтаглап чөрглебе!

— Костя, син мині хызычахха санапчазынъ ма?

— Гришка Осокин—хызычах нимес,че анынъ тілі узун,—тіп, Костя хатыҕ чоохтаныбысхан.—Ағаа пір дее ниме чоохтирҕа чарабас. Че хызычахтар даа пасха-пасха полчалар. Син Оля Лукинаны пілчезінъ ме? Ана ол молодец!

Сыннанъ чоохтаза, Оляданъар чоохтасханда мин хызар парғам. Конечно, мин ол хызычахты пілгем. Оля Лукина, каботажнай плаваниенінъ капитанынынъ хызы, пістінъ улицадох чуртаан полған. Ол маҕа көбленістіҕ пілдірченъ. Хынза, мин ағаа ідөк көбленген поларбын. Че аннанъар мин чир үстүнде пір дее кізее сығарынмасчыхпын. Ол минінъ инъ улуҕ чазыт нимем полған.

— Пілбинчем, хайдаҕ ол молодец полчанъ,—тіп,чора пілбеечік полып нандырғам,—че мин ағаа чир үстүнде пірдее дее ниме чоохтабасчыхпын. Хызычах—паза пір дее ниме нимес...

Мин, Костя минінъ чазыт нимемні сизін салар тіп, уғаа тынъ чочынғам.

— Ағаа чоохтирҕа даа кирек чоҕыл,—күлін салған Костя,—ол синненъ көп пілче.

Анзы за угаа иртіре! Мин Оляға көөленгем, че ол минненъ артых пілче тіп, пірдее дее сағын-маам. Ол, конечно, прайох ла хызычахтар чіли, бактынъ паза юттынъ аразында хайдаг пасхазы парын пілбинче паза рифовой тўўнчекті хайди палғирынанъар онъар таа салбинча. Халғанчы-зында мин, сынап аны искее одыртыбысса, ол, хус ханаттарынанъ сабынғлаан чіли, искіні пул-ғап турарына ізенгем.

Костя маға чоохтаан нимені истіп, мин ачыр-ғанғанымны даа ундубысхам.

Капитан Лукинні арестоватьох полыбысхан полтырлар. Хачан Архангельскте Советскай ўлғу полғанда, капитан Лукинзер чазыттығ ікі таныс нимес кізі килген. Ол иностраннай агенттер пол-тыр. Олар капитанға чазыттап ниме чоохтаптыр-лар: чал ўчўн ол иностраннай военной корабль-ларнынъ эскадразын Архангельсксер кирерге ки-рек полған. Капитан кизе-тоғыр сабысхан.

Капитан Лукиннінъ андада тоғыр полғанын амды сағысха киріп алтырлар. Аны большевик-терге полысча тіп пролааннар.

— Иртен Оля піссер ічезіненъ хада килген,— тіп, Костя аннанъарох чоохтағлаан.— Ол ылғабаан даа. Офицер аннанъ сурағ иткен. Ол ағаа пірдее дее ниме чоохтабаан. Молодец!

Капитан Лукиннінъ историязына мин хор-ғыстығ хайхаам. Пістінъ Соломбалада андағ со-бытиелер пол парарын кем сағынчанъ.

Піддістіг нимес! Англичаннар паза америка-нецтер Россияға немецтерденъ тоғыр чаалазарға полызыға килгеннер тіп чоохтааннар хайза. Че сынында олар русскай тоғысчыларны арестовать полғлааннар паза оларны атхлааннар.

Піс пістінъ тураа читіре чоохтаспин парға-быс. Костя пурнада чоохтаныбысхан:

— Мин амды тоғынарбын, халас алчанъ ахча тоғынып аларбын.

— Хайда тоғынарға?

— Пароходсар котёллар арығлирға парарбын.

— А фронтха хайди?—тіп, сурғам мин.— Парбаспыс па?

— Іңеме ахча тоғын пирим—ананъ фронтсар.

— Ёгренмессінъ ме?

— Хачан хызыллар килзелер, советскай ёлгў пол парза, андада механикке ёгренербін.

— А хызыллар хачан килерлер?

— Прай пу ах айналарны паза инглишменнерні чох идібізіп, Архангельскті оларнынъ холларынанъ позыдып алзалар...

— Англичаннар паза американецтер хызылларданъ тоғыр чаалазарларох па?

— Че ноға за олар пеер килгеннер?

— Орликов чоохтаан: піске немецтерденъ тоғыр кўрезерге полыс идерге...

— Син, Димка, алығзынъ! Орликовты көп истіп одыр, ол чоохтағлир...

— Че мин аны испеем, а Кузнецовтарда, ол чоохтаан тіп, чоохтасхлааннар. Че чарир...Че син, Костя, аны чахсы сағынып алғазынъ—тоғынарға! Мин тоғынарохпын. Мині алып ал!

Кічігде кем ахча тоғынып аларға, іңе-пабазына полызарға тіп сағынминча! Мин, іңеме позымнынъ пастағы тоғынып алған ахчамны ағыл пирем тіп, амох сағын турғам. Хайди ол ёрін парарчых! Амды ағаа чалғысхан тоғынарға, кизілерде кип-азах чуурға аар нооза.

Че іңемнінъ пір дее ёрінминчеткеніне чапсаам мин. Ол тоғынарға даа ыспаспын тіп чоохтаныбысхан.

Пастағызын минінъ сағызыма кірген ниме—ылғабызары. Маға Костяға мині тоғынарға позыт-

пинчалар тіп, сынынанъ чоохтабызарға уядыстыг полған. Че харах частары полыс полбааннар.

Андаг даа полза ағам полысхан.

— Тоғыныбох көрзін,—теен ол.—Піс ол синде палыхтачанъмыс, зуйкалар¹ полып чўстір чөрченъміс.

Ічем сым полған, мин пілібіскем: ол мині поэдыбызар.

ОН ПІРІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Орликовтар көглесчелер

Мин Соломбалада анча большевиктер полар тіп хачан даа сағынмаан полғам.

Офицерлер паза солдаттар тураларзар хараазын паза кўнўрте дее килгленънер. Олар тоғысчыларны харибзер апарыбысчанънар. Город кистінде, Мхиде атхлап салчанънар тіп, чоохтасчанънар.

„Мхи“ хорғыстыг сўс полыбысхан, аны хачан даа сыбыранып ла адачанънар. Піске аннанъар чоохтаспасха хатыг чахыг пірілген полған. Анынъ ўчўн пісненъ дее, олғаннарнанъ, пістінъ дее іче-пабаларыбыснанъ санъай саназыбызарчыхтар.

Пістінъ улицада пазох ўс тоғысчыны арестовать полыбысханнар.

Амды наа, аннанъох артых хорғыстыг сўс полыбысхан—„Мудьюг“.

Архангельсктенъ аар, хырых верстача, Ах та-лайда чабызах, ылайлыг остров чатча. Алында поэрах кўннерде ағас чарчанъ заводтарнынъ

¹ Зуйкалар—промысловый боттарда тоғынчатхан олғаннарны адачанънар.

тоғысчылары андар клюк-
ва терерге чӧрченъ пол-
ганнар. Ах талайнынъ
салғактары Мудьюг ос-
тровтынъ чарларына
кӧӧлче сапчааланыс тур-
чанънар.

Амды Мудьюгтанъар
сыбыразыбох чоохтас-
чанънар.

Мудьюгта ах гвар-
деецтер паза интервент-
тер каторга ит салған-
нар. Суғ тол парған, ха-
залчих эмекненъ хурчал
парған чир турачахтарда
чарғыдағылар чуртаан-

нар. Астанъ паза соғыстарданъ иреелен парған
кізілер кізі сӱрнілеріне ле тӧй полганнар. Позы
Мудьюг—ӧлім острова—піске, талайнынъ сал-
ғактарынанъ сых киліп турчатхан айна чілі піл-
дірген.

Арестовать полып, харибге одыртып паза
Мудьюгсар большевиктерні ле ысчатхан нимес
осхастар. Минінъ кӧзіме американецтер пір ип-
чині хаап алганнар. Анынъ корзиназынанъ хай-
дағ-да прокламация таап алтырлар.

Мин ол іпчині пілченъмін. Аны Мотя чача тіп
адачанънар. Ол хығыр пілбеченъ, прокламацияны
таап алып, пасха ипчині хығыр пирзін тіп сурын-
тыр. Анынъ үчӱн аны арестовать полыбыстырлар.

Хайдағ прокламация полчанъ ол? Сарсых таа
харахнанъ кӧрібізіп, анда нимеденъер пазылға-
нын піліп алчанъ полза кізі!

Мына андағ онъдай киліс парған. Улуғ ни-
мес лист чачын ағас тахтачакта чатчатхан. Мин

аны ырахтынох, хачан Соломбалканынъ хазынча килчеткенімде көр салғам. Чачынах уғзалбаан, хырилары тинъ кизілглеен полған.

Ол прокламация полғанынанъар пір дее ікін-чїлес чох полған.

Мин айлан көрібіскем: пір дее кизі чоғыл! Мөкейібізіп, пілдіртпин алып алып, ізебімзер суғыбысхам.

Ананъ мин ам даа нинче-де хаалағ көблче иртібізіп, айлан көрібіскем. Чох, пір дее кизі пір дее ниме көрбеен. Мин пастағы улицазар тартыбызып, кварталны иртібіскем. Удур английскай офицерлер килчетірлер. Сынап олар минінъ ізебімде ниме чатчатханын пілген ползалар! Хорғыстығ паза көп нимес өріністіг полған.

Че англичаннар минзер көрбееннер дее. Мин сыраттарзар, эн чирзер парыбысхам. Мында прокламацияны хорғыс чох хығырарға чарир.

Амды минінъ ізебімде уғзал парған чачынны мин сірлезіп ала сығар киліп, чаза тутхлабысхам.

— „Аарлығ аргыстар!“—сыбыранып хығырыбысхам.

Мин отта, агас алтында чадып алғам, че ибіре харахсыныбыс турарын ундунмаам.

— „ ... Американскай паза английскай империализмнінъ контрреволюциязынынъ мировой гидразы ... “

Прокламацияда көп сөс онъарылыстығ нимес полған: „империалисттер“, „мировой гидра“, „колониялар“. Андағ даа полза мин, англичаннар паза американецтер революцияны чох идібізерге хылынчатханнарын піліп алғам. Олар Россияда тоғысчы-крестьяниннінъ ұлғұзі полбазын, че пайларни ползын тіп сағынчалар. Олар русскай тоғысчыларнанъ паза крестьяниннерненъ тоғыр чааласчалар, а оларнынъ пароходтары Анг-

лиязар русской ағастарны апарчалар. Прокламацияда Хызыл Армиянынъ санына хозыларға паза холда мылтыхтыг мировой разбойниктерденъ советской ўлғүні арачылыры чоохталған.

Костя Чижев, сынап ол фронтсар хызылларзар тизерге сағынчатхан полза, андаг прокламацияларны хығырған полар, неке.

Мин пастап прокламацияға тас сўргеп алып, сугзар тўзірібізерге сағынғам. Аны ізепте чыырға чарабинча нооза! Че ананъ, чағында пір дее кизи чоғылын піліп алып, прокламацияны ханада поэығасха хыс салғам. Соломбалецтер хығырып алып, иностраннай офицерлер паза солдаттар Архангельсксер ноға килгеннерін піліп алзыннар.

... Хачан прай чирде аресттер полчатханда паза Соломбалада төреміл тревога ла полчатхан туста, Орликовтарнынъ квартиразында иир ле сай суулах паза көглес полчанъ. Юра Орликов ибінзер пасха офицерлерге ўдестіріп айланчанъ. Анынанъ хада англичаннар паза американецтер удаа килченънер.

Пістінъ потологыбыс ол теебіске тітірес турчанъ. Чоғар танцевать полғаннар. Тюль тарт салған азых көзенектерденъ физгармониянынъ табызы истіл турчанъ; хатхырысханнарына, стаканнарнынъ паза рюмкаларнынъ сығдырасханнарына—суулах, көп кизінінъ чооғы тохтап парчатчанъ.

Хараа компания тасхар сыхчанъ.

— Господалар, піс пўўн кемзер парарбыстар,—хысхырған Юрий?—Ордерлер пар ба?

— Мин, позым на хынғанымнанъ ордерлер дее чох, арестовать полчам,—офицерлернінъ пірсі нандырған.

Хачан олар улицача иртіпчеткеннерінде, тураларнынъ көзенектеріндегі занавескаларнынъ

пулунънары аннанъ-мыннанъ на кӧдіріл турчанъ. Тызии чохтанъар, уйгу-чадыг чох кӱзілер кӧгліг компанияны харах узунанъ ўдесченънер.

Иртен сай чалчы Мариша поэнынь улуг фартугында сӧп тӧкченъзер бутылкалар, тинтелер паза сигареталарнынъ хуруг коробкаларын тӧкченъ.

Шоколад паза сигарета сўргеең чачыннынъ алтында „алтынычах“ кӧрӱнетченъ—чылтырах хорғамчыл чачыннар. Онъарылызы чох алтын буквалыг сўргег чачыннарын олғаннар конфета чачынахтарынанъ—„салковайахтарнанъ“ тинъе чыгчанънар. „Салковайахтарға“ бабка ойначанънар, оларға олғаннарданъ палых тутчанъ крющоктар, пос иткен ойначанъ нимелер, иргі книжкалар, картинкалар садып аларға чарачанъ—пір сӧсненъ, піске ле паалыг полған прай нимені.

Сиден істіне чыылыс парған кічичек олғаннар Маришаны ибӱрібісченънер. Олар, ол ис-пайны сӧп тӧкченъзер тастаглабазын тіп, ағаа чалған турчанънар. Азыл парған тинтелерде хойыт салған сўттінъ сыландылары халтырлар. Пірееде банкаданъ ах халастынъ хырымдыхтарын, печенье-лернінъ унахтарын тапчанънар. Піс астапчатхан полғабыс...

Улуг арах олғаннары оортах турчанънар. Олар астаптаачатсалар, Маришазар килбеченънер паза кічиглерінінъ чалғанысчатханнарын кӧр сыдап полбин чобалчатханнар.

Пірсінде, Мариша тасхар сых килгенде, Костя Чижев сиденде полған. Алты частыг Борька Кузнецов анынъзар прайзынанъ пурнада ойлап парған:

— Чачачаам, халас хыричаа пірінъер!.. Чачачаам...

Мариша ағаа булка хыри суни пірген. Че Борька халасты ахсына тертеріненъ, Костя

андар чүгүр киліп, чочып парған оолахтынъ холынанъ халасты суура сабысхан.

Борька харахтарын торспайта көрібізіп, кинетін оградаа толдыра нинче ле пар үніненъ ылғабысхан.

— Хачан даа алба!—Костя тарынчах чоохтаныбысхан. Ол Орликовтарнынъ квартиразынынъ көзенектерінзер хыртыстанып көрібіскен.

Че кічичек Борька пір дее ниме пілбин, тохтабин ылгаан. Андада Костя ізебіненъ пистоннар салчанъ тимір коробкачах сығар киліп, аны Борькаа пирген:

— Мына пу нимені алып алдах. А соонанъ мин саға халас ағыл пирем. Ылғаба!

Ол коробкачахтанъар прай олғаннар пілченънер, хачаннанъох пеер ағаа хычалан турчанънар, че олар Костяданъ хайдағ даа чахсы нимее орназып полбачанънар. Амды, тізенъ, Костя, Борька Кузнецовты пір дее хыйыхтирға хынмаанын инъ кічіглер дее піл салғаннар.

ОН ІКІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Котёл арығлачанънар

— Димка, тур!

Мин Костянынъ үнін исчем. Узирым килче. Хараазын мин хорғыстығ түс түзеем. Английской офицерлер минінъ соомча сүріс чөргеннер. Олар револьверденъ атханнар, че прай ухтар чаза парғаннар. Ананъ олар ағамны хаап алып, ат саларға апарыбысханнар. Ағам, поэнынъ ағас азаан чідір салып, „класстар“ ла ойнапчатхан чіли, сегір турған. Мин ағамнынъ соонча ағас азағын пирибізерге тіп чүгүргем, че азах, тізенъ, холымнанъ поэп парып, ідөк чолча сегірчеткен.

Усхун киліп, мин өрін тее парғам: прай пу ние тўзімде ле полтыр. Ағам скамейкада одырып алып, сапогын тағырапча. Мин пазох истіг узубысхам...

— Димка, тур!

Сынап пазым даа ўстўнче тадыраастанъ атыбысхан ползалар, сынап маға сын яхта алай хаях чапсырған кизек ах халас таа пирерге теен ползалар—мин ол минуталарда хайди даа полза харахтарымны аспасчыхпын.

Че пу Костя Чижов мині тоғысха хығырарға килтір—котёлларны арығлирға.

Мин парусиновой көгееемні кизіп алғам. Иртенгі азыралға тіп ічем пір кизек халас чачынға сўргеп пирген. „Че мин парирбын“ теем. Мынынъ алнында пабам суднозар парчатса, чир дее іди чоохтанчанъ.

Хорғыстығ тўс ундыл парған. Нимені ле полза пілерім килібіскен. Іди полчатханыма хоза пілінчее чох чилексірес аралазыбысхан.

Костянынъ чачынағы хоостыра пісті суднолар тыхтачанъ мастерскойларнынъ ізігінче иртірібіскеннер.

Мин прай Соломбаланынъ улы-пазына читіре пілченъмін. Севернай Двинанынъ кірерге чарабас чирлерінде сомғам—хаалхаларында ағас ала парыстығ тураларданъ тоғыр. Соломбаланынъ иргідегі соборынынъ санъ сапчанъ чиріне сығып алчанъмын. Мыннанъ Соломбалананъ Архангельск ле тиксі көрінмеченъ, че Маймакс таа көрінченъ. Мин кинематограф „Марссар“ паза цирксер чөрченъмін, сыыраттарда хузычахтар тутчанъмын паза город тастындағы тастал парған тимір чолча вагонеткаларнанъ ойлат чөрченъмін. Че судно тыхтачанъ мастерскойларда пір дее полбаам.

Піс унах шлак чайылған чолча парғабыс. Прай ла чирде чылтырах хара тастынъ пирамида-чахтары харалысханнар.

Ырахта ремонтха турғлапчатхан пароходтар-нынъ мачталары паза корпустары көрінглепчеткеннер.

Конечно, піс кузнечнай цехсар кіргебіс. Анда вентиляторлар аэропланнар ла чіли кўзірес турғаннар. Колпактар алтында көбірлерденъ чалынар чоғар сығара сапчатчанъ. Мында түбен-аймах өнънер көріне түсчеткеннер.

Көрерге чапсыстығ паровой масханынъ хыринда піс ўр турғабыс. Наковальняда хызар парған тоғылах тимір чатхан. Андартын ооғазах сағынахтар пытырасханнар. Тоғысчы, сырайын ізігденъ хыя тудып, тимірни улуғ хысхыснанъ тудып одырган.

Кинетін чоғартын хайдағ-да аар ниме түс парған. Саптырғанда тимірденъ мунъар сағын чачыраза түскен. Тоғысчы тимірни чапчанъ айландырыбысхан, масха чоғартын пазох нызыри түскен.

Ананъ піс механической мастерскойзар кіргебіс.

Токарнай станоктарнынъ узун рядтарынынъ хаастары кўўлес турғаннар. Станоктар хайдар-да чўгүрісчеткен осхастар, че андағ даа полза олар олох орында хал турғаннар. Хаастарнынъ уластыра тігілген тўўнчектері кўскечектер ле осхас пілдірген; олар өр-төбін, өр-төбін чўгүріскеннер. Чылбыранъ иде чызыл парған чылтырасчатхан шкифтер пасхызахтарча түзіре сегірісклееннер. Олар тимер табырах ойлас турғаннар. Ізік хыринда толдыра тимір стружкалығ корзина турған. Узун хыдыртпах спиральлар ам даа чылинанъ полғаннар: оларны станоктанъ наа ла ағылған

полғаннар. Андаг спиральчыахтарны идерге маға улуғ ус поларға кирек чили пілдірген. Мин соонанъ піліп алзам, ол чапсыстыг пружинкалар токарнай тоғыстынъ тастандылары полтырлар.

Котельнай цехта чалбах плиталар чатханнар. Рельс, трамвайох чолы чили, стенаданъ стенаа читіре тартыл парған. Ол чирде нимес, че чоғар балкаларда полған. Ікі блоктыг паза ілчірбеліг ролик рельсче чыл чөрген.

Пастап ролик маға тузазы чох, ойначанъ на ниме чили пілдірген. Че мына котельщиктернінъ пірсі ілчірбелерні түзірібісті, крюктар тимір листерні хаап алдылар. Лист көблче көдірілібізіп, тоғыр абыдылыбысхан. Лист роликче прессер чыл килген. Тимірнинъ халыны салаача полған полар. Че пресс алтында ол чачын на чили кизіл турған. Кизілчеткен хырилары толғалглап, тіріг ле ниме чили толғалыс турғаннар.

Пір час аразында піс андаг хайхастыг нимерні көргебіс, хайдағларны прай даа чуртазыбыста көрбеен поларбыс, неке.

— Мында хайдаг чахсыдыр, Костя!—теем мин, хачан піс цехтанъ сыхчатханыбыста.—Мин хайди даа мындаг мастерскойларда тоғынарбын.

Костя минзер алтынанъ чоғар көрібіскен:

— Син пеер неделя алнында килген ползанъ—мында хайдаг чахсы полғанын көріп аларчыхсынъ!

— А ниме полған?

— Забастовка полған...

Костя сыбыраныбызып ибіре көрглебіскен: пірее кизи исчеткен полбазын тіп.

— Син тапсабала, а то...пісті ікібістенъ тігзер...

Мин пілібіскем: „тігзер“—Мудьюгсар, харибзер, Мхизер полар.

Костяға көп ниме пілдістіг полған.

Неделя мынынъ алнында мастерскойларда снарядтар тимнирге паза нинче-де пароходты пушкаларнанъ тиріндірерге заказ алылган тіп-хабарлар тарап парғаннар. Тоғысчылар ол заказты толдырарға хынмааннар. Пароходтар хызылларданъ тоғыр чаалазарға Двина суғча чоғар парчанъ полғаннар.

Судно тыхтачанънар иртен мастерскойзар килген дее ползалар, тоғыс пастабинчатханнар. Андада обед соонда ікі грузовиктіг солдаттар килгеннер. Тоғысчылар цехтанъ сыххлап килгеннер. Солдаттарны командовать полчатхан офицер, сынап забастовка амох тохтабаза, атхлирбыс тіп искірген. Че тоғысчылар мастерскойларнынъ оградазында халғаннар.

Андада офицер солдаттарға пулемёт тимнеп саларға тіп приказ пирген. Че ол туста хайдагда инженер киліп, снарядтар идерге заказ полбас тіп искірібіскен. Анынъ на соонда цехтарда тоғыс хатап пасталыбысхан.

Андағ даа полза пазағы кўнде котельнай цехтынъ ўс тоғысчызы тоғысха килбеен. Олар забастовканынъ пастағчылары тіп хараағызын арестовать полыл парғаннар.

Судно тыхтачанънар пазох бастовать пол сыхханнар. Ікі тоғысчы поэдыл парған. Олар чоохтаспас, мōгіс полғаннар, нинче-де тус ирткен соонанъ оларнынъ пірсі, ўзінчі арестованнайданъ, котельщик Фёдор Феликсовтанъ, ніндіг иткенде револьвер паза листовкалар тапханнар тіп чоохтаан. Аны Мудьюгсар апарыбысхан поларлар алай ат салғаннар ба.

— Мына хайди мында „чахсы“ поладыр!—тіп Костя поэынынъ чооғына хоза чоохтаныбысхан.

— Че хачан хызыллар килзелер, піс мында тоғынарбыс. Андада чахсы полар, сын я, Костя?

Андада тоғысчылар постары мастерскойларнынъ элері поларлар чоғылба!

Маға хайдаг-да онъдайнанъ нанчымнынъ көөн көдірібізерге кирек полған. Ол сағам пабазынанъар сағынчатханын, мин пілгем.

Кем-кем, че мин зе пабананъ ас халары хайдаг ниме полчатханын тынъ чахсы пілгем! Мининъ көксимде кинетін ниме-де ачи тўскен. Мининъ аарлығ пабам хайди пол парған? Чиит, кўстіг, ол, пізөк чили, чахсы чуртастанъар сағынған.

— Ниме чох, Костя, ниме чох,—хатап-хатап чоохтап турғам мин паза нанчымны часхарар ниме сағын пілбеем.

...Пісті паровой котёлларны арығлирға „Енисей“ пароходсар ысханнар.

Пароход стенка хыринда турған паза нинче-де кўн пазынанъ рейске парар полған.

„Енисейнинъ“ палубазында котельщиктер тоғынчатханнар. Оларнынъ пірсі кічичек көзір чөрченъ көбір тудазын шарманкадағы ла чили толғапчатхан. Ол нинче табырах толғаза, көбірдегі чалын анчох артых чалбырап турған. Котельщик хыхыхынанъ пыс парған чистек осхас, хызарта ізіп парған заклёпкаларны оттанъ сығарып, клепальщиктерге пир турған. Масхаларнынъ мирген паза удаа сабыстарына заклёпка харалып, воронкаа тўй ўтке тол турған.

Матрос бакта турып алып, хатығ халын канатты тегілек иде тўрген. Машинисттер пазындағы лебёдканы саяп турғаннар.

Ол кізілерні—мастеровойларны паза моряктарны көріп, оларох чили, пірее ниме идерім, пўдірерім, пірее ниме тыхтабызарым килчетченъ. Позым идөк чахсы клепать поларын, кизерін, струстирын, гайкаларны толғағлирын, топказар

хара тас тастырын, тўўнчектер палғағлирын паза флагтар кōдірерін пілерге тіп сағынчанъмын.

Ўзінчі механик пісті машина отделениезінзер апарған. Мында тоғыныл парған пар хомай чыс-танған. Улуғ чылбырада чызыл парған машина частътарындағы тооп парған хаях пўлес чылты-рапчатхан.

Нōс мындағ аар, улуғ ниме пар кўзіне хый-мырап турар?

Кочегарканынъ ізігі уғаа кічицегес полған, маға даа анча иртіпчетсем мōкейерге килісченъ.

Ўс топкалығ¹ улуғ котёлнынъ хыринда кічи-чек хоза котёл турған. Хоза турғызылған ко-тёлнынъ пасхаларыниох осхас суғ синеченъ сў-лейке паза манометр пар полған. Манометр котёлдағы давлениені кōзітче тіп механик чоох-тап пирген.

Мин сураанға тўзерге сағынғам. Кочегаркада таныс нимес паза пілдізі чох нимелер кōп пол-ған! „А ниме полчанъ за ол давление? А пу нимечек хайди адалча?“ Че механик миніненъ анча ўр чоохтазарға пір дее хыныхсыбаан.

— Давление—ол давление... пу парнынъ кўзі. Тоғынарға кирек! Пісті пір дее кізі ўгретпеен, позыбыс прай піліп алчатхабыс. Тоғыста.

Тоғыста полза тоғыста даа ползын! Тоғынза-быс—піліп аларбыс. Че суғ синеченъ сўлейкені нимее кирек полчатханын мин позым даа піліп алғам. Суғ синеченъ, котёлдағы суғны синирге кирек полар.

Піске тиріг пиргеннер: масхалар паза молат щёткачахтар. Онетін ниме арығлирға иділген ікі пазы устығ масхалар полғаннар.

¹ Топка—котёлда от одынчанъ орын.

Костя ніске горловиназынча улуг котёлзар кір парған. Мин анынъ соонча. Котёлда сыхтыг паза сөрбн полған.

Кире-сығара топкалар ўстінче трубацхатар хосталысханнар. Пу трубацхатарча, хачан котёл парлыг полза, ыс ойлачанъ, аннанъар олар чалын ойлачанъ трубацхатар тіп адалчанънар.

— Айна ла харағы чіли чылтырир иде арыг-лирға! — чоохтаан механик. — Горчицын позы көріп алар... регистрденъ¹.

Костя маға котёл хағын масхананъ хоhti сабарын, шкрапкананъ паза щёткананъ хайди тоғынарын көзіткен. Мин, хайдаг-да регистрдегі хайдаг-да Горчицыннанъ хорыгып ала, күстеніп тоғынғам. Костя теен, чахсы арыг-лирға кирек, а то котёл чара даа чачырап парар.

Обед тузында пісті азыранарға хығырғаннар.

— Тынанып аларға чарир, — теен старшай кочегар. — Кубриксер парынъар, олғаннар, сірерге хапланып алар нима пирерлер.

Кубрик пўрўнъкі полған. Пу, кочегарлар чур-тапчатхан, таргынах, узун чирлері коридорға тўй полған. Стена хастада ікі хадылли койкалар иділ парған. Стол ўстўнде крюк іліл парған. Чайникті хазыр чилде пу крюкка ілдір салчатханнарын мин пілгем.

Стол кистінде кочегарлар паза угольщиктер — кочегарларнынъ полысчылары одырғаннар. Олар обед азыранғаннар.

Олар, удур-тўдір чоох пылазып, хайдаг ла полза хыныг историялар чоохтаглааннар. Пўзік, чарынныг, че ам даа уғаа чиит угольщик Голубок позынынъ хыныг чоохтарынанъ пасхалары-

¹ Регистрденъ — пароходтарнынъ тыхтағлиин сыныхтачанъ учрежденденъ.

нанъ ырах асчанъ. Ол кӧгенек чох, че мойнын на ибiре орал парған сетқанынъ iкi пазы чалаас кӧксiнде галстук чiли салбанънасчатхан.

— Мына пу Ваня суднозар матрос полып чалланыбысхан, — чоохтаан Голубок, кӧйтiктенiп харағын сығынып ала, — че ол кӱн пароход парчанъ полған. Мин чоохтапчам, Ваня ырахтын килген, талайда полбаан. Кӱнӧрте таарлирын тоос салғабыс, рейдке турыбызарға тiп причалданъ ырах парыбысхан полғабыс. Мына капитан Ваняға хысхырча: „Якорь пирибiс!“ Ваня бакта турчадып чапсаанынанъ харахтарын торспайта кӧрибiскен. А судноны ағыс парир. Капитан тарыныбызып, рупорданъ аннанъох тынъ хысхырыбысхан: „Якорь пир!“ Анда Ваня хорых парған, ананъ крестенiбiскен: „Мин албаам, — тiпче, — абаачам, синiнъ якорьынъны“...

Кочегарлар тынъ хатхырысханнар, че Голубок нааданъ наа ла историялар чоохтап одырған:

— Пу пістінъ „Енисей“ пароход па за! Мына мин чӧрген, пістінъ „Селивѣрст“ теен пароход полған, анынъ узуну мачтаданъ мачтаа читіре читі верста. Кочегарлар вахтазар трамвайлыг чӧрченънер. Че дір матрос мачтача клотикке¹ читіре сыгып тӱскенче чарым айнынъ ахчазын алар тус чит килген... А сіерге Лондонда поларга киліскен ме? Киліспеен ме? Андагда мин сіерге чоохтап пирем, анда угаа хойыг тубаннар! Тубанзар иски кире суғыбысчазынъ, ананъ ол искее чуғлап салған стан-кӧгенектерні артхлап салчазынъ.

— А син, Голубок, тропиктерде полгазынъ ма? Анда хайдагдыр, угаа тынъ ізіг бе?

— Полбин за! Піс пір хати тропическай рейсте якорьлар чідір салгабыс. Матростар тілеп ўзе-тура парғаннар. Якорьлар чоғылохтар! Че соонанъ якорьларнынъ хайыл парғаннарын сизін салғаннар. Анда хайдаг ізіг! Че инъ чабалы пусха хыстыр салза. Соох—пір сӧс тее чоохтан полбасынъ. Сӧстер кізінінъ ахсына чаба тооп парчалар. Че соонанъ піс онъдай тапхабыс: пір кізі чоохтанча, а ікізі, тізенъ, сӧстерні палкананъ хохти саап одырчалар.

Пістінъ кубриктенъ, пу кӧгліг кізілерденъ, парарыбыс килбеен. Хачан піс кочегарларданъ улуғлап анымчохтасханыбыста Голубок чоохтаан:

— Сіерер арыглаанынъарча тапчанъ нымах таап салынъар: пістінъ „Енисейде“ хайзы пазы инъ хысхазы паза хайзы пазы инъ узуну?

Котѣлда тоғынчатхан аразында піс Костянанъ пароходта нинче ле пар пағларны паза канаттарны прай сағысха киргебіс. Хайзы пазы инъ

¹ Клотик—мачтанынъ пазы.

хысхазы полчанъ — аны піс таап полбин салгабыс. Піс, суднода инъ узун пазы лагтағы арғамчы полар тіп, сағын салгабыс.

Піс котёлданъ орай иирде сыххабыс. Мин уғаа тынъ майых парғам. Пазым кўўлепчетченъ. Мин позымнынъ сызырылғлап кірге харал парған холымны хахап ала көргем. Азыранарым килбеен, кўнънім пулғалып тамаамзар тығыл турған. Табырах узубысчанъ ползам!

Иртен піс пазох „Енисейде“ полғабыс. Голубок піске палубада учурап парған.

— Нымахты таап салдар ба?—сурған ол.

— Полбаабыс,—нандырған Костя.—Инъ узуны—лаг¹ пағлары.

— Пістінъ узун арах пар,—хатхырыбысхан Голубок.—Пістінъ боцманнынъ тіліненъ узун ниме табылбас...

Суднода инъ хысха пазы склянка² сапчанъ рында-санънынъ кизек паа полтыр.

Мин кўстеніп ле хатхырғам. Пазым кичеегі-денъок сығара ағырып, холларым сыстас турғаннар. Амды маға паровой котёлларны арығлирданъ аар тоғыс чох чілі пілдірген.

Иирзер пароходсар узун хыр сағаллығ апсах килген. Ол Горчицын полтыр.

— Че, оолах, кистіндегі стенказартын саап көрдек!—хысхырған Горчицын сапхан соонанъ тынънағлап.

Пу апсах котёлнынъ тыхтаан паза анынъ ариин санъраанынанъ пілченъ.

Хайди полза котёлны алдылар. Суғ качать полып, пар көдірерге чарир полған. „Енисейнінъ“ танъда иртен парчанъ кўні полған.

¹ Лаг—суднонынъ скорозын синеченъ прибор.

² Склянка сапханы—санъ саап время искіргені.

Азых клапаннар

Суғ хазындағы северо - западсартын хуруғ паза хазыр чил ўрген. Салғактар причальной стенказар атығызып, нандыра санънанғаннарына чачыразып сағылғаннар. Рейдте турчатхан пароходтынъ штормтрабы тітрезіп орал турған. Анынъ алтында салғактарда чікім хабырғалығ шлюпка сегірестеп турчатхан.

— Піс „Святой Михаилде“ котёл арығлирын иртенненъ пеер пастаабыс. Кўнўрте піске „Прибойзар“ парарға тіп кинетін чакығ пирібіскеннер.

Піс, абаанъ, ам на пастаабыс, — чоохтаан Костя Чижев. — Андар нимее парчанъ?

— Сісернінъ киреенъер чоғыл! — хысхырыбысхан механик. — Хайдар ысчалар, андар парынъар!

„Прибой“ улуғ нимес буксирнай пароход, Соломбалка суучактынъ пилтірінде турған. Піс, пісті хачан хығырларын сахтап ала, чар хазынча пас чўргебіс. „Прибойнынъ“ хыринда, тағ чіли ўўл парған узун арақ хаарчактарны хадарып, мылтыхтығ солдат хаалап чўрген. Палубача офицер пас чўрген.

Буксирнінъ капитаны, пазын рубкаданъ сығар салып, аны тынънаан.

— Он ікі часха прай ние тимде ползын! Сісер истер бе, капитан!

— Кўстен кўрербіс.

— Таарласты мин позым кўрербін, — тіп, хази чоохтаныбысхан офицер. — Командаа пір дее ние искірбеске кирек!

Ол чарзар тўс парыбысхан. Костянанъ пісті пароходсар иртірібіскеннер.

— Иирде пар кўдірербіс, — теен капитан старшай машинистке.

— Манъзырир ниге чоґыл,— нандырған машинист. Мин тоґыр саапчам, парбаспын. Минненъ ниге алып аларзынъ!

Капитан, харахтарынанъ солдатсар кѳзидіп, нандырған: Ефимыч, тарынглаба, чилде тынъ чоохтасса хомай полар. Конечно, синненъ пір дее ниге ал полбастар. Андаґ даа полза, саґа ол азыханъ кизек хорґамчылны пирерлер...

— Хайди даа полза парбаспын. Кочегарлар даа парарґа ынабинчалар.

— А олар грузтанъар хайданъ пілчелер?

— Саґысыраба, пілчелер... молодецтер, ноґа хулахтарынъ тўзірглебискезер. Котѳлзар парынъар!

Піс машина отделениезинзер тўзібіскебіс. Улуґ нимес судноларда кочегаркананъ машина алынча ниместер. Шкрапкалар, щѳткалар паза чысхыстар алґлап алып, піс горловинача котѳлзар кір парыбысхабыс.

— „Прибойны“ Двина чоґар—ахтарґа патроннар паза оружиелер апарарґа ысчалар,— чарыда чоохтаан маґа Костя,—че команда хынминча. Олар хайди чоохтасханнарын искезинъ ме? Мин пілчем: пу машинисттинъ харындазы арестовать полдыртыбысхан. Анынъ ічезі пісер чўґўр кил парған.

Котѳлда тарґынах паза соох полған. Топкадаґы отты хачанох узурьбысханнар. Ікі азыр

көйчөткөн чарытхы чалын ойлачанъ хости-хости
трубаларнынъ паза котёлнынъ хабырғазын пўлес
иде чарытхан. Мин пір дее чирзер айлан пол-
бин чатчатхам паза Костянынъ чооғын истіп-
четкем.

— А пісті ундубыссалар, — Костянынъ ўні
тунух, чочыныстығ, — алай өнетін пиктебісселер чи!
„Пожарскайдағы“ кочегар андағ саай полған тіп
чоохтаан. Пір оолахты пызырыбыстырлар...

Мин істімде минөк осхас котёл арығлачанъ
оолах полған полар тіп сағын салғам. Ол котёл-
нынъ тимір хабырғазына мунзурухтарынанъ
хан сығара сапхлап салған, хысхырча. Че аны
пір дее кізі испинче. Горловинанынъ чабиин
тыытчатхан суруптынъ клўзі хычырапча. Котёл
тўбічегі тоғыныбысхан паза суғ хайнабысхан.
Кочегарлар от одынарға хаяхтығ пакля тимнеп-
челер...

Минінъ, котёлданъ палубаа сых киліп, чарых
кўн харағында снастьтар аразындағы ниик та-
нычахха сығып, тынып аларым килібіскен.

Піс орай иирге читіре тоғынғабыс.

— Инструментті алып ал, — чоохтаан Кос-
тя, — паранъ нандыра пирибізерге.

Мин пазымны горловинаданъ сығара суны-
бысхам. Капитан трабыцахча машина отделение-
зінзер түсчөткөн. Машинист верстак ўстўнзер
мөкейіп алып тоғынчатхан.

— Пазох баржа ағылғаннар, — көөлче чоох-
таан капитан. — Буксирге сёртетіргерге килізер
тіпчелер. Каютаа прай толдыра таарлап салған-
нар. Пломба іл салғаннар. Че ниме сыхпас! Сі-
рер тимдезер бе?

— Тимдебіс, — нандырған машинист. — Он час-
та хап-харасхы полар. Андада парыбызарбыс.
Сизінмин халарлар.

— Матростар килбестер. Полысчызы пары-бысхан... Сынап сурзалар—чоохтирбын: команда тарап парған. Оларға минненъ сурарға киліспес ле тіп сағынчам. Мин, Ефимыч, синіненъ хада чылыбызарбын. Маға Архангельскте сағам итченъ ние чоғыл.

Капитан траптынъ пасхызына одыр салып, ананъ сағысха тўзібіскен. Машинист напильникті верстаксар тастабызып, капитанзар пас киліп, сыбыраныбысхан:

— Син иртеезін парыбыс, а мин халарбын...

— Ноға?

— „Прибойда“ пис чыл тоғын салдым. Оларға халғызарға аястығ. Кингстонны азыбызарбын... санъай даа прай... патроннарынанъ хада талай тўбінзер тўсчетсін!

Маға машинист ылғабысхан чілі пілдірген.

— Костя, кистон ние полчанъ?—сурғам мин.

— Кистон нимес, а кингстон. Ол андағ клапан. Аны азыбыссанъ—пароходсар суғ кір парар, андада ол суға патып парар.

Мына ние сағынып алған машинист! Арса, ол большевиғок полчанъ? Горловина азыра машинисттінъ сырайын чахсы кўрглеем. Анынъ сырайы простой, чалахай, сағалы хырылбаан.

— Че сых, хайди улыбыстынъ!—соомнанъ ідібіскен Костя.

Піс котёлданъ сых килгебіс. Машинист Костяны инъніненъ сапхлабысхан.

Костянынъ куртказынанъ кизек тозын пурлила тўскен.

— Чўгўргленъер иблерінъзер, чуттар.

— А котёл албассар ба?

Машинист хол сабысхан:

— Чох.

Мин, палубазар сыгып, ниик тыныбысхам.

„Прибойнынъ“ соонда, стенка хыринда, улуғ нимес баржа көөлче чайхал турған. Анынъ рульы улуғ, баржанынъ чарымынча осхас полған.

Пазында мин пічік көргем: „Лит. В.“

Піс, ол пасхачыл пазыл парған нимені ноо ние көзітче тіп, піліп аларға харасхабыс. Че піс-тинъ харасханыбыс ниее чарабин парған.

Чар хазынча часовой чөрчеткен. Пүрүнъкі полыбысхан. Чил тохтабинчатхан. Двинанынъ салғактары суулазып чарзар іділ турғаннар. Военнай порттанъ тоғыр хайдағ-да сүрдестіг үнненъ гудок күүлеп сыххан.

— Паранъ,—теен Костя.

Піс тапсабин даа часовойнынъ хыринча па-рыбызып, хара тас тағларын ибірібөк, мастерской-лар хыринча иртібіскебіс. Соломбаладағы улица-лар сым-сырых паза кізі чох полғаннар. Піске английской солдат патрульлары учурааннар. Чур-тағчыларға улицазар сығарға чарабачанъ час-тар чағдағлапчатхан полған полар, неке. Солом-балада Архангельсктегөк чіли, военнай положение полған. Піске манъзыранарға кирек полған: орайлат салғаннарны английской солдаттар ко-мендантсар апарыбысчанънар. Че английской комендантнанъ чоохтазары пілдістіг — хомай ние.

„Прибойданъар“ ние піліп алғанымнанъар, конечно, пір сөс тее сығарбин, мин ибзер май-ых парған айланып, олох туста узирға чады-бысхам.

Иртенінде піс Костянанъ хада, кичее „При-бой“ турған орынзар парғабыс. Че пісті солдат-тар чағын даа кирбин салғаннар.

Буксир чох полган. Чар ўстўнде подъёмнай кран пўгўрелібискен. Суғ алтына кірченъ кізі катерде пыдо иде чылчатхан.

Машинист Ефимыч поэнынь сўзін толдырган.

„Прибой“ Севернай Двинанынь тўбінде чатхан. Тірігліг паза патронныг баржа чіт парган.

ОН ТӨРТІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Костянынъ чазыттыг нимезі

Костя фронтсар, хызылларзартизерге санъай сағыныбысхан, паза тўдір тартынчаа чох иде. Ол іди, маға поэы чоохтаан.

Ол тоғысха парчатса, кўннінъ сай поэнынь планнарынанъар минненъ чоохтасчанъ. Ол кўннінъ сай пірее наа ла ниме сағынып алчанъ. Пір хати Костя парар алнында ол пабазынынъ ўчўн Орликовтанъ ўс аларбын тіп хычанып чоохтаныбысхан.

— Син хайди ўс аларзынь?—сурғам мин.

Мин Костяны Орликовтарнынъ квартиразынынъ кўзенеензер кире кірпис силібізер алай ба электрической санънынъ эмегін ўзе кизібізер тіп сағын саларчыхпын. Ананъ полбаза, ол аарлыг садычахтағы прай чахаяхтарны чула тартхлабызар паза Юрий Орликовтынъ чабал солазын ізіктерінде мелненъ пас салар, неке.

Че Костя чоохтаан, Орликовтарны сағыпчатхан нимелерненъ тинънестірзе, прай пу нимелер пустяктар.

— Ол ўл халарға кирек!

Пу чазыттыг паза санъай сағыснанъ сыгарган приговорға чапсаам мин. Мин Костянынъ чарадиин толдыразынанъ кўнъніме киргем. Анынъ пабазын Орликов хоптабысхан. А пабазы, котельщик Чижев, Россияда советскай ўлгў пол-

зын тіп турысхан нооза. Советскай ұлғұ, тізенъ, прай тоғысчыларға паза крестьяниннерге чахсы чуртас тұрғызар полған. Орликов ағаа хынмаан. Ол ыырчы тіп, сын чоохтаан Костя: ол ол халарға кирек! Андағ айналарға аябасха кирек!

Костя Чижов хызыл партизаннарнынъ отрядынынъ начальнигі поларға тіп сағыныбысхан. Ол пайларданъ тоғыр кўрезіп, советскай ұлғұні арачылир. Костя мині поэнынынъ полысчызы ит салар. Ол поэнынынъ эскадрозынанъ Архангельсксер киліп, аны ахтарнынъ холынанъ, американскай паза английскай азымахчы-палачтарнынъ холынанъ поэдыбызар.

Иностранецтернінъ пастап ла килген кўннерінде піс оларға хынып көрглеченъміс. Амды, піс оларны хырт көргебіс. Олар пеер пістінъ русскай тоғысчыларны арестовать полғлап, өдірглирге килгеннер. Олар Костя Чижовнанъ Оля Лукинанынъ пабаларын хаап алғаннар. Олар Орликовтарнанъ хада пір чөптіглер. Піс өзөкченъміс, хууннығ халасты часка тіп сағынчанъмыс. Че олар, тізенъ, ах халас паза маннап иткен сухарьлар чіченънер, хойығ консервировать полылған сўт паза какао ісченънер. Олар „кепстен“ тамкы паза алтын кўреліг сигареталар тартчанънар. А Максимыч ағам, тізенъ, ханъзазына торбас хурутчанъ!

...Кўскў чит килген. Иирдегізі харасхы полыбысхан. Пірееде нанъмыр урыл турчанъ.

Ырах портта пароход ўс хати хысхырыбысхан.

— Парча, — тіп чоохтаан Костя.

— Талайзар ба?

— Чох, ол „Яков“ буксир. Суғнынъ сол саринзар парча.

Двинанынъ сол саринда—вокзал, складтар. Анда стенка хыринда пароходтарнынъ бункерлеринзер хара тас таарлапчалар.

— Капитан поларға чахсы!—кӧӧлче чоохтаныбысхан Гриша Осокин.—Рубкада турып алып, ананъ штурвалны ла айландырып одыр. Кӧӧлче чӧрис! Соонзар! Алнынзар толдыра чӧриске!

— Капитан кӧп ахча тогынып алча,—чоохтаан Аркашка Кузнецов.

— Кӧп тее нимес,—Костя хатыг арах чоохтаныбысхан.

— Сынап мининъ ахчам кӧп полган полза, мин чир устунде хайдаг ла пар книгаларны прай садып алып, хыгырыбызарчыхпын,—теен Гриша.—Тадылыг булкалар, леденцы конфета чирчикпін.

— А мин пароход садып алып, прай чуртазымда чӧс чӧрерчикпін,—теем мин.—А син чи, Костя?

Костя нандырбаан. Ол андада хайдаг-да пасха нимеденъер сагынган одыр. Ол кемні-де сахтапчатхан чили, удаа айландыра кӧрглеп, тынънап одырған.

— Син хайди полчазынъ?—кӧӧлче сургам мин.

— Хайди полбинчам!—хатыг нандырған Костя. Ол кинетін тура хонған.

—Мин амох, чоохтаан ол,—мині мында сахта.

Ол харасхыда одынънар уӧнчегі аразында чіт парған.

Олғаннар кӧӧлче тарасхлабысханнар, ур ниместе от хыринда мин не чалғызан халғам. Костя хайдадыр за? Агаа мындаг орайда хайдар парарға кирек полган?

Мин отты ағаснанъ хыймырадып одырғам, паза тӧдӧнненъ хада сагыннар чоғар пӧзік учухлап, харасхыда чох полглап парчатханнарын кӧріп одырғам.

Кинетін от хыринзар кізі пас килген. Ол улуг кۆк мойдырыхтыг парусиновой матроскай кۆгектиг полған.

— Изен!—теен ол кۆөлче.

— Изенөк!— нандырғам мин.

Матрос чочая одыр салған. От чалыны сырайын чарыдыбысханда анынъ козырьы чох пөрігінинъ лентачағында „флотскай полуэкипаж“ тіп пазыл партыр.

Маға военной матростарны көрерге удаа килісченть. Олар Соломбалада флотскай полуэкипаж тіп адалған улуг тас турада чуртачанънар. Оланъай күннерде матростар тоғысха командананъ сыхчанънар, че поэрахтарда, тізенъ, олар Никольскай проспектче күлетеп чөрчентьнер.

— Костя хайда?—кинетін сурыбысхан матрос.

— Амох килер. А ниме, кирек пе?

— Кирек.

Тооза кый париған одынънар хохтал түскентьнер. Кизек сағын пытыри түзіп өрлебискен.

Матрос тур киліп, хыя парыбысхан, ананъ ниме-де сағынглапчатхан чили пір минутача турған.

Ол туста Костя килібіскен. Анынъ арын парғаны пілдірген. Мин аны матроснанъ таныс полғанын пілзем, ағаа хыни чох полғадаг одыр. Ол матросты оттанъ хыя хығыр парыбысхан.

— Че хайди, чөрдінъ ме?—сурған матрос.

Костя пазын икібіскен.

— Ниме чоохтааннар?

— Маймах тимде нимес,—тіп чоохтааннар...

Мин матрос ізебіненъ сүргеп салған кічичек ниме сығарып Костяға пирчеткенін көргем. Ол ниме чоохтаанын мин испеем.

— Чарир, нандырған Костя.—Прай иділ парар.

Матрос парыбысхан.

Ниме иділ парар? Кемдір пу матрос? Ноға ол Костяны пілчедір? Мин пілерге хынып кӱй париғам. Мин, Костя прай чоохтап пирер тіп, сағынғам.

Че ол, тізенъ, минінъ сурынчатханымны истерге дее хынмаан.

— Мин пір ниме пілібӱкчем, — тіп чоохтаам, — че саға пірдее дее чоохтабаспын.

Кӱйтігім нимее чарабаан. Костя тапсабаан. Ананъ ол мині поэна сырбалбазын тіп, чарир-чарабастарны чоохтағлап пастаан. Че мині, тізенъ, іди дее ўтерт полбассынъ. Андада Костя прай нимелерденъер танъда чоохтап пирер полған.

От тооза кӱй парған.

ОН ПИЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Саай пол парған

Мин ол нимелерні пілерге хынчатханымны прай кӱзімненъ чазырарға кӱстенгем. Иртен тоғысха парчадып, мин столбачахтарда хайдағ-да чазыттығ ниме чазынып одырған чіли, ағас тротуарларнынъ столбачахтарын чахсылаан кӱрглеп одырғам. Кізілер чурттарынынъ хаалхазынзар ікі хати кіргем, поэымнынъ хаалағларымны истілдіре санағлаам. Мин хайдағ-да уғаа киректіг паза хыныстығ нимененъ манъ чох полачыхтанғам. Костя санъай даа сағынзын, мині анынъ чазыттығ нимезіне чаба тӱкӱрче тіп.

Сынынанъ чоохтаза, мин арғызымнынъ кӱӱн поэымзар айландырып аларға хынчатхам. Сынап ол минненъ нимее манъ чохтанчазынъ тіп сурза, мин сах андох прай нимені чазырбин чоохтап пир тіп хызарбын.

Пір сөснөнъ, мат-
рос минінъ сағызым-
нанъ сыхпаан.

А Костя хости па-
зып одырған, пір дее
нине полбаан чіли, вах-
тада турар кўзі чох
кочегарданъар ырлап
парчатхан.

Піс пола-пола тар-
тызыбысхабыс. Сыны-
нда олғаннарни осхас,
сын хырыс полбаан. Піс
удур-төдір музурухтар
кизенісклеебіс, хыча-
ныстанъ хорыхтырыспаабыс. Мин чоохтаам,
Костянынъ полысчызы полбаспын паза позым ти-
зістенъ ырах артых хыныг нине сағынып алам. Че
Костя, тізенъ, өчезіп тапсабаан.

Ол кўн пісті чарыбысханнар. Мині паровой
шаландазар¹ ызыбысханнар, Костя „Святой Ми-
хаилде“ халған.

Шаланда көрерге дее пасхачыл полған. Анынъ
пазында чалғыс ла мачта полған, че пөзинненъ
мачтох осхас труба кормада полған. Шаланда-
нынъ ортызында палуба чох полған, ілілченъ пў-
гўр тахтачах бактанъ кормазар тастал парған
полған. Мында прай даа нимелер хайдаг-да кўл-
кістіг паза узы-пазы чох полған.

Паровой шаландананъ суғны тиренъ иде хас-
хан палғасты паза хумны тартчанънар.

Мин ол палғас тартчанъда пол парып, чап-
сыбаам. Команданынъ андаг судноданъ чөрері
хайди килче полчанъ! Көрерге уғаа чახсы

¹ Шаландазар — баржазар.

көнъніліг, узун хыр сағаллыг механик-апсах маға тоғас парған. Шаландада прайзы аны Николай Иванныч тіп адачанънар. Механик холын паклянанъ чызыбызып, ананъ минзер суныбысхан.

— Амох істен пастабыстынъ ма,—теен ол.— Чарир. А кемни поларзынъ?

— Красовти.

— Андрей Максимовичтің оолғынынъ палазы одырзынъ, нооза. Апсахты хачанох кѳрбеем. Палыхтабохча ба?

— Палыхтапча.

— А пабанъ хайдадыр? Ноға-да аны пілбинчем. Ол чоғархызында алай алтындағызында ба?

Кир механик минненъ улуг ла кізіненъ чоохтасчатхан чіли чоохтасхан, анзына мин хынғам. Ол пабам хайзы командада—чоғархызында алай алтындағызында ба тіп пасха онъдайнанъ матрос алай кочегар ба тіп, сурған.

— Чоғархызында полған.

Андағда, рогаль¹,—тіп, хатхырыбысхан апсах.— Пір тын ікі рогальға турча, а кўскер тарта—сигіске. Искезінъ ме?

Хачаннанъ пеер матростарны рогальлар тіп, че кочегарларны паза угольщиктерні тыннар тіп адачанънар. Чайғыда хачан талайда сым-сырых ла полза, матростар палубада тынанчалар. Анда даа полза алтында, котёллар хыринда, кочегарлар ирееленчелер. Чил чохта—тартыс таа чоғыл, оор хомай тудылча. Че кўскўде, хачан талайда хазыр чил паза салғах соонча салғах палуба азыра ойлапчатса, матростарға тоғынарға сидік паза хорғыстыг полча. Ол туста, кочегарларнынъ чоохтары хоостыра олар чырғапчалар. Кочегаркада тимер ізіг ниместе, оор чахсы тудылча.

¹ Рогаль—ағас салданынъ тудазы.

Аннанъар мин прай пілчеткем. Механиктінъ хормачыланганына хомзынмаам.

— Пабанъ хайзынанъ чӧрче?—сурған ол.

— „Ольгаданъ“ чӧрген, ананъ ўреп парған.

— Андаг ноо я... Пілчем ол киректі, пілчем...

Механик сым пол парған. Ол улуг мухсум осхас тоғылах часызын сығар килген, времяны кўнненъ тинънестірчеткен чіли опып, тигірзер кӧріп алып, чоохтаан:

— Время иртче, тоғынарға кирек.

— Сірер ноға шаландананъ чӧрчезер?—сурғам мин.

— А хайда чӧрер зе?

— Улуг пароходнанъ, талайда.

— Чидер, чӧріп алғам.

Конечно, мин, талайда чӧрерге хайдаг хыныг полчатханынанъар кирі морякка чоохтабин тыстанмаам.

— Піс синінъ ағанънанъ чӧріп алғабыс,—аралазыбысхан механик,—кӧріп алғабыс, тоғынып алғабыс, че пір дее кизі піске спасибо тібен. Пісті ікібісті дее талайданъ сўрібіскеннер. Максимычты—ахсахтанъар; мині, тізенъ, пасха нимеденъер...

— Нимеденъер?

Механик кўлімзіребіскен:

— Кӧп нима пілзенъ—табырах киріп парарзынъ.

Піс палубада турғанча Николай Иванович чир сусчанънынъ тоғызынанъар чоохтап пирген.

Кірліг шаландалар, чир сусчанънар портовой городтынъ гаванъын арыг тутчалар. Часхы суғнынъ тасханы пір-ікі хумнанъ, пір-ікі тазычактанъ аринча остров иде тазып салча. Гаванъ кӧӧлче тайыс опып пастанча, тўбі кӧдірілче. Чир сусчанънар тоғынмачанъ ползалар, улуг та-

лай транспорттары хачанох портсар кір полбины-
зарчыктар.

— Піс, дворниктер ле чили, суг түбін ары-
лап паза сыбырчабыс,—тіп, механик кўлімзіреп
чоохтаан.

Шаландадағы машина отделениезі, талай паро-
ходтарыниох осхас полған. Кочегарка ідөк суг өт-
пес переборкананъ—тимір стеначахананъ пөлілген
полған. Наждачнай чачыннанъ чылтырат салған
металлическай тудалар чарыхха сусталыс тур-
ғаннар.

Мин котёлда кўстеніп тоғынғам: кирі механикке
махтадып аларға хынғам. Кинетін олар ағамнанъ
тоғас парзалар, „Синінъ оолғынъ палазы тоғысха
кўс“ тіп чоохтир Николай Иванович.

Че механик кочегарказар, котёлзар кірбее-
дее. Ол мині тоғыс тоозылар ырах алнындох
хығырып алған:

— Нан ибінъзер, пўўнге чидер. Максимычха
чолабит чоохтирзынъ, хайди-полза апсахсар кіріп
тоғазарбын.

Мин шаландаданъ өріністіг чўгўрібіскем.
Котёллар чархастыг улыбысханнар. Мин, хачан
чалын ойлачанъ трубачахтарнынъ аразынча
мөкейіп алып тоғынъчанъда, уғаа тынъ майых
парчанъмын паза төреміл пістінъ сым-сырых ули-
цаданъар сағынчанъмын. Анда арыг чил ўрченъ
паза ойнирға даа уғаа чахсы полчанъ!

Пастағызын „Михаилге“, Костязар кире
ойлирға кирек полған. Піс иртен хырызыбысхан
даа ползабыс, мин хомзынминчатхам амды.
Сыннанъ даа Костяға ўр тарынары чох полған.
Ол чох эрістіг. Мин ағаа ўгрөн парғам.

Мин, трапча „Михаилнінъ“ палубазынзар
сығара ойлап парып, вентиляторнай трубазар
кире, тыыда хысхырыбысхам:

— Костя!

Кочегаркаданъ чылыг кии тартылып, сырайымны чілбірет турған. Мининъ ўнім тимір листтерге янъыланып хулах туныстыг кўўлеп сыххан. Че кочегаркаданъ пір дее кізі нандырбаан.

— Костя, мин ибзер парчам!

Труба туныстыг табыснанъ мининъ чооғымнынъ тоозылғанын пазох хатап адағлап янъыланған.

Кинетін мині кистімненъ инънімзертін аар хол хаап алған:

— Ниме кирек?

Мин хылчанънабызып, ўстўмде кочегарнынъ майых парған хара тас тозынына кірлен парған тирліг сырайын кўр салғам.

— Костяны, котёл арығлачанъны, хығырчам.

— Костя мында чоғыл,—кўміскелерін тырыстырыбызып нандырған кочегар.—Ол чи, саға харындас полча ба?

— Чох, піс пір улицаданъмыс. Мининъ арғызым.

Кочегар пазох тырызыбызып, кидер айланыбысхан:

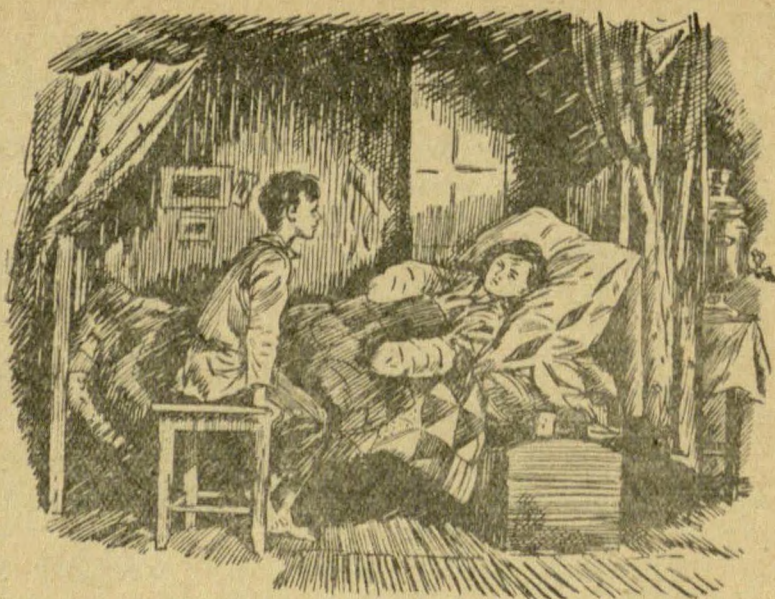
— Анынъ мында хомай ниме пол парған. Ана іди, сининъ Костянъ ибде.

— Ибде? Хайдаг ниме пол парған?

— Ол ізіг суға кўй парған, аны ибзер апарыбысханнар. Чазыл полбас, неке, олоол.

Мин Костязар тынъ табырах чўгўрісненъ парғам. Неужели ол ўреп парған полар?! Андаг полбасха кирек! Кочегар алай хормачыланып, маға кўлді полчанъ ма?

Мин Чижевтар чуртапчатхан турачахха табырах чит парғам. Маға Гриша Осокин учурап парған. Ол хайдар-да чўгўрікненъ чўргеніненъ тынастап чоохтан таа полбинчатхан.

— Костя... Костя... прай... прай ізіг суға кӱй партыр.

Андагда, сын!—Мин Чижовтарзар кӱӱлче парғам.

Костя кроватьта харахтарын нууп салған, сырайы ах тос ла чатчатхан. Ічезі, кровать хыринда одырып, ылғапчатхан.

Костянынъ холлары паза азахтары кӱйглеп партыр...

„Святой Михаилде“ ікі котёл. Пір котёлын Костя арығлапчатхан, ікінчізі, тізенъ, парлығ полған. Кочегар, тізенъ, котёл арығлачанъ кізее площадка алтынча чызынып, ананъ клапанны хатап чабызарға чоохтаан. Ол туста чабығ аза сабыл партыр. Пар, тізенъ, хорғыстығ кӱсенъ

паза сууласнанъ сыгара саап, котёл арыглачанъны анъдара сабыстыр...

Мин Чижовтарданъ арғызымнанъар сағысырап, чобағлығ парыбысхам.

Пазағы кўнде, мин тоғыстанъ килгенде, пісер Костянынъ ічезі чўгўр килген:

— Димачах, Костя сині хығырча. Ол пўўн ниик арах. Паранъ, иркем.

Піс Чижовтарнынъ комнаталарынзар кірген туста, Костя харахтарын кўрчеткен. Ол маға саа чох кўлінібіскен. Анынъ холлары ікізіненъ сарыл парған полған.

— Димка,—сыбыранған Костя, хачан ічезі комнатаданъ сых парыбысханда,—чоохтабаспын тіп, сын сўзінъ пир...

Мин Костя нимеденъ андар чоохтанчатханын пілбин халғам.

— Пір ниме ит саларға кирек. Мин саға чоохтирбын. Пір дее кізее чоохтабаспын тіп, сын сўзінъ пир, пір дее кізее...

— Сын сўзім, Костя! Пір дее кізее!

Костя пазын подушкаданъ кўдіріп алып, аннанъох кўўлче чоохтан пастаан.

— Мында Соломбалада Антон абаа тіп пір кізі пар. Ол большевик. Аннанъар пір дее кізі пілбинче. Син сым пол. Пілдінь ме?

Мин пазым икібіскем.

— Минде аннанъ письмо пар. Городсар апар саларға кирек. Апар саларзынь ма?—Ананъ Костя маға письмоны хайдар апар саларын чоохтап пирген.

— Онъарылыстығ кирек, апар салам.

Костя харахтарынанъ подушказар кўзіткен:

— Мына мында алып ал.

Мин подушка алтынанъ конверт сығарып алғам.

— Ырах арах чазыр сал!—сыбыраныбысхан Костя.

— А ол... Антон абаам ниме итче?—сурғам мин.

— Ол флоттағы полукэипажтынъ матрозы. Пабамнынъ аргызы. А ниме итчеткені онъарылыстығ... Ах айналарданъ тоғыр тоғынча. Че аннанъар пір дее ниме. Пілдінь ме?

Мин нанчымнанъ паза сурағлирға чаратпиньсхам. Пілдістіг.

Маға прай ниме пілдістіг полбаан. Че мин хачан Костяданъ ибзер парчатханда маға пасха нимелер сағысха кірглееннер.

Минненъ хада котёл арығлачанъ паза олған-нарданъ хада казак-разбойниктер полип ойначанъ, минінъ Костя нанчым большевиктерге полизып, оларда почтальон полған осхас. Анынъ үчүн аны Мудьюгсар ызыбызарчыхтар алай ба өдір тее саларчыхтар. Че ол пір дее нимеденъ хорыхпаан. Хорыхпас оол!

— Костя... Костя...—хати-хати чоохтаам мин, изебімдегі конвертті тутхлап.—Ана син хайдағынынъ!

ОН АЛТЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Парлығ шаландадағы механик

Пазағы күнде мин училищезер парғам. Чайғы тоозылған—каникуллар тоозылыбоғысхан.

Приходской училищенінъ узун коридорына олғаннар тол парған. Переменаларда хатабох арапкалар, „куча-мала“, чачыннанъ иткен харғаларны паза голубоктарны сиберли ибіре учухтырып ойниры пасталыбысча.

Сторожиха Уляша кічіг хол санъычағынанъ үр сығдыратча. Піс классар чүгүрчебіс.

Наа хабар! Пістінъ класста наа ўгретчі. Че хайда за Яков Парамонович? Піс наа ўгретчі-денъ сурчабыс:

— Хайда Яков Парамонович?

Ўгретчі уятча, толғанглапча. Ол ам даа уғаа чиит.

— Ол сірерде паза полбас... Ол... Ол... парыбысхан.

— Хайдар парыбысхан? Ол пір дее чирзер парарға тимненмеен полған...

— Олғаннар, урок пастапчабыстар. Пўўн пістінъ арифметика.

Мин ікінчілеп пастабыстым. Сынап таа, Яков Парамонович пір дее чирзер парарға тимненмеен полған. Арса, аны... Мин іди сағынарға хорыхчам. Яков Парамонович чахсы ўгретчі полған, піс ағаа тынъ хынчанъмыс.

Урок ўр паза эрістіг ирт турған. Мин ізебімде чатчатхан конверттенъер сағынғам. Пўўн Костянынъ чахиинанъ городсар парарға кирек.

Ўс азахтығ хара доска турча. Анда задачанынъ условиезі мелненъ улуғ буквалананъ пазыл парған полған:

„Парыс алчанъ кізі палыхчаа пір пуд палых ўчўн 50 ахча төлеен. Ол рынокта пір фунт палыхты 3 ахчаданъ саадыбысхан. Ол нінче парыс алып алған?“

Мин позымнынъ алнымда сағаллығ палыхчы садоктанъ сығарчатхан тулғапчатхан кўмўс палыхты көргем, мындох парысчы көрінген: ол Орликовха тўй полған. Че мин хайди даа сірензем задачаны пўк полбаам.

Мин минута сай ізебімдегі конвертті тутхлаам, паза задача пўгеріненъер сағынарға харас турғам.

Мин, училищеденъ айлан киліп, ибде одыр полбаам. Хачан сахтапчатсанъ—время, өческен

не чили, уғаа майынъ иртче. Мин тасхар сығып, столбачахха одырып алып, ыр ырлаам. Ыди мин ол пилглеен ырларымны прай ырлабысхам, че көрзе, ырларны аннанъ пис хати көп пилерге кирек полған полтыр. Андада мин сан санап сыххам. Че ол көнънімні табырах халдырыбысхан. Время уғаа майынъ иртіп турған. Мин Костянынъ чахиин сағыста тутхам: парарға иирде ле, харасхы пол парза чарир.

Че кинетін мині тудып алзалар чи? Андада конверттi пилдіртпин тастабызарға кирек. Ыди полбаза, Архангельскте чазынып тоғынчатхан Антон абаамнанъар, большевиктерденъер пил саларлар. Ічемні паза Максимыч ағамны, олар пу прай историяданъар пир дее ниме пилбинчеткен дее ползалар, арестовать полыбызарлар.

„Ниме чох, Димка, хорыхпа!—часхарғам позымны.—Костя хорыхпинча, нооза! Ол хорыхпас оол!“

Тўгенчизинде, маға время чит килген чили пилдір парған. Мин манъзырабин парарға кўстенгем, че азахтарым мині алнынзар постары апарғаннар. Ыр ниместок мин Кузнечёвскай тахтада полғам.

Дрожкалар удур учуразып, чидіп иртіре саап одырғаннар. Хара наглазниктіг¹ аттар, тізенъ, чылбыранъ ағас тўзегліг чолча нинк ойлап одырғаннар.

Кір париған кўн Кузнечиханынъ пилтірінде Севернай Двинанынъ ыраххы хазына хазал парған. Чалбах, харасхы тўзібіскен, улуғ суғ көлче тооп ла парған осхас чатхан.

Мин пастап чар хазынча парғам. Соонанъ Садовой тіп адалчатхан улицазар айланыбысхам.

¹ Наглазник—сас аттарға тоғыр көберге харығ полчатхан, чўгенге тігіл парған кизек туубычах.

Мында сынап таа сад полған. Ол пір кварталча полған. Пөзік хазынънар тротуарларзар сарыг пұрлер тоолатханнар. Сад тимір решёткалыг сиденненъ тудыл парған полған.

Пу садта ойнап алза чахсы поларчых! Че... андар олғаннарны кирбинчелер.

Мин харасхы пол килгенін пілбин дее халғам. Манъзыранарға кирек полған, мин чабыгда комнаталыг флигельні табарға тіп чүгүр париғам.

Чайғы садта оркестр ойнаан. Че мин пір минутада даа тудыларға чаратпаам. Патрульлар сыхханча Соломбалазар айлан килерге кирек полған.

Поморская улицада хаалап, мин ікі проспект тоғыр кизібіскем паза ўр ниместөк ікі этажтыг тураны таап алғам, анда оградада пис көзенектіг чабыс флигель турған. Чабыгда оланъай пір ле тынъначанъ көзенектің орнына ўс көзенек чарып турған. Мин флигельні ибір киліп, чабығнынъ ніске пасхызынча сығыбысхам.

— Ниме чоохтирзынъ, оолах?—теен ўнни мин харасхы чирзертін ис салғам.

Мин ўрўккеніменъ молчасхан чоохты сала ла алчаастабыспаам:

— Миша абаам... Миша абаам, мин сірерге сандалиялар тағыратыарға ағылғам. Агния Ивановна ысхан...

— Тоғыс көп, табырах ит полбаспын,—соончох нандырыг полған.

Прай ниме Костя чоохтаан онъдайнанъ парған.

Агния Ивановнанынъ кисченъ нимезі чоғыл. Средаға тимде полар ба?

— Сандалияларынъ пир. Кір!

Кем-де ізік асхан. Пұрўнъкі чарых чабыға чолахти сабыла тўскен.

Мин комнатазар кіргем.
Ол комнатада прай даа ниме-
лер оланъай ла полған: ніске-
чек кружевананъ чапхан ко-
мод, столда—самовар, стена-
да улуғ рамада көп сомнар,
ўс азахтығ одырчыхтарда ге-
раньнығ той горшоктар.

— Сандалияларынъ пир...
О, піс синненъ таныс полтыр-
быс нооза.

Минінъ алнымда паровой
шаландадағы сағаллығ меха-
ник, Николай Иванович, тур-
ған.

Мин хахап парғам. Маға,
алчаастап, пасха тураа учурап парған чілі пілдірген.

— Сандалияларынъ пир—хатабох чоохтаны-
бысхан Николай Иванович.

Мин конверт сығар килгем, че ағаа механик
сала даа чапсыбаан. Андағда, прай ниме килісче.
Николай Иванович конвертті талабызып, пічікті
хығырыбысхан.

— Андағ, андағ,—теен ол.

Мин механик паза ниме чоохтир тіп сахта-
ам. Хынза ол маға ам даа пасха аннанъох артых
хорғыстығ чахығ пирер? Че ол теен:

— Одыр, чай ізіп ал!

— Спасибо, Николай Иванович! Маға пат-
рульлар чөрглеенче ибде поларға кирек.

— Ах, ана ниме! Анзы сын. Патрульлар...
Андағда син пістизінъ. Че, көр, сизініп арах
чөр!—Ол сым полибысхан, ананъ кўлімзіребізіп,
теен:—Максимычха чолабит чоохтаазынъ ма?
Че, че чўгўр. Че пу патрульлар тўрче ползох чох
пол парарлар. Чуртабызарбыс!..

Хысхыда

Мин ўр ниместе Антон абаамны позым кўр салгам. Ол Чижовтарзар Костяны кўрерге кил парған. Ол улуғ кўк мойдырыхтығ парусиновой матрос кўгенегі кис салған полған. Мин анынъ козыры чох пўрининъ лентачағында „Флотская полуэкипаж“ тїп пазылғанын хығырыбысхам.

Антон абаам Чижовсар ўр нимеске ле килген. Ағаа тудыларға чарабас полған: анынъ соонча шпиктер китескедег полғаннар. Ол піске наа пічік халғысхан, Костяны табырах хазыхтанып аларға алгаан, ананъ парыбысхан.

Мин городсар, Николай Ивановичсер, Антон абаамнынъ пічіктерїненъ пазох ўс хати чўргем.

Костя хысхыда ла, Соломбалада улуғ хар чаап парғанда, санъай имненїп алған. Пістинъ улицадағы кїчіг туралар ватаа ла сўргеп салған чїли кўрінгеннер. Кўртіктер чабығларға чит турғаннар. Арығлал парған тротуарларнынъ ікі сариларынча кўртіктерўк тўнъейїскеннер. Тиректер паза хазынънар харға пўгўр иде элдіре пастыр парған турғаннар.

Пўлес пасталарынанъ соох кии кўгер турған. Прай ла чирде пестер кўйчеткеннер. Кўгемдік тўдўн трубаларданъ сығып, улицада тўзелген, анынъ ўчўн кии аннанъох артых хоян.

Пїс орай харасхы иирлерде хончых улицадағы кїчіг турачахсар килгеп алып, скамейкада одырғлаабыс. Ол Антон абаамнанъ тоғасчанъ чир полған. Матрос піске пічіктерненъ хада кизек халас алай ба нинче-де сухарь пирченъ.

Пїс пазағы кўнїнде пічікті Николай Ивановичке апарчанъмыс.

Хазыр декабрь соохтары соонда, чылыг кўн-
нер читклееннер. Соломбалада кўлічекте чылга-
ях иділген полған. Татап парған „снегуркаларны“
валенкаларыма палғанып алып, мин кўнўрте тро-
туарларча чыл чўргем, че иирде чазыттап чыл-
гаяхсар хана алтап чўрібісченъмін.

Конечно, чылгаяхты Кузнечиха сугнанъ паза
Соломбалананъ даа тинънестірері чох полған. Че
амды сугдағы пусты хар пас парған. Че кўскўде,
хачан пастағы соохтар сугларны тоортхлапчат-
ханда, чыларға чахсы орын тілирге кирек чох
полған. Хара пус элглеп, микелеен онъдайнанъ
тычырас турчанъ. Че Соломбаладағы олғаннар-
ны хорыхтыр поларзынъ ма?

Чылгаяхта хачан даа суулах полчанъ.
Инъ улуг ибірісті рейтузалыг паза соххан кў-
генектіг конькобежецтер алчанънар. Олар хол-
ларынанъ сабынглап алай ба холларын чўткен
салып, хустар ла чіли чўрглеченънер.

Площадканы ибірчеткен чалбах кольцада,
шарфтарнынъ, хулахтыг пўріктернінъ, шляпка-
ларнынъ, капорларнынъ паза соххан пўріктер-
нінъ ағыны кўблче чылысхлаан. Катокта инъ
эріністіг орын ол полған. Ооллар, хыстар хол-
ларынанъ крести тудынысхлап алып, хости чыл-
чанънар. Кўбізі чыл пілбин ирееленченънер,
азахтарын сала ла алыстырғлап, пусча чазаг ла
парчатхан чіли, ахсап ала парчанънар.

Ол эріністіг тығылысчатхан чирде піске, ол-
ғаннарға, чыларға чарадылчанъ. Че пістінъ чў-
гўрченъ чолыхахсар алай ба ортызынзар, пло-
щадказар фигурнай чылысха парарыбыс килченъ.
Ортызында циркте дее кўр полбас хайхастыг
нимелер полчанънар. Фигуристтер пуста тўбен-
аймах хоостар хоостаглааннар, хойбыли сии тар-

тып сегірглееннер, уғаа тынъ пырлахтанғаннар паза конькиліг вальс танцевать полғаннар.

Костя чылғаяхсар чӧрбеченъ: доктор ағаа сағам хайралланарға, тынъ хыймыранмасха кирек теен.

Англичаннар паза американецтер садта чылчанъ тағыцах ит салғаннар. Ол ағастарданъ пӧзігӧк кӧрінченъ. Соломбаладағылар андағ тағыцахтарны хачан даа кӧрбееен полғаннар. Иностранецтернінъ уғаа пӧзік паза ниске, узада тартыл парған иністіг таа, пістінъ орыс айғылығ тағыцахтарға сала даа тӧй полбаан.

Пір поэрахта піс садсар парғабыс. Анда английскай паза американскай офицерлер чыылыс парған полғаннар. Оларнынъ инъ тӱренънері дее, улуғ сарығ тон кис чӧрчеткенненъер чоон кӧрінгеннер.

Офицерлер тамкы тартханнар, тыыда чоохтазып хатхырысхлааннар.

— Э, малшики!—хысхырыбысхан пірсі орыс тіліненъ. Кем пір мунъ салковай аларға хынча? Инъ махачы кемдір?

Иностранецтер пір мунъны тағыцахтанъ конькиліг чылыбысхан на оолахха пирер полғаннар.

Танъ, пу американецтернінъ сағыстары сыхлап парған ма? Андағ пӧзіктенъ конькиліг олар постары санъай даа чылзыннар! Піс пістінъ чалбах тағыцахтарданъ конькиліг чыларға хорыхпачанъмыс. Че пасха чирдегілернінъ таа ікі-ӱс хати пӧзік полған. Пус чолыцах тағыцахтанъ тӱзіре ағастар аралы толғалып ала субалған.

Иностранецтер тағыцахтарын хар чох иткеннер. Олар соохтарда чардылар ла ӱстӱне суг чайыбысханнар. Ол тағыцахта ниске чылтырах пузыцахты ӧтіре салаацахтар паза чардылар аразындағы даа чарыхтар кӧрінглееннер. Ойын нимес андағ тағданъ чылыбызарға.

Че іди дее полза, олғаннар аразынанъ хорых-пас кізі табыл парған. Ол, төртінчі улицадағы он ўс частығ Мишка Сычов оолах полған.

— Чарабас, Мишка!—ағаа арғызы хысхыры-бысхан.—Көрчезінъ, олар изіріктер. Ханъырты-бызарлар...

Че Мишка пасхысча тағычахтынъ ўстўндегі площадказынар хорыхпин сығып одырған. Анда пөзікте, кинетін ағаа хорғыстығ пілдірібіскен. Ол иніссер ікі хати киліп, нандыра пазынған.

— Гуд, бой! Че, малшик!—хысхырған офицер. Хортых, малшик!

Олғаннар, пірсі пірсіне чапсыра хызылызып паза танъайызып, Мишказар көргеннер паза ах-тик ле турыбысханнар. Піс, Мишка Сычов иностранецтерге орыс олғаннарнынъ махачызын көзітсін тіп, тынъ хынғабыс. Че олох туста арғыстынъ ўчўн чўреебіс ачыпчатхан.

— Чарабас, Мишка,—Мишканынъ арғызы ағыринчах сурынған.—Чарабас, чоо тўс парарзынъ. Тўс...

Че Мишкаа истілбеен.

Инъ хорғысти пастағызы полған—нинче-де аршин уғаа чікім полған. Мишка тудынчанъзар нандыра пазынып, ананъ тооп ла парған осхас харахтарынанъ ырах алнынзар көрглеп, тістерін элдірбеен, прай площадканы иртіп, ананъ алтын-зар кўўли халған. Ол чылбаан, че прай тўріл парып анъдарылған, ананъ ўр ниместөк чылғаяхтынъ идегіне читкен. Алтында, кизек иністі табырах учуғып иртіп, ол тўзелібіскен. Ол туста чолычахтынъ пастағы айланызын иртібіскен, анынъ чөрізі сала тохтапчатхан чіли пілдірчеткен осхас полған.

Олғаннар махачынынъ соонча тынмин даа көрглеп турғаннар. Че кинетін чолычахтынъ ікін-чі айланчығында, улуғ табырахнанъ парчадып,

Мишка айландыра тар-
тарға манънанмин хал-
ған, ананъ харға хаза-
лып пар тўскен.

Олғаннар аахтаза
тўскеннер. Санъай
парды! Ол халды!

Хуюн на полып кō-
дирілібискен хар ара-
зында пір секундача
пір дее ниме кōр та-
бары чох полыбысхан.
Мишканынъ азахтары

ағас хыринда пōзік иде харалыза халғаннар,
ананъ чўрек ачыстығ табыс амырны сайбаан:

— А-а-а!..

Піс Мишказар чўгўріскебіс. Ол, харнанъ чабыл
парып, хыймыранмин даа, сырайы хоорта тар-
тып, соя тырбахтал парған чатхан.

Олғаннар анынъзар мōкейібискеннер: „Мишка!
Миша! Хайди пол пардынъ?“

Аны ибіре чон табырах чыыл парған. Иност-
ранецтер садтанъ манъзыттығ парғлап сыхханнар.
Олар, чыылысхлапчатхан чоннанъ чахсы ниме
испеспіс тіп, хорыххлабысхан одырлар.

Мишканы кōйлче скамейказар апар салғаннар.
Анынъ азахтары сынғлап парған полған. Ол өстеп
ле, харахтарын даа аспаан.

— Оолны кинет салдылар, — ачырған чоохтан-
ған кирі тоғысчы, тонын суурып, Мишаа чаап ала.

— Ойначанъ ниме таап алғаннар! Амды оолах
хачанға даа кинеп парды...

— Комендантха хоптирға кирек!..

— Комендант пір дее ниме ит полбас...

Мин Мишазар кōріп, тітірес турғам, соох-
танъар полар чізе.

Түрче полғандох соорлығ ат килген. Мишканы соорға салып алып, больницазар апарыбысханнар.

Ол сыынанъ олғаннар иностранецтернінъ тағычахтарынзар паза хачан даа чағын парбааннар.

...Хысхы иртіп париған. Хар табырах хайылған. Двинада пус харалыбысхан, ананъ көдірілібискен.

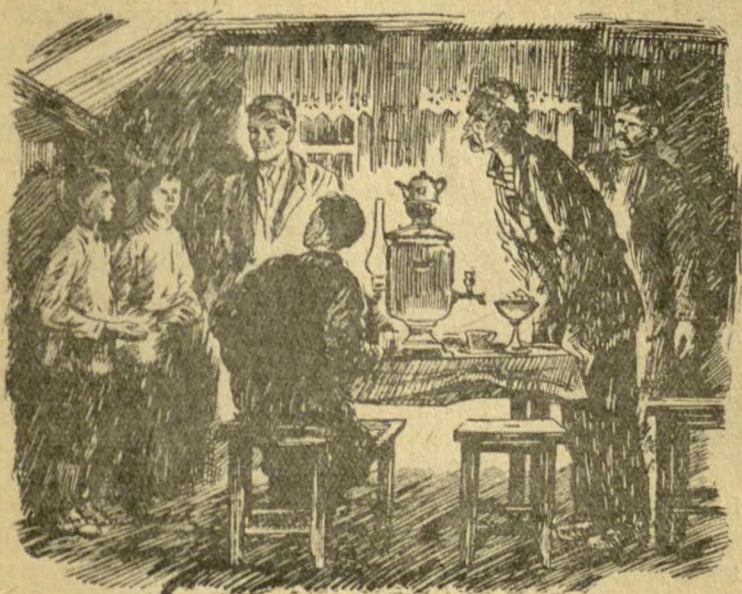
Хызыл Армиянынъ частътары Севернай Двинача паза тимір чолча наступать полча тіп Архангельскте хабарлар истіле түскен. Интервентернінъ чинъдірчеткеннеріненъер паза ахтарнынъ армиязында восстаниелер полчатханынанъар чазыттап чоохтасхлааннар. Архангельсктегі чуртағчылар пір андағ восстаниені постары даа көргеннер, нооза.

Кузнецёвсктағы казармадағы солдаттар фронтха парарға отказ полибысханнар. Олар офицерлерні сўрглебізіп, митингке чыылысханнар. Андада казармаларзар Англиянынъ талай пехотазы килген.

Атыс пасталыбысхан. Англичаннар, американецтер паза ах гвардеецтер восставать полғаннарзар пулемёттарданъ паза бомбомёттарданъ атхлааннар. Сўлейкелер сығдырас турчанъ паза ухтар атылғанына штукатурка хохталып түсчөткен. Восставать полғаннар казарманынъ көзенектеріненъ паза чабиинанъ оларға удур атханнар.

Чағындағы тураларнынъ чуртағчылары хорыханнарынанъ подпольеде чазын турғаннар.

Восстаниені чабыра пазыбысханнар. Солдаттары стройға турғызыбызып, онарлап санаглабысханнар. Полған на онынчызын стройданъ сыгарып „онынчыларын“ Мхизер апардох атхлап салғаннар.

Англичаннарны паза американецтерні Архангельсктенъ тұрче ползох парыбызарлар тіп чоохтасхлааннар. Английскай даа солдаттар чаалазарға удаа отказ полыбысчанънар.

Пірсінде иртен училищеде Костя маға үрүк парып сыбыраныбысхан:

— Кичее Антон абаамны паза ағаа хоза пір матросты хайдар-да сыраттарзар апарғаннар. Піл салтырлар... Николай Ивановичке чоохтирға кирек.

Ол кўнде піс Антон абаамнанъ тоғасчанъ полабыс. Піс істібісте ізеніп ала парғабыс: че арса... Орты хараа даа чағдап одырған полза, чарых полған. Амды піс тоғыртын чігленістер полбазын тіп, скамейкачахта одырғлабин, ули-цача пастыр чөргебіс. Мында пір дее андағ-

мындаг ниме чоґыл—уйғы-чадыг чох ікі оола-
ғас улицага чўғўріс чўрчелер! Олар палыхтирға
тимнен чўрчелер, арса!

Че піс нинче дее сахтазабыс, матрос килбеен.
Піс пілібіскебіс: Антон абаамны атып салғаннар...
Аннанъ листовка тапхан поларлар неке...

Пазағы кўн иирде піс Николай Ивановичсер
парғабыс. Анда піс ўс таныс нимес тоғысчылар-
ға тоғас парғабыс. Хачан Костя Николай Ива-
новичке пол парған нимеденъер чоохтабысхан-
да, анзы аны поэнынынъ арғыстарына искірібіс-
кен, тоғысчыларнынъ пірсі пістенъ хатыг суры-
бысхан:

— Че сірер пірее чирде артых чоохтаныбыс-
пазар?

— Піс пілчебіс, хызычахтар нимеспіс,—хатыг
арах паза ачырғанып нандырған Костя.

— Їзестіг чон, хачаннанъох пілдістіг,—ирке-
леен чілі кўлімзіребізіп, Николай Иванович чоох-
таныбысхан.

Піс, Николай Иванович поэнынынъ арғыстари-
нанъ хайди кўблче чоохтасханын искебіс.

— Мин сірерге хачанох пастирға тіп чоох-
тапчам,—тіп, пір тоғысчызы ползар кўріп одырып,
сыбыранып чоохтаныбысхан.—Пістінънер нимее
анда майынънатчалар!

— Ёстўгіп ала пастап полбассынъ,—чоохта-
ныбысхан Николай Иванович.—Мылтыхтар чо-
ғыл паза кізілер тимненгелектер. Анзынанъар
комитетте пілчелер. Пістінънернінъ наступление-
зі тудылыбысхан. Интервенттер тимір чолча
полызыг пазох ыза пиргеннер.

— Маймаксада кізілер хачанох тимделер,—ча-
ратпин чоохтаан олох тоғысчы.—Нинчезін сах-
тачанъ! Їди пісті прайзыбысты одыртхлап, атхлап
саларлар...

Николай Иванович тур килген. Көміскелерін түзірібіскен. Ол, поэтынанъ хада таласчатхан тогысчызар, тарынчах көрібіскен:

— Чойланчазынъ, Богданов! Пісті прайзыбысты атып полбастар. Син тике ле үрүктірчезинъ кізілерні. Выступать поларға киліскек тус сахтап аларға кирек. Хачан мылтыхтар таап алзабыс паза фронт Архангельсксер чагдабысса—андада выступать поларбыстар.

— А нима, тиріг кирегиненъ хомай ба?

— Сагам хомай,—нандырған механик.

Піс Николай Ивановичтерде халаснанъ чай ізіп алгабыс.

— Сагам, олғаннар, килбин турынъар. Сіпер піске чахсы полыхазар.—Николай Иванович піске хол пиріп, Костяға көѳлче чоохтаан:—Синінъ пабанъ, піліп алгабыс, тіріг, Мудьюгта одырча. Іценъе чоохтирзынъ, че паза пір кізее дее чоохтирға чарабас... Исчезінъ ме!

О, хайди пу хабарға ѳрінібісті Костя! Ол Николай Ивановичтинъ нининенъ хаап алған, анынъ харахтарынанъ час урыл сыххан.

— Сыннанъ тіріг бе?

— Аринча сын. Че сым на пол...

Мин Костянынъ ылғапчатханын пастағызын на көрген осхас полғам.

Хачан піс нанчатханыбыста, ол чол тооза ылғаан, хатхырып паза мині хучахтағлаан.

Костя Чижев минінъ чахсы нанчым!

Піс Соломбаладағы олғаннар аразында Антон абаамнанъ паза Николай Ивановичненъ таныс полғаныбыстанъар пір сѳс тее чоохтабаабыс. Амды, піс пасха олғаннарданъ чарылыбызып, матрос-большевикті удаа сағысха кирчеткебіс.

Піс ол тапсабас паза төреміл сиргектен не чѳрчеткен военнай матрос формалыг кізіні чах-

сы пілбеебіс. Ағаа, постарынынъ офицерлеріненъ не чөрчеткенненъер, чуртирға паза подпольнай комитеттініъ заданиелерін толдырарға ой ла полбаан полар, неке. Антон абаамнынъ чіглендірт салары алай пілдірт салары манъ сай чочыныстығ полчанъ.

— Хайди ол іди хорыхпинча!—тіп мин Костяға пірееде чоохтаныбысчанъмын.—Казармада, тізенъ, анынъ ыырчылары уғаа көп!

— Ол большевик, —нандырған Костя.

Пу нандырығ прай нимені чарыда чоохтаан. Піс көп большевиктерні пілгебіс паза оларнынъ хорыхпастарын көргебіс.

Че мына Антон абаам чоғыл. Аннанъар сағынза, сыдачаа чох хомзыныстығ полибысча. Амды хайди даа полза аны көріп аларыбыс килген, анынъ безкозырказын, лентачағын, көк мойдыриин холнанъ тутхлап аларыбыс паза „Спасибо, Антон абаам!“ тирібіс килчеткен.

Соломбалада прай даа чирде интервенттеринің паза ах гвардеецтернінъ фронтта наступление апарарға харасчатханнары пілдістіг полған. Сыраттар кистінде кўстеністіг паза манъзыттыг тимнег пар турған.

Олғаннар чазыданъ патроннар, чара чачырабаан гранаталар таап турғаннар. Митька Ильининің холын ўзе саап парған. Чара чачырап парған бомбанынъ оскологы Лида Крылованынъ харағын суура саап парған.

Пірееде Соломбаланынъ улицаларынынъ канаваларынанъ патронныг обоймалар тапчанънар.

Костя пазох котёллар арығлирға тимненібіскен.

А сағам піс Соломбалача, Севернай Двинаданъ часхы пус талалчатхан туста алып алған, улуғ шлюпкалыг чөргебіс.

Шлюпка иргі паза аар полған. Че піс амды анынъ ѳн эзі улыбысхабыс, ол піске чахсы судно чілі пілдірген. Піс поэыбыстынъ суднозын „Молния“ тіп адап алғабыс.

Піс пазох клад тілірге сағыныбысхабыс, че амды корабль сыраттарында тілірбіс.

ОН СИГІЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Клад тілірге

Хараа. Ниик, ах саях тубан улуг суғ ұстўн-че кўдіріл тур. Ол суғнынъ ортызынанъ сала-сала ла телісче. Ыраххы кизіркі чар сўрўн арах тубанны азыра іле кўрінчеткен.

Чайгы севердегі хараа. Ол чарых, хыри-пазы чох, хайдағ-да пасхачыл, сайбалбаан тымых-нанъ тынчатхан. Пулут чох улуг тигірнинъ кўнўрткідегі кўгілбейі айых парған. Ол андағох аяс паза амыр, прай пу хайхастығ чарых хараа осхас.

Остров кистінзертін землечерпалканынъ нызырағы сала ла истілчеткен.

Киме суғ тўбін кўўлче чўсчеткен. Пастағызында піс кўстеніп изін турғабыс, че ўр ниместенъўк піс чарханыбысхабыс. Парчанъ чол ырах таа полза, манъзырачанъ ние чох полған. Піс корабльлар сыраттарынзар Трубиннінъ кладын тілірге парғабыс.

Парар танъдади кўн экспедиция тимниріне иртіп парған. Костянынъ кўстенгеніненъ, мин ағамнанъ карта сурып алғам. Піс чолны ідўк дее чахсы пілгебіс, че карта чох хайдағ экспедиция полчанъ! Пістінъ компас таа, ѳнъ-пазы сўбіректенненъ хураан флаг паза пос иткен подзорнай труба пар полған. Киме пазында арғам-

чылар, палты, кўрчек, хармахтар чатханнар. Пір сөнәнъ, экспедиция тимниг полған.

Піс, конечно, ибде хайдар парчатханыбысты чоохтабаабыс. Оланъай ла, хараазын палыхтирға парчабыс. Сынап пістинъ сағынып алған ниебісті чоохтабысса, прайлары даа хатхырысхлирчыхтар. Аннанъар экспедициянынъ планы уғаа хатыр секретте тудылған.

Хачан киме Соломбалканынъ пилтіриненъ

улуғ суға сығып алғанда, мин тўр салған парустыг мачтаны турғызыбысхам. Чил чох полған, анзына ачырғанғабыс. Пастағызын, парусты сәйирға чарабас полған; ікинчизи, флаг мачта ўстўнде чалбыран полбинчатхан. А пістинъ, тізенъ, парус алтында чилге чалбастанчатхан флаг алтында чўс парып одыларыбыс килген. Экспедиция парчатхан осхас, андаг торжественнай паза улуғ киректе парус кирек полған.

Піс чил чох чарых харааларға хынчанъмыс. Че піс амды хазыр чил полчанъ полза тіп сағынчатчанъмыс.

Костя картаны скамейказар нинче-нинче хати чаза салған, ананъ піс аны чахсылаан кўргебіс. Картада пазыл парған полған: „Севернай Двинанынъ дельтазы“. Суғ островтарны паза островычахтарны ибiрiп, азырыхтарға чарылған. Кўп суучахтар улуғ суға кiр турғаннар. А анда, хай-

да суғ чалбах полыбысхан чирде, талай пасталган, Двинанынъ пилтірі.

Сала индіре истігес орынычах картада суғнанъ чар хазынзар хызыл парған паза узун эл парған островтанъ чабыл парған крезічекненъ көзіділ парған полған. Ана ол корабльларнынъ сыраттары.

Хай пірее тайыс суучахтар картада хойығ салаалар чілі көрін турғаннар. Мында ас таа парғадағ полған.

Город таа, Соломбала даа көрінминіскенер. Пістінъ шлюпканы ибіре ағастар паза сарыптар тыых парған суғ паза чарлар турғаннар. Уғаа сілии паза хыныстии онъ сариндағы чар хазы полған. Пөзік тағда, ырахтын чарых көк оттарнынъ паза сарыптарнынъ аразында хара иде көрінчеткен, улуғ кирі тігеннер өскеннер. Танъ пістінъ пастаан ниебісті тастабызып, мында халыбысчанъ ма? Палых тударға, хойығ ағас аразында ойнирға, от одынарға. Че ол сағысты Костя олох туста іскер албин хыя иткен.

Күн кіріп, пір частанъ даа артых полбаан полған, а тигір төзінде хызамдых чарых сабыла тўскен. Күн сығар алны. Хараазы иртібіскен.

— Рульны онъ саринзар!—Позына командовать полған Костя, ананъ шлюпканы чар хазынзар тоғыр айландыра тартыбысхан.

Піс суднобысты чікім чар хазында тохтадып, от одынғабыс. Экспедициянынъ чіченъ азығында сухарьлар паза хурутхан палых полған. Піс ол азыхтынъ чарымын алғайзар салыбызып, суғ урыбысхабыс, ананъ алғайны от ўстўне іл салғабыс.

— Иртенгі азырал піске тынъ тадылығ пілдірген—арығ тыныста ол хачан даа андағ поладыр.

— Хачан піс сын экспедицияға парзабыс,—
чоохтаам мин сағынып,—пістінъ консервалар,
тустаан нимелер, ах сухарьлар, ром пар полар.

— А пу сын экспедиция нимес пе?—чапсып
парып хысхырыбысхан Костя.

— Чох, пілчезінъ ме Костя, андада пістінъ
шоколад поларох...

— Паза какао,—хоза чоохтаан Костя.

— Паза сын путешественниктерни осхас,
чылыг кип-азах полар...

— Пржевальскийни осхас винтовкалар полар...

Піс кирек нимелерні анча көп санаглап
салгабыс, хынза, ол нимелерненъ инъ улуг ко-
рабль даа синіненъ азыра таарлал парарчых.

Пілдістіг,ис-пай пістінъ холыбыста полары-
нанъар піс минутада даа ікінчілебеебіс.

Ирткен чылдагы онъ полбааны ундул таа парған.
Андада піс кладты оланъай ла тілеебіс, че амды
пістінъ сын экспедиция полған.

Я, амды пістінъ ром, консервалар паза шо-
колад полар, а сағам піс сухарьнанъ палых сёок-
терін аралы хайнатхан потхыны махтап ала хы-
нып чеебіс.

Хачан піс иртенгі азыралыбысты тоозыбыс-
ханыбыста, тігеннернінъ чітіг устарынзартын
чарнынъ сол саринанъ чарых, чылытчатхан кўн
көдірілген.

Оттарда арчынынъ чылтырасчатхан тамчылары
көріне түскеннер, че суғ үстүнде тубан чох пол-
ған. Суғ үстүнче підіренъ изінес чүгүрібіскен.
Сарыптар пүрлеріненъ чайхалысханнар паза суу-
лас сыхханнар. Юго-западсартын тартылған чил
хозылып одырған. Пістінъ көп онъніг выпелібіс
мачтада тітірезіп, хыймырап киизер сығыбысхан.

Піс шлюпканы тайыс чирденъ сығара ідібізіп,
парузыбыс чазыбысхабыс... Ол цирктегі анънар-

ны тысчанъ кізі хамчызынанъ тазыладып тыс-
чатхан чили суҗча тазылат турған. Мин тудып
алып, шкотты¹ тартыбысхам. Парус чилге хаптал
парып, педек полыбысхан. Борт алтында суҗ
ѳткін солбырап пастаан.

— Чахсы!—чоохтаан Костя, кормада хыйын
чадып алып паза харахтарын нуубызып.

ОН ТОҒЫЗЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Корабльларнынъ сыыраттары

Суҗ сингенче паза киліскек чил сапхан ара-
зында шлюбка суҗча табырах парған. Піс иски
тартпаабыс, че банкаларда чадып алып, удур-
тѳдір полбаан даа нимелерденъер чоохтазып
одырғабыс.

Костя пірееде тур киліп, ананъ подзорнай
трубаданъ чар хастарын кѳрглеп одырған. Соо-
нанъ ол, трубаны маға пиріп, чоохтаан:

— Сірер кѳрчезер бе, нанчым, анда, чар ха-
зында, ыырчынынъ лагеры...

Улуҗ кѳзітченъ сўлейке трубаға кизіртілген
дее полза, ол пўлес полып, ыраххыны кѳрерге
харыҗ ла полчанъ. Мин трубаданъ пір дее нима
кѳр таппинчатхам, труба ўстўнче, тізенъ, палых-
чылар соолычағын чахсы кѳргем, алай хайди
Костя чоохтаан, ыырчыларнынъ лагерын.

Ўр ниместе Костя суҗда ырах киме кѳр салған.

— Чидіп аларға!—командовать полыбысхан
ол.—Прай парустарны кѳдірібізерге!

Че кимені чидіп аларға кирек чох полған. Ол
піске удур киліп одырған.

¹ Шкот—парусты часчанъ снасть.

Ол оланъай ла киме полбаан, че моторлыг катер полган полтыр. Анда офицерлер паза мат-ростар одырглап алтырлар.

Катер пістінъ „Молниязар“ чагдап килген.

— Хайдар парчазар!—руль хыринда одырчат-хан морской офицер сурган.

— Палых тударга,—ўрўкпин нандырган Костя.

— Хайдартын?

— Соломбаладанъ.

— Ырах кірібістірзер. Сігерге палых чағында даа табылар,—теен офицер. Кинетін приказ пірібіскен.—Ніндібізерге!

Піс хорых паргабыс. Минута аразында піс-тінъ экспедициянынъ прай тим-тирин онъар-тискер ле тастаглап хас тастабысханнар.

— Пу хайдаг пулемёттыр?—пістінъ подзорнай трубабысты көрглеп ала сурган офицер,—нандырыг даа сахтабин, борт тастынзар сыгара тастабысхан.

— Господин офицер, тенъменъер,—ылганъ-наам,—піс ойнапчабыс.

— Алығларнынъ ойыны!.. Мында кимее учу-рабаазар ба?

— Чох,—теем мин.

— Ол искіліг бе?—тіп, сағысха киречік полып, минінъ алныма кірібіскен Костя.

— Прай кимелер искіліглер,—кўлімзіри тўзіп чоохтаныбысхан офицер.

— Ол улуг нимес хара арах па?—сёо тарт-хан Костя.—Піс чізе, Димка, көргебіс, хайза—ол Курья суучахсар айландыра тартыбысханын. Сағызынъа кирчезінъ ме?..

— Онънапчам,—чаратхан полып, чоохтабыс-хам мин.—Анда ікі кізі парчатхан хайза...

Мин Костянынъ сырайынзар көріп, ачырган-чатханын сизінібіскем. Піс пір дее киме көрбее-

біс. Че ол кимеде, хайзынанъар чоохтаан офицер, ўс тее кизі полған полар.

Че, часка полып, мин алчаас итпіндірбін. Офицер сиргектенібіскен. Ол піске киртінібіскен одыр.

— Хайдар айландыра тартыбысхан?

— Курьязар!—піс пір ўнненъ тапсабысхабыс паза Курья суғзар хайди парып аларын піс пірсі пірсібісненъ пылазып чоохтап сыххабыс.

Піс нинче-де минута ирткен соонанъ, поэып алып, чолыбысты айныдып одырғабыс.

— Сынап олар суучахты прай кўрглеп, пір дее кизі таппин салзалар чи?—сурғам Костяданъ.

— Конечно, олар пір дее кизі тапшастар,—ўрингеніненъ нандырған Костя,—че ол туста, тілепчеткен кизілері ырабызарлар.

— Андада олар пісті сўріс сығарлар.

Костя сығырыбысхан:

— Чит полбастар!

Олох туста чил пір саринзар сабысхан, шлюпканы чарнынъ сол хазынзар хызып пастаан. Суғ ағыны айланыбоғысхан. Киме дее тибіребиніскен.

— Чар хазынча тартанъ ма,—теем мин.—Піс, хачан ағамнанъ палыхтап чўрзебіс, карбасты сыбыра суғ чохтада тартыпчабыс.

Піс шлюпканынъ бортына пағ палғап салғабыс. Пістінъ пірсібіс чар хастада шлюпканы тартып одырған. Ікінчізі шлюпкада одырып алып, шлюпканы чўргізіп одырған.

Піс, майых парып, суғ синерін сахтап аларға чаратхабыс. Чар хазында, сарыптарда, піс от одыныбызып, от ўстўне чайник іл салғабыс. Мин хармахтарны паза донницаларны тастабысхам. Пір минута даа ирткелекте улуғ тазырах харахтығ ала пуға хаап парған. Костя хармах салғанох. Че паза пір палых таа хармахха хаппаан.

Ала пуғаны суғлығ көнексер салыбысхабыс. Ол хойралыбызып поэнының хызамдых ханаттарың поэтхлабызып, пістінг аквариумда, көнек хабырғазына наарылып ала чөрчеткенін көрерге хының полған.

Піс, хайнатхан суғны сухарьларнанг ізіп алып, отта чадып алып, узубыстырбыс.

Піс күн харағы ізіг салчатханына усхун парғабыс. Кииде сасхахтар сыылас турғаннар. Сыдиры чох ізіг полған.

Піс суға соомып алып пазох чол пар сыххабыс.

Узун островычах ибіре чаап парған, ол чир сынап таа сыыраттарға тўй полған. Мында сымсырых полған. Пўзік хазынгнар паза ольхалар островычахты, бухтаны чилденг ызыхти, хойыг ўскеннер.

Кўрінминчеткен хустар хойыг чирде сіліг ўнненг сарнасханнар.

Элгеп парған паза сынглап парған мачталар, бухта ўстўнде, кресттер ле чїли турглааннар. Хай пірее чирлерде корабльларнынг корпустары кўрінмин турғаннар, оларнынг мачталары паза реялары ла суғ алтынанг сыххлап килтірчїктер. Ол суға пат парғаннарнынг кресттері полған.

Прай ла чирде суғданг сығара сынглап парған рульыг кормалар сырайысханнар. Иргї, харал парған бот чар хазынзар ангдарыл парған. Бортха хазаан тимїрлер азырыл парып, улуғ ўліг хустынг тўгї чїли полып, тарбайысчатхан.

Чар хазында шкуналарнынъ борттары субарада тўсклеп халтырлар, кильлернинъ паза шпангоуттарынынъ¹ скелеттері, хумға тиренъ иде сۆкклеп парған рубкаларнынъ паза палубанынъ надстройкаларынынъ кизек-пысжахтары чатхлапчатханнар.

Олар мында, бухтада, постарына амыр чир таап алғаннар. Киріп парған странниктер—шкуналар, боттар, яхталар, кимелер, карбастар—чуртастарын тоос салғаннар. Олар хачан-да Ах талайны паза Ледовитай океанны чоллап чўргеннер, Новая Землязар, Христианиязар², Лондонзар паза Ливерпульзар кірченънер. Моряктар, оларданъ чўрчедіп, трескаларны, зубаткаларны паза талай ала пуғаларын тутчанъ полғаннар, тюленьнер анъначанънар, гагараларнынъ нымырхаларын чығчанънар.

Чалбах тўптіг суғ баржалары талай судноларынынъ аразында сыын партырлар.

Че піс кўргеннернинъ инъ не хыныстии, тынъ сіліг шкуна полған. Анынъ крені дее чох полған, анынъ мачтазында снастьтарнынъ артхан-халғаннары полтыр. Пазындағы алтын чайындылыг кўбп парған буквэлар сала хыйын парғлабыстырлар, че піс шкунанынъ „Белуха“ теен адын сидіксінмин дее хығырып алғабыс. Пўзік мачталар сала соонзар тартыл парғаннар. Анзы шкунаа сілиин кирген. Андағ шкуналарны книгада хоостидырлар. Пазында анынъ хыс сыны пычхананъ кизіп хоосталған полтыр.

— Хайдағ узун састығ ипчі!—теен Костя.

— Ипчі нимес, че оланъай ла суғ эзі. Пілчезінъ ме, Костя, олар тірігде уғаа чабаллар: моряктарны ханъыртып алып, оохтырыбысчалар.

¹ Шпангоуттар—суднонынъ тоғыр салған пиктее.

² Христиания—Норвегиянынъ столицазы Ослонынъ иргі ады.

- Чой ниме! Тіріг суғ эзі чох полча.
- Андағ даа полза талай айналары поладырлар.
- Айналар даа полбинча.
- Чох, полча,—тіп күстенгем мин.—Талай айназын ағам поэы көрген. Мурманда тудып алғаннар. Хайдағ-да кічичек, хазалчыхтығ.
- Пілбинчем,—хахабысхан Костя,—пабам на маға айнаны абыстар сағын таап алғаннар тіп чоохтаан. Айналарны, суғ эзін паза чурт элерін—прай сағын таап алғаннар.
- Пістінъ ағабыс худайға киртінминче... Че пілчезінъ ме, талай айназы—ол айна нимес, че андағ анъ...
- Че мынзы пасха кирек,—хатығ арах чоохтаан Костя.

Суғ шкунанынъ борты хыринда салғыл турган, аннанъар судно якорьға турып, чайхал турчатхан чіли пілдірген. Че шкуна тайыс чирде пик одырған.

Піс кладтанъар ундуп таа салғабыс, паза сах андох шлюпканы шкунанынъ бортына палғап салғабыс.

— Мында хайдаг чахсыдыр!—палубаа сығара сегірібізіп, чоохтаан Костя.—Сынап мин пілген ползам, пеер хачанох килерчікпін.

Палубаа иргі чардылар, пағлар паза канаттар үзіктері, сұлейкелер унағы тол парған полған. Палубанынъ чардыларынынъ аразындағы чарыктардағы тоозынға аралас парған смола хайылып, хатып партыр. Смоланынъ таныс, хыныстығ чызы онъарылчаа даа чох иде чўреебіс кўдірілдірген.

Піс шкунаны прай көрглебіскебіс. Улуғ, точить полылған тудалығ штурвалны албастан толғап, кубриксер тўзібіскебіс. Трюмнынъ люгынзар кўрібіскебіс. Анда хорғыстығ харасхы чирде суғ чылтырапчатхан. Трюмча пістінъ чооғыбыс янъыланып истіл турған. Пір сўсненъ, ойнир, илегер нимеденъ хызыхпаабыс. Кинетін Костя кладтанъар сағызына кирибіскен:

— „Белухада“ пірдее дее ниме чоғыл. Мында ахча ла чоғыл нимес, че ахчаа даа турар ниме чох полтыр.

ЧИБІРГІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Арығ воздухта

Че кладха піс ноға-да чилексіребеебіс. Піс астап парып, чар хазынзар манъзыраныбысхабыс. Піс ікі улуғ, чоон чілегеліг тігеннінъ аразында поэзыбыстынъ экспедициябыстынъ лагерын тўзіргебіс. Парустанъ паза сыбыданъ иділген

палатка нанъмырданъ даа, чилденъ дее паза кўн дее хараананъ ізестіг чабығ полған. „Молния-нынъ“ мачтазынынъ флагын чар хазынзар торжественно ағылып, палатка ўстўнде пик иде хыстып салғабыс.

Спичкабыс ас полған. Костя отты ағастар чызыстырып тамызып аларға харасхан. Че ол нинче дее сірензе, пір дее ниме сыхпаан. Андада от одыныбызып, аны хараа-кўнўрткізіненъ узурбасха харасхабыс.

— Мында санъайға халанъ ма,—теен Костя.—Турачах пўдіріп аларбыс, ананъ хызыллар городха килгенче мында чуртирбыс.

— А клад чи хайди?—сурғам мин.

— Сынап таппазабыс, халарбыс. Анънирбыс паза палыхтирбыс.

Анъчылар чіли, ағас аразында халарға паза чуртирға—ол хыныстығ ниме полған.

— Мында тигрлер паза слоннар чоғыл, ачырғастығ. Андағ даа полза, абалар паза хозаннар кўп поларға кирек.

От чарых паза тўдўн чох чалбыранып кўйген. Тўдўн кизілерні хайдырча. Хуруғ салааларны таллирға кирек, андада от тўдўн чох кўйер: піс аны индеецтерденъер книгаданъ пілгебіс. Сағынза, ол книгаданъ на сығара онъарылыстығ нимес. Ағам индеецтерденъер пірдее дее книга хығырбаан полза, ол сах ідўк итченъ.

От ўстўнде тўдўнге харал парған алғай іл салған турған. Алғайда ала пуға мўні хайнапчатхан.

Хараа пастал сыххан. Тубан кўдірілібіскен, ананъ островычахты, шкуналарнынъ паза боттарнынъ корпустарын чаабысхан. Піс айналарға, русалкаларға паза суғ элеріне киртінмеен дее ползабыс, узирыбыс таа килбеен полза, сыыратта клад тілірін иртенге тере халғыс саларға чаратхабыс.

Сыннанъ чоохтаза, иирде хайдаг-да онъарылыстыг нимес эріністіг пол килген. Ам ибде узирга хайдаг чахсы поларчых! Кладтанъар сагынган сагыс кўлкістіг пілдірген. Ам мында чуртирга халарга тіп пастаан сагыс угаа даа алыг сагыс чіли пілдірген. Костянынъ пазына чи мындаг орли ниме хайдаг онъдайнанъ кірген полчанъ! Піс ала пуғанынъ мўнін ізіп, халған сухарьны чібіскебіс. Мыннанъ андар хайди полчанъ?

Мин Костянынъ аннанъарох сагынчатханын пілгем. Че піс ікібістенъ дее поэбыстынъ удуртōдір читпезібістенъер сығарынызарга хынмаабыс.

„Иртенгізі иирденъ артых“ теен сōспек хоостыра піс тапсабин чадып узубысхабыс.

Палаткада харасхы полыбысхан. Талалых парустынъ кōп тизіктеріненъ кире кōō чох, ах хараа пахлаан. Соох тартылчатхан. Узулбин даа ысхан. Чадарга эріністіг полған.

Мин Костязар кōрібіскем. Ол узубинохчатхан. Анынъ улуг азыл парған харахтары чоғар кōрглееннер.

— Эріністіг, Костя. Ибзер парарынъ килче бе?

— Сала даа,—нандырған Костя.—Мин мында он даа чыл чуртирчыхпын.

— Че мин чўс тее чыл чуртирчыхпын!

— А мин ікі чўс!

— А мин ўс чўс!

— А мин пис чўс!

— А мин пір мунъ!..

Кōōлче майыхханым азынып пастаан. Мин тадылыг узуп париган аразында Костянынъ амыр ўнін искем, че нандырыг пирерім килбеен паза пир полбаам.

... Усхунчатханым пасхачыл полған. Пастағзында, ноға мин кип-азахтыг узупчатханымны пір

дее піл полбинчатхам. Сағам иртен ме алай иир бе? Ноға пір инъ-німе ізігдір, а пірсіне, тізенъ, соох арах? Түгенчізінде, ноға минінъ одеялом андағ хатығдыр паза анынъ узупазы чоғылдыр?

Мин түзімде тадылығ мёдтығ пряниктер ілілглеп парған ёлканы көргем...

Ўстүмде хузычах көгліг тапсапчатхан. Отсартын одеялом алтынзар ачығ арах, че чахсы түдүнек чыл килген.

Мында мин прай нимені сағысха кир килгем. Пу одеяло нимес, че парус; хачан піс узупчатханда, пістінъ палаткабыс анъдарыл партыр. Сол инъніме сыхтығ чирде соох полған. Онъ инънімні парусина өтіре кўн чылытчатхан полтыр. Иртен нимес, че обед тузы пол партыр.

Костя хыримда чох полған. Ол палтынанъ корабльларнынъ чардыларын чара сапхлап, от хыринда хайындыр чөрген. Оттынъ пөзік чалынарына хучахтадыбысхан таханнарда алғай паза чайник іліл парған турғаннар.

Минінъ нанчымнынъ сырайы хазыр арах тоғынчатхан сынап моряктынъ сырайы осхас полған. Костя чалаас азах, тістері алтына читіре хазыр салған станын тартынглап сал турған.

Мин парус алтынанъ сых киліп, отсар пас килгем. Кичеегі сағысырастынъ ізі дее халбиндыр.

Хайлахтар бухта үстүнче пөзік абыдылыс турганнар. Агастарнынъ паза оттарнынъ оо кўн харагында картинкадагы ла осхас чарых полған. Харачхайлар чарлар аразындагы ачыхча суг паарли улуғ табырахнанъ учугып хайынысханнар.

Анда, суг айландыра ахчатхан орында, сарыг чікім чарда, кўнге хуруп парған чарда тизіктер харалысханнар—чар харачхайларынынъ уялары. Чікім чар географической картаа тōй пілдірген: саны даа чох, ниске чарых чіктері—суглар; чар харачхайларынынъ хара тегілек уялары—городтар.

Суг тайызах полған. Бухтада от көгерген. Корабльлар сыыраттарында чахсы, истіг паза сым-сырых. Хайдаг даа полза, сынап он чыл даа чуртабаза, нинче-де кўн чуртап аларға хомай нимес поларчых! Че мында пістінъ пўўн чіченъ нима чоғылын сағызыма киргем. Сағысырас, чахсы кōнънімні пазыц, мині пазох хаап алған.

Костя мині сизінмин позы алынча ла чоохтас турған. Ол алғайахты паза чайникті, анынъ на подчинениезінде полчатхан военной крейсернінъ экипажын командовать полчатхан чіли, тыыда паза хатыг командовать пол турған.

— Анча хайнатхан суг саға ноо нимее киректір?—сурғам мин.

— Хозаннарға паза абаларға мылча ит пирерге хынчам. Анънарға чуунып аларға кирегōк нооза...

Че мында Костя сарыптар кōлеткізінде турчатхан кōнексер холын суғыбызып, андартын атпағынанъ тудып алып, кўмўс хызыл харахтыг сороганы сығар килген.

Мына нимее кирек полған хайнатхан суг! Пістінъ пўўн иртенгі азыралға мўн пар полар.

Мин нанчымны махтабысхам, че Костя ол туста, өрінгеніненъ, кōнектенъ улуғ ахсылыг

өчөс сортанны сыгар килген. Анда, ас ла полған полза, пис фунтча полған. Көнекте, аннанъ пасха, ікі фунттыгъ язь, ікі ала пуға паза хай пірее оох-теектер чылыс чөргеннер—ёрштар, подъязоктар, сорожкалар.

Костя иртен ирте палаткаданъ сыххан. Агаа палых тудып аларға сағыс кір килген. Ол „Молниянынъ“ бортынанъ хармах тастабызып, а чікім чарданъ, кічіг палығычахтарны чізібізіп, донницаларны паза жермизаларны түзірібіскен.

Мин ағамнанъ палыхтап чөргенде мынанъ даа көпті көрген полғам, че палыхтастынъ часказына маға піди өрінерге хачан даа киліспеен полған. Палыхты Костя тудып алғаннанъар, ол туста мин узаанымнанъар ла ачырғастыгъ полған.

Пістінъ иртенгі азыралыбыс пай полған. Халас ла читпинчеткен, че піс ибде нинче-нинче кўн халас чох одыарға ўгрен парғабыс. Андаг даа тус көп полған—піс аны экспедицияға парар танъдади гаванъдағы пристанънанъ чыып алғабыс. Анда таарлапчатхан тусты пір хап төк салтырлар.

Азыранып алып, піс шлюпканы суғзар ідібізіп, ананъ тастал парған судноларны көрглирге парғабыс. Чахсы уйғу, иртенгі тох азыраныс паза чылыг кўн пістінъ көнънібісті көдірібіскен. Піс клад табарынанъар ікінчілебеебіс.

чибіргі пірінчі главазы

Таптыбыс!

Піс пастағы ботта хурунға ла сылан парғабыс паза пір дее хыныгъ ниме таппаабыс. Бот өртке кўйген полтыр. Арса, ол ыраххы рейстенъ айланчадып, талайда кўйген полчанъ. Сағынахтар борттанъ чачырағлап, салғахтарда сыылазып ала

ус парчатханнар. Сынап кўскў харасхы хараа полза, поморскай ааллардағы паза становищедегі чуртағчылар тигір хызарчатханын чар хазынанъ ўрўгіп көрглеен поларлар. Сынап аяс кўн турған полза, талай хара тўдўнненъ ысталған полар.

Иргі суднолар көрглеп ала, мачтазар сығып, трюмзар паза кубриктерзер харахсынглап, пасха-пасха пілчее дее чох, хорғыстығ паза хынығ историяларны көрчеткен чіли пілдірген.

Сіліг „Белуха“ шкунанынъ эзі пай полған, неке. Ол талайча пірдее дее кирегі чох чўс чўрген, салғахтарны Троицкай проспекттенъ артыхха санап, кўлетеп чўрченъ. „Белуха“ кічіг, чўс чўрчеткен дача полтыр.

А мына пу ботта кізілер албахтары асханча тоғынчанъ поларлар. Бот позы даа майых парған, сыдамахтығ тоғысчаа тўй полған. Хачан ол Архангельсксер чўс парчатса, трюмнарда палых алай ба хайнатхан тус чатчанъ полған. Хачан бот порттанъ талайзар сыхчатса, ол поморларға азыралға чарир-чарабас хозяйственной нимелер тартчанъ.

Пу боттынъ эзі харам паза хатығ чўректіг кізі полған. Позы талайзар чўерге хорыхчанъ. Иргі бот полған на рейсте талал парғадағ полған; позынынъ ўлўзін ол хачанох толдыр салған.

Боттынъ капитаны хорғыс пілбес, кірі помор полған. Ағаа хайда даа ълерге пасхазы чоғыл—ибде палатада даа ползын алай талай даа салғағы алтында ползын. Адай ла хоосханы сўрген чіли, сўрченъ ол матростарны. „Мин тоғынғам,—хысхырчанъ ол,—сірер дее тоғынынъарох!“ Арса, ол капитанны матростар борт азыра тастабысхайнар. Андағ случайлар пол парчанъ...

Андағ даа полза, анъ ъдірченъ суднонынъ капитанына матростар хынчанъ поларлар, неке.

Ол чахсы сағыстыг, махачы талай чөрігчизи паза анъчы кизи полган.

Ол пуссар талай анънары чатчанъ чирзер пастагызын позы тўсченъ паза багорнанъ пастагы тюленьни чоо сапчанъ. Анынъ ниик (тюленьнерге нимес) холларынанъ, анъначанъ чахсы кўннер пасталыбысчанъ.

„Промышленникте“ чахсы оол кок полган полар тїп сағынгадаг. Команда чоохтидыр: ол палты сабынанъ ўгре хайнатчанъ, суғдагы хумнанъ пирогтар итченъ паза хыныг ырлар ырлачанъ.

Ол суднонынъ прай даа командазы талайда полза, махачы, істеніске кўс анъчы кизілер, че чар хазында, хормачы паза иби-чурты чох кизілер полганнар.

Піс пір шкуна каютазынынъ изігінде нинче-де терпек кичіг тизіктер кўр салғабыс. Ол ухтар орнылары полган. Пір ух чардаа кір партыр. А полда чуулбин халган ханнынъ орыннары халтыр.

Конечно, піс олох туста шкунаа талай разбойниктері нападать полган полар тїп инъ не хорғыстыг расказ сағын таап алғабыс.

Амды прай корабльлар кўріл парганнар. А Трубиннинъ изі-пайы табылбаан. Прай пістинъ тілеенибіс тик полган.

Кўн пазох кіреріне чидібіскен. Ибзер айланарға кирек полган.

Піске хатабох сағысырастыг, изі чох пілдірібіскен.

— Арса, кладтыг шкуна пат парган полчанъ, — теєм мин. — Сундух мына пу суднонынъ трюмында чатча полчанъ, арса.

Пўзік кўдіріл парган кормалыг паза сын парган рульлыг шкунанынъ хыринда шлюпка чайхалып одырған. Шкунанынъ корпузынынъ кўбізі, тізенъ, суғ алтында полган.

— Я, прай онъар-тискер хазылды, — бухтаны ибіре көрглеп одырып, чоохтаан Костя. — Патып парғаннары паза баржалар ла халдылар. Баржалар наалар, оларда пағалар даа таппассынъ. Че патып парғаннарында трюмнарзар кір полбассынъ. Чарир, ибзер нананъ! Син чоохтаба хайдар чөргенібісті... Димка, піс синненъ алығбыс! Кладтарны нымахта ла таапчалар.

— Че нымахта нимес улыбохча.

— Чойланыс! Полбинча. Паза пір дее клад тілебеспін. Чалғысхан тіле. А мин фронтсар, хызылларзар парыбызарбын. Ам фронт чағын, хызыллар наступать полчалар.

Піс бухтача манъзырабин лагерьібіссер чүстіріп одырғабыс.

Суғзар стенали кірчеткен чікім чар хазында улуғ нимес баржа турған.

Баржанынъ пазында “Лит. В” тіп пазыл партыр.

Минінъ сағызыма хайдағ-да уғаа таныс нима кір килген. Хайда көрдім зе мин андағох пасхачыл пазылған букваларны?..

Мин мындох „Прибойда“ улып, котёллар арығлаанымны, чилліг кўскў кўнні, Ефимыч машинистті, азых кингстоннарны сағысха киргем.

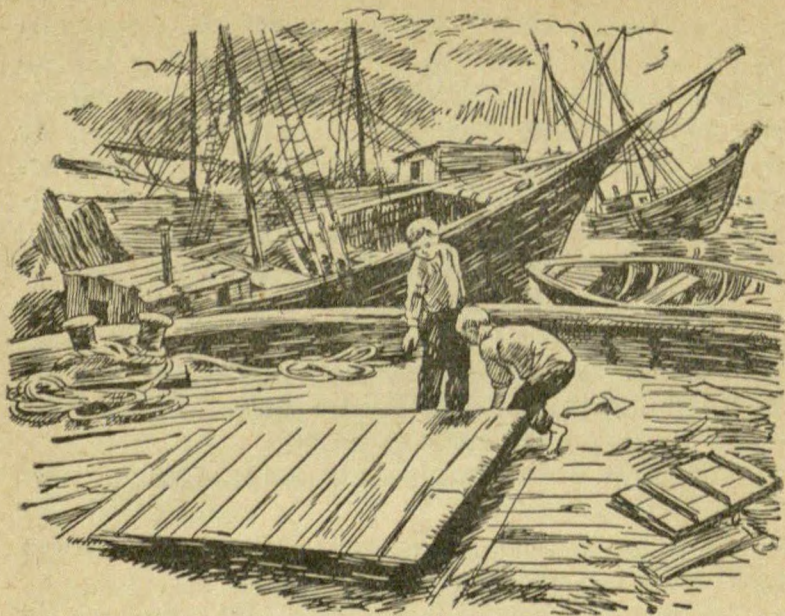
— Костя!.. Костя, көрдек, ол баржа... сағызынъа кірче бе?..

— Ундутпаам. Аны ноға пееер ағылғаннар? Ол аринча наа, пўдўн дее.

— Че көрібізенъ!

Піс ўр дее сағынглабин, баржа ўстўне сығып алғабыс.

Каютанынъ ізігі паза трюмнынъ люковай чабии поэғынанъ хази сабыл парған полғаннар. Че пістінъ палты пар полған. Ізіктегі поэғыны чаза тартхлабызып, піс кічіг каютазар тўскебіс.

Каютаданъ трюмзар кірченъ кічичек ізік замокнанъ пиктел парған полған. Костя ізікті палты пізіненъ азып аларға нинче дее кўстенген полза, азылбаан. Андада ол палтынынъ убогыннанъ алтындағы пір чардызын ходыра саабысхан. Чарды ходыра чачырап, че сах андох нимее-де урынып тудылыбысхан.

Костя холын чарыхсар суғыбысхан. Мин чилексірееніме хыяланып, сахтап тымылыбысхам.

— Хайдағ-да тимір,—сыбыраныбысхан Костя,—паза ағас ниме. Мылтых осхас...

— Че пирдек, Костя, кўріп аларға!

Мин холымны чарыхсар суғыбысханымда, сўртклел парған тимір сооғы паза чылбыранъ

иде чыс салган ағас пілдірген. Мин, холымны нинче ле суғар онъдайынча, ырах иде суххам. Анда ікі приклад полған. Ёс ... төрт ...

Сынынанъ сығарынза, піс уғаа хорых парғабыс. А полбасти мында, сыраттарда, пірее кізі пар пол парза чи!

— Парып көріп аланъ,—сыбыранып чоохтаан Костя.—Сынап мында кізі пар полза, тизерге кирек.

Піс каютаданъ сығып алып, баржаны прай көрглебіскебіс. Пір дее чирде андағ-мындағ ниме көр таппаабыс.

Піс каютазар хатабох түзібізіп, пазох пір чарды суура саабысхабыс. Костя спичка тамызыбысхан.

Онча винтовканынъ хаяхнанъ халын иде сұрткелл парған затыльниктері суруптарынынъ харахтарынанъ піссер көрглееннер.

— Мына манъат клад!

— Піс чи хайди поланъ, Димка?

— Пілбинчем.

— Трюмны палубаа сығып алып көрібізерге кирек.

Трюмдағы люктынъ поэғлары пик паза барни ла осхас чооннар. Оларға палты тынмаан. Піс чабығны азып алғанча хайдар-хайдар ла тирлеп парғабыс. Холларыбыс, тізенъ, соя тырбахтатхлап салғабыс. Чабығ алтында сұрткелл парған ікі хадыл парусиновой прокладка чатчатхан.

Баржанынъ трюмында патроннығ ла хаарчахтар тол парған полған.

Хаххап парып піс ўр тапсаспин турғабыс. Піс пу тапхан нимебісті хайди идербіс се?

— Искірібізерге?—Костя сурып минзер көрібіскен, ананъ нандырығ сағыбин, теен.—Ноо даа ниме полчатса искіребеске!

— Хайди поларбыс са, Костя? Ідөк ле хал-
ғызарбыс па?

— Сынап минінъ отряд пар полған полза,
сағамох прайзын тиріндірібізерчипін!

— Костя, сынап піс пірерденъ алып алзабыс
чи? Хачан фронтха парчатсабыс туза полар-
чых.

— Ікілерденъ алып аларбыс, ананъ чазыр
саларбыс, че пасхаларын прай сугзар... Ахтарға
халбазын тіп!

Піс лагерьзер айлан килгебіс. Мин винтовка-
ларны паза патроннарны суға тўзірібізерге аям.
Арса, кирек тее пол парарлар. Мындох, тиріглер
Николай Ивановичке, Архангельсктегі больше-
виктерге, кирек тіп минінъ сағызыма кір пар-
ған.

— Піс хайдағ андағ алығбыс, Костя!—хысхы-
рыбысхам мин. Пу нимеденъер Николай Ивано-
вичке чоохтабызарға кирек.

Костя, тізенъ, сегіре тўскен паза хамаананъ
сиртібіскен. Төкпес пас! Ол хайди поэзы сизін-
меен!

— Баржаны пасха орынға апар саларға ки-
рек,—чоохтаам мин.

— Кем-де аннанъар пілчеткен полар.

Піс ах чөрчеткен мылтыхтығ паза тирігліг
складты хыймырат таа полбаабыс.

Люкты паза ізіктерні чабызып, баржаны тас-
тап парыбызарға киліскен. Табырағынча городсар
парарға кирек полған. Піс хараанынъ ўс-төрт
чазын чадап ла тыстанып, сыдап алғабыс, че
узуп полбаабыс. Андағ хайхастығ приключениені
көріп алып, кем узуп алар!

Хачан кўн ағас пастарынанъ сых килгенде,
піс отха суг урыбызып, парусты көдірібізіп,
Архангельсксер чўстір сыххабыс.

Тиріг пар!

Хачан піс Николай Ивановичсер чүгүріс киліп, тапхан ниебістенъер искіргенібісте, піске кир-тінмееннер.

Піс манъзырап, харлығып ала паза удур-төдір чоох пылазып чоохтаабыс.

— Прай шкуналар иргіденъ иргілерөк, а ол баржа нап-наа. Нога андаг баржа сыыратта турча!.. Мин андада Димкаа чоохтапчам...

Костя тын хабынып алып, минзер көрібіскен. Че мин тыстан полбинысхам.

— Тохта! Мин сага чоохтапчам нооза, Костя: „Костя, сағызынъа кірче бе, сах ол баржа нооза...”

Николай Иванович стол хыринда одырған, поэнынь парбах хыр сагалын гребёнкачаханъ тарап одырып, пісті алах пардылар ба алай прай пу ниее чарабас историяны книгаданъ хығырып алғаннар ба тіп сағынчатхан полар чізе. Ол сала іле күлімзіреен, че пісті тохтатпаан. Че чоохтап одырчанъ время парда хыныга чоохтап одыры-нъар. Хыныг! Мына книгаданъ хайдаг ниеелерні хығырып алгадаг одыр! Олған—ол олған на. Оларга прай ние хыныг.

Кроватьта мынынъ алнында піске учурабаан кізі чатхан. Ол пиджагын даа суурбаан, одеялоны кірлеп салбасха тіп, азахтарын стулға сал салып чатхан. Николай Иванович аны Королёв тіп адаан.

Королёв тамкы тартып, потолоксар көріп, киспек көрчеткен, поэ ние-де сағынған. Соо-нанъ піссер көрглеп, ананъ тынънап сыххан. Түгенчизінде ол кроватьта одыра түскен.

— Анчада мин палты хаап алгам,—хынып чоохтаан Костя,—а-а-нанъ кил ізікті саабыс-ханымда! Чарды сығара чачырап пар түскен.

— А мин холымны андар суғыбысхам паза...

— Че син тохтап турзанъ, Димка! Изерістіре чоохтирға пир... Мына киртінмессер, көрзем—винтовка. Сурынъар Димкаданъ...

Піс тапсабинысхабыс. Николай Иванович агаа ниме тир?

— Тохтанъар, олғаннар, а хайдаг баржадыр ол?—кинетін сурыбысхан Королёв.—Анда чи пірее ниме пазылтыр ба? Ады чи пар ба?

— Пір дее ады чоғыл,—пазын чайхабысхан Костя.—Че пазында сарығ ла букваланнанъ пазыл партыр...

— „Лит. В“,—тыстанмин хозыбысхам мин.

Маға Костянынъ чоохтанчатханы угаа даа майынъ чіли пілдірген. Чоохтир-чоохтабас ла полча!

— Я, „Лит. В“,—тіп чөпсерген Костя.—Піс, хайдаг ниме полчанъдыр ол „лит“, пір дее піл полбин салғабыс.

— Эх, айнанынъ анынъ!—Королёвтынъ хысхырыбысханына піс чочып таа парғабыс.—Пу олох баржа нооза!

Ол Костяны хаап алып, ананъ айлахтандыр сыххан. Ананъ мині олох онъдайнанъ хаап алып, потолокка читіре көдірібіскен.

— Чох, нёёс ол Прошин сын нимені пасхан?! Николай Иванович, минінъ көк папкамны ағылдах.

Хахап парған механик комнатаданъ сығара ойлаан. Ол тесёмкананъ палғаан канцелярской папкалығ айланған.

Королёв папкада хасхлап, төрт пүкти салылған лист чачынах сығар килген.

— Я-я, я-я...—позынынъ алнынча хығырып, хатап-хатап теен. Ананъ письмоны Николай Ивановичке пирибіскен.—Көрчезер бе, көрчезер бе, пілдістіг чоохталтыр: „Литернай В ізестіг чирде

турча". Че, сыннанъ, мин пу пічікке тынъ даа киртінмеем. Прошин аны харибде пасхан. Че аны угаа тынъ иреелеп салғаннар, хайран кізі сыдас-пин салған... сағыстанъ хомай пол парған. Мин саға аннанъар чоохтаанымны пілчезінъ ме, Николай Иванович? Че агаа хоза, мин ол Прошинні чахсы пілбеем. Провокация даа пол парған тіп. А амды ізеніп сағынарға даа чарир...

...„Прибойны“ суғ алтына тўзірген кўнде, моторист Прошин Двинача чўс чўрчеткен чалғыс баржаны кинен полып сизін салған полар чізе. Анынъ суға патханынанъ хоостыра, ол грузтығ полғанын оой піліп алғадағ полған. Прошин баржада винтовкалар паза патроннар парып піліп алып, аны поэнынынъ катеріненъ корабльларнынъ сыыраттарынзар сўртеттір салған полар. Че Архангельсксер айлан килгенде, ол арестовать полдыртыбысхан. Тиріглернінъ чазыды анынанъ хада харибге кір парған.

Хысхыда Королёв Прошинненъ пічігес алған, че моторист сурағ иттірген паза иреелетірген соонда, сағыстанъ хомай пол парғаны подпольщиктерге истіл парған полған.

Ана хайди баржа корабльлар сыыраттарынзар кір парған! Конечно, пічік тюремщиктернінъ холына кір парар тіп чочынып, Прошин орнын кўзітпеен. Агаа хоза, аны табырах поэдыбызарлар арса тіп, ізенген полар.

— Че сірер чи анда, ол сыыраттарда нима итчеткезер?— кинетін сурыбысхан Николай Иванович.

Клад тілеенібісті чоохтабызарға сала уядыстығ даа паза кўлкістіг дее полған.

Николай Иванович паза Королёв ўр хатхырысханнар паза пісті махтааннар. Ананъ Николай Иванович пісті мынынъ алнындағох чіли чайнанъ

сыйлабысхан, піс ибзер часкалығ паза ӧрчиліг нанғабыс.

Ўс кўн пазынанъ піс корабльлар сыыраттарын-зар хатабох парғабыс. Хачан пістінъ „Молния-быс“ чалбах суға сығыбысханда Костя чоохтаан:

— Чахсы арах кӧріп одыр, олар мында поларға киректер!

Суғда сым сырых ла полған. Кўннінъ восток-сартын пір-тинъ аалай арах сыхчатханы аяс паза чил чох погода турарын кӧзіткен. Костя хараағы соохха чығырылғлап манъзыт чох искі тартып паза ырлап одырған.

Піске пірдее дее нимеденъ чігленчее чох полған—шлюпкада хармахтар паза донницалар, сомыханнығ банка паза сачок чатхлааннар. Оланъай ла нима—олғаннар палых тударға парчалар.

Мин суғнынъ ортызында ікі киме кӧр салғам.

Костя скамейкаданъ прай ӧскен сынына ўс хати одырып турған. Ол молчасхан „пости“ тіп танығ полған.

Піс корабльларнынъоx сыыраттарынзар парчатхан лодочниктерненъ чағынаспин пис верста-ча поэыбыс алынча парғабыс. Ўс киме хада парчатса, кемні дее полза чіглендірерчік.

Хачан Архангельск суғнынъ айланчығына кӧлен парғанда, піс кимелерзер чўстір киліп, подпольщиктерненъ изеннескебіс. Оларнынъ аразын-да Королёв піске таныс полған. Николай Иванович сыыраттарзар килбеен. Пастағызында, нима таарлирында тоғынарға ол кирі полған, а ікінчі-зінде, тізенъ, ағаа поэынынъ паровой шаландазын таста парыбызарға чарабинчатхан.

Королёв пу килісте пиджак киспин, кӧк матрос куртказы кизіп алтыр. Чалбах сырайлығ, кўнге кӧй парған, ол сынап таа архангельскай

морьякка тѳй полған. Чооғынанъ на таныттыр салчанъ. Ол арығ, иптїг, петроградтағыларнинанъ чоохтанчанъ.

Піске сизіктїг поларданъар ўр ниместенъ пазох чара парлирға киліскен.

Піс ўр парғабыс, че чар хазынзар пір дее хати турбаабыс.

Мына пістїнъ алныбыста пазох корабль сыыраттары—шкуналарнынъ эл парған мачталары, нїске хойбыли парған островычах, бухта, балаболканынъ пўрлерїнінъ ѳтїг кѳгерчеткенї.

Минї островычахта тўзірібіскеннер. Мыннанъ сығара айланысха читїре суг прай кѳрінче. Подпольщиктер баржаданъ мылтыхтарны тўзіріп, ағас аразында чазыр салғанча, маға сугны паза тоғырхы сариндағы чарны китеп одыарға кирек полған. Сынап сугда піре чирде киме алай катер кѳрін парза, мин сах андох, молчасхан танығ пирер полғам.

Костя Королёвнанъ паза аннанъ даа пасха подпольщиктерненъ хада баржазар парған.

Корабльлар сыыраттары бухтазында мынынъ алнындағох осхас сым-сырых паза истїг полған. Островтынъ хумнығ пазындағы тайыс чирїнде палығас сугда табырах чїт парчатхан изїнектер идїп ойнағлап чачырат турған. Хустарнынъ ѳнъ-пасха сығырызы сарыптарзар тынъ истїл турған.

Мин, ива ағазы кистїне кѳленїп алып, от ўстўнде чат салғам, ыраххызын чахсы сиргек кѳрглеп, тынънан турғам. Костяға, неке, кѳп артых нїме чит халған—подпольщиктерге баржаны кѳзїдерге, оларнанъ хада тоғынарға. Китеп тее одыарға оой поручение нїмезѳк. Мында пастағызын чїтїг харах кирек. Пілдістїг кирек, полған на оолахха китирїн їзэнерге чарабазох.

Ўр ниместок паза по-
зыгданъ суура тағылчат-
хан чардыларнынъ ығы-
расханы истіл турған.
Пастабыстылар!

Угаа ўр чадарға паза
китирге киліскен. Нин-
че время иртіп парғанын
пілбеем, че пу сахтас-
тынъ эрістіг времязы угаа
ағырин иртіпчетченъ.

Хачан мин тўгенчизін-
де киме хулахтары ығы-
раанын истіп салғанымда,
кўн чарзар тўзіп паста-
бысхан полған. Ол Костя
килген „Молниянанъ“.

Тоозыбыстыбыс! —
чоохтаан ол.—Паранъ.

Азыранып аларға кирек—ананъ ибзер!

Прайлары угаа тынъ майых парғаннар, аннанъ-
ар, нандыра парар алнында, көп нимес тынанып
аларға чарадылған полған.

От одынмаабыс. Піс селёдкананъ халас чіп
алып, ананъ ағын суғданъ суғ ісклеп алғабыс.
Конечно, піс час палых таа тудып аларчыхпыс,
че амды аннанъар сағынарға даа манъ чох пол-
ған. Королёв көк отта чат салған.

— Ана іди, Пуль паза Айронсайд господалар,
сірернінъ киреенъер утыр салды,—тіп, ол кўлім-
зіреп порчозы тоолап парған ромашканынъ па-
зынанъ ойнап ала, чоохтанған.—Амды сірегре
саналарынъны ла сўртклеп алары халды. Іди
полбаза, сірернінъ хабырғанъарға аннанъох ар-
тых чит халар.

Піс Пуль паза Айронсайды—Архангельскте полчатхан английскай генералларны пілгебіс.

Мына түгенчі номер алынган,—тіп аргыстарынынъ алнында газетаны чаза тудып, аннанъох аар чоохтаан Королёв.—„Оперативнай сводка. Северодвинской направлении де хатыг харбазыг соонда Севернай Двина суғча пістінъ войсколар нинче-де аал алганнар. Хызыл войсколарнынъ кўстіг сабыстарынанъ союзниктер паза ахтар тисчелер. Шенкурскай уездте совет ўлгүзі хатабох тиксі турғызыл парған“.

— Андаг газета хайданъдыр?—мин Костяданъ сурғам.

— Москваданъ.

— Союзниктер тизіп пастапчатхан осхастар,—Королёвтынъ хыринда чатчатхан чиит тоғысчы чоохтаан.—Суднолар көп парчалар, че прайзы толдыра грузтығлар.

— Я, ўретчелер,—пазын икіп салған Королёв.—Че нима чох, русскай чирні зе хада тартып апар полбастар. Олар мында пістінъ Северні колония идіп, санъайға даа халарға сағынғаннар! Нимее чарабин пардылар!

Подпольщиктернінъ чоохтасчатханынанъ піліп алғабыс, табылған винтовкаларнанъ Хызыл Армиянынъ частътары городсар чағдап одырза, боевой действиені пастачанъ Архангельсктегі тоғысчыларнынъ отряды тирінгедег бе хайдаг.

ЧИЫРГІ ЎЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Погребте

Хысхы пасталыбысхан. Англичаннар паза американецтер кўскўдөк, французтарнынъ соонанъ, пістінъ городты халғыс салғаннар. Войсколыг пароходтар харасхы харааларда парғлапчатчанънар.

Амды Архангельскте ах гвардеецтер Миллер генералнынъ устаанынанъ халганнар.

Соломбалада хызыллар ах гвардеецтерні хырчалар паза түрче ползох Архангельскті алып аларлар тіп чазырбин чоохтасхлап сыхханнар.

Пірсінде Севернай Двинанынъ саринанъ атыстар истіле түскен. Піске нима полыбысханынанъар чоохтирға кирек чох полған. Піс ол кўнні хачанох сахтаан полғабыс паза ол кўн табырах чидерін пілгебіс.

Костянанъ піс удур-төдір көрізібіскебіс, саналарыбысты чазыр салып, хазаалар аразынча ханалар азыра, хончых улицазар сых килгебіс.

Піске пу инъ киліскек паза хорғыс чох чол полған—хазааларча, ханалар азыра. Пір дее кізі тохтатпас, тутпас, че піс Двиназар табырах чит парарбыс.

Піс Никольскай проспекте хызыл сүбірегестер палғанған мылтыхтығ тоғысчыларнынъ отрядын көр салғабыс. Площадьча солдаттар чўгүрісклеп паза атып турғаннар. Олар ниннеріне хызылох сүбірегестер палғап салған полғаннар. Че ын событиелер Двинада иртчеткеннер.

Суғча, халын пустарны талағлап ала талай саринзар ледакол „Минин“ пароход парчатхан. Ледаколнынъ ікі чалбах трубазынанъ хойығ хара түдүн поғырап турған. Кочегарларға көске аябасха чахығ пірілген одыр.

Ледаколда уйынъ-айынъ түсчеткеннері ырахтын даа, чар хазынанъ, іле полған.

Манъзыттығ чўгүріс аразында хайди ла полза таарлалған тағ осхас тюктарны, хаптарны, чемоданнарны палубаданъ ам даа хыя албаан полтырлар. Военнай папахалар паза башлыктар аразында шляпаларны, пөзік каракуль пөріктерні паза платтарны танаадағ полған.

Архангельсктегі пайларнынъ кѳбізі ледокол-
данъох граница озаринзар тисклеп сыхханнар.

„Минин“ ледоколнанъ хада талайзар „Ярос-
лавна“ теен улуғ паровой яхта парған. Ағаа
ах гвардеештер сыысча чох иде одырғлап ал-
тырлар.

Кѳп ниместеп пірікклеен тоғысчылар паза
матростар чар хазынанъ чўс парчатхан судноны
винтовкананъ атхлап турғаннар.

Піс Костянанъ хада улуғ нимес турачахтынъ
оградазында чазыныбызып, азых хаалха ізігіненъ
Двиназар харахсынғабыс.

Әх, пістінъ винтовка полған полза!—чоохтаан
Костя.—Андада атып кѳрерчікпіс... Че чўгўренъ
андар!

Піс матростарох чіли, мѳкейіп алып, суғ ха-
зынзар чўгўріс киліп, чарзар кѳдіріл парған катер
кистінзер чазыныбысхабыс.

— А Миллер позы хайдадыр?—катернінъ
корпузы кистінде пісненъ хада турчатхан тоғыс-
чыларнынъ пірсі сурған.

— „Мининде“,—нандырған ікінчізі.—Анынъ
прай штабы нинче кўн „Мининде“ тур парир!

— Ол піди парыбызар чоғыл ба! Пуссар сы-
ғарға кирек!

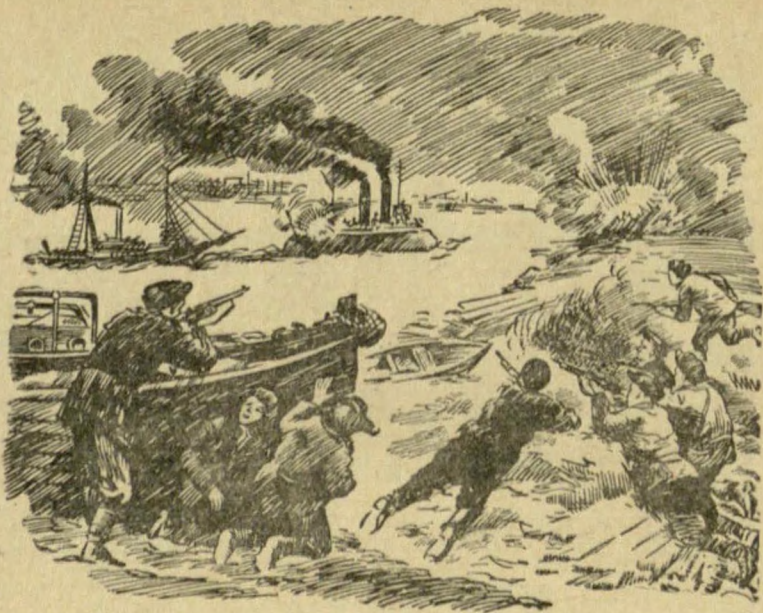
— Чалғыс винтовкаларнанъ на ледоколны тут
полбассынъ. Мында орудие полған полза! Капи-
таннынъ тахтачағын паза рульын кѳстеп тар-
тыбысса.

Тоғысчылар, ледоколны атып ала, сўрізіп
ырах чўгўріскеннер. Кинетін „Мининде“ орудий-
най атыс нызыри тўскен.

— Чат!

Піс харзар тўсклебіскебіс.

Пастағызынынъ соонча ікінчі атыс нызыри
тўскен, ананъ, тізенъ, ўзінчізі.

Пір снаряд пулут ла осхас харны паза хара тас тозынын воздухсар кӧдирӧп, чар хазында чара чачырап парған. Ікінчізі кічіг ағас тигірибнінъ чабиина тенъен.

— Ёрӱккеніненъ хайдар даа атыпчатханын пілінминче.—Хатхырыбысхан чиит матрос, тістенекти турып паза причал тумбаларынынъ кистінде чазынып ала. Ол, винтовканынъ магазинына обойма соонанъ обойма суғып, манъзытнанъ кӧстеп, ледаколзар атхан.—Эх, хорығыбысханнар! Нӧӧс парыбызарлар, айналар!..

— Чорых ағырыға хаптырынъар!—хайдағ-да апсах ах гвардеецтерні харғаан.

„Минин“ ырахтанъ ырах ла парып одырған. Піс Соломбаланынъ ӧн уликазынзар айлан килгебіс. Хызыл флагтар анда мында ла чалбы-

раныс турғаннар. Тоғысчылар хызыл сүбірек палғанглап алып, колонналарда ырласхлап ала парғаннар.

Городха Хызыл Армиянынъ частьтары кірібіскеннері пїлдістіг полған.

— Николай Ивановичке тоғазып аларға килісчєнь полза!—теем мин.

— Амды ағаа манъ чоғыл, пістенъ полар,—тоғысчыларнынъ колонназына хозылып ала, нандырған Костя.—Соонанъ тоғазарбыс.

Мин Костянанъох хости турыбысхам. Піс оларнанъ хада прай Соломбалача чөргебіс.

Костя, ойнап нимес, пір ле нимезер көргєн чїли пазып одырған паза тоғысчылар ырлапчатхан ырны нїске, ўзїкти сөө тарт турған. Ол ырыннъ сөстерін пїлбеєніненъер ырласта соона халып, ырларнынъ халғанчы ла сөстерін хаап хал турған.

Майых парып паза чўреебіс көдіріл парып, піс ибзер иирзер ле килгебіс.

Мин узирға иткем, че ол туста піссер Костя ойлап килген.

— Димка, прожектор көрєрге паранъ! Сїліг!

Піс оградаа сығара салғабыс. Сыырыхтырча. Пөзїкте улуғ уғаа даа арығ чылтыстар көйгеннер. Прожекторнынъ нїске сузы тигірче сустал турған. Ол пірде тураларнынъ чабиина тўскєн, пірееде, тізенъ, тигірнінъ нымзах харасхызына урынған чїли, кинетін ах пөзїк столба чїли, хатабох көдіріл турған.

Піс, прожекторға хынып, аны усханча көр турғабыс.

Соох полған.

— Амды пабам айланар,—чоохтаан Костя паза сағысха тўзібізіп хозыбысхан:—Сынап атып салбаан ползалар...

— Атпааннар,—Костяны часхарып киртіністіг нандырғам мин.—Николай Иванович чоохтаан хайза!

— Ол хачанох чоохтаан... Че пуларға амды пирерлер! — Костя мунзуриин Орликовтарнынъ квартиралары саринзар кӧзідіп, кизенген.

Кӧзенектерденъ тюлевой занавескалар ӧтіре тастынзар, харда ах квадраттарданъ сусталып чалтырама чарых сабыл турған.

— Амды совет ўлғүзі полар!—чоохтаан Костя, анынъ харахтары чылтыраза тўскеннер.—Олғаннарға нимее ле хынзалар, ағаа ўгрэнерге чарир.

— А син чи, Костя, нимее ўгрэнерзінъ?

— Мин инженер поларбын.

— А инженерлер ниме итчелер?

— Мин океанда чўс чӧрченъ пароходтар идербін. Улуғларны! Соонанъ чирче чӧрчеткен, суғча чўс чӧрчеткен, воздухча учух чӧрчеткен машина изобретать поларбын.

— Хайди изобретать поларзынъ син, Костя?

— Ўгренип алзамох изобретать полибызарбын. Советскай ўлғу тузында тоғысчыларға тоғынарға ниик ползын тіп, кӧп аймах машиналар кирек полар...

— А мин ноо ниме изобретать полипалчанъмын за?

— Син андағ тура изобретать полип ал...—Костя читіре чоохтабаан.

Ізік сыхти тўскен. Сиден істінзер хайдагда кізілер кір килгеннер. Оларны танып алчаа чох полған.

Костя погребтінь кӧлеткізінде чочая одырыбызып, маға хол сабысхан: „Одырыбыс!“

Піс тынминысхабыс паза хыймырабиндааызып, харда одырып сахтаабыс.

— Кем пу?—тіп сыбыранып сурғам мин.

Костя холынанъ пазох сабысхан: „Тапсаба!“

Таныс ниместер ізік хыринда полған парад-най ізіктінъ пѳзік кірлезінзер сыхханнар. Олар-нынъ пірсі звонок кнопказын хайди пазыбысха-ны кѳрінген.

Пасхыссартын Юрий Орликовтынъ ўні ис-тіле тўскен.

— Кемдір?

— Азынъар!

Чоғар ізік чабыла тўскен.

Килгеннер ікінчізін сығдыратханнар, уғаа-тынъ тоғдырадып пастааннанъар, ізік тее тітіре-зе парған. Килгеннернінъ хайзы-да сала ла ис-тілдіре, че тарынып хырызыныбысхан.

Чоғар ізік пазох азылыбысхан, че амды ипчі-кізінінъ ўні, Маришанина тѳй ўн хорых парып сурған:

— Кем кирек?

— Юрий Орликов.

— Ол чоғыл.

— Чойланчалар!—сыбыраныбысхан Костя.

— Азынъар!—хатығлааннар алтынзартын.

Мариша пасхыстанъ тўзіп, ізікті азыбысхан. Кізілер сиберлеп чоғар сығыбысханнар.

Піс пілібіскебіс: хызыл армеецтер Юрий Ор-ликовха килгеннер.

Чойланчалар, чойланчалар, чойланчалар! Піс хызыл армеецтерзер чўгўр парып, Орликов ибде тіп чоохтабызарға иткен полғабыс. Ол пірее чирде чазыныбысхан, неке. Киртінменъер пу ай-наларға! Ол мында, ибінде чазынча, пу прапор-щик, ол большевиктерні хоптаан паза поэзы оларны арестовать полған, а ол атхлап таа сал-чанъ полар! Ана ол хоптабысхан Костя Чижов-тынъ пабазын.

Я, піс чүгүрерге тимде полғабыс, че олох туста Орликовтарнынъ чазыттап чөрченъ ізігі азыла тўскен. Кем-де сых киліп, көөлче хана тўзінче пістінъ сарибыссар, погребсер киліп одырған. Мин чидікпин соохха тітірес турғам. Костя погребтінъ стеназынзар аннанъох тынъ чағын сыыныбысхан.

— Пу Юрка,—сыбыраныбысхан ол.—Тсс...

Сынап таа пу Орликовтынъ оолғы полған. Ол, аар-пеер харахсынып, ўр ниме стурған. Соонанъ погребсер санъай сағынып пас киліп, ізикті аза тартып, андар кире салған. Ол пілдіртпин городтанъ хараа парыбызарға улып, погребте харааға читіре сахтирға сағынған одыр.

Мин онъарыларға даа манънанғалахта, Костя погреб ізигінзер сегіре тўзіп, тимірін пиктебіскен.

— А-а-а... туттырдынъ ма!—сегіріпала өрініп хысхырған Костя.—Туттырдынъ ма, хаарған ах айна!

Мин, хахаанымнанъ, ам даа тур полбин хар ўстўнде одырғам. Юрка Орликовха тизіп чүгүрібізерге киліспин парды, аны Костя Чижов тудып алған! Мына амды син, Юрка, саназарзынъ! Прайзынынъ ўчўн—Мишка Сычовты тағычахта кинеткен ўчўн, Гришка Осокинні соххан ўчўн, позынънынъ барствовать полғанынънынъ ўчўн, Костя Чижовтынъ пабазы ўчўн, прай син хоптаан паза арестовать полған кізілернінъ ўчўн!

— Ас!—хорығып хырлаан Орликов.—Оолағас, астах!

Ол „иллюминаторзар“ көрп, ылғап таа турған осхас полған. Ниме чох, андағ даа полза син, хачан Гришка Осокиннінъ пурнынанъ хан ахчатханда хатхыр турғазынъ! Син хатхырғазынъ, хачан харибзер син апарчатхан тоғысчыларнынъ палалары ылғапчатханда!

— Туттырдынъ, туттырдынъ!—хысхырарын паза сегілерін тохтатпаан Костя.—Димка, пар хығыр пістінънерні!

Орликов „иллюминаторзар“ холын сунған, мин анынъ холындағы револьверні сизін салғам.

— Костя, арачылан!—хысхырыбысхам мин.

— Ас, тіпчем!—сыылабысхан Орликов.—Ас, а то атып саларбын!

Костя „иллюминаторданъ“ тоғыр сегірібіскен. Че Орликов атыбызарға хорығыбысхан. Ол атты-бысса, турада истіп саларлар тіп сағынған.

— Димка!—маға хысхырыбысхан Костя.— Син нимее турчазынъ! Чүгүр, хығыр...

Орликов револьверін алыбысхан, ананъ сыбы-раныбысхан:

— Чарабас, оолах! Мин саға ахча пирем. Амох ахча пирем. Ас, сурынчам синненъ... по-жалуйста, астах!

— Ахча?! Садып аларға хынчазынъ! Мына пу нимее хынминчазынъ?!—Костя мунзуруғын кѳзіткен.

Мин соохтанъ паза хорыхханымнанъ тісте-рімні тырсладып ала, пасхысча Орликовтарнынъ квартираларынзар кире салғам. Мин чоохтан полбаам, килегейленгем:

— Оланда... погребте! Піс аны... тудып алғабыс. Ол... Костяны ѳдірібізерге... иткен! Табыраанча!..

... Мин паза пір дее пилінминчем. Ол иирде мин соохха хаптырып ағырыбысхам. Мин идім ізіп паза улаарып нинче-де кўн тѳзекте чатхам. Маға пістінъ улица, игірли аххан Соломбалка, Севернай Двинанынъ харлығ чалбах кѳні чазызы кѳрінчеткен чіли пол турған. Мин пароходтар-нынъ узада хығырчатхан гудоктарын искем, Костя Чижов нанчымнынъ сағысырастығ, че час-калығ харахтарын кѳр турғам.

Изен ползын Советтер!

Максимум ағам сеттерін пазох комнатада час салған. Марттағы чикпек чил сағыбаан-хайт-паан чылығны ал читірген. Ам даа іле нимес, че иирде часхынынъ чүрек кōдірчеткен танығлары апсахты тыстандырбинчатханнар паза бріндірчеткеннер.

Мин ол памятнай иирде соохха хаптырып паза хорғыстығ киректі кōріп, төзекте пір айға читіре чат салғам.

Мақсимум ағам мині поэ хайраллаан. Ол өстеп ала кровать хыринда хайынчанъ. Ол минінъ температурамны синеченъ, тир сығара чай ізірт турған паза минінъ хынчанъ на поморскай ырларым ырлачанъ. Хайран минінъ ағачаам!

— Ёр ниместенъок, палам, ала пуғалар тударға парарбыс!—минінъ кōм кōдіріп, чоох-таглап турған ағам.

Костя кўннинъ сай, хачан школаданъ нанчатса, піссер кірченъ.

— Пілчезінъ ме, хачан мин ізіг суға кōй парып чатчатханымда, син минзер килченъзінъ...—сағысха кирген Костя.—Ол хачанох полған. Піс андада Антон абаамнанъ Николай Ивановичсер письмо ал чōрченъ полғабыс.

— Я, хачан хачанох, ахтарнынъох тузында,—напдырғам мин.

Сынап таа, прай ол ниме уғаа даа ёрде полған чілі пілдірген. Амды піс прай нимелерденъер: Мхиденъер дее, Мудьюгтанъар даа хорыхпин тыыда чоохтасхабыс. Сағынарға, чоохтазарға, мечтатъ поларға мындағ свобода парда хайдағ чахсыдыр!

Пірсінде, хачан мин кроватьтанъ турып пас-таанымда, Костя чўгўр килген. Ол ниме-де

хысхырған паза сегірглеен, хатхырглаан. Ол ниме чоохтапчатханын мин пірдее дее піл полбаам. Ол, амырап парып, сала онъарылыстығ чоохтаан:

— Хайди син піл полбинчазынъ! Танъда пабам килче! Танъда! Ура-а! Ол атығып турарын паза хысхырарын тохтатпаан:—Танъда! Ура-а!!!

Пазағы кўн сынап таа котелщик Чижов ибінзер айланған. Че мин аны ам даа кўрбеем.

... Позырах кўн полған, аннанъар олғаннар школаа парбааннар. Олар улицада ойнааннар. Мин оларны кўзенектенъ кўргем.

Костя тумбада хызыл флагтығ турып алып, олғаннарға ниме-де уғаа хыныснанъ чоохтаан. Ол ойында хызыл гвардеецтернінъ отрядынынъ командирі полған полар. Флаг анынъ пазынынъ ўстўнде ниик чалбыран турған, минінъ нанчым сынап таа командирге тўй полған.

Улицадағы кўртіктер ам даа чатчатханнар, че кўн оларға паза сағылбаан. Кўртіктер харалып, чабырыл тўсклебіскеннер, оларға чадарға ўр халбаан. Ыр ниместенъок часхы кўн оларны санъай хайылдырыбызар.

Олғаннар „ура“ тіп хысхырғаннарын истіп салғам. Олар сегірісклееннер паза холларын пулғааннар. Костя Чижов оларға нимеденъер-де уғаа хынығ чоохтаан одыр.

Олғаннар ам даа сегірглееннер паза хысхырғаннар, че кинетін Костя тумбаданъ сегірібіскен паза холынанъ суғзар кўзідіп, андар чўгўрген. Олғаннар улицаа ўткін, ўрчіліг табыстарын толдырып, постарынынъ командирінінъ соонча ўкўс салғаннар.

Олар анда ниме кўр салған полчанънар?

Мин позым ибденъ сығара ойлап, ниме пол парғанын піліп аларға хынғам. Че маға ибде ам даа пір кўн одыарға кирек. А танъда мин школаа парам.

Мин ұр нместок автомобильнінъ кўзірегіне тўй, пасхачыл нызырах истіп салғам. Мин сўлейкее чапсын парғам. Че ол сынап грузовой автомобиль полған!

Көзенек рамазынынъ ағастарынынъ аразынанъ алнындағы терпектері кўріне тўскеннер. Грузовик тарғынах, тахталғалах чолча чадап ла иртіп турған. Пістінъ улищача амға читіре пір автомобиль дее иртпеен. Грузовикте пір хызыл флагычах хызар турған.

Олғаннар, атығып, харға патып ала паза хысхырып ала, машина хыринча чўгўрізіп одырганнар.

Мына грузовик пістінъ тура хыринда тохтабысты. Чох, ол харға пат парбаан. Шофёр машинаны ънетін тохтадыбысхан тіп, ол ізкті кўблче азып, кабинаданъ сыхханынанъар сағынарға кирек полған. Анынъ соонанъ кабинаданъ пасха кізі сых килген. Ол пасха кізі нимес, поэ Николай Иванович полған.

Кузовтанъ пазох пір кізі сығара сегірген. Костя олох туста анынъзар ойлап килген. А мин, конечно, андох сизін салғам: пу Костянынъ пабазы, котелщик Чижов.

Николай Иванович, Костянынъ пабазы, шофёр паза олғаннар пістінъ комнатазар кіргеннер.

— Палыхтирға тимненчезінъ ме?—тіп Николай Иванович ағамны хучахтабысхан.—Мин сині хачаннанъох пеер кўрбеем, апсах!

— Оолғым палазынанъ иском синінъ ам даа машиналарнанъ на тартысхатханынъны,—чалтанып ала нандырған ағам.—Я, син чиитсінъ, пістінъ чазыбыстынъ аразы он час полар. А мин поэмынынъ кимечеемненъ кўп нместенъ палыхтапчам. Че пўўл чочаан паза кўйтїк палых полча. Ол времялар нимезок...

— Амды сага пенсия пирерлер, апсах!—ачых-чарых чоохтаан механик. —Позынънынъ вегинъде тогынгазынъ, че амды сининъ чазынъда тына-нарға килісче. Че кӱрдек, Максимыч, хайдаг чуртас пасталча! Наа чуртас—пароход компаниязы чох, Макаровтар чох, Ульсен-нер паза Фонтейнестер чох, Орликовтар чох. Амды піс, Максимыч, прай нименинъ эзібіс! Заводтарнынъ даа паза пароходтарнынъ даа—эзібіс!

Костянынъ пабазы минзер одырыбысхан.

— Чазылчазынъ, я? Че чахсы! Боевой олғаннар!

Мин ол улуғ нимес, чалбах сӱӱктіг, чобал парған, че андаг даа полза хормачы паза сала чодым арах кізізер кӱрчеткем.

— Мына пістинъ дее улицада ўлўкўн. Прайзыни нимес, пілдістіг.—Чижев пазын потолоксар, Орликовтар чуртаанзар, икібіскен.—А сірер клад тілеезер чахсы чуртасха. Аны тілирге кирек чоғ, аны чаалап аларға кирек, ананъ пўдірерге! Я, сірер постарынънина чидіп алғазар, молодецсер! Чахсы полыс пирдінъер...

Чижев тапсабинысхан, кўлімзіреп ала соонанъ прай олғаннарзар айланып сурған:

— Амды сірерге, харындастар, ўгререрге ле. Прай праволар пар! Совет ўлғўзі аны сірерге ал пирген. Ўгререрге хынчазар ба?

— Хынмин за!—хатыг арах чоохтаан Костя. Олганнар суулаза тўскеннер. Улуғларданъ оларнанъ хада ам даа пїр дее кїзі їди сын паарынанъ ынархазып чоохтаспаан полған.

— Че нимее ўгререрзер?—сурған Николай Иванович.

— Капитанға,—арынып ала чоохтаан Гриша Осокин.—Капитанға чарир ба?

— Мин механик поларбын,—чоохтабысхан Костя Чижов.—Паза изобретатель...

— Кирек ниме,—чоохтаан Костянынъ пабазы.—Кўскўденъ сығара Соломбалада морской школа азылар. Анда сїрерні кўп нимее ўгрет саларлар. Че кем хынчатса—Москвазар алай ба Петроградсар даа чарир. Ўгредїг—ол улуғ кирек!

Пїске морской школа! Пу пїс їди ўр сағынған чуртастынъ пасталчатханы полған.

Николай Иванович паза Чижов Максимыч ағамнанъ анымчоохтасханнар. Котельщик Чижов олганнарға харағын сығыбысхан.

— Че сїрер, мин сағынчам, грузовикненъ ойлат пар килерге отказ полбасчыхсар.

Мына хайда-хайдар суум-саам улыбысханнанъар Николай Иванович хатхырып ала хулахтарын холнанъ чаба тудыныбысхан, а пїстїнъ кїрі хоосха Матроско, хорыхханынанъ пес ўстўне сығара сегїрїбізїп, кўзенъе кїстїненъ ўрўгїп пахлап одырчатхан.

Хынчалар ба ни зе олганнар грузовиктенъ ойлат чўр килерге? Кем отказ полчанъ андағ хыныг нимеденъ. Пїстїнъ пїрдеебїске тўреенненъ дее ала автомобильненъ ойлат чўрерге кїлїс-печенъ.

Мин пўриимні хаап алғам.

— А син хайдар?—сурған їчем.—Саға ам даа ирте тасхар. Танъда ла чарир.

Мин ачырғаныбысхам. Прай олғаннар грузо-викненъ парарлар, а маға, тізенъ, ибде одыарға кирек!

— Пўўн чылығ,—теен Николай Иванович. Піс аны кабинаа одыртып аларбыс.

Конечно, анзы угаа чахсы—кабинада парарға. Улархастығ! Кузовта олғаннарнанъ хада хынығ арах, неке. Прай ибіре кўрінче—алнынзар даа, соонзар даа, тоғыр даа сариларынзар. Паза пірсі олғаннарнанъ даа чоохтазып одыарға чахсы.

Мині кузовсар одыртсыннар тіп сурынғам.

Машина иргі полған, шофёр рукоятканы мотор нызыраанча ўр толғаан. Грузовик тибіреп сыххан, олғаннар абыдылып, ўріністіг хатхырыс-хлабысханнар.

Піс Соломбалка суучахтынъ чар хазынзар сығып алғабыс, машина табырах арах пар сыххан. Костя, кабинанынъ решётказына тудынып турып алып, поэынынъ хызыл флагын пўзік иде тутхан. Флаг чилге чалбыран турған паза пістінъ пазыбыс ўстўнде тырслап одырған.

Тахтачах алнында грузовик, суғ тартчанъ бочкалығ атты иртіріп турыбысхан. Ол туста кузовсар онча даа Соломбаладағы олған-узах одырып алған полар.

Тахтачахтанъ ирткенде машина Соломбалача иргі мотор нинче ле сыдасханча тимер табырах парған.

Піс, кузовтынъ бортынанъ паза удур-тўдір тудынызып алып, одырғабыс паза хысхырғабыс. Че піс поэыбыстынъ даа ўнібісті испеебіс. Часхы чил хулахтарыбыста суулап паза табысты ырах иде хаапчатхан.

Чолнынъ ікі саринча тураларда хызыл флаг-тар ирте саап одырғаннар паза стеналарда—андағох, піс „Изен ползын Советтер!“ тіп хатап-

хатап адапчатхан осхас, пічіктіг хызыл товарлар
кбрін хал турғаннар.

А удур, чылығ чилліг паза пастап ла килген
хустарнынъ брчіліг табыстарынанъ хада, Солом-
балада пістінъ часхыбыс чит сыххан.

ОГЛАВЛЕНИЕЗІ

<i>Пастағы главазы.</i> Анымчоҳ, пабанъ!	3
<i>Ікінчі главазы.</i> Матростынъ ўлузі	9
<i>Ўзінчі главазы.</i> Аға	12
<i>Тўртінчі главазы.</i> Соломбада	19
<i>Пизінчі главазы.</i> Часхы	30
<i>Алтынчы главазы.</i> Палыхтирға	35
<i>Читінчі главазы.</i> Шгорм	40
<i>Сигизінчі главазы.</i> Піс клад тілепчебіс	43
<i>Тоғызынчы главазы.</i> Олар нимее килгеннер?	53
<i>Оннынчы главазы.</i> Костя Чижев хазарға тимненче	60
<i>Он пірінчі главазы.</i> Орликовтар көглесчелер	67
<i>Он ікінчі главазы.</i> Котёл арығлачанънар	72
<i>Он ўзінчі главазы.</i> Азых клапаннар	83
<i>Он тўртінчі главазы.</i> Костянынъ чазыттығ нимезі	88
<i>Он пизінчі главазы.</i> Саай пол парған	92
<i>Он алтынчы главазы.</i> Парлығ шаландадағы механик	100
<i>Он читінчі главазы.</i> Хысхыда	105
<i>Он сигизінчі главазы.</i> Клад тілирге	115
<i>Он тоғызынчы главазы.</i> Корабльларнынъ сыыраттары	119
<i>Чибіргінчі главазы.</i> Арығ воздуха	125
<i>Чибіргі пірінчі главазы.</i> Таптыбыс!	130
<i>Чибіргі ікінчі главазы.</i> Тиріг пар!	137
<i>Чибіргі ўзінчі главазы.</i> Погребте	143
<i>Чибіргі тўртінчі главазы.</i> Изен ползын Советтер!	152

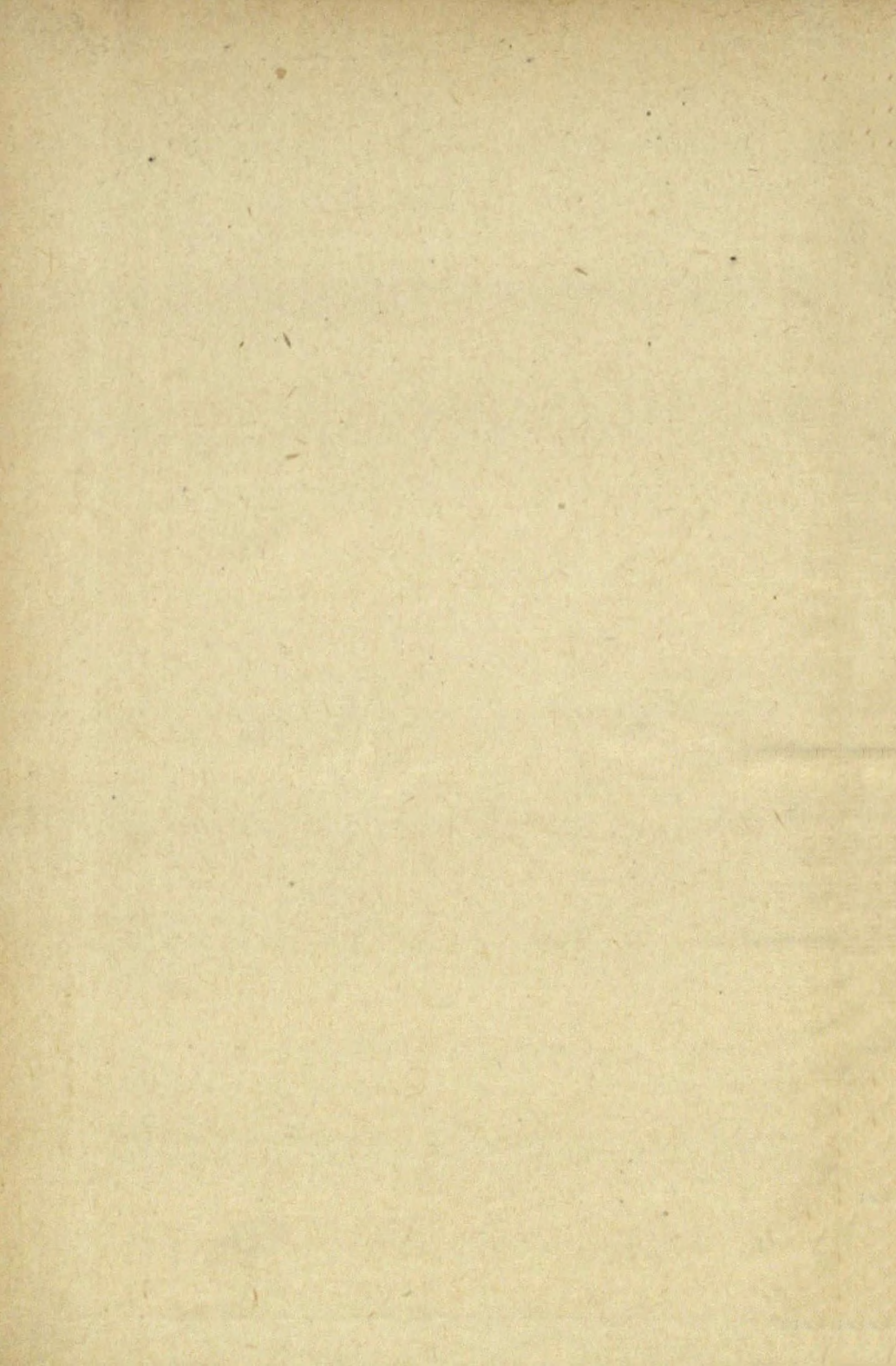
Редактор Е. А. Сунчугашева.
Корректор А. А. Чеме́нева. Тех. ред. Г. Е. Черно́морцев.

Подписано к печати 9 декабря 1953 г. Л400264. Печатных лист. 10. Уч.-изд. листов 6.8.
Тираж 1000 экз. Зак. 4003. Типография из-ва „Советская Хакассия“, г. Абакан.
Цена 3 руб. 50 коп.

ТҮЗЕДІГЛЕР

Страницы	Строкасы		Печататься полыл пәрған	Хығырарға кирек
	усту- ненъ	алты- нанъ		
14	—	1	төкпинеч	төкпинче
57	1	—	хайда-да	хайда-да
—	2	—	саланиар	салганиар
96	—	12	тоғынъчанъда	тоғынчанъда
106	18	—	чүткен	чүткен

Детство в Соломбале.

Паэзы 3 сал. 50 ахча.

84(2)6=634.5
K-59

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН
**СОЛОМБАЛАДАҒЫ
ОЛҒАН ТУЗЫ**

ХАККНИГИЗДАТ — 1953

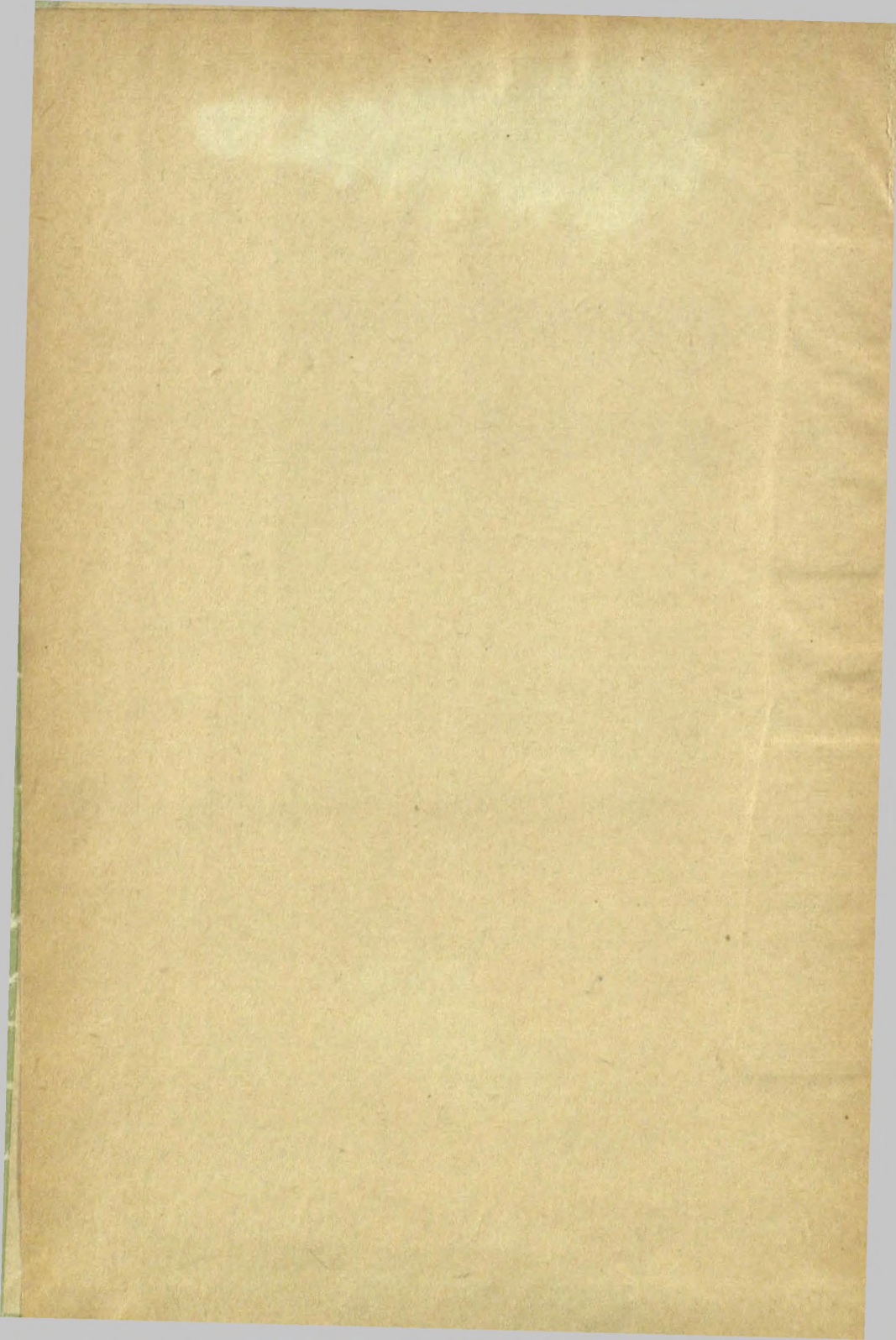
84(20006x)6-59304 ^{кп}
 Л К 59 | кокован 8,
 Соломбаладағы,
 1953
 28/11-21 | кернеу-
 10/18 | 1/10
 1/11 95/10

КО
 Р

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. предыд. выдач _____

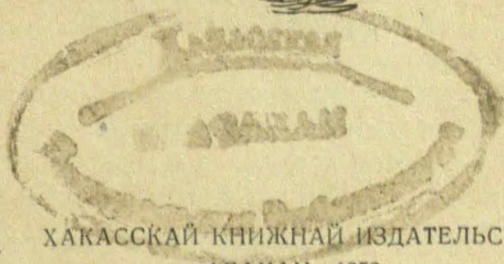
4/III-188

84(2)6 = 634.5
X K-59

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН

СОЛОМБАЛАДАҒЫ ОЛҒАН ТУЗЫ

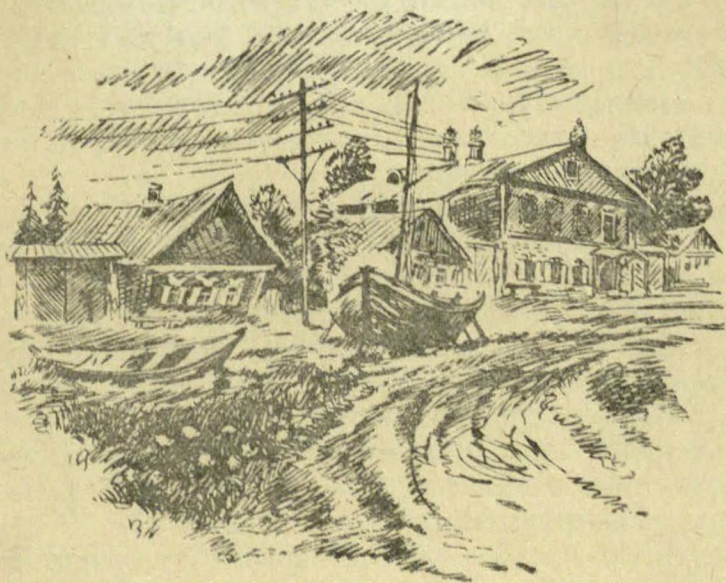

ХАКАССКАЯ КНИЖНАЯ ИЗДАТЕЛЬСТВО
АБАКАН—1953

ЕВГЕНИЙ КОКОВИН

ДЕТСТВО
В СОЛОМБАЛЕ

(На хакасском языке)

ПАСТАҒЫ ГЛАВАЗЫ

Анымцох, пабанъ!

Пістінъ улица Соломбаланынъ тастынзархы хыринда амыр паза эн полған. Чайғыда чол ортызында одуванчиктер чахаяхтан турчанънар. Адайлар тураларнынъ оградалары ізігі хыринда кўнгё сістеніп чатхлачанънар.

Улуғ нанъмырлар соонда улица прай тураларынанъ, сиденнерінень, ағастарынанъ паза пѳзік кѳгерчеткен тигірінень хада нанъмыр соондағы улуғ салбыхтарда кѳріндестегі чіли кѳрінченъ. Піс пістінъ чачын парустығ пос иткен корабльларыбысты ыраххы чўзіске позытчанъмыс.

Часхы суғ тасчатхан туста олғаннар улицача кимеліг паза салыцахтығ чўстір чѳрченънер.

Улица Соломбалка суучахтынъ хазынанъ пасталчанъ. Агас чабыглыг кичіг турачахтарнынъ аразында палыхнанъ садыг итченъ Орликовтынъ ікі этажтыг туразы пөзік көрін турчанъ. Орликовтынъ туразынынъ алтындагы этажында пістінъ семья чуртачанъ.

Минінъ пабам „Святая Ольга“ тіп улуғ нимес суднонынъ матрозы, полярнай экспедицияда ол халган. **З**Піс пабамны ўдескен ол июльдагы кўнни мин чахсы пілчем. Портта суғ хазында даа ізіг паза тынысха даа аар полған. Ізіг кўн тозынныг таснанъ төзеен чолны ізіт салған. Грузчиктернінъ сырайлары тирге ол полғлап парған полғаннар. Суғда амыр полған. Ізіп парған воздухта тюлень чаанынъ паза тустаан тресканынъ хазыр чызы чыстан турған.

Сірер ыраххы чўзіске парарға тимненчеткен улуғ корабльларнынъ хайди таарланчатханнарын көргезер бе?

Грузчиктернінъ андар-мындар ла тўрче чўгўріскен аразында причалда кинетін „Вир-ра!“ тіп, хазыр хысхырыс истіле тўскен. Ол „Көдір“ теені полча.

Лебёдка¹ олох секундада палубада оор пулудына сулғал парып, өткін тыдырап пастапча. Трос² угаа тыыда тартылчатханнанъар хорғыстыг даа полыбысча: кинетін сыдаспин ўзіл парар полза чи!

Сынында, пір дее хорыхчанъ ниме чоғыл. Молат тросха нинче-де унныг хап—аринча пустяк нооза. Маға молат тростта пір буксирнай пароход, ойначанъ на ниме чіли, іліл парғанын көрерге киліскен.

¹ Лебёдка—груз көдірченъ машина.

² Трос—элченъ молат канат.

Стропнанъ¹ уғаа даа тыыда тартыл парған кипалығ хаптар чарды тӱзеен орыннанъ ниик ходырылчалар. Амды лебѣдка, грузтынъ аарына хомзынған чілі, тыдырабин кӱӱлче истілдіре немес кібіренче. Унға піткен парған грузчиктер, хаптарны туда, кипаны бортсар кӱӱлче ағылчалар.

— Ам даа пазох!—грузчиктернінъ улуғлары хысхырча.—Кӱӱп ниместенъ кӱдіріп одыр!

— Позыт!

Хаптарнынъ кипазы, палуба ўстўнде чайхалып, трюмзар кӱӱлче тўзіп одыр.

Пірееде палуба ўстўнде педек харынның улуғ бочкалар, чоон хырчыннанъ ўрілген тегілек корзиналар паза тіріг дее інектер салбанънасчалар.

Штурман таарласты эрінчеткен чілі кӱр турча. Ол кӱк китель кис салтыр. Кительнінъ мархаларында кўннінъ сағы чалтырап тур. Парусинаданъ тіккен улуғ мелейі, штурманнынъ кеен костюмына, кӱбізін, тізенъ, ӱкерек якорьлығ сіліг фуражказына пір дее киліспинче. Пілдістіг, андағ фуражкаларны садығ флодында полчатхан капитаннарға, штурманнарға паза механиктерге кизерге килісче. Че ноға-да кӱбізі моряктар форменнай фуражкаларға хынғлабин, оланъай кепкалар кичелер.

Мині ол уғаа тынъ чапсытча. Чудактар! Соломбалладағы олғаннарнынъ полғаны ла чалғыс фуражканынъ на ўчўн моряк поларға тимделер.

Таарлал парып, чӱр сығарға тимнел парған „Святая Ольга“ мині хайхатхан. Сынап таа ол мында нима таарлирға турчатхан улуғ океанскай пароходтынъ хырында уғаа даа кічичек пілдірген. Че олғаннар ойынында оларны ікі командаа чарчатса, мині: „Матка, матка, хайзын аларзынъ?“

¹ Ст р о п—грузтар кӱдірченъ пағданъ иткен тўўнчек.

„Иртышты“ ба алай „Ольганы“ ба?—тіп сурзалар—мин пір минута даа талластырып ікінчілөбөсчүкпін.

„Иртыш“—инъ улуг паза инъ чазаглыг океанскай пароход. „Ольга“, тізенъ, кічичек анъ-нирға ла чөрченъ судно. Че паза нима зе! Конечно, „Ольганы“. Пастағызында „Ольганынъ“ пөзік мачталары, тыда сарылган парустары, чазыттыг үрілген снастьтыг чалгыс көрімі ле, олган сағызын санъай ла көдіріп пастаан. Ікінчизінде, боттарда¹ паза шкуналарда² инъ чалтанмас, инъ өткін паза инъ не опытной моряктар чөрчеткенін піс пілгебіс.

Ўзінчизінде,—анзы өні,—„Ольга“ пароходта минінъ пабам парчатхан полган.

„Ольганынъ“ палубазында санах тартып чөрченъ устыг турғыза хулахтыг, хойыг түктіг адайлар үргеннер. Суғ өтпес пөріктіг паза парусиновой курткалыг матростар шлюпкаларны пик иде палғааннар. Пароходтынъ парарын көзітченъ көк төрт пулунъныг ах флаг мачтада іліл парган полган. Парарына прай нима тимде полган.

Мин ол күнде пабамнынъ ачых-чарых паза чоохчыл полганын ундубас иде сағын салгам. Ол ам даа чиит, сагалы чох, көк харахтыг паза сарыг көні састыг полган.

Пабам оланъайда тилем чоохтанмас кізі полган.

— Синненъ, Николай, пір сөс тее сагып полбассынъ,—тіп удаа чоохтанчанъ агаа ічем.—Аба ла осхас!

Пабам хызарчанъ, күлімзіреченъ, че пір дее нима нандырбачанъ. Ол чахсы кізі полган, че абаа пір дее төй полбаан.

¹ Боттарда (бот)—пір мачталыг улуг нимес судноларда.

² Шкуналарда (шкуна)—ікі мачталыг парустыг судноларда.

Парар алнында ол пасха матростарнанъ хада трактирде араға ізібіскен, аннанъар анынъ ол оланъайдағы чоохтанмазы чох пол парған полған.

Пабам піссер причалзар трапча нинче-нинче хати чўгўр килченъ. Ічем ағыринчах ылғачанъ.

— Таня,—пабам ічемні часхарған,—мин сонъы чылда айланзам, кўп ахча алып алам паза талайзар парбаспын. Андада пістінъ чахсы чуртас полар! Оолғынъны хайралла... Анымчох, Димка!..

Пабам теен: „Пістінъ чахсы чуртас полар!“ Мин аны уғаа пик сағын салғам.

Трапты алыбысхан соонда, матростарнынъ ипчілері чар хазында сыхтасхлап, халахтанысхлап сыхханнар. Кічичек палачахтар, хорығып ічелерінінъ юбкаларына чапсыныбызып, кізі истері чох ўн салып ылғасхлабысханнар.

Ўс хати тапсаан хазыр гудок хайдағ-да таныс нимес, хомзыныстығ сағба пирген.

„Ольга“ пристанънанъ хыя парып, ананъ айланыбызып, Севернай Двинача төбін талайзар көўлче пар сыххан.

Ўдесчеткеннер чар хазында ўр турғаннар паза „Ольга“ айланчыхта көрінмес полғанча анынъ соонча көр турғаннар.

... Піс ибзер айланғабыс. Ананъ ағам килген. Ол хайда-да ізібіскен, поэнынынъ ағас азаананъ чадап ла пазып, ханаа чўленіп ала сиден істінче килген. Сахта ағам пір дее хомзынмачанъ. Араға, тізенъ, аны поэнынынъ ачин кемге ле полза чоохтатырчанъ.

— „Ольга“ парыбысхан, а мин халғам... Татьяна, мин мында ние идербін? Мында морякка пурлығыстығ. Хара айнанынъ талайы! Син, Та-

тыяна, хомзынма, Николай айланар.—Агам ағас азағын палкананъ сапхлап одырған.—Піс прай чуртазыбыста талайны харғачанъмыс, а талай чох піс нимее чарапчабыс! Мин чи ам пу ағазакананъ хайдар? Сугны ла чар хазынзартын багорнанъ ідіп одыраға чарирбын чізе. Мына минінъ пабам читон часха читіре пароходнанъ талайча чўс чөріп, сөбгі-сағын талай тўбінде чыып салған.

Ічем ағамны узирға чатырған, че ол тызынмин турған. Ол поэнының чуртазынанъар чоохтап пастаан, талайға перін турған, че олох туста поэна паза талайча чўс чөрерге киліспезіненъер хомзынған.

Андрей Максимыч Ах талайныңъ заливтерінде рюжалар¹ турғысхлаан, тюленьнерні пуста багорларнанъ чоо саап турчанъ, ыраххы чўзіске чөрченъ судноларда тоғынып, кізі чиріндегі көп порттарда полғлаан чиит тустар иртклеп парғаннар.

Максимыч көп чобағ көрген. Өлім судноныңъ талал парған тизіктеріненъ пахлачанъ, хорғыстығ штормовой погодада хумның тайыстарда паза хаялығ чарларда чазын турчанъ.

Че хачан моряк тоғыс чох халза, чарда даа ниик полбачанъ. Ол тоғыс тілеп көп парусниктернінъ паза пароходтарныңъ пасхыстарын типсеченъ. Аны ачырғастығ, аар чуртас ахчаны паалирға паза хырт көрерге ўгрет салған.

Ол талайны кічігденъөк сығара, анынъ салғактарында абыдыл чөріп пілген. Ағаа кирі пілістіг морякка, өлгенче дее чўс чөрзе чарирчых! Че азах чохтар суднода кирек чоғыллар. Оланъ-

¹ Р ю ж а л а р (рюжа)—палыхтачанъ пасхачыл снастьтарныңъ пірсі.

ай ла ревматизм аар ағырыға айлан парған. Максимыч ағамның азағын кизібіскеннер, ол аның инъ улуг ачии полған.

Боцман чуртазында чибіргіче аварияны паза корабльның крушениезін тынъ ирееленіп иртірген. Че талайны өлгенче халғызарын паза ағас азахтыг ахсап чөрерін зе, ол хачан даа сағынмаан.

ІКІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Матростынъ ўлўзі

Піс пабамны ўр паза сыдамахтыг сағаабыс.

Ічем чут, штормовой харааларда узубачанъ. Ол лампадканы сиргек көрченъ паза чилнінъ хомзыныстыг сығырызын истіп, пабамнанъар сағынып одырчанъ.

Хачан хысхы тоозылып, пістінъ Соломбалка суучах пустанъ поэып парғанда, мин ічемненъ кўннінъ сай сур салчанъмын:

— Іченъ, ам даа нинче кўндір?

— Ўр нимес, амды ўр нимес,—нандырчанъ ол.

Пабамның хысхачах таа рейстенъ айланған кўні, пістінъ семьяда хачан даа улуг ўлўкўн полчанъ.

Ол рейстенъ талай ала пуғазын ағылчанъ. Ічем палых хаарарға чапсынчанъ. Ананъ пабам ағаа ахча пирченъ, ол садыгчы Селивановтынъ лавказынзар парчанъ. Хачан ахча Селивановха алым төлирге читсе, ічем маға лавкаданъ нинче пар конфеталарның инъ ниигіненъ фунттынъ четвертынче мятнай конфеталар ағыл пирченъ. Ол пірееде паға чіс салған, ахха пысхан, көөп парған анистіг халазычахтар садып алчанъ.

Ағам хайдар-да парыбох килченъ. Ол бутылка араға ағылчанъ. Олар пабамнанъ стол кисті-

не одырыбысчанънар. Пабам пір чірчечек ізібіс-сѡк, кѡп чоохтанып паза хатхырып пастабысчанъ. Мин изіріктерінде кѡредірген, пістінъ улицада чуртапчатхан пасха моряктар хырызынчатхан чі-ли пір дее хырызынмачанъ.

Пабам, тізенъ, пір ле хати, капитан анынъ тоғынғаны ўчўн тѡлебинчеткеніненъер, капитан-ны прай айналарзар ызыбызарбын тіп чоохтан-ған. Ол кўн пабам пазын стол ўстўне хыйын са-лып, ол ла пір сарынны ўр иде сарнаан:

Матрос чуртазы, пос каторга,
Хайдағ аардыр паза ачығдыр ол!
Ханнанъ, тирненъ таап алған ахча—
Мына сіерге моряктынъ прай чуртазы.

Хачан пабам хараазына ибде халчатса, чахсы полчанъ. Пабамнынъ іди ибде халғаны судно ко-тѡлын арығлирға турыбысханы паза команда та-лай хазындағы вахтада тоғынчатханы полчанъ.

Иирде пабам минненъ хада стол кистінзер одырып алып, маға карандашнанъ пароходтар хоостачанъ. Салғахтар пароход ибіре сынох сал-ғахтар осхас, ах кѡбіктіг полчанънар. Пароход-тынъ трубазынанъ хойығ хара пора тўдўн сых-чанъ. Мачтада вымпел¹ чалбанъначанъ, конечно, пароход сын чѡрісненъ парчатхан осхас полчанъ.

Пабам, хоостапчадып, чарыда чоохтачанъ:

— Мынзы якорьнынъ ілчірбезіне кирек пол-чатхан клюз,—ананъ пароходтынъ алнында ха-рағасха тѡй кічицек тегілегес сиип салчанъ.—А мынзы брашпиль, андағ, якорь кѡдірченъ маши-на. А пу штормтрап—пағнанъ иткен пасхыс...

¹ Вымпел—узун паза нискечек флаг.

Іди мин пабамнынъ хоостарын пастыра ко-
рабль науказына ўгрен турғам...

Че пір чыл пазынанъ пабам айланмин салған.
Время иртіпчеткен, че „Святой Ольгаданъар“
пір дее сағба чох полған.

Андада Германиянанъ чаа пасталыбысхан пол-
ған. Прай ла чирде наа паза маға таныс нимес
„мобилизация“ тіп сѳс истілченъ. Мин солдат
шинельлері кис салған таныс тоғысчыларны кѳр-
гем: олар чааға парчанънар.

Газеталарда чаа ла киректеріненъер пасчанъ-
нар. Мин „Всемирнай панорама“ журналда кўлкістіг
хоостал парған Вильгельмні—Германиянынъ им-
ператорын кѳргем. Ол каскалыг полған. Чоғар ал-
дыра толғап салған кірбее сағаллары чыдалар ла
чіли сырайысханнар, сырайын, тізенъ, чабал ха-
зыр иде тудыбысхан полған.

„Святой Ольганынъ“ моряктарынынъ туған-
нарынанъар ундубысханнар. Ічем піліп аларға ха-
разып, Петроградсар пасчанъ, че нандырыг алба-
чанъ. „Ольганы“ немецтернінъ суғ алтында чѳр-
ченъ кимезі Ах талайнынъ ніскезінде талай
тўбіне тўзірібіскен тіп чоохтасчанънар. Ічем ол
чоохха киртінмеченъ полған, піс часхыданъ сы-
ғара пазох кўннінъ сай пабамнынъ айланарын
сағып сыххабыс.

Кўскўде Мурмансктанъ Архангельсксер Пла-
тонов матрос килген. Ол, постарынынъ суднозы
„Ольгаданъ“ ікі кізі халғанын таап алған тіп,
чоохтап пирген. Пусха хызыл парған „Ольганы“
моряктар Новая Земля островтынъ Севернай са-
ринда халғыс салғаннар.

— „Ольганынъ“ кирегі хомай,—тіп Платонов
чазырбин чоохтачанъ.—Сынап улызыг ыспаза—
ол кізілер ўреп парарлар.

Че улызығны, конечно, пір дее кізі ыспаан.

Піс ічемненъ хада ам даа сағаабыс. ічем пас-
ха кізілерзер кип-азах паза пол чуурға кўннiнъ
сай чўрченъ. Іди тўрт чыл иртіп парған.

Пірсiнде ічем иирде орай киліп, ағама чоох-
тапча:

— Ханны чох идібістілер.

— Өдір салтырлар ба?—тіп сурған ағам.

— Пілбинчем,—теен ічем.—Че чаа ла паза
полбас тіп чоохтасчалар.

— Ууча ікінчілеп чоохтаан,—тіп ағам кўлін
салған.

Ағам хайдағ уучаданъар сағысха кир турға-
нын мин пілбеем. Че ол андағ онъдайларны піл-
ген полтыр нооза: пір ханны өдір салғаннар, че
ікінчі кўнінде наа хан турыбысхан.

Мин ағамнанъ ханнар хайданъ килчелер тіп
сурғам, че ол, тізенъ, пазох кўлімзіреп, нандырған:

— Мойын на пар полза, хомут табылар.

— Арса, чаа тоозыл парар—андада „Ольга-
ны“ тілеп парарчыхтар,—тіп, ічем ізеніп чоох-
танған.

Мынынъ алнында ағам ічеме Николай (минінъ
пабам) хайди даа полза килер тіп часхарчанъ. Че
амды, тізенъ, ол пазын на чайхап салған:

— Чох, Татьяна, амды орай. Тілегнінъ туза-
зы чох полар.

Ічем ылғабысхан. Мин пабамны паза хачан
даа кўр полбазымны пілін салғам.

УЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Аға

Позырах. Иртен. Училищезер парарға ки-
рек чох. Иргі погребтінъ чабии алтында улугъ
чылтырах пузычах сорайчатхан. Анынъ узында
аар харах чазы сағылча.

Кичее сиденде марттағы алах парған хар по-
раан орал турған. Че иирде, тізенъ, чил тўс пар-
ған. Сымсырых паза чылығас полыбысхан. Сағба-
суғба чох часхы нанъмыр тамчылары хар ўстў-
не тоолап сыхханнар.

Че танъ алында тооп чўрибискен.

Пістінъ не севердегі часхы чиллерненъ паза
тубаннарнанъ, нанъмырларнанъ іди оой ойнапча
паза соохха тонъдырғлапча.

Ағам барометр сўлейкезін хол салаазынанъ
сапхлап, ананъ хырызынча. Барометрнінъ стрел-
казы делениеліг пасхызычахтарча сегірче. Ағама
хайдағ даа погода турза, пасхазы чоғыл. Пар-
чанъ чир чоғыл—суғда пус, карбас¹ чар хазын-
да, сўзірбе сенекте стенада іл салған турча.
Че ағам іди ле пос онъдайынча тарынча. Тар-
ғынах комната, кухняда паза сиден істінде ип-
чілернінъ узы-пазы чох нахланыстары чархастыг.
Кізінінъ суғзар парары килче.

Кўн хончыхтынъ туразынынъ чабии кистінзер-
тін нимее-де чапсып парған чіли кўрче. Иртенгі
ниик сооғычах санъай ла нымзап парған. Кўлеткі-
дегі ле салбағастардағы хырбых пузычахтар хай-
ылғалахтар. Паза погреб чабиинанъ ағып тооп пар-
ған, нымахтағы ла осхас, сорағай пузычах халған.

Сорағай пузычах ўреп парған Василиса уучам-
нынъ хрустальнай дворецтенъер ычанъ нима-
ғын минінъ сағызыма кирді. Арса, пу ир-кўлўкті
сорағай пусха айландыр салған тарынчах сыбы-
рағчынынъ наа хылығы полчанъ? Че маға ир-кў-
лўк аястыг нимес. Ол хайди даа полза кізее ха-
табох айлан парар.

Кўн чабығданъ пўзік кўдіріл парған, ананъ піс-
тінъ сиден істін прай чарых иде чарыдыбысхан.

¹ К а р б а с — талай кимезі.

Мин пір чірче ізіг сугны ізерге манънанглахтох, минінъ арғызым Костя Чижов пістінъ сидензер кире салған. Ол холында хысхацах ағас тудын салтыр. Ағазы воздуха пропеллер ле чілі пулғап турған.

Трах-та-тах!

Уналып паза чылтыраспинанъ соргай пузычах унал парған. Че кӧр, Костя, мин пӱӱн синненъ пурун пірее ниме ит саларбынох!

Василиса уучамнынъ нымагы ундул парған.

Ағам сӧзірбезін пулунънанъ пулунъа прай комнатаа тарт салған. Тӱрче идіп суг талал парар—навигацияға паза палых тударына тимненерге кирек.

Ағам ниме палғачанъ ағас інъелер чазағлапча, оларға тӱй пасхачыл соғаннарны мин Костя Чижовтынъ книгазындағы сас племяларда кӧргем. Інъелерге иирген чіптер тӱріл парған полған. Килкім тырысхлап парған холларында інъе тіріг ле ниме осхас полған. Ол, сӧзірбенінъ харахтары ӧтіре чылан на чілі, ӧтіп сығып одырған. Полған на наа тӱӱнчегес тӱӱлзе, сӧзірбенінъ тизии кічігденъ кічіг ле полып одырча.

— Мыны ниме піди чырт салған? Сортан ма хайдағ?

Мин ағамны ибіре пас чӧріп, палыхтачанъ киректенъер сурағластырчам.

Ағам палых тудызынанъар чоохтазарға хынчанъ. Мин анзынанъар чахсы пілчем. Ағамны чоохтандырып ла алары кирек. Анынъ аразында шкунаданъар сағысха кирібізерге оой поларчых. Ол маға хачанох шкуна ит пирер полған.

— Хайдағ анда сортан!—тӱӱнчекті тӱӱ тартып ала нандырча ағам.—Восточнай Яда сугдағы хахтыхха хаап партыр. Ол суучахха поғырпосахты кем не тӧкпинеч!.. Андағ даа полза

анда ала пуға чуртапча. Кӧрдек се: хайда погыр-похсах кӧп, ол андарох сыынча. Кӧрчезинъ, хайдаг чабал палыхтыр! Андаг чирлерденъ азыранча. Че пӧске, палыхчыларға, паза пӧр ирее прай ла снастьтарынынъ тыыда чыртып салчазынъ. Ала пуғалар паза подъязоктар хумзар, хайдар полза Шилов островсар сыхпинчалар. Хумныг суғда хахтыхтар даа чоғыл, палых таа чоғыл. Пескарълар—олар палыхтар ба

хайди! Хоосхалар ла азыралы. Ол онъдайнанъ колюхаларны¹ даа палых тӧп адирға чарир...

— Колюханы хоосхалар чӧбинчелер. — Мин пӧстинъ чоохтасханыбысты чарадып, хачан кирек полза, сӧзирбенӧ кӧдӧр пирӧп одырчам. — Пӧстинъ Матроско колюшканы чыстап ла алча, че чӧбинче.

Уғаа кирӧ Матроско полда сабыхсыпча. Пу уғаа кӧйтӧк хоосха. Хачан кӧн хараа хыя парыбысса паза полдагы кӧн чарии чылыбысса, Матроско поэынынъ орнын алыстырыбоғысча. Ол кӧн хараана хынадыр.

Матросконынъ харахтары чабыхтар, хайдагда пӧр дее нимее кирее халбинчатханға тӧй кӧрзенъ, анынанъар чоохтасчатханнары ағаа пӧр дее кирек чох, ағаа чаба тӧкӧргедег осхас. Кӧйтӧк!

Матроско кирӧбискен, хачанох минненъ ойнабинча. Иди дее полза, кӧскелернӧ мынынъох

¹ К о л ю х а — хазалчыхтыг ооғас палых.

алнындағы чіли чапчанъ тутча. Матроско час палыхха прай нимеденъ артых хынча.

— Пістінъ Матроско—алыхтыг,—тіпче ағам.— Ол „Ксенияда“ чӧрченъ ўреп парған капитан осхас нооза. Пастагыданъох сығара ағаа пір дее кок¹ киліскек иде азырал ит полбачанъ полған.

Мин „Ксения“ пароход полчатханын пілчем, че ѳнетін сурчам:

— „Ксения“ чи, ол андағ шкуна полған ма?

— Чо-ох, „Ксения“—ол тимір пароход...

Шкунадағы капитаннар алыхтыг ниместер, ноо даа нима чіпчелер. Поморская чон простой нооза.

— Ағанъ, шкунаны чи кем итchedір? Плотник-тер бе?

— Корабль устары итчелер.

— Че син чи, ағанъ, шкунаны ит поларчых-сынъ ма?

— Шкунаны пір кізі ит полбас. Тёс кирек. Тоғызы көп...

— Чох, ағанъ, улуг ниместі чи, мындағны... мына мындағасты...

Мин холнанъ ойначанъ на сині көзітчем.

— Ол андағ хайдағ шкуна полчанъ!—тіп, кўлімзірепче ағам.—Модельге...

— А син, ағанъ, сӧлеезінъ хайза. Ит пирер-зінъ ме? Мин саға пірее нима идібӧк пирем... Пілчезінъ ме, мин саға нима ағыл пирем... Піл-бинчезінъ? Кошка таап пирем. Салковайға орна-зып алып, ағыл пирем.

Кошка кічичек якорь. Ағам ирткен чылда поэнынынъ кошказын суғ тўбіне тўзірібіскен. Че палыхчы кизее кошка чох пір дее киліспинче. Кошка чох хайдағ палыхтас полчанъ!

¹ Кок—суднодағы повар.

59304.

Че ағам чөпке кірбинче. Ол шкунаны ит пирер, че кошка кирек чох. Оғырлаан пол парза, сырбалыбызарлар—ананъ кем сын, кем сын нимезін ұзұр чөр. Ағаа кізіни кирек чох.

Че маға пасхазы чоғыл, шкуна ла ползын.

Ағам поэты иткен чабызах скамейкачахта одырча. Ол чахсы плотник. Полған на матрос плотник поларға кирек. Ағамнынъ сазы ұгбереп парған, парусиновой көгенегінінъ мойдыриинынъ ілбіктері систін парғаннар. Поэтынынъ палыхтачанъ сөзірбезін тағырапчадып, ол поморскайларнынъ сөб тартылчах сарыннарын сарнапча.

Сарыннарда Поморье—палыхчыларнынъ станоктары, Ах талайнынъ промыселлері хатап сағысха кірчелер.

Мин ағамнанъ Поморьеденъер чоохтап пирерге сурынчам.

Манъ ма,—хол саапча ағам.—Ам нымахтар чоохтап одырчанъ тустар ба! Амох часхы чит килер, палыхтап парарбыс, анда кұн тооза даа чоохтап одыр. Синненъ піс Ах талайда палыхтачанъ ползабыс! Алғым чир!

Мин, сым на полыбызып, истіп одырчам. Ағам чоохтап одыраға хынмаан, че ундуныбысхан. А маға ол ла кирек.

Піс синненъ хада ыраххы талайзар парустыг парчанъ чіли карбастыг парчанъ ползабыс, я! Анда чил талайнынъ тустыг суун кізее чачыратча, хазиинъ хозылар—андада сыдамахтыг пол парарзынъ, кнехта¹ чіли палубада пик тудыларзынъ! А анда чоохтачанъ кізілерні истіп ле тооспасынъ. Сарафаннарны, хурларны, кокошниктерні көріп ле тооспасынъ. Хыстар тахта хыринзар хоровадха чүтүріс килзелер, сарыннар сарназы-

¹ Кнехта — палубадағы тимер прищельная тумба.

быссалар, көрерге дее хыныстыг. Көгенектері ахтар—харға тинънедег. Ленталар—андаг ънънигні тигір хурында даа көр таппассынъ. А талай хыриндагы ағастар—парусниктерге мачталар турғызарға уғаа чаразыхтар. Харағай ағастарнынъ салаалары чалбахтар, аарлар, абани ла осхастар...

Максимум ағамны истерге чахсы!

Ағам хысхыда иир сай фонарьлар тамызарға чөрче.

Уғаа харасхы. Піс тасхар сыхтыбыс. Пазох соох полыбыстыр.

— У-у... чылтыстар хайдаг көптір!—хахап-чам мин.

— М-м... ол ла син полбинча,—тіп, пір дее нимее салбин нандырған ағам.

— Ағанъ, тигірде чи прайзы нинче чылтыс полар ни? Пір мунъ полар ба?

— Артых арах полар.

— Миллион чи?

— Миллионнанъ даа көп полар.

— А миллион миллион полар ба?

— Поларға кирек, санабаам.

— А кем санаан, ағанъ?

— Академияларда санааннар тидірлер.

Максимум ағам академияға нога-дакиртінглебин полчанъ.

— Пістінъ Поморьеде академия даа чох чылтыстар пастыра чол тутчанънар.

— Ағанъ, чылтыстарны кем сағын тапхан? Худай ба?

Мин пір дее ние піл полбинчам! Ічем чылтыстарны худай сағын тапхан тіп чоохтапча. Костя чылтыстарны профессорлар асхан тіп чоохтапча.

Ағам кўлімзірепче, че тапсабинча. Ол, конечно, чылтыстарны кем сағын тапханын пілче!

Соломбала

Соломбала—остров. Піс островта чуртапчат-хан чонмыс.

Аны Костя Чижов чоохтаан, че піс ағаа кир-тінмеебіс. Приходской училищеде піске чоохтаан-нар: остров сугнанъ ибіртір салған чир хырым-дығы. Соломбала прай саринанъ сугнанъ ибіртір салған полар ба?

— Клятва пир!—тіп хысхан Гриша Осокин. Ол торжественностьха хынчанъ.

Костя тын тартынмин табырах чоохтанъ хай-даг-да чазыттыг чоох чоохтабысхан. Че іди дее полза, олғаннар киртінмееннер.

— Онъ холны чоғар кōдірерге кирек,—тіп кўстенген Гриша.

— Сынап остров полбаза, пўғўр пол парим тіп чоохта!

Костя піс сурган нимені прай толдырган. Олған-нар аны ибіре тур салып, пілінмин дее ысханнар.

— Харған,—тіп Аркашка Кузнецов кōлче чоохтаныбысхан.

— Позынъ харған,—тіп Костя чабал кōріп нандырған.—Худай чоғыл!

Ол худай чоғыл тіп пастағызын на чоохтан-маан. Піс тапсабаабыс. Андада Костя, азағын соон-зар алдыра пазын салып, олғаннарзар кірерге тим-нен салып чоохтаан:

— Соломбала—остров тіп, хол тутчам. Кем-ненъ?

Мынзы наа ниме полған. Андаг случайда піс чоохтачанъмыс: „Че талазанъ“ алай ба „Закладха саапчам“. Хачан Костя прай онъарылыстыг иде чоохтаглап пиргенде, піс ол сын чоохтапча тіп киртінгебіс.

Піс острова чуртапчатхан чон полғабыс. Соломбаланы суғ ибiрген—Севернай Двина, анынъ азырығы Кузнечиха паза нiскечек суучах Соломбалка. Ол хайдағ-да пасхачыл суучах полған: ол iкi пилтірліг, че анынъ пасталып ахчатхан орны чох полған. Соломбалка пір пилтіріненъ Двиназар кире аххан, пірсіненъ, тізенъ, Кузнечихазар.

Толғалыстығ суучах ағас аразынзар ырах парыбысча. Игір іріктеп парған ольха ағастар суғзар чар хазынанъ элгепчелер. Штормда даа, хачан Двинада улуг чилде салғахтар хайнап киліп, сыылапчатхан туста, хачан улуг суғларзар кимененъ дее сығарға хорғыстығ полчатхан туста, Соломбалка, тізенъ, сала-сала ла підіреліп турча. Чар хазындағы ла ағастар чоохчы паза хыймырастығ арах полглап парчалар. Суучах Соломбалскай островтағы чабызах сыннығ тыт ағастарны хучахтаглап алып, Севернай Двинаданъ пірік парча.

Мында Маймакса—Двинанынъ суднолар чөрченъ азырығы. Архангельскай портсар океаннанъ паза Ах талайданъ шкуналар, боттар паза парохоттар килчелер.

Маймаксанынъ хазында—ағас чарчанъ заводтар паза ағас биржалары; чардыларнынъ складтары.

Ағас биржаларынынъ причалларында хараа, күнөрте английскай, норвежскай, шведскай парохоттар таарлалчалар.

... Іди Костя Чижов сын чоохтады. Соломбала сыннанъ даа остров. Костя хачан даа пірее хайдағ-да хыныстығ паза кізі дее сағын таппас ние сағынып алча.

Костя пістенъ прайзыбыстанъ кўстіг полған, че піс пастағы туста анынъ кўзі парын ниее санирға хынмаабыс. Анынъ састары, ыраххы

чүзиске чөрченъ пароходтагы оолларни чили, хыйыр чара тарал парған полған. Ол пістінъ істібісті кййдірченъ. Мин састарымны көп хати чара тараглап көрченъмін. Пазыма чарым ковш суғ урарға килісченъ, че суғ хуруп парзох, састарым турглап килченънер—чара тарааным, тізенъ, пір дее полбаан чили, чох пол парчанъ.

Костя Чижов лямкалығ аллығ пора стан кисченъ. Лямкалары хара полғаннар. Костянынъ станын чоғар тартынглапчатхан онъдайлары хостыра, ағаа лямкаларны ўр ниместе тік пирген осхастар.

Хачан Костя пістінъ улицазар пастап ла килгенде, олғаннар аны хынызы чох удурлааннар. Мынынъ алында ол ўзінчі проспектте чуртаан полған. Че ўзінчі паза ікінчі проспекттегі олғаннар—пістінъ ыырчыларыбыс. Олар Кузнецовтарнынъ голубогын-монахты өдіре сўр салғаннар, пылтыр Севернай Двинада киме пылап алып, піс-

тиненъ пір чарымнанъ артыгох пөзік пус тағы-
чах ит салғаннар.

Костя азағын харчи-пирчи сал салып, тумбо-
чка ўстўнде одырған. Піс суучахтанъ айланчат-
хабыс. Иир андағ чап-чарых, амыр паза чылығ
полған, кізінінъ ибзер дее нанары килбин-
четкен.

Аркашка Кузнецов наа оолахты көр салып,
харахтарын піссер сығыныбызып, анынъзар ча-
ғын иде пас килген. Пістінъ улицада Аркашка
осхас өтіркес оолахты таппассынъ.

— Эй, син, пістінъ улицазар нимее килгезінъ?

— Син аны садып алғазынъ ма?—тіп, пістінъ
чапсызыбысха, Костя хорыхханын пір дее көзіт-
пеен. Ол пірдее дее пасхазы чох паза көблче
піссер көрген.

— Садып алғам—пис ахча төлеем!—тіп көді-
рілчеткенін көзідіп нандырған Аркашка.

— Ниик,—теен Костя.—Іди прай Соломбала-
ны салковайға садып алғадағ.

— Син махтанма, а то читір пирербіс... Сў-
стіріп одыр пістінъ улицаданъ!

— Мин позымнынъ уликазындабын. Минінъ
пабам көзерде комната ўчўн пір пуд яблах пир
салған. Ол саға пис ахча нимес!

— Син пістінъ улицазар көс килібіскезінъ ме?
Хачан?—сурғам мин.

— Кичее иирде.

— Че іди чоохтирчихсынъ,—амырап парған
Аркашка Кузнецов.

— Андағда амды пістизінъ... Чарир... Че ноо
ниме зе, олғаннар, ағаа пастағы туста уучанынъ
стулычағын пир көрченъ ме?

„Уучанынъ стулычағы“ тіп кізіні пірее пілдіс-
тіг чиріненъ сала тепкені полча.

— Сынап көр!—Костя тур киліп, Аркашка-
зар пас парған.—Мин саға андағ стулычах көзіт
пирем, син аны ўр ундубассынъ.

Аркашка нандыра пазыныбысхан.

— Чарир хадылбаспын. Мин чора ла... Хо-
рыхпа...

— Мин синненъ угаа тынъ хорых парғам!—
тіп кўлінібіскен Костя.—Син позынъ даа хорых-
па.—Ол холларын стан ізептерінзер суғыбысхан.

— А син чўзерге пілчезінъ ме?—кўліп сур-
ған Гришка Осокин.

— Сині ўгрет саларбын.

Мин наа оолахха хыныбысхам. Мин ағаа хол
пиргем.

— Синінъ адынъ кемдір?

— Костя... А сини чи?

— Мині Димка тіп адапчалар, а фамилиям
Красов. Пісненъ хада ойнирға паранъ!

Орликовтарнынъ улуғ сиденінінъ пулинда
иргі, чардығы іріктеп парған, тастал парған, пог-
реб турған. Погребті хачанох талабызарға иткен-
нер, че ол сағам олғаннарға ойнирға тынъ чахсы
орын полчатхан. Пірееде піс погребті корабль
каютазы ит салчанъмыс, сынында, туранынъ элері
пісті погребтенъ удаа сығара сўрченънер, че піс
андар пілдіртпин пазох кіріп алчанъмыс.

Чурттынъ эзі, Анна Павловна Орликова, ту-
ра хыриндағы кічіг садычахта тынанарға хынчанъ.
Мында, тастарданъ ибіре салыл парған клумба-
ларда, хойығ лепестоктығ астралар, аютины глаз-
ки, маргариткалар¹ чахаяхтанғаннар. Піске сады-
чахсар чағын даа парарға чарадылбачанъ.

Анна Павловна пісті көр салып, прислугазын
алай ба оолғын хығырып хысхыр пастабысчанъ.

¹ Астралар, аютины глазки, маргариткалар—
чахаяхтарнынъ аттары.

Иб эзіне оғырлар чапсыныбысхан тіп сағынғадағ полчанъ. Андада, улицада хачаннанъох пеер хысхачах станнығ тіп солалығ, ніскечек интъіліг пѳзік гимназист Юра сых килченъ. Ол хурын систіп алып, пістінъ сообысча тудызарға сүріс чѳрченъ. Чалтырах иде арығлалған чалбах прѳжка воздуха чалтынъначанъ.

Піс хорығып тари-тари чүгүрісклеченъміс.

Пірсінде иртен Анна Павловна садыцах хыринда чула тартыл парған маргаритканы таап алған. Кем аны ўскенін піс пілбеебіс. Че хозяйканынъ тарынғаны, конечно, піссер ѳнътерілібіскен.

— Чалаас айналар! Оғырлар! Сайбағчылар!— тіп Анна Павловна перін турған.

Ноға ол іди тарыныбысхан! Чахсох ниме— маргаритка! Піс тынъ хынған ползабыс, хараазын прай чахаяхтарны чула тартхлап саларчыхпыс. Че ол чахаяхтар піске нимее киректер! Салғын полған полза—хайтсын за!

Юра ічезінінъ табызына сығара хонған. Піс сах андох сиденненъ улицазар сығара ўкўс салғабыс. Юрка пістінъ сообысча сүрізіп, Осокин Гришканы тудып алған.

— Син ўскезінъ ме? Син? Чоохта!

— Мин пір дее ниме ўзе тартпаам. Позыт! Мин Сашкаа чоохтирбын.

Сашка Гришканынъ улуғ харындазы полған. Конечно, ол анынъ алнына турыбысхан полза, Юркаа хомай поларчых. Сашка улуғ полған, мастерскойларда тоғынчатхан. Че ол Орликовтарнанъ сырбалызар ба! Ағаа андада поэна даа пабазынанъ чидерчік. Орликовтарға хынмачанънар, че хорыххлачанънар.

Юрка Гришаны сиден істінзер кире сѳзір киліп, анда аны ічезінінъ харағынынъ кѳзіне соххан.

Гриша, пурнынанъ ахчатхан ханын чызып ала, ылгаан, хычанган.

Анна Павловна ам даа садычахта одырып, часказы чох маргаритканынъ пўрлерін чаза тутхлап, улуғ тынып одырған:

— Хайран чаяях! Юрачах, син оларға көзіт пир, хайди пасха кізінин хапхлирға!

Гриша ол кўн улицазар паза сыхпаан. Че иирде піс Сашка Осокинні Соломбалканынъ хазында көргебіс. Піс анынъ Юрка Орликовты сағыпчатханын сизін салғабыс. Молодец! Ол хорыхпинча.

Ага! Тігіне Юрка тураданъ сых килді. Ол городсар, чайғы садсар парчатхан полар неке. Орликов, пірдее дее нимее чігленмин, киртіністіг чөрізіненъ суғ хазынзар сыххан.

— Тохтадах!—тіп хысхырыбысхан Александр Осокин.

Юрка харахтарын сығынып, ол Осокинге ноға кирек полчатханын пілбечік полип, турыбысхан.

— Че-дек тахта алтынзар паранъ, анда чоохтас көрербіс!—тіп Сашка тарынчах чоохтаныбысхан.

— Сіерге нима кирек?—сурған Орликов.

Мынынъ алнында Юрка пірееде улицазар сығып, анда Сашкананъ паза поэнынъ чазыт олғаннарнанъ хада ойначанъ полған. Андада ол андағ вежливай полбаан паза олғаннарны „сіер“ тіп адабачанъ. Амды ол гимназияны тоосчатхан паза пістінъ улицадағы поэнынъ чазыттарынзар тыртыстаныстыг көрглеп турған.

„Сіерге“! өткініп, Сашка Осокин ідөк тарынчах кўлімзіребіскен.

— Кирек. Паранъ чоохтас көрербіс!

Юрканынъ хорығыбысхаңы іле полған. Ол хуурта тарт парған, харахтарын хыя көрглеп, сым на полыбысхан.

— Парарзынъ ма?

— Нимее? Мин пірдее дее ниме итпеем...

— Пір дее ниме?—Сашка гимназистті тōзіненъ хаап алып, позынзар тартып алған.—Гришканынъ пурнын ниме үчүн оот салғазынъ? Кічіглерненъ чааласчазынъ, а тахтачах алтынзар парарға хорыхчазынъ! Көр, амды ол тус, хан тузы, ирт парған. Ундуба!

Сашка Орликовты позынзар тартып алып, күсненъ нандыра іде сазыбысхан:

— Паза пірее дее хати олғаннарға хадылар ползанъ—тынынъ сығара сілігібізербін!

Че „ол тус“ ам даа ирткелек. Хан чох таа полған полза, Соломбалада паза пістінъ улицада, пір дее ниме хубулғалах.

Юрка Орликов, табырах гимназияны тоозыбызып, Архангельсктенъ парыбысхан.

Піс Костя Чижовнанъ танызып алған күнде, піске погребсер пілдіртпин иртіп аларға киліскен.

— Пу пістінъ каютабыс,—теем мин Костяға.

— Хайдадыр за иллюминатор?—сурған экипажтынъ наа члені.—Ойыбызарға кирек.

Сынап таа, ноға піс аннанъар мынынъ алнындок сағын пілбеебіс! Олох иирде погребтінъ ізігінде улуғ нимес терпек көзенек—„иллюминатор“ оя кизіл парған.

Костя Чижов ниме ле полза сағынып алчанъ паза хорыхпас оолах полған полтыр. Ол піске андағ көп нимелер көзіт пирген, хайзыларынанъар піс мынынъ алнында чігленмеченъміс тее.

Пірсінде позырахта Костя улицазар, оланъайдағы чіли, чалаас азах сыхпаан, а пағданъ ўрген туфлялығ сыға хонған. Пабазы аны городсар тынъ

улуҕ кирекке ысхан. Костя позынанъ хада пісті хыгырып алған. Ол Пётр I памятнигін көзідер полған.

— Пістінъ Соломбаланы Соломбала тіп ол адаан,—олғаннарнынъ алнынча парчадып, чоохтаан Костя.—Мында Пётрнынъ верфы полған...

Піске, конечно, Соломбаланынъ ады нимеденъер адалғаны пілдістіг полған. Пётр корабльны суға кирер торжественнай кўнде бал иткен. Мында паркетнай заллар чох полған. Танцевать полчатханнарнынъ азахтары алтына сызыр төзелген полтыр. „Солома“ паза „бал“—тіп, ікі сөстенъ сығара піс чуртапчатхан островтынъ ады адал сыххан.

— Пу прай чойланыс,—улархап чоохтанған Костя.—А мин, тізенъ, пілчем. Истінъер! Хачан пастағы корабльны суғзар кирчеткенде, уғаа даа улуҕ шторм полтыр. Прай штормнарданъ улуҕ шторм. Ана ол кўнде Двинада ботик тонъхар айлан партыр, а ол ботикте Пётрнынъ инъ не хынчанъ полысчызы чўс чөрген полтыр. Полысчызы суға саайлан партыр. А ол кўнде ноғада нъар-да бал иртірілген полтыр. Прайлары өрчіліглер, че Пётр, тізенъ, пичелліг, сағысырастығ анда одырча. „Нимее син,—сурчалар,—государь, өрчіліг нимессінъ?“ Ол нандырча: „Маға пу бал солон“ (аар). Мына „Солонбал“ пол парған. Соонанъ остров Соломбала тіп адалыбысхан¹.

Піс чаратхабыс: ол сынғаох төй полған.

Піс ағас тротуарларча парирып, прайзыбыс хайдаҕ ла полза историяларны паза случайларны чоохтасхлаабыс. Истерге хынғаннары алнынзар кире чўгүріп, пасха рассказчикке чоохтирға пирбин, хысхырчанъ:

¹ Пу легендалар сын ниместер „Соломбала“ теен сөс „састығ орын (чир)“ тіп адалча. Пу ат Пётр I килер алнындох адалған полтыр.

— Че-е, ол нимедір! А мынзы...

Піс Иван Лобановты сағысха киргебіс—архангельской алыпты, хайзы тарыныбызып, сваяны сапчанъ аар сойын масханы сассар силібістір. Піреде Лобанов машиназы „толдыра алнынзар“ тоғынчатхан пароходты пристанъ хыринда тохтада тартчанъ полтыр.

Мынынъ алнындағызын сағысха кирчеткен чоохтарнынъ тоозылчаа чох полған.

Тротуарнынъ кўнге ізіп парған чардылары чалаас азахты өртеп турғаннар. Хачан азахтарыма сыдачаа чох ізіг полчатханда, мин тротуар хыринча, отча пар сыххам.

Соломбала—талайнынъ ізі-пайы чох слободазы¹, Архангельскнінъ чардығы. Мында моряктар, судно тыхтачанънар паза ағас чарчанънар чуртапчалар. Соломбаланы Архангельскнінъ центріненъ Севернай Двинанынъ азырығы—Кузнечиха чарча.

Кузнечиханы кизіре узун ағас тахта салыл парған. Тахтача парарға уғаа хынығ. Айлан көрібіссенъ—соонъда төреен чирінъ Соломбала: флоттынъ чарым экипажынынъ улуг ах зданиезі, собор, Макаровтынъ ағас чарчанъ заводы, суг хазында—мачталар паза пароход трубалары.

Тахта алтынча кимелер ўзігі чох ирте хончалар. Тахта сваялары хыринда буксирында баржалығ кічицек пароходычах іділ чөрче. Танъ, ол аар кирекненъ сыдас полбинча ба—баржаны тахта алтынча тарт парыбызарға, танъ, пароходычахтынъ капитаны кемні-де сахтап, швартоваться² поларға хынминча ба, аны пілері сидік.

¹ Слобода—улуг аал, алай город хыриндағы аал.

² Швартоваться—судноны канатнанъ алай ба чар хазындағы причальной тумбаларға тростарнанъ палғап саларға.

Тахтаданъ сала ыс тартыл парған чалбах Севернай Двина көрінче. Че алнында—Архангельсктинъ пöзик чар хазында сiлiг башнячахтары, тимiр чабығлары, тигiриб куполлары, көгерчеткен бульварлар аразынанъ көрiн турча.

Городча пiс чазағ парчабыс паза Немецкай слободанынъ сiлiг тураларын хынып көрглепче-бiс... Мында Архангельсктинъ инъ пай кiзiлерi чуртапчалар—ағас чарчанъ заводтарнынъ, пароходтарнынъ, магазиннеринъ элери.

Троицкай проспектче трамвайлар нызырап паза кўзiрт-хазырт тўзiп ала иртипчелер, че ол пiске нимес. Сынап пiстiнъ прай iзептерiбiстi тискер ибiре тартхлабысса, андартын пiр ахча даа тўспесчiк.

Пiстiнъ вагонға ла кöбленерiбiс паза нима кўстiг: трамвай алай суғда чöрченъ пассажир пароходы—„Макарка“ кўстiг бе тiп талас-тартыс иде-рiбiс халған. Суғда чöрченъ пароходтар Архангельсктегi пай садығчы Макаровти полғаннар.

Трамвай пiске уғаа даа кöбленiстiг полған полза, че пiс, солombалецтер, суғда чöрченънер, аннанъар тынъ даа талас чох пароходтынъох кўзi артых полар тiп чарат салғабыс.

Костя пiске сахтирзар тiп чоохтап салып, че позы улуг нимес турачахтынъ сиденiнзер кiрi-бiскен. Нинче-де минута пазынанъ андартын сығара ойлаан. Пабазынынъ кирегi толдырыл парған полған. Амды Пётр I памятникiн көрерге парарға чарир полған.

Памятник Севернай Двинанынъ хазында турған. Треуголкаы¹ мундирлiг, холында ырах көрченъ трубалығ Пётр корабльданъ сығып, чирге наа ла тўс килген осхас турған. Чалбах лента

¹ Треуголка—ўс пулунънығ пöрик.

паза чылтыс анынъ көксін чазааннар. Пір чалбах түрейліг перчатказы хурына хыстыл парған полған.

Піс памятник ибіре нинче-нинче хати пас чөр килгебіс.

— Ол корабльларны позы пүдірченъ!—теен Гриша.

— Хайди „позы“?

— Оланъай ла: палты алып алып тоғынчанъ. Мин картинкада көргем.

— Чойланчазынъ, Гришка! Ол хан полған... Устар чидіспеен ме?

— Андаг хан,—нандырған Гриша.—Ол хайди идерін көзітченъ.

— Оланъай холларын на чазып аларға иткен,—теен Костя.—Приказ ла приказ пир турарға чархастыг нооза...

ПИЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Часхы

Мин пабамнынъ чоогын ундубаам: „Айлан-зам, көп ахча алып алам, андада пістінъ чуртас чахсы полар!“ А ағам, сынап пабам айланған даа полза, ол олох пір дее чахсы нима көрбесчік теен. „Матрос—ол матрос ла,—тіп хосхан ағам.—Матросха, заводтағы устарох чіли, прай чуртазында пилін элдірерге кирек“.

Орликовтарнынъ чуртас чахсы полған! Олар ах халас чіченънер, аалдағы сұт сатчанъ ипчілер оларға сұт, ах хаях, творог, нымырхалар ағылчанънар. Прислуга Мариша кўннінъ сай кірлесте симіс хастарнынъ түктерін чулчанъ.

Юрка Орликов хачан даа наа башмактар кисченъ. Анынъ велосипеді пар полған. Ол „Марс“ кинематографсар паза Павловтарнынъ циркін-

зер удаа чөрченъ. Ол пісті сиденненъ сығара сүріп, хысхырчанъ: „А ну, чалаас азахтығ команда, брысь! Пу пістінъ тура! Сиден пістиок. Сүзінъер!“

Піс Юркаа пір дее ниме нандыр полбачанъмыс. Сиден сынап таа Орликовтарни полған. Олар сиденненъ олғаннарны ла нимес, че пістінъ прай семьябысты сығара сүрібізер кӧнъніліг полғаннар. Орликов поэы іди ит саларға нинче-нинче хати хычанған.

Піске уғаа даа ачырғастығ полза, піс сыхчанъохпыс.

Чайғы ирт парған, кӱскӱ пасталыбысхан. Пастагох соохтарда хысхы полыбысхан. Харданъ иткен крепостътарны штурмовать полчанъ паза тротуарларча пос иткен конькиліг чыл чӧрченъ ойыннар пасталыбысханнар.

...Хысхыда Архангельскте иртӧк харасхы улыбысча.

Олғаннар училищеденъ айлан киліп, погребте чыылыс парғаннар. Улицада пораан полчатхан, ойнирға даа хыни чох. Мин ағамнынъ „чарханат“ фонарын ағыл килгем. Погребтінь чалаас, хроға ағар парған стеналарында улуг тӱбен-пасаха кӧлеткілер салбанънасханнар. Пӱрӱнъкі полғаны пістінъ чазыттығ орныбысты сӱрдестіг арах итчеткен.

— Хачан мин ӧзіп алзам, кӧп ахча тоғынып ал турам,—кӧӧлче теен Гриша Осокин.—Андада чуртабызарбыс!

— Хайди син кӧп тоғынып аларзынъ?

— Ӱгренип алам...

— Минінъ пабам ӱс чыл ӱгренген, че ахказы чоғыл.

— Мин он чыл ӱгренем,—ыраххызын сағынып ала чоохтаныбысхан Гриша.

Гимназияны пістінъ улицада чуртаан олған-
нарнынъ аразында чалғыс ла Орликов тоосхан.
Пасхалары ікі-ўс чыл ўгрєнєннер. Піс пілгебіс—
пістінъ хайзыбысха даа ўр ўгрєнерге киліспєс:
тоғынарға кирек. Піс Гриша Осокиннінъ он чыл
ўгрєнеріне киртінмєєбіс.

Анынъ аразында піске онъарылыстығ нимєс
көп событиєлєр ирткєн. Петроградтағы тоғыс-
чылар восставать полып, Керєнскийнінъ буржуй
правительствозын сўрібіскєні кўскўдөк пілдістіг
полыбысхан. Амды Москвада паза Петроградта
Советтер—тоғысчы-крєстьяниннернінъ ўлғўзі тіп
чоохтааннар. Прай Россияда—революция.

Соломбалада суднолар тыхтачанъ мастерской-
ларнынъ клубында, тоғысчылар Керєнскийнінъ
портредін стєнаданъ тўзіріп алып, өртебіскєннер.
Аны Костянынъ пабазы котельщик Чижов ит
салған тіп чоохтасханнар.

Прай заводчиктерні амох сўрібізерлер, че то-
ғысчылар постары заводтарнынъ элері поларлар
тіп, чоохтар тарағлап турған.

Маймаксада Хызыл гвардия тіп адалчатхан
отрядтар чыылызып пастабысханнар. Архангельск-
те Советөк полған.

Макаров, тізєнъ, ам даа, ағас чарчанъ завод-
тынъ эзі полған. Хачан тоғысчылар забастовка
чарлабысханнарында Макаров оларны прайларын
тоғыстанъ сығарыбысхан. Мєньшевиктер ол Со-
ветте прай сайбағ итчєлєр тіп маға Костя чоох-
таан. Олар буржуйларнынъ сариндалар.

Мин пілбєєм, кем полчанъ ол мєньшевиктер,
че аннанъар сығарынмаам, а сур ла салғам:

— Ноға оларны сўрібіспинчєлєр зє?

— Тохта—сўрібізерлер.

Костя, мин сала даа пілбинчєткєн андағ ни-
мєлєрні, көп пілчєнъ полған полтыр. Пірсінде,

мин оларзар килгенде, ол маға „Архангельской советтинъ известияы“ газетаны кѳзйткен. Піс газетанынъ заголовказында хыгырып алгабыс: „Революция паза свобода хорыста“, „Тоғысчы паза крестьянин арғыстар! Революционной правоны арачылирга тургланъар!“, „Прай сын революционерлер, Хызыл Армиянынъ хызыл знамялары алтына турынъар!“

Мин позым улица-ларда Хызыл гвардиянынъ отрядтарын, хызыл флагтарын, хызыл гвардеецтернинъ нилеринде хызыл банттар паза повязкалар кѳрченъмін. Мин Хызыл гвардеецтернинъ мылтыхтарын кѳріп чапсаам. Ноға олар прай буржуйларны паза ағаа хоза Орликовты санъай сүрібіспинчелер ни.

...Часхы чит килген. Піс тасхар кѳгенектіг ле чүгүр чѳрченъ, палыхтар хармахтачанъ паза суға сомчанъ чылығ күннерні тызығы чох сахтаабыс.

Соломбалецтер навигацияға тимненчетченънер. Суучах хазында прай ла чирде оттар кѳйгеннер. Ниик пора тўдўн тыхтачанъ, тўнъдеріл парған кимелернинъ пўгүр тўбинче чайылчанъ. Отта тимір банкаларда паза алғайахтарда смола ізиділченъ. Тўдўнненъ паза смоланынъ хазыр чызынанъ пас истіг иде айлан турған.

Сугнынъ ағыны табырах таа полза, часхы суг кӧӧлче тартыпчатхан. Чардыларнынъ сынглааннары, хаяхтыг кизек кӧрлӧг кӧбиктернинъ—прай пулар гаванъзар онъдайы-пазы чох аххлааннар.

Пістинъ Соломбалка суучахты ирте часхызын танып таа полбас. Оланъай туста тайыс, кӧӧлче ахчатхан суучах, амды, тізенъ, чарынанъ азыра саапча, чалбах, хазыр суг пол парған. Мына-мына улуғ талай шкуназы, парустарын чалбырандырып ала, пилтірінзер кӧр киліп, анда суучах ортызында якорьларны түзірібіскедег чили пілдірген.

Ағам поэнынынъ карбазын тыхтаан. Ол кӧннинъ сай тиріглерін, пакля паза смолалыг кӧнегін алып алып, суучахсар пар турған. Ол хынып тоғынған—чоон, істіліг талай карбазынынъ иргі чардыларын тағырап, смолалаан.

Таныс тоғысчылар, матростар килченънер:

— Палыхтирға тимненчезінъ ме, Максимыч?

— Палых мӧніне пар килерге кирек,—нандырчанъ ағам.

Кірі боцманны чахсы, пілігчі палыхчы тіп улуғлачанънар! Сынап Максимыч палыхтап парза, ол палых чох айланмазын пілченънер. Кізілер анынъ палыхха часказы парына киртінченънер.

Че Максимыч ағамнынъ часказы кізілер сағынадырған осхас полбаан. Піс сӧзірбебісті удаа хуруғ сығарчанъмыс. Ағам нинче-де кічичек подъязоктарны паза ёрштарны тарынғанынанъ сугзар нандыра тастабысчанъ.

Че онъ полбааны табырах ундул парчанъ. Ағам чар хазында одырып алып паза поэнынынъ кічичек кӧренъ ханъзаचाғын тартып одырзох, анынъ тарынғаны паза ачырғанғаны иртіп парчанъ.

— Кирек часкаданъ нимес,—чоохтаан ол.—Хайдағ часка полчанъ, хачан, чил северзертін

тартылчатханда! Чарым кўн ирткен соонда амырап парза, андада палыхтирға даа чарир.

Ағам погоданы часпачанъ. Ол пулуттарзар, кўнзер харачанъ. Хумнығ тайыстарча хайынызып, севернай чилнінъ поларын часпин кōзїтчеткен хайлахтарға перінченъ. Арығ, аяс сузы чох кўн кірізіне ѓрінченъ.

Комнатада барометр іл салған турчанъ. Че ағам андар даа кōрбин, хачан нанъмыр, чил алай ба чил чох аяс амыр кўн поларын орта пілченъ.

АЛТЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Палыхтирға

— Че, Димка, киме тыхтағлығ,—ағам отсар суғ урып ала чоохтаан.—Ала пуғаларны палыхтирға паранъ, палам!

— Ағанъ, Костяны алып аланъ,—сурынғам мин,—ол сохтанмас.

Ағам палыхтирға пасха кізілерні хада аларға хынмачанъ. Мин, конечно, позымнынъ нанчымны махтаам. Минінъ чоохтааным хоостыра, Костя сохтанмас, сōстенъ сыхпас оолах, андағлар Соломбалада ла нимес, че прай даа Архангельскте кōп ниместер.

— Паза ол кўстіг—чалғысхан на сōзїрбені сығара тартып алғадағ. Кичее ол чар хазындағы олғаннарны прай пытырадыбысхан. Че Васькаа іди пирібіскен, анзы канавазар кōні похли халған! Іди кирек: ол кізі туразы чабинзар тастар тастағлабазын!

— Амыр осхас,—кібіренібіскен ағам.—Че чарир, хығыр, харығ полбас.

— Ол искі тартарға чахсы пілче,—аннанъар чоохтанғлаам мин.—Пір хати ол талайзар чалхысхан на хараа тооза парыбысхан. Андада аны ічезі

тілеен! Сыхтаан... суға кір парған полар тіп са-
ғынған...

Пазағы кўнінде піс парарға тыхтаныбысха-
быс. Хачан мин Костяны палыхтап парарға
хығырғанымда, ол өрінібіскен. Конечно, ол парар.
Олғаннарнынъ аразында палыхтап парарға кем
хынмас, че ағаа хоза Максимыч ағамнанъ хада!
Че хайди даа полза, Соломбалада андағ чудақтар
табылбастар.

Иртен кўн, хызамдых арах соох тўдўнненъ
тартылып, чарых нимес кўдірілген. Пу чахсы
танығ. Аяс, чил чох кўн полар.

Прай нимелер иирдөк тимнел парған полған-
нар: искилер, парус, халастығ дранка корзина,
палых тутчанъ снастьтар. Иртен прай ол нимелерні
карбасха таарлиры ла халған.

Ағам зюйдвесткалығ¹ паза чыртых клеёнка
станнығ, пос онъдайынча, киме пазындағы ска-
мейкада одырып алған. Мин „позымнанъ сығара“
изінерге тіп кормада одырып алғам. Костя, ті-
зенъ, сөзірбеліг хаптар ўстўне чадып алған. Мин
аны Максимыч ағамны тарындырбасха карбаста
сохтанмасха тіп, хатығданъ хатығох хызанап
салғам.

Соломбалка суучахта кимелер тол парғаннар.
Улуғ карбастар, корабельнай шлюпкалар, ниик
челноктар паза моторкалар пристанъ хырында
паза чар хазында өргенде турғаннар.

Пістінъ чалбах пуруннығ талай карбазыбыс,
пу сіліг чохыр флотилиянынъ аразында іле пол-
ған. Карбас улуғ нимес, че сіліг нимес полған.
Чахсы, сырлығ шлюпкаларға істім кўйіп, мин
пістиненъ уятчанъмын. Мин пілгем, чилде пу ки-
мелернінъ пірдеезі пістінъ талай карбазыбыснанъ

¹ Зюйдвестка—суғ өтпес пөрік.

тинънес полбазын. Андаг даа полза чазырбаам: олар пістиненъ сіліг полғаннар. Хайди идип аларзынъ!

Улуғ суғда, Соломбалканынъ пилтіріненъ ырах нимес, піс палыхчыларны көр салғабыс. Якорьда турчатхан кимеде ікі ирен одырчатхан. Кименінъ хыринда хармах саптары ілілгеп партырлар. Ёс поплавок хыймырабин даа суғ ўстўнде чатчатхан: ікі хызылы хас чўгіненъ, ўзінчізі—ағасха кизіртіп салған, оланъай пробка полған.

Ағам сырайын тырыстырыбысхан. Ол хармахнанъ палыхтапчатханны хырт көрченъ.

— Палых тутчалар, че сек хайнат чіпчелер,— кібіренібіскен ағам.—Сахтап одыр хачан хармахха хабарын. Палыхтачанъох кўлўктер! Пірее чирзер ырах парыбызарчыхтар. Мында, город хыринда, хайдаг палых полчанъ!..

Максимыч ағам хачан даа кизілерденъ ырах, ыраххы. ағас аразындағы суучахтарда, сетьтіг алай ба сўзирбеліг палыхтачанъ.

Суғ синібіскен. Карбас чалбах Кузнечихача тўбін табырах инчеткен. Киме соонча суғда искилер тартханына толғалып ікі хости воронка орал халып одырған.

Костяға сетьтер ўстўнде чадып алып, тапсабин одыраға эріністіг улыбысхан. Ол воронкаларға орта тўкўрерге харазып, суғзар тўкўріп пастабысхан. Ананъ ол ағамнанъ искилерзер одырып аларға сурынып алған.

— Сағам суғ сингенче, Юроссар чидербістер, —тіп ағам ханъазын тамызып ала чоохтанған,— андада суғ хозымыбысса Еловушаа читіре чохтабызарбыс.

Юрос—Кузнечихазар кірчеткен—кўп суғлыг суучах. Юроссар кире ахчатхан суғлар парох—ағас аразындағы ніске Яда паза Еловуша суучахтар. Пу ағамнынъ палыхтирға хынчанъ чирлері.

Ағас аразындағы суучахтарнынъ суу харасхы паза кізі пілчее чох полча. Ниме полча анынъ тиреенде? Анда пүгүр хара сыртылығ ала пуғалар чөрчелер. Ах палығастар пір дее нимененъ хорыхпин ойнасхлааннар. Кічіг палығастар соонча ачин сортаннар сүріс чөрчелер. Көрерге летарынчах, хазалчых ёрштар хумнығ орыннар тілеп чөрчелер.

Балаболканынъ¹ улуғ терпек пүрлері суғны чабысханнар. Балаболкаларнынъ чарых сарығ пастары суғ үстүнде көө-саа чох абыдылып турлар. Улуғ ах лилиялар пірее-пірее учурап одырғаннар. Ағам аны кувшинкалар тіп адапча. Олар сынап таа кічіг фарфоровай кувшинкаларға тйі полғаннар.

Сасхахтар киме ибіре тыыда ыынънасханнар. Күн сырайны аяғ чох өртеен. Ағамнынъ тирі сығара саабысхан. Чахсы! Апсах кізінінъ сөөксағы чылып парар. Ағам пазындағы зюйдвестказын суурыбызып, мойдыриин систібіскен.

Сасхах минінъ хамаама одырыбысхан. Мин аны аямнанъ сиберлі чабысхам. Ананъ анынъ пазына чаба түкүрібізіп, салыбысхам. Ол чоғар учух сығып, олох туста көрінмин парыбысхан. Піс Костянанъ ырлабысхабыс:

— Іди кирек, іди кирек! Кирек чох чирзер одырба!

Пу чөрісте піс Еловуша хыринда тохтаабыс. Ағам хаптарны систіп, сетьтерні сығарып алғанча, піс Костянанъ хада өргеннер кисклеп алғабыс.

Еловушанынъ пилтірінінъ ортызында піс инъ улуғ сетьті—троегубицаны тартып салғабыс. Чар хастарынча кічіг сетьтерні тартхлап салғабыс. Суучах прай ла тулғал парған.

¹ Балаболка—суғда ёсметкен ёзім.

Максими́ч а́гамның се́тьте́рі о́льха а́ғасты́нъ хахпазыны́нъ пози́инанъ су́ға о́нъдес сы́рлал па́рған па́лған. А́гам па́лыхты ко́йті́кке сана́п, по́зы даа па́лых ту́тчатса, хайда́ғ ла па́лза о́нъ-да́инанъ ко́йті́ктенче. Па́лых ту́тчанъ ту́старда сым-сы́рых ла па́лары инъ о́ні па́лча. Пі́стінъ ка́рбаста́ғы уклю́чиналар¹ ха́чан даа ы́ғраспи́нча-лар. Пі́с сы́быразы́п ла чо́охтасча́быс. Се́тьте́р ту́рғызы́л па́рғанна́р. Амды ты́наны́п алы́п, ча́й даа ізі́п ала́рға ча́рир.

Пі́р ча́с ирте́ріне́нъо́к ча́р ха́зында пі́стінъ о́дыбы́с ча́лбыра́нып ко́йібі́скен. Ти́мір ча́йник-ті́нъ со́рғазына́нъ хайна́пчатха́н та́мчыла́р сы́ғара ча́чыра́п ту́рғанна́р.

Ю́росты́нъ ті́гі ха́зындағы ча́рында су́ға та́х-та́лған чо́лахти ху́м са́рғалча. Ки́нетін а́ндар хайда́нъ-да хайла́хтар ки́лібі́скенне́р. Ола́р апа́рығла́р, а́хтар, гипсте́нъ иткен ойна́чанъ ни́ме-лерге то́й па́лғанна́р.

А́ғама ол хо́май та́нығ:

Хайла́хтар па́стыр чо́рчеле́р,
Моря́кка хо́мзыны́с мо́лчапча́лар.
Ола́р су́ға кі́рбинче́тселе́р—
Ха́зыр чи́л па́лары́н са́ғып о́дыр.

— Си́рерге поста́рынъ па́зына ко́рінченъ па́лза чи́!—а́гам хы́рызыны́бысха́н.—Ча́бал ы́ралы́ғ ху́с.

Ку́н ча́быс ту́зібі́скен, со́ро́н по́лыбы́сха́н. А́ғас па́старынча́ со́ро́н чи́л са́была ту́скен. Хы́рчын а́ғаста́р хыймы́разы́бысха́нна́р, че́ су́ғ у́стү́ пі́ді-ре́лібі́скен.

— Су́ғ кі́чіг—су́ға со́зі́рбе та́стача́нъ ту́с. Че́ ту́зазы а́с па́лғада́ғ—чи́л по́лыбы́сха́дағ!

¹ Уклю́чинала́р—искі́ кизі́ртченъ ти́мірле́р.

Ағам ачырғанғанынанъ тўкўрінібіскен.

Чем мин, тізенъ, сыннанъ чоохтаза, ағамнынъ сўзірбененъ палыхтирға чаратпинысханына ўрін-четкем. Холларым искі тартханға майых парған-нар. Тынанып аларыбыс килчеткен.

— Ағачаам, син Трубиннінъ кладынанъар чоохтап пирбедінъўк. Чоохтап пир, ағачаам!

Ағам ханъазын тартып ала, чоохтағлап одырған, а піс Костянанъ, тізенъ, от хыринда ахсыбысты азынып алып истіп одырғабыс.

ЧИТІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Шторм

Ах талайнынъ Зимней хазынанъ пай помор¹, Егор Трубин промысловай боттынъ эзі полған. Пу уғаа харам кізі полған. Промыселде соонанъ Архангельсктенъ Поморьезер тартынчахтар кизілерінде ол кўп иске чидіп алған тіп чоохтачанънар. Ол Соломбалада турачах садып алып, поэнынынъ поморскай турлаан санъайға тастап парыбысхан.

Ол олған тустанъ сығара ботнанъ чўрген, талайны тынъ чахсы пілген. Ол опытной капитан полған паза ботты пасха кизілерге пирерге ізенмин, полған на рейске поэы чўрченъ.

Трубин моряктарны чапсытчанъ: ол пір дее араға іспеченъ. Харамынанъ ма, алай помор-ста-роверлер онъдайларынанъ ма, ол поэынынъ чуртазында хабахха, коньякка алай ба пивоға пір ахча даа тутпаан.

„Син ахчанъны хайдар салчазынъ?—садыгчылар паза капитаннар Трубинненъ сурчанънар.—Банкта синінъ счёт азылбаан. Турачағынъ хо-

¹ Помор—Ах талай хазында чуртапчатхан русской население.

майох, ипчинъ палыхнанъ, халаснанъ на чуртапча. Пес алтында кубышкада чыыпчазынъ ма?”

„Мининъ ахчам пар: пір ізебімде—піт арғамчыда, а паза пірсінде—сегірткес кинчеде“ тіп Егор Трубин хормачыланчанъ.

Че Трубин тайма нима чоохтачанъ. Ол банка ізенмеченъ, поэнынынъ парыстарын пасха кізінінъ киреене салбачанъ. Че алтын ахчалар, тізенъ, сундухта хозылғаннанъ хозыл ла турчанъ. Трубин, чүзіске парчадып, тастын тимірненъ хазаан поэнынынъ хаарчагына хорых турчанъ. Пірсінде хараа, Егорнынъ ипчізі чоохтаанынанъ, ол сундуғычағын кимее таарлап алып, суднозар апар салған. „Поснанъ хада ал чөрзе, ізестіг арах полар,—тіп сағынған.—Бот саайланпарза, мин дее ол халам, че алтын, тізенъ, талай түбінзер чөрібізер“.

Егор Трубин соонанъ нинче-де чыл чўс чөрген, анынъ изі-пайы анынанъох хада чўс чөрген.

Трубиннінъ боды штормнығ кўскў хараада тайыс чирге сығара саптыр парған. Трубин Архангельсксер айлан килген. Прай командаданъ тіріг ол паза матрос Илья ла халған полған.

Нинче-де неделя пазында ол ікөленъ, оланъай ла боттанъ талайзар чўс парчатханнарын көртірлер. Хайдар олар парғаннарын, пір дее кізі пілбеен. Анынъох илееде соонда Севернай Двинанынъ пилтірлерінінъ пірсіненъ Егор Трубиннінъ сөөгін тапханнар. Егорнынъ ізебіненъ табылған судовой журнал промышленниктер постарынынъ саайланған суднозында полғаннарын көзіткен. Илья изі-чолы чоох чіт парған. Егор Трубинні матрос өдір салған тіп сағынғаннар. Че ўр нместенъ Ильянынъ сөөгін Двинанынъ салғактары Маймаксадағы ағас чарчанъ заводтарнынъ пірсінінъ хырина ағыс килгеннер.

Ікінчі чылында улугъ часхы суғ Трубиннінъ бодын тайыс чирденъ азырыбысхан. Аны сѳртет киліп, Севернай Двинанынъ пилтірінде „корабльлар сыыраттарында“ турғыс салғаннар. Ботты прай кѳрглееннер, че Трубиннінъ кладын пір дее таппин салғаннар.

Пу история табырах ундул парған полған. Апсахтар ла хай пірее туста чіткен сокровищеденъер паза ол ікі промышленниктінъ чапсыстығ өліміненъер сағысха кир турчанънар.

...Прай пу нимеденъер піске Максимыч ағам чоохтағлап пирген.

— Истек, Костя, піс Трубиннінъ кладын таап алчанъ ползабыс! — ағам истіп салбазын тіп, кѳблче чоохтаам.

— Ананъ чи ниме?

— Андада пістінъ чуртас чახсы поларчых!

— Че тілеенъ... Хайда за?

— Пірее чирде...

Піс, Соломбалазар килзе, кладты тілирге тіп чоохтас салғабыс. Позымнынъ сағын салғанымны пїлдіртпин, мин ағамнанъ Трубин чуртаан турачахтанъар сурағлап алғам. Ол иргі тура ам даа пўдін, ізігі, кѳзенее хазағлап салған паза анда пір дее кізі чуртабинчатхан полтыр.

— Піске анзы уламох чახсы,—чоохтаам мин Костяға,—піске тілирге пір дее кізі харығ полбас.

Чил тыыдыбысхан. Юросча салғахтар сабылыс сыхханнар.

— Паранъ, палыхтар хуйдурарға, иртен чახсы поларын сахтачаа чоғыл.

Ағам, аны чоохтабызып, ооғазах иде тизе сапхлап салған улугъ тинте банканы ағасха чапсыра палғабысхан. Піс карбаснанъ суғча чохтаабыс. Костянанъ піс искілерде одырғабыс, че ағам, тізенъ, палыхтар хуйдурған—банкананъ суғны саап турған.

Бум-м-м! Бум-м-м!—тіп, палыхтарны хорых-тырып паза кічіг суучахтанъ улуғ суғзар сүріп ала, банка хоғдырап турған.

Че суғнынъ пилтірі кизіре ізестіг тулғалых полған, палых сетьтерге хыйыспин кірерге кирек полған.

Инъ хынии соонанъ полар полған—сетьтер көрері. Ағам тынанып ала тамкы тартхан. Че піс чидікпинчеткебіс. Костя тапсабин ағамзар харап, тынъ сағысырап турған: а кинетін палых сеть-тенъ поэп парып, ананъ чўс парыбысса чи!

Мин, ағамнанъ пірее-пірее хати погодаданъар, ирткен чылларнынъ палых тудыстарынанъар паза аннанъ даа пасха палыхтир киректерденъер ікі-ўс сўсненъ тастазып, чахсох палыхчы чіли, улар-хап одырғам.

Ағам, тізенъ, тамкызын тартчаанох ла тартып-ча, сетьтерзер парарға даа итпинчеткен чіли піл-дірчеткен.

Мин паза сыдас полбаам:

— Көрібізерге тим чит килді нимес пе?

— Чит тее парды полар,—тіп чаратхан ағам.

Сығарынза, ағам поэы даа сетьтерні көрерге хачанох хынчатханына, че хынығ нимені өнетін соона салдырчатханына, мин чігленчеткем.

Пілдістіг, инъ өнін мин иткем—снастьтарны көрглеем. Ағам, тізенъ, карбасты, суғ ағыны сетьтерзер саабыспазын тіп, искілеріненъ тудып одырған. Костя, сынап мин кирексібіссем, улы-зарға тимде минінъ хыримда одырған.

Палыхтапчатса минінъ арғызым прай даа ни-меденъ минінъ сўзімні исчетченъ. Ол хачан даа сетьненъ палыхтабаан полған. Че хармахтар паза донницалар—палыхтас па за ол!

Пастағызын троегубицаны—ікі хадыл узун сетьті көрглеебіс. Ол ніске чіппненъ паза иирген

чіпненъ палғалған полған. Ниске чіпненъ палғалған харахтар кічіглер, че иирген чіпненъ палғалған харахтарынанъ улуғ даа сёмга палыхтар сығара саап парыбызарчыхтар.

Костя мині сураанға тўзіп майыхтырған:

— Дима, ноға „троегубица“ тіп адалча?

— Троегубица полчатханнанъар...

Мин позым даа ноға ол сеть іди адалчатханын пілбеєм. Че пілбинчеткенімні сығарынарға хынмаам.

— Мында ікі сетка,—тіп, Костя талас турған.—
Андағда, двоегубица...

— Кірбе, Костя! Көрчезінъ, манъ чоғыл...

Мин, сетьті көдіріп, тиреензер манъатап көргем. Сөзірбе харахтары аразында хайдағ-да хара ние сырбал партыр. Конечно, пу язь! Ол, сеть-ке ори тартылып, поэнынынъ кўмўс хабырғазын көзіттөк, мин аны танып салғам.

Соонанъ мин сөзірбе харахтарынанъ ікі чоон хызамдых арах ала пуғалар поэытхам, ананъ Костяға пирибіскем.

Мына сеть тартыла тўскен, позаан, ананъ пазох тартылыбысхан. Кинетін суғ хайнап сыххан. Мин іди пол парарын пілбеенімненъер киме хырынанъ сала ла суғзар тўс парбаам.

— Ағачаам, сортан!—тіп, мин, поэымнынъ кўзіме ізенмин, сыбырабысхам.—Улу-уғ!..

Мында ағам тыстан полбаан, киме хырына тудынып ала, минзер кормазар ас килген.

Сортанны киме хырына читіре көйлче ағылып, піс аны карбассар кире селібізерге сіренгебіс. Че хищница тиреензер тартынып, холданъ чылбырап парған, пістінъ ўстўбіске суғ чачырадыбысхан. Карбас хырынанъ суғ кір парған.

Тиреенде палых тымылыбысхан, чазыныбысхан.

— Айначах! — тіп, ағам, улуғ тыныбызып, ачырғастығ піссер көріп чоохтаныбысхан. — Ниме чох, ол амды пісти. Пар полбас.

Сынап таа, сортан тынъ сырбал партыр. Троегубицанынъ узын систіп, сетьті прай сығарарға киліскен. Сортан карбассар асчатхандох, ағам аны пазынанъ саап, талдыра саабысхан.

Сортаннынъ ахсы хорғыстығ паза сырты хара чохыр полған. Карбастынъ түбінде палых тынан-чатхан чілі чадыбысхан. Анынъ пазы пір банканынъ алтында, че хузуруғы паза пірсінінъ алтында чатхан.

Ағам палыхтынъ чохыр хабырғазынанъ сап-хлап ала, — он пис фунтча полар, — теен. — Чахсы палығас!

Кічіг сетътерденъ піс нинче-де ала пуға паза сорогтар сығарғлаабыс, хайзыларын ағам пір „тинънер“ тіп адағлаан.

Уғаа орай улыбысхан полған. Чил амырабинчатхан. Сөрөн улыбысхан. Піс чарға сыххабыс, онъ полғанға өрініп, узирға чатхлабысхабыс.

Мин суулахха паза чилге усхун килгем. Костя паза ағам тур килген полтырлар. Олар парарға тимненген осхастар.

Тигір аяс паза көк полған, че чалбах Юрос суғча, аар салғахтар ах иде сапчааланысчатханнар.

Сетътерні көрглеп сығарғлирға кирек полған. Хачан мин суғданъар сағынғанымда идімче соох ойлапчатчанъ. Че хайхастығ, суғ аринча чылығас полған полтыр. Ол улуғ харахтарда хайдағ-да онъдайнанъ сырбал парған пір кічичек подъязочекті санабаза, амды сетътерде пір дее ниме чох полған. Ағам ол подъязочекті суғзар силібіскен:

— Пар, позынъ алынча кўлетеп чөр, кибіріпазы чох палығас...

Чил прай палыхтарны тиреензер, түбінзер сўрібіскен. Амды палыхтарданъар сағынча даа чох полған.

— Нанъмыр—ол кізі сыдазар ниме, соохтанъ даа сыдазарох, че чил пістеглернінъ чўреене пірдее дее киліспес ниме,—тіп ағам иски тартарға одырчадып кібіренген.—Мындағ погодада ёршты даа сығар полбас. Паранъар, олғаннахтар, ибзер!

Юросча карабас абыдылып одырған. Андағ хазыр чилде суднолар талайзар сыхпинчалар. Севернай Двинада карбастарға суғ кире саап парча паза карбастар тўнъдере саптыр парчалар. Чил кўзіне ағастар анъдара саптырчалар паза тура чабығларындағы тимір листтер ходырылчалар.

Городта, суғда, ағастарда — прайларында ўзигі чох кўўлег толча.

Чил, пўзік салғактарны сўріп, пістінъ карбазыбысты Юростанъ ўр позытпаан. Салғак карбастынъ чалбах пурнынзар саап, аны кўўлче кўдіріп одырған. Соонанъ киме пурнын кинетін алтынзар кире саап турған. Пасха аар, тарынчах, сууластығ салғағы карбасты пурлухтыра саап парчатхан

паза аар ла тартынчахты инъніненъ кўдірген чили, карбасты хатабох кўдірібісчеткен.

Піс ўс пара искилерненъ изінгебіс, че карбас парбиндаачатхан. Мин кормадағы банкада одырғам паза карбасты устап пастап одырып, позымнанъ сығара изініп одырғам.

— Пурнын салғак ўстўнзер!—тіп, хысхырған ағам, хачан салғак кинетін кименінъ хырына сапханда.

Анъ осхас салғактар оралбинанъ кічицек карбасха чабыла тасталғаннар. Карбассар суғ кўп кір парған, хачан пурны чоғар сыхчатса, суғ минінъ тізектерім алтына кире сабылчатхан. Чил чарнынъ пір хазынанъ пірсине хыйғасты саап турғанынанъар Кузнечихача кўні чўзеріненъер сағынчаа даа чох полған.

—Салғактар ўстўнзер!—хысхырыбысхан ағам, искилеріненъ хайда-хайдар тоғынып ала.—Суғны тоғыр кис! Тігі чар алтынча ниик ара-ах!..

Костянынъ хорыхчатханын мин сырайынаыъ сизін салғам. Ол, пожалуй, салғактарданъ анча хорыхпаан полар, хайча ағамнанъ хорыххан. Сынанъ даа, ағам штормовой ла погодада андаг тарынчах полыбысчанъ. Искілерні суғданъ кинетін паза хысхачахти сығара тартып, матростар онъдайынанъ, искіні ол кўстіг тартыпчатхан. Хазых азағынанъ Костя одырчатхан банкаа сіреніп одырған. Парусина көгенегі, ол пол парып, хара көрінген. Зюйдвесткаданъ инънінзер суғ сірлезіп ах турған.

Андаг минута аразында аны чоох таа чох истерге кирек полчанъ. Ағам ибде узун чоохтарға кірібісчетченъ, сураанға тўсченъ, чоп пирченъ, хатхырчанъ. Че карбаста хачан шторм полчатса, ағам ас чоохтасчанъ—ол хысхырчанъ паза приказ пир турчанъ. Сығарынарға килісче, андаг минуталарда мин дее ағамнанъ хорыххлачанъмын.

Хачан карбас суғны кис парғанда, ағам Костяны карбастағы суғны тимір банкананъ истірген. Чар хырында салғактар улуғ полбааннар, паза чўзерге дее ниик пол парған.

Ағам ханъказын тарт сыххан.

СИГІЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Піс клад тілепчебіс

Сынап піс Трубиннінъ кладын таап алзабыс, андада...

Піс пастағызын „Марс“ тіп кинематографсар парарбыс, анда билеттерні ўзінчі орынға нимес, че ікінүзіне садып аларбыс—экраннанъ ырах арах, барьер кистінзер, хайда сыбыра пістінъ ўгретчілер алай Орликов ипчізіненъ паза аннанъ даа пасха Соломбаладағы пайлар одырадырлар. Піс пістінъ улицадағы прай олғаннарға паза Кри-

вой Ямадағы Новоземельской, Саженнай, Базарнай улицалардағы олғаннарға прайзына билет садып аларбыс. Че Орликовтарға орын читпин парар. Оларны „Марссар“ кирбезе, ана анда кўлкістіг поларчых.

Пазағы кўнде піс Павловтарнынъ циркінзер, парарчыхпыс. Циркте хыныг нимелер көп—учуғыстар, кўрестер, фокустар, ўгреткен адайлар паза аттар.

Ананъ улуғ ах парустыг паза кливерліг киме садып аларчыхпыс. Старьёвщиктерденъ көбдин арах книгалар садып алып, олғаннарға библиотека ит саларчыхпыс...

Костя иирде піссер килгенде, піс анынанъ хада Егор Трубиннинъ кічіг турачағынзар пар сыххабыс. Пу турачахтынъ амға читіре анъдарыл парбааны хайхастыг. Иргідегі чабығлыг хазаалыг тура, хайдағларны сағамғы Соломбалада пўдірбинчелер, көзенеене читіре дее чирге патып парған полтыр.

Піс сидензер өтіп парып, подпольезер кіргебіс, фонарь чарыдыбысхабыс. Тасхар чарых полған, піс, пісті көр саларлар тіп, пір дее хорыхпаабыс.

Подпольеде сельд салчанъ хуруғ бочкаданъ, тойданъ иткен черепоктарданъ паза нинче-де таттап парған хурчағларданъ пасха пір дее ниме чох полтыр. Костя чирні кічіг кўрчекненъ хазып

пастабысхан. Ол иди тынъ кўстеніп тоғынған-
нанъар, ўр ниместок анынъ тирі сығара саабыс-
хан. Мин Костянынъ орнына турыбызып, идок тир
сығара тоғынғам.

Піс, хачан на кўрчегібіс тимір хазаан сунду-
ғасха урын парар ни тіп, тынмин даа сахтап
ала, онча тиренъ оймах хас салған поларбыс.

Че піс хаза-хаза килгенібісте, кладтынъ пар
поларына асхынахтанъ асхынах ла ізеніп одыр-
ғабыс. Тўгенчизінде піске хазарға чархастығ поли-
бысхан. Майых парып, піс удур-төдір ле көріс-
кебіс. Пірдее дее чирде пір дее клад чоғыл.
Алай пу прай чой ниме полчанъ ма—Трубиннинъ
ахказынынъ историязы?

Піс, подпольеденъ сығып алып, тура істін ибіре
көрібізіп, ибзер пар сыххабыс. Кинематограф,
цирк, яхта, чахсы чуртас пу прай пазох ыраххы
паза хачан даа полбас ниме чили пілдірібіскен.

Маға Костянынъ алнында арыстығ полған:
аны мин клад тілирге тіп, чөптеп алғам. Мин
арғызымнынъ көөн көдірібізер ўчўн, чоохтаам:

— Клад хайдадыр пілчезінъ ме, Костя?

— Че аны, айнаны!

— Клад корабльларнынъ сыыраттарында,
анда, ботта. Аны чахсаан тілирге кирек.

— Анзы сын,—чаратхан Костя.—Че син ол
сыыраттынъ хайдазын пілчезінъ ме?

— Ағам көзіткен.

— Андағда сыыраттарзар парарбыс!

Піс пу неделядох корабльлар сыыраттарын-
зар, талайзар парарға чарат салғабыс.

Улицада піске Костянынъ пабазы учурап пар-
ған—котельщик Чижов. Ол өскен сыны пөзік
нимес, чарынныг кізі полған. Ол козыры чох
фуражка кис чөрген, хайзы военной флоттынъ

службазынанъ халған полар чізе. Фуражказында лентачахтар ла чох полған.

Орликовтар ноға-да Костя Чижовтынъ пабазына хынмачанънар, аны матросня паза арестант тіп адачанънар. Чижов военнай службаны арестанттар роталарында чөріп тоосхан тіп чоохтачанънар.

Костяны пабазы Котька тіп адачанъ, че анынанъ хачан даа ойнабин, хатығ арах, сала кўлкі арах ўнненъ чоохтасчанъ. Ол прайзынанъ іди чоохтасчанъ.

— Че, Котька, пістінъ киректерде хайдағ наа нимелер пардыр?

— Азыранарым килче,—көблче нандырған Костя.

— Че паранъар, минінъ мында хай пірее нимем пар.

— А Димкаа чарир ба?

— Чарабин за!.. Паранъар!..

Хачан піс чахаяхтығ пора обоя чапсырған улуг нимес комнатазар килгенібісте, Чижов сўргеп салған нимені чазыбысхан. Піс селёдка паза пірер кизегестенъ сула халазы чібіскебіс. Костянынъ ічезі пестенъ кашалығ горшок сығар килген.

— Сірер, харындазычахтар, кўрчектіғ паза фонарьлығ хайдар іди чөргезер?—сурған Чижов.

Мин уят парғам, че Костя, тізенъ, көөні сығарыбысхан:

— Піс, пабанъ, клад тілеебіс.

— Ниме?

— Клад.

— Сірерге клад нимее киректір?

— Чахсы чуртас пўдірібізер ўчўн!

Аңанъ Костя пістінъ пастааныбыстанъар чоохтап пирген.

Чижов оолғын наағынанъ сапхлап алған.

— Чахсы чуртас кирек, анзы сын. Че кладнанъ прайларына чахсы чуртас ит полбас—кладтар читпестер.—Ол хатхырыбызып, аннанъ андарох чоохтаан:—Тохтап турынъар, харындазычахтар. Советскай ўлгў ам андаг чахсы чуртасты тоғысчыларға паза крестьяниннерге пўдир пирерге итче. Сағам инъ пастағызын ах гвардеецтерні чох идібизерге, контраны унада пазыбызарға кирек полча. Андада тынарға ниик полар.

— Контра,—тіп, Костя соонча чоохтаныбысхан.

— Я, контра, контрреволюция. Олар революцияданъ тоғыр, тоғысчы паза крестьяниннерденъ тоғыр парчатхан кізілер.

— Че кўп пе ол контралар?—сурған Костя. Чижев сырайын тырыстыра тутхан:

— Кўп ам даа, харындазычахтар, Сибирьде Колчак хозяин полча. Москвазар прай саринанъ ах гвардеецтер походха тимненчелер. Че пасха даа странадағы капиталисттер піссер пўўрлер чіли кўрчелер. Советскай ўлгў оларнынъ кўнъніне кўрбинче. Че ниме чох, пістінъ ўлгў—тоғысчы-крестьяниннерни паза Хызыл Армия—тоғысчы-крестьяниннерни, чонни. Че чон поэынынъ прай ыырчыларын чинъ салар. Харындазычахтар, прай ниме полар! Срок ла пирінъер!

— Кўрдинъ ме,—теен Костя маға,—мин саға чоохтаам! Советскай ўлгў буржуйларны сўрібізер, андада чахсы полар!

Пабазы чоохтапчатхан нимее Костянынъ хынчатханы іле пілдірген. Мин котельщик Чижевха ідўк тынъ хынғам. Керенскийнінъ портредін стенаданъ олох тўзіре тартыбысхан. Прайларына пілдістіг, Керенскийнінъ буржуйларнынъ ўчўн, ідўк Орликовтарнынъ ўчўн турусханы.

Хайдаг-да пасхачыл, тызығы чох чайғы полғам. Мурманскта английскай войсколар тўскен-

нер тіп паза андағы советті чох идібістірлер тіп, чоохтар полглаан.

Корабльларнынъ сыыраттарынзар пар полбин салгабыс.

1918 чылнынъ июль айы тоозылчатхан.

ТОҒЫЗЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Олар нимее килгеннер?

Иртен Соломбала ўстўнде гидроплан кўзірі тўскен. Ол уғаа чабыс учухханнанъар кимечек-теріненъ хай пірее туранынъ чабинин олох таа ла ходыра тарт парыбызар чіли пілдірген.

Соломбаладағы чуртағчылар хорыхханнарын-нанъ хазааларда чазынглааннар. Ипчілер ылғас-хлааннар. Иваниха инейек, кірлес ўстўне чалбая тўс парып, тўгенчі чыл полча тіп, сағызы чох тимер улупчатхан.

Орликовтарнынъ чалчызы Мариша танъдадих суғ пилетен пастаан. Ол суғзар көнектіг пірее онча хати ойлаан. Хызыллар Архангельсктенъ парчатсалар, суға прай яд урыбызып парыбызар-лар тіп Орликов позы чоохтаан.

Пісті, олғаннарны, суғох тазирға ысханнар. Орликов чойланча теен Костя. Ічелер кўстенчет-кеннерінде хайди идіп аларзынъ! Соломбалача хайдағ ла полза хабарлар уғаа тынъ табырах тарачанъар, ипчілер, тізенъ, полар-полбас ла хабарларға киртінченънер.

Портта взрывтар тимнелче тіп чоохтасчанъ-нар. Піс хорыгып ала ўр сахтаабыс. Че пірдее дее взрыв чох полған. Прай пу тик чоох полған полтыр.

Ўр ниместенъ Соломбала ўстўнде гидроплан пазох көрін килген. Амды ол уғаа пōзік учуххан. Улуғ ханаттығ, пілчее чох хустынъ учуғызында

хайдаг-да хазыр паза хорғыстыг ниме пілдір-четкен.

Ирте дее полза, прай олғаннар улицада полғаннар. Пірдеезі ойнирға хынмаан. Олғаннар таласханнар. Полғаны ла чоохтаан: гидроплан оларнынъ туразынынъ ўстўнче учух парыбысхан. Конечно, олар прайлары чойланғаннар. Мин чахсы кўргем, хайди ол пістинъ тура ўстўнче учух парыбысханын. Че мин таласпаам паза аннанъар Костя Чижовха ла чоохтаам. Костя пір дее ниме нандырбаан:

Суднолар тыхтачанъ мастерскойлар саринзар-тын атыстар хазыр нызыраза тўскеннер. Че ол взрывтар полбаан. Ыкі чыл мынынъ алнында порттағы взрывтарға пістинъ улицадағы хай пірее тураларнынъ сўлейкелері суура чачыраглап парғаннар. А мынзы орудиелернинъ атыстары полған. Ўзиктигъ янъыланыс, ўрўкклебіскен чуртагчыларны аннанъох артых хорғыдып, Соломбала кистінзер кўп хати истіл турған.

Ах талайзар английскай, американскай паза французскай крейсерлер килгеннері истіл парған.

Аэропланнар анча кўп учухчатханнанъар, оларзар кўрерге дее чархастыгъ полыбысхан. Аркашка Кузнецов, гидропланнар прай Двинаны тулғап салғаннар тіп чоохтаглаан. Пістинъ гавань-зар чўгўріс парып, гидропланнарнынъ тўсчеткеннерін паза кўдірілчеткеннерін кўріп аларыбыс уғаа тынъ килченъ. Че піс хорыххабыс. Паста-ғызында, кем пілер, анда сынап таа пірее ниме чара чачырап парар. А ікінчизін, піске ибїбістенъ сығарға чарабас тіп, хатыгданъ хатыгох хызаныгъ полған.

Че иирде, хачан прайлары кўп нимес амырап парғаннарында, пістинъ сым-сырыхъ улицаны тас-тап парыбысхабыс.

Ол туста кинематограф „Марс“ хыринда катерлерденъ чар ўстўнзер английскай паза американскай солдаттар сыххлааннар.

Духовой оркестр ойнаан. Улуғ чылтырап-чатхан трубалар удавтар ла чили, тынастасчатхан музыканттарға орал парғаннар. Прайзынанъ артых барабанщик сиренчеткен. Ол педек харынның барабанны нинче ле пар кўзіненъ хыс-хачах тохпағаснанъ саап турған. Манъ сай ўстўндегі чис тарелканы санъырат салып одырган.

Андағ тимір хурчағнанъ сари тартхан барабанны, мин городта карусельде көргем.

Кинематограф хыринда чон чыыл парған.

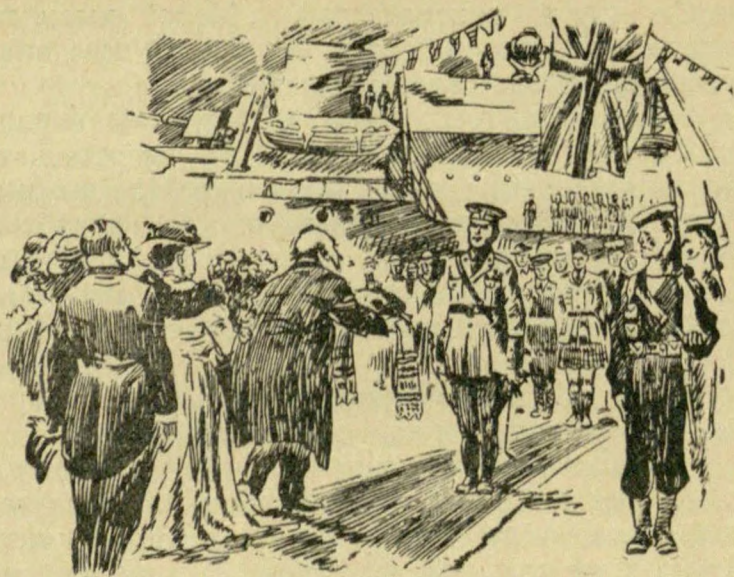
Соонанъ Соломбаладағы пасха-пасха пайлар коляскалығ читклееннер. Мында Орликов ипчизиненъ хада полғанох. Ол пасха садығчыларнанъ хада чон аразынча гаваньнынъ стеназынзар иртіп алған. Анна Павловна парбахай букет апарған: хойығ астраларны, левкойларны паза гвоздикаларны—піске ўзерге чаратпинчатхан чахаяхтарны клумбаларданъ тооза чыып алтырлар.

Анна Павловна пісті кічичек маргаритка ўчўн оғырлар тіп сөклеен, а Юрка Орликов, тізенъ, анынъоох ўчўн Гриша Осокинні сох салғаны минінъ сағызыма кір парған.

Орликовтар иностранецтернінъ килгеннеріне чоо ла өрін парғаннары прай чахаяхтарын оларға чыып пиргеннериненъ көрінче.

Катерденъ трапча офицер тўс килген, иностранецтернінъ инъ өннері ол полған осхас.

Орликов ағаа чабыс поклон пиріп, хоосталған полотенцее улуғ тегілек іпек салып, туда пирген. Улуғ тегілек іпектінъ ўстўне тадылығ ние сўрткен корказына кире тустығ чірчечек одыртылған полған.

Английской офицерлер Орликовха паза Анна Павловнаа холларын тутханнар, а пулары, тізенъ, őrчліг паза кōдіріліп кўлімзірескеннер.

Ўр нимеске тохтап парған музыка Двинанынъ салғактары ўстўнче пазох кўўлеп сыххан.

Прай пу нима ярмаркаа уғаа тōй полған. Мин пазох карусельні, чазал парған петрушканы, шарманкаларны паза харах алнында кōп őrнъніг, чохыралысчатхан чонны сағызыма киргем.

Чон аразында узы-пазы чох „ура“ тіп хыс-хырғаннар. Орликов „Ура-а-а!“ тіп сағба пиріп, холларын пірде кōдіріп, пірде кинетін тўзіріп одырған.

— Олар пеер ах халас, консервалар паза шоколадтар ағылғаннар,—теен піске Аркашка Кузнецов.—Амды чуртабызарбыс!

Костя кōміскелерін тўзірібіскен. Ол нима-де пілген осхас полған, че тапсабаан. Костя маға

хаҗида-да Кемиде англичаннар ўс большевик атып саланнар тїп чоохтааннанъ пеер неделя ирттї.

Маға пїр ле нїме пїлдістїг полған: Орликов-тар иностранецтерге їди ўрїнчеткеннерїнде, оларға чуртирға хомай полбас.

Хызыллар Архангельсктенъ парыбысханнар. Костянынъ пабазы чоохтаан хоостыра, пїске чахсы чуртас идерге хынған, советскай ўлгў хайди полар ни зе?

Мин аннанъар Костяданъ сурғам.

— Тапсаба!—сыбыраныбысхан ол маға.

Иирде иностранецтернїнъ войсколары Солом-баланынъ ўн улицазынча маршнанъ ирткеннер. Тастарча американскай ботинкаларнынъ подков-тары сынъырап ирткеннер паза шотландскай солдаттарнынъ хысхахах юбкалары салбанъ-сул-банъ тўскеннер.

Олар Архангельсксер нїмее килгеннер?

Астапчатхан чалаас азах олғаннарнынъ ўрї солдаттар хыринда айлахтанысхан. Ойнағлап, солдаттар тыыда хатхырысхлап, чолзар хуруғ лепёшкалар тастағлааннар паза фляжкадағы суғны олғаннарнынъ ўстўне ур турчанънар.

Солдаттарнынъ оланъай ла нїмес, пасхачыл формазы, таныс нїмес тїллерї, мылтыхтынъ кўбізї —прай пу нїме пїстї, палаларны, хындырбин полбаан.

Площадьта, собор хыринда, английскай генерал поэнынъ офицерлерїнїнъ аразында турып, парадты хынып кўрген. Кинетїн ол холын кўдї-рїбіскен. Хайдағ-да пїске онъарылыстығ нїмес сўстерїне прай анынъ чағыннары кинетїн хыймы-паза тўскеннер.

Генералнынъ кўнї сун салған холы заводской комитет полчатхан кїчїг турачахтынъ чабиинзар кўзїткен.

Чабыҭ үстүнде хып-хызыл флаг чалбанънап турчатхан.

Офицерлер—ікі англичанин паза русскай ах гвардеец, заводтағы комитетсер чүгүріс парып, хаалха хыринда чіт парғаннар. Пір минута пазынанъ олар улицазар пір кізі сығар килгеннер. Ол хара оланъай мархалыҭ, флотскай бушлаттыҭ чиит тоҕысчы полған. Ол фуражказын даа кизерге манънанмаан осхас; састары путхал партырлар.

Стройданъ сығара хығыртып алған солдаттар аны ибіре турыбысханнар. Русскай офицер хысхырған:

— Большевиктернінъ флаҕын кем хыс салған?

Ол, анынъ нандыриин сахтабин даа, тоҕысчыны сырайынанъ тыыда сапхан.

— Ынчыхтар!—сыбыранғанын ис салғам мин Костянынъ. Чон суулаза паза тибіренізе тўскен.

— Ниме үчўн сохчазар?—тіп, ағырин чоохтанысхлабысханнар.

Солдаттар тоҕысчыны турачахсар іде сазыбызып, чабығзар сықарарға кўстееннер. Тоҕысчы азахтарынанъ карнизсер пас салып, суғ ахчанъ трубаны тутчатхан скобаға читіре сығарға ит көрген. Че анынъ холлары поэып парғаннар, ол чирзер анъдарыл парған.

— Аны чыдананъ тудынъар!

Ах гвардеец солдаттынъ холынанъ винтовканы суура тартып алып, тоҕысчыны іде сазыбысхан.

Тоҕысчы, соонча ағаа кўлчеткен паза тыртыстанчатхан табыстарнанъ ўдестіріп ала, хайди полза ла чабығзар сығып алып, флаҕты көөлче суурып алған. Ол аны хайралли иптеп алып, ананъ тўс ізебінзер чазыр салған.

Хачан ол тўс килгенде, аны азахтанъ анъдара саабызып, бушладын суурып алғаннар. Ол чадап

ла турып алзох, мун-
зурухтар паза приклад-
тар хатабох агаа тееп
пастабысчалар. Ханныг
сырайлыг, саабыстар-
данъ чазыра холлары-
нанъ тудынып, ол чир-
зер пазох анъдарыл
парган.

Флагтанъ халган
хызыл материянынъ
сўбіректерининъ кизек-
пысхатары чолча чай-
ыл халганнар.

Тўрт солдат офи-
цернинъ командазы хо-
остыра сохтыр салган
тоғысчыны площадьтанъ
апарыбысханнар.

— Хайдар аны?—тіп, мин Костяданъ сургам.

— Пілдістіг, хайдары,—тіп, хомзыныстыг нан-
дырган Костя.—Атып саларға.

Мин нанчымнынъ сўстеріне хахаам, хорых
паргам. Мин Соломбалада удаа учурачанъ пу
чиит судоремонтникті, амды ат саларларына пір
дее киртінминчеткем. Ол оларға, пу пасха стра-
наданъ килген кізілерге, ноо чабал ит салган.
Олар Соломбалазар пўўн не киліп алып, русскай
тоғысчыларны өдіріп пастапчалар.

Парадты паза даа көрерібіс килбинчеткен.
Піс ибзер айланыбысхабыс. Мин пістінъ ком-
натазар көөлче кіргем, Максимыч ағам мині
көрбеен. Ол поэнынынъ чабызах скамейкача-
гына одырып алып, сапог тағыраан. Ол сапог та-
банына хазынъ ағастанъ иткен ах поэығастар
хазап ала, поморскай сарынны сёо тартып, сар-
нап одырған:

Чиллер саппааннар, саппааннар,
Хығыртпаан аалчылар килгеннер...

Ол хайдаг хығыртпаан аалчыларданъар сар-
наан? Пўун Архангельсксер килгеннерденъер
полчанъ ма?..

ОНЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Костя Чижов хазарга тимненче

Че піс прай нимеденъ артых пістінъ улицазар
Орликовтынъ оолгы килгеніне чапсаабыс. Ол
тудымныг кўлімзіреп паза хойралглап парған
столбачахтарны ла санапчатхан чіли, хылызы-
нанъ саап, ағас тротуарча пазып одырған. Сап-
хан на сай стэк¹ хомзыныстыг сығырып одырған.

Юрка Орликов английскай фасоннанъ тіккен
чарых кўренъ френчтіг, сынох офицер осхас
полған, хайзын піс „Всемирнай панорама“ жур-
налда картинкаларда көрглеебіс. Френчтінь тас-
тына хазаан ортызында складкалыг төрт улуғ
ізептері пар полған. Ниске кічичек сырайлыг
Юрка чалбах устыг пулынъныг фуражка кис
салтыр. Портупеялыг тыыда хурчан салған ху-
рында сын револьвернінь кабуразы хызылған
полған.

Чох, амды пу Юрка-гимназист паза хысхачах
станныг Юрка полбаан. Пу нискечек, пөзік, гор-
дай прапорщик Орликов полған.

Піс Юрка Орликовха хынмачанъмыс, че
мында пістінъ агаа істібіс кōйерге киліскен:
фуражка, крага² паза револьвер, пір дее ниме
чоохтап полбассынъ,—прай олар сіліг полғаннар.

¹ Стэк—урген хамчы.

² Крага—ботинкалыг кисченъ тўрей.

— Нога анынъ андаг
ізеpter? — сурғам мин
Костяданъ.

— Оружиелерге кирек,
конечно,—нандырған
мининъ арғызым,—
маузерге, гранаталарға...

— Хайдаг маузерге?

Костя минзер чабал
иде көрібіскен.

„Эх син, анъмайған,
пілбинчезинъ!“ тіп чоох-
тааннар анынъ харах-
тары.

— Чоохта, Костя,—
тохтабаам мин,—чоохта,
саға ачыныстығ ба хай-
ди...

— Андаг револьвер-
лер. Наганнар, кольттар, маузерлер парлар...

Маға уядыстығ полыбысхан, олғаннарнынъ
алнында хомайға халбасха, мин чойланыбысхам:

— Пістінъ ағабыстынъ кольт полған. Ол маға
даа атарға пирченъ.

— Чойланма!—тіп, хысхырыбысхан Аркашка
Кузнецов.— Синінъ ағанъ—сторож, баржадағы
тоғысчы.

— А хачан ол боцман полып чөргенде, чох
полған тіп сағынчазынъ ма... чох полған ма?

Ағамнынъ кольт полған паза мин ол тынъ
чахсы револьверденъ атхам тіп, амды поэым даа
киртініп пастаам. Че минінъ хынығ чооғымны
Костя Чижов тохтадыбысхан.

— Боцманнарнынъ кольт полбинча,—теен
Костя.—Капитаннарнынъ полча, че іди дее полза
прайларынынъ нимес. Мына пістінъ, пабамни...

Костя кинетін чоохтанминысхан, ол нимеденъер-де чазыт чоох сала-сала ла сығарыбыспааны маға пілдір парған.

Ол туста алнында парчатхан Орликов стэк-тенъ түгенчі столбачахты саабызып, постарынынъ чуртынынъ сиден ізигінзер тартыбысхан.

...Хараағызын пістінъ улицада наа событиелер пол парған. Костя Чижов чуртаан туразар американскай офицерлер килгеннер. Оларнынъ аразында Орликов полған. Олар Чижовтарнынъ комнатарларында прай нимелерні ніндібіскеннер, ананъ Костянынъ пабазын апарыбысханнар.

Прайлары Чижов—большевик тіп чоохтас сыхханнар.

Мин, Костяны көрем тіп ізеніп, кўн тооза улицада чөргем. Че ол сыхпаан.

Мин алай Костянынъ пабазын, олох парадтағы тоғысчы чіли, атып саларға апарыбыстылар ба тіп сағынғам.

Иирде мин кимее одырып, хармахха колюшка¹ палых хаптырғам. Че тузазы чох тоғыс табырах эрістіг пол парған: колюшка—чиченъ палых нимес.

Мин, борттанъ хыя парчатхан салғахтарны көрерге хынып, кимені абыдылдырчатхам.

— Эй кимедегі!—тіп, ўн іс салғам мин чар хазынзартын. Костя чар хазында турчаттыр.

— Кил пеер, абыдынып аланъ!—тіп, хығырып алғам мин аны.

Костя пристанъзар тўзіп, кимезер сегірібіскен. Ол банка ўстўнзер одырыбысхан, ананъ көйлче чоохтан сыххан:

— Мин саға ниме-де чоохтирбын. Син пір дее кізее чоохтаба, истінъ ме!

¹ К о л ю ш к а—алтындағы ханаттары хазалчыхтыг палых.

- Пилдістіг, пір дее кізее.
- Хазарға сағынчазынъ ма?
- Хайдар?
- Хызылларзар, фронтсар.

Ол маға поэнынынъ планнарын чоохтаглап пирген.

Кичее, котельщик Чижев, арестовать полдыр-тар нинче-де час алнында, поэнынынъ документтерін паза револьверін полотенцее сўргеп, инек сагчанъ тимір көнекке сух салған. Ананъ Костяға ол көнекті пиріп, суғзар ызыбысхан.

Костя, пабазыох сөлеен онъдайнанъ, кимеденъ Соломбалкаданъ сығыбызып, Кузнечёвской валда, Шилов остров хыринда тохтабысхан. Мында ол пабазын сахтап одырған. Ахтар паза интервенттер Архангельскті холға алып алғаннар. Андартын Чижев кимеліг Двина чоғар парыбызарға сағынған.

Че молчаан тусха, орты хараада, пабазы килбеен. Аны хачан ол ибіненъ сығарға итчеткен туста арестовать пол парыбысханнар. Костя уғаа ўр сахтап полбин, соонанъ көнегін сөёттер аразына сух салып, Соломбалазар айлан килген. Пазағы күнде ол пабазынынъ сўргеп салған ниезін ағылып, пістінъ погребке сух салған—ол піс ойначанъ погребте.

— Амды піске ам даа пір револьвер таап аларға кирек, андада піс тизібізербіс.

Мин скамейкада хорығып ала одырчатхам, че олох туста өріністіг пилдіріп нанчымзар көрібіскем.

Хачан Костя маға ізебіненъ сығара револьвернінъ рукоятказын хусхачах ла көзіткен чіли көзідібіскенде, мин арғызымнанъ хада пір онъдайнанъ поларбын тіп сағын салғам.

Хараағызы чагдап одырған—чарых, чылыг севернай хараа. Сымзырых ла пол парған, Со-

ломбала ўстўнче чапсыстыг чуғачах, көк тигір тартылыбысхан. Пөзік тигірде хызамдых пулуттар ниске иде чолахти тартыл парғаннар. Кўн көзенектер сўлейкелерін чарытпинысхан, амды тураларда көзенектер хара оймахтар чили чылтырап турлар.

Костя улуғ тыныбызып, кимеденъ пристанъ-зар сых килген паза минзер пичелліг көрібіскен.

Мин Костянынъ пабазынанъар сағынчатханын сизін салғам.

— Истек, Костя, аны нимеденъер арестовать полғаннар? Анынъ большевик полғаны сын ма?

— Я, большевик. Че син чоохтаглап чөрглебе!

— Костя, син мині хызычахха санапчазынъ ма?

— Гришка Осокин—хызычах нимес,че анынъ тілі узун,—тіп, Костя хатыг чоохтаныбысхан.—Ағаа пір дее ниме чоохтирға чарабас. Че хызычахтар даа пасха-пасха полчалар. Син Оля Лукинаны пілчезінъ ме? Ана ол молодец!

Сыннанъ чоохтаза, Оляданъар чоохтасханда мин хызар парғам. Конечно, мин ол хызычахты пілгем. Оля Лукина, каботажнай плаваниенинъ капитанынынъ хызы, пістінъ улицадох чуртаан полған. Ол маға көбленістіг пілдірченъ. Хынза, мин ағаа ідөк көбленген поларбын. Че аннанъар мин чир ўстўнде пір дее кізее сығарынмасчыхпын. Ол минінъ инъ улуғ чазыт нимем полған.

— Пілбинчем, хайдаг ол молодец полчанъ,—тіп,чора пілбеечік полып нандырғам,—че мин ағаа чир ўстўнде пірдее дее ниме чоохтабасчыхпын. Хызычах—паза пір дее ниме нимес...

Мин, Костя минінъ чазыт нимемні сизін салар тіп, уғаа тынъ чочынғам.

— Ағаа чоохтирға даа кирек чоғыл,—кўлін салған Костя,—ол синненъ көп пілче.

Анзы за угаа иртіре! Мин Оляға көбленгем, че ол минненъ артых пілче тіп, пірдее дее сағын-маам. Ол, конечно, прайох ла хызычахтар чіли, бактынъ паза юттынъ аразында хайдаг пасхазы парын пілбинче паза рифовой тўўнчекті хайди палғирынанъар онъар таа салбинча. Халғанчы-зында мин, сынап аны искее одыртыбысса, ол, хус ханаттарынанъ сабынғлаан чіли, искіні пул-ғап турарына ізенгем.

Костя маға чоохтаан нимені истіп, мин ачыр-ғанғанымны даа ундубысхам.

Капитан Лукинні арестоватъох полыбысхан полтырлар. Хачан Архангельскте Советскай ўлғу полғанда, капитан Лукинзер чазыттығ ікі таныс нимес кізі килген. Ол иностраннай агенттер пол-тыр. Олар капитанға чазыттап ниме чоохтаптыр-лар: чал ўчўн ол иностраннай военной корабль-ларнынъ эскадразын Архангельсксер кирерге ки-рек полған. Капитан кизе-тоғыр сабысхан.

Капитан Лукиннінъ андада тоғыр полғанын амды сағысха киріп алтырлар. Аны большевик-терге полысча тіп пролааннар.

— Иртен Оля піссер ічезіненъ хада килген,— тіп, Костя аннанъарох чоохтағлаан.— Ол ылғабаан даа. Офицер аннанъ сурағ иткен. Ол ағаа пірдее дее ниме чоохтабаан. Молодец!

Капитан Лукиннінъ историязына мин хор-ғыстығ хайхаам. Пістінъ Соломбалада андағ со-бытиелер пол парарын кем сағынчанъ.

Піддістіг нимес! Англичаннар паза америка-нецтер Россияға немецтерденъ тоғыр чаалазарға полызыға килгеннер тіп чоохтааннар хайза. Че сынында олар русскай тоғысчыларны арестоватъ полғлааннар паза оларны атхлааннар.

Піс пістінъ тураа читіре чоохтаспин парға-быс. Костя пурнада чоохтаныбысхан:

— Мин амды тоғынарбын, халас алчанъ ахча тоғынып аларбын.

— Хайда тоғынарға?

— Пароходсар котёллар арығлирға парарбын.

— А фронтха хайди?—тіп, сурғам мин.— Парбаспыс па?

— Іңеме ахча тоғын пирим—ананъ фронтсар.

— Ёгренмессінъ ме?

— Хачан хызыллар килзелер, советскай ёлгё пол парза, андада механикке ёгренербін.

— А хызыллар хачан килерлер?

— Прай пу ах айналарны паза инглишменнерні чох идібізіп, Архангельскті оларнынъ холларынанъ позыдып алзалар...

— Англичаннар паза американецтер хызылларданъ тоғыр чаалазарларох па?

— Че ноға за олар пеер килгеннер?

— Орликов чоохтаан: піске немецтерденъ тоғыр кёрезерге полыс идерге...

— Син, Димка, алығзынъ! Орликовты көп истіп одыр, ол чоохтағлир...

— Че мин аны испеем, а Кузнецовтарда, ол чоохтаан тіп, чоохтасхлааннар. Че чарир...Че син, Костя, аны чахсы сағынып алғазынъ—тоғынарға! Мин тоғынарохпын. Мині алып ал!

Кічігде кем ахча тоғынып аларға, іңе-пабазына полызарға тіп сағынминча! Мин, іңеме позымнынъ пастағы тоғынып алған ахчамны ағыл пирем тіп, амох сағын турғам. Хайди ол ёрін парарчых! Амды ағаа чалғысхан тоғынарға, кизілерде кип-азах чуурға аар нооза.

Че іңемнінъ пір дее ёрінминчеткеніне чапсаам мин. Ол тоғынарға даа ыспаспын тіп чоохтаныбысхан.

Пастағызын минінъ сағызыма кірген ниме—ылғабызары. Маға Костяға мині тоғынарға позыт-

пинчалар тіп, сынынанъ чоохтабызарға уядыстығ полған. Че харах частары полыс полбааннар.

Андағ даа полза ағам полысхан.

— Тоғыныбох көрзін,—теен ол.—Піс ол синде палыхтачанъмыс, зуйкалар¹ полып чўстір чўрченъміс.

Ічем сым полған, мин пілібіскем: ол мині поэдыбызар.

ОН ПІРІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Орликовтар көглесчелер

Мин Соломбалада анча большевиктер полар тіп хачан даа сағынмаан полғам.

Офицерлер паза солдаттар тураларзар хараазын паза кўнўрте дее килгленънер. Олар тоғысчыларны харибзер апарыбысчанънар. Город кистінде, Мхиде атхлап салчанънар тіп, чоохтасчанънар.

„Мхи“ хорғыстығ сўс полыбысхан, аны хачан даа сыбыранып ла адачанънар. Піске аннанъар чоохтаспасха хатығ чахығ пірілген полған. Анынъ ўчўн пісненъ дее, олғаннарнанъ, пістінъ дее іче-пабаларыбыснанъ санъай саназыбызарчыхтар.

Пістінъ улицада пазох ўс тоғысчыны арестовать полыбысханнар.

Амды наа, аннанъох артых хорғыстығ сўс полыбысхан—„Мудьюг“.

Архангельсктенъ аар, хырых верстача, Ах та-лайда чабызах, ылайлығ остров чатча. Алында поэрах кўннерде ағас чарчанъ заводтарнынъ

¹ З у й к а л а р—промысловый боттарда тоғынчатхан олғаннарны адачанънар.

тоғысчылары андар клюк-
ва терерге чӧрченъ пол-
ганнар. Ах талайнынъ
салғактары Мудьюг ост-
ровтынъ чарларына
кӧӧлче сапчааланыс тур-
чанънар.

Амды Мудьюгтанъар
сыбыразыбох чоохтас-
чанънар.

Мудьюгта ах гвар-
деецтер паза интервент-
тер каторга ит салған-
нар. Суғ тол парған, ха-
залчих эмекненъ хурчал
парған чир турачахтарда
чарғыдағылар чуртаан-

нар. Астанъ паза соғыстарданъ иреелен парған
кізілер кізі сӱрнілеріне ле тӧй полганнар. Позы
Мудьюг—ӧлім острова—піске, талайнынъ сал-
ғактарынанъ сых киліп турчатхан айна чілі піл-
дірген.

Арестовать полип, харибге одыртып паза
Мудьюгсар большевиктерні ле ысчатхан нимес
осхастар. Минінъ кӧзіме американецтер пір ип-
чині хаап алганнар. Анынъ корзиназынанъ хай-
дағ-да прокламация таап алтырлар.

Мин ол іпчині пілченъмін. Аны Мотя чача тіп
адачанънар. Ол хығыр пілбеченъ, прокламацияны
таап алып, пасха ипчині хығыр пирзін тіп сурын-
тыр. Анынъ ӱчӱн аны арестовать полибыстырлар.

Хайдағ прокламация полчанъ ол? Сарсых таа
харахнанъ кӧрібізіп, анда нимеденъер пазылға-
нын піліп алчанъ полза кізі!

Мына андағ онъдай киліс парған. Улуғ ни-
мес лист чачын ағас тахтачахта чатчатхан. Мин

аны ырахтынох, хачан Соломбалканынъ хазынча килчеткенімде көр салғам. Чачынах уғзалбаан, хырилары тинъ кизілглеен полған.

Ол прокламация полғанынанъар пір дее ікін-чїлес чох полған.

Мин айлан көрібіскем: пір дее кизі чоғыл! Мөкейібізіп, пілдіртпін алып алып, ізебімзер суғыбысхам.

Ананъ мин ам даа нинче-де хаалағ көөлче иртібізіп, айлан көрібіскем. Чох, пір дее кизі пір дее ниме көрбеен. Мин пастағы улицазар тартыбызып, кварталны иртібіскем. Удур английской офицерлер килчетірлер. Сынап олар минінъ ізебімде ниме чатчатханын пілген ползалар! Хорғыстығ паза көп нимес өріністіг полған.

Че англичаннар минзер көрбееннер дее. Мин сыраттарзар, эн чирзер парыбысхам. Мында прокламацияны хорғыс чох хығырарға чарир.

Амды минінъ ізебімде уғзал парған чачынны мин сірлезіп ала сығар киліп, чаза тутхлабысхам.

— „Аарлығ арғыстар!“—сыбыранып хығырыбысхам.

Мин отта, агас алтында чадып алғам, че ибіре харахсыныбыс турарын ундунмаам.

— „ ... Американской паза английской империализмнінъ контрреволюциязынынъ мировой гидразы ... “

Прокламацияда көп сөс онъарылыстығ нимес полған: „империалисттер“, „мировой гидра“, „колониялар“. Андағ даа полза мин, англичаннар паза американецтер революцияны чох идібізерге хылынчатханнарын піліп алғам. Олар Россияда тоғысчы-крестьяниннінъ үлгүзі полбазын, че пайларни ползын тіп сағынчалар. Олар русской тоғысчыларнанъ паза крестьяниннерненъ тоғыр чааласчалар, а оларнынъ пароходтары Анг-

лиязар русской ағастарны апарчалар. Прокламацияда Хызыл Армиянынъ санына хозыларға паза холда мылтыхтыг мировой разбойниктерденъ советской ўлғүні арачылиры чоохталған.

Костя Чижев, сынап ол фронтсар хызылларзар тизерге сағынчатхан полза, андаг прокламацияларны хығырған полар, неке.

Мин пастап прокламацияға тас сўргеп алып, сугзар тўзірібізерге сағынғам. Аны ізепте чыырға чарабинча нооза! Че ананъ, чағында пір дее кизи чоғылын піліп алып, прокламацияны ханада поэығасха хыс салғам. Соломбалецтер хығырып алып, иностраннай офицерлер паза солдаттар Архангельсксер ноға килгеннерін піліп алзыннар.

... Хачан прай чирде аресттер полчатханда паза Соломбалада төреміл тревога ла полчатхан туста, Орликовтарнынъ квартиразында иир ле сай суулах паза көглес полчанъ. Юра Орликов ибінзер пасха офицерлерге ўдестіріп айланчанъ. Анынанъ хада англичаннар паза американецтер удаа килченънер.

Пістінъ потологыбыс ол теебіске тітірес турчанъ. Чоғар танцевать полғаннар. Тюль тарт салған азых көзенектерденъ физгармониянынъ табызы истіл турчанъ; хатхырысханнарына, стаканнарнынъ паза рюмкаларнынъ сығдырасханнарына—суулах, көп кизінінъ чооғы тохтап парчатчанъ.

Хараа компания тасхар сыхчанъ.

— Господалар, піс пўўн кемзер парарбыстар,—хысхырған Юрий?—Ордерлер пар ба?

— Мин, позым на хынғанымнанъ ордерлер дее чох, арестовать полчам,—офицерлернінъ пірсі нандырған.

Хачан олар улицача иртіпчеткеннерінде, тураларнынъ көзенектеріндегі занавескаларнынъ

пулунънары аннанъ-мыннанъ на кӧдіріл турчанъ. Тызии чоxtанъар, уйгу-чадыг чох кізілер кӧгліг компанияны харах узунанъ ўдесченънер.

Иртен сай чалчы Мариша поэнынь улуг фартугында сӧп тӧкченъзер бутылкалар, тинтелер паза сигареталарнынъ хуруг коробкаларын тӧкченъ.

Шоколад паза сигарета сўрген чачыннынъ алтында „алтыныцах“ кӧрінчетченъ—чылтырах хоргамчыл чачыннар. Онъарылызы чох алтын буквалыг сўргег чачыннарын олғаннар конфета чачынахтарынанъ—„салковайахтарнанъ“ тинъе чыгчанънар. „Салковайахтарга“ бабка ойначанънар, оларга олғаннарданъ палых тутчанъ крющоктар, пос иткен ойначанъ нимелер, иргі книжкалар, картинкалар садып аларга чарачанъ—пір сӧсненъ, піске ле паалыг полған прай нимені.

Сиден істіне чыылыс парған кічичек олғаннар Маришаны ибірібісченънер. Олар, ол ис-пайны сӧп тӧкченъзер тастаглабазын тіп, агаа чалған турчанънар. Азыл парған тинтелерде хойыт салған сўттінъ сыландылары халтырлар. Пірееде банкаданъ ах халастынъ хырымдыхтарын, печенье-лернінъ унахтарын тапчанънар. Піс астапчатхан полгабыс...

Улуг араx олғаннары оортах турчанънар. Олар астаптаачатсалар, Маришазар килбеченънер паза кічіглерінінъ чалғанысчатханнарын кӧр сыдап полбин чобалчатханнар.

Пірсінде, Мариша тасхар сых килгенде, Костя Чижев сиденде полған. Алты частыг Борька Кузнецов анынъзар прайзынанъ пурнада ойлап парған:

— Чачачаам, халас хыричаа пірінъер!.. Чачачаам...

Мариша агаа булка хыри суні пірген. Че Борька халасты ахсына тертеріненъ, Костя

андар чүгүр киліп, чочып парған оолахтынъ хобынанъ халасты суура сабысхан.

Борька харахтарын торспайта көрібізіп, кинетін оградаа толдыра нинче ле пар үніненъ ылгабысхан.

— Хачан даа алба!—Костя тарынчах чоохтаныбысхан. Ол Орликовтарнынъ квартиразынынъ көзенектерінзер хыртыстанып көрібіскен.

Че кічичек Борька пір дее ниме пілбин, тохтабин ылгаан. Андада Костя ізебіненъ пистоннар салчанъ тимір коробкачах сығар киліп, аны Борькаа пирген:

— Мына пу нимені алып алдах. А соонанъ мин саға халас ағыл пирем. Ылғаба!

Ол коробкачахтанъар прай олғаннар пілченънер, хачаннанъох пеер ағаа хычалан турчанънар, че олар Костяданъ хайдағ даа чахсы нимее орназып полбачанънар. Амды, тізенъ, Костя, Борька Кузнецовты пір дее хыйыхтирға хынмаанын инъ кічіглер дее піл салғаннар.

ОН ІКІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Котёл арығлачанънар

— Димка, тур!

Мин Костянынъ үнін исчем. Узирым килче. Хараазын мин хорғыстығ түс түзеем. Английскэй офицерлер минінъ соомча сүріс чөргеннер. Олар револьверденъ атханнар, че прай ухтар чаза парғаннар. Ананъ олар ағамны хаап алып, ат саларға апарыбысханнар. Ағам, поэнынъ ағас азаан чідір салып, „класстар“ ла ойнапчатхан чілі, сегір турған. Мин ағамнынъ соонча ағас азағын пирибізерге тіп чүгүргем, че азах, тізенъ, холымнанъ поэпы парып, ідөк чолча сегірчеткен.

Усхун киліп, мин өрін тее парғам: прай пу ние тўзімде ле полтыр. Ағам скамейкада одырып алып, сапогын тағырапча. Мин пазох истіг узубысхам...

— Димка, тур!

Сынап пазым даа ўстўнче тадыраастанъ атыбысхан ползалар, сынап маға сын яхта алай хаях чапсырған кизек ах халас таа пирерге теен ползалар—мин ол минуталарда хайди даа полза харахтарымны аспасчыхпын.

Че пу Костя Чижов мині тоғысха хығырарға килтір—котёлларны арығлирға.

Мин парусиновой көгееемні кизіп алғам. Иртенгі азыралға тіп ічем пір кизек халас чачынға сўргеп пирген. „Че мин парирбын“ теем. Мынынъ алнында пабам суднозар парчатса, чир дее іди чоохтанчанъ.

Хорғыстығ тўс ундыл парған. Нимені ле полза пілерім килибіскен. Іди полчатханыма хоза пілінчее чох чилексірес аралазыбысхан.

Костянынъ чачынағы хоостыра пісті суднолар тыхтачанъ мастерскойларнынъ изігінче иртірібіскеннер.

Мин прай Соломбаланынъ улы-пазына читіре пілченъмін. Севернай Двинанынъ кірерге чарабас чирлерінде сомғам—хаалхаларында ағас ала парыстығ тураларданъ тоғыр. Соломбаланынъ иргідегі соборынынъ санъ сапчанъ чиріне сығып алчанъмын. Мыннанъ Соломбалананъ Архангельск ле тиксі көрінмеченъ, че Маймакс таа көрінченъ. Мин кинематограф „Марссар“ паза цирксер чөрченъмін, сыыраттарда хузычахтар тутчанъмын паза город тастындағы тастал парған тимір чолча вагонеткаларнанъ ойлат чөрченъмін. Че судно тыхтачанъ мастерскойларда пір дее полбаам.

Піс унах шлак чайылған чолча парғабыс. Прай ла чирде чылтырах хара тастынъ пирамида-чахтары харалысханнар.

Ырахта ремонтха турғлапчатхан пароходтар-нынъ мачталары паза корпустары көрінглепчеткеннер.

Конечно, піс кузнечнай цехсар кіргебіс. Анда вентиляторлар аэропланнар ла чіли кўзірес турғаннар. Колпактар алтында көбірлерденъ чалынар чоғар сығара сапчатчанъ. Мында түбен-аймах өнънер көріне түсчеткеннер.

Көрерге чапсыстығ паровой масханынъ хыринда піс ўр турғабыс. Наковальняда хызар парған тоғылах тимір чатхан. Андартын ооғазах сағынахтар пытырасханнар. Тоғысчы, сырайын ізігденъ хыя тудып, тимірни улуғ хысхыснанъ тудып одырган.

Кинетін чоғартын хайдағ-да аар ниме түс парған. Саптырғанда тимірденъ мунъар сағын чачыраза түскен. Тоғысчы тимірни чапчанъ айландырыбысхан, масха чоғартын пазох нызыри түскен.

Ананъ піс механической мастерскойзар кіргебіс.

Токарнай станоктарнынъ узун рядтарынынъ хаастары кўўлес турғаннар. Станоктар хайдар-да чўгўрісчеткен осхастар, че андағ даа полза олар олох орында хал турғаннар. Хаастарнынъ уластыра тігілген тўўнчектері кўскечектер ле осхас пілдірген; олар өр-төбін, өр-төбін чўгўріскеннер. Чылбыранъ иде чызыл парған чылтырасчатхан шкифтер пасхызахтарча түзіре сегірісклееннер. Олар тимер табырах ойлас турғаннар. Ізік хыринда толдыра тимір стружкалығ корзина турған. Узун хыдыртпах спиральлар ам даа чылинанъ полғаннар: оларны станоктанъ наа ла ағылған

полғаннар. Андаг спиральчыахтарны идерге маға улуғ ус поларға кирек чили пілдірген. Мин соонанъ піліп алзам, ол чапсыстыг пружинкалар токарнай тоғыстынъ тастандылары полтырлар.

Котельнай цехта чалбах плиталар чатханнар. Рельс, трамвайох чолы чили, стенаданъ стенаа читіре тартыл парған. Ол чирде нимес, че чоғар балкаларда полған. Ікі блоктыг паза ілчірбеліг ролик рельсче чыл чөрген.

Пастап ролик маға тузазы чох, ойначанъ на ниме чили пілдірген. Че мына котельщиктернінъ пірсі ілчірбелерні түзірібісті, крюктар тимір листерні хаап алдылар. Лист көблче көдірілібізіп, тоғыр абыдылыбысхан. Лист роликче прессер чыл килген. Тимірнінъ халыны салаача полған полар. Че пресс алтында ол чачын на чили кизіл турған. Кизілчеткен хырилары толғалглап, тіріг ле ниме чили толғалыс турғаннар.

Пір час аразында піс андаг хайхастыг нимелерні көргебіс, хайдағларны прай даа чуртазыбыста көрбеен поларбыс, неке.

— Мында хайдаг чахсыдыр, Костя!—теем мин, хачан піс цехтанъ сыхчатханыбыста.—Мин хайди даа мындаг мастерскойларда тоғынарбын.

Костя минзер алтынанъ чоғар көрібіскен:

— Син пеер неделя алнында килген ползанъ—мында хайдаг чахсы полғанын көріп аларчыхсынъ!

— А ниме полған?

— Забастовка полған...

Костя сыбыраныбызып ибіре көрглебіскен: пірее кизи исчеткен полбазын тіп.

— Син тапсабала, а то...пісті ікібістенъ тігзер...

Мин пілібіскем: „тігзер“—Мудьюгсар, харибзер, Мхизер полар.

Костяға көп ниме пілдістіг полған.

Неделя мынынъ алнында мастерскойларда снарядтар тимнирге паза нинче-де пароходты пушкаларнанъ тиріндірерге заказ алылган тіп-хабарлар тарап парғаннар. Тоғысчылар ол заказты толдырарға хынмааннар. Пароходтар хызылларданъ тоғыр чаалазарға Двина суғча чоғар парчанъ полғаннар.

Судно тыхтачанънар иртен мастерскойзар килген дее ползалар, тоғыс пастабинчатханнар. Андада обед соонда ікі грузовиктіг солдаттар килгеннер. Тоғысчылар цехтанъ сыххлап килгеннер. Солдаттарны командовать полчатхан офицер, сынап забастовка амох тохтабаза, атхлирбыс тіп искірген. Че тоғысчылар мастерскойларнынъ оградазында халғаннар.

Андада офицер солдаттарға пулемёт тимнеп саларға тіп приказ пирген. Че ол туста хайдагда инженер киліп, снарядтар идерге заказ полбас тіп искірібіскен. Анынъ на соонда цехтарда тоғыс хатап пасталыбысхан.

Андағ даа полза пазағы кўнде котельнай цехтынъ ўс тоғысчызы тоғысха килбеен. Олар забастовканынъ пастағчылары тіп хараағызын арестовать полыл парғаннар.

Судно тыхтачанънар пазох бастовать пол сыхханнар. Ікі тоғысчы поэдыл парған. Олар чоохтаспас, мōгіс полғаннар, нинче-де тус ирткен соонанъ оларнынъ пірсі, ўзінчі арестованнайданъ, котельщик Фёдор Феликсовтанъ, ніндіг иткенде револьвер паза листовкалар тапханнар тіп чоохтаан. Аны Мудьюгсар апарыбысхан поларлар алай ат салғаннар ба.

— Мына хайди мында „чахсы“ поладыр!—тіп Костя поэынынъ чооғына хоза чоохтаныбысхан.

— Че хачан хызыллар килзелер, піс мында тоғынарбыс. Андада чахсы полар, сын я, Костя?

Андада тоғысчылар постары мастерскойларнынъ элері поларлар чоғылба!

Маға хайдаґ-да онъдайнанъ нанчымнынъ көөн көдірібізерге кирек полған. Ол сағам пабазынанъар сағынчатханын, мин пілгем.

Кем-кем, че мин зе пабананъ ас халары хайдаґ ниме полчатханын тынъ чахсы пілгем! Мининъ көксимде кинетін ниме-де ачи тўскен. Мининъ аарлығ пабам хайди пол парған? Чиит, кўстіг, ол, пізөк чіли, чахсы чуртастанъар сағынған.

— Ниме чох, Костя, ниме чох,—хатап-хатап чоохтап турғам мин паза нанчымны часхарар ниме сағын пілбеем.

...Пісті паровой котёлларны арығлирға „Енисей“ пароходсар ысханнар.

Пароход стенка хыринда турған паза нинче-де кўн пазынанъ рейске парар полған.

„Енисейнинъ“ палубазында котельщиктер тоғынчатханнар. Оларнынъ пірсі кічичек көзір чөрченъ көбір тудазын шарманкадағы ла чіли толғапчатхан. Ол нинче табырах толғаза, көбірдегі чалын анчо артых чалбырап турған. Котельщик хыхыхынанъ пыс парған чистек осхас, хызарта ізіп парған заклёпкаларны оттанъ сығарып, клепальщиктерге пир турған. Масхаларнынъ мирген паза удаа сабыстарына заклёпка харалып, воронкаа тўй ўтке тол турған.

Матрос бакта турып алып, хатығ халын канатты тегілек иде тўрген. Машинисттер пазындағы лебёдкины саяп турғаннар.

Ол кізілерні—мастеровойларны паза моряктарны көріп, оларох чіли, пірее ниме идерім, пўдірерім, пірее ниме тыхтабызарым килчетченъ. Позым идөк чахсы клепать поларын, кизерін, струстирын, гайкаларны толғағлирын, топказар

хара тас тастырын, тўўнчектер палғағлырын паза флагтар кōдірерін пілерге тіп сағынчанъмын.

Ўзінчі механик пісті машина отделениезінзер апарған. Мында тоғыныл парған пар хомай чыс-танған. Улуғ чылбырада чызыл парған машина частътарындағы тооп парған хаях пўлес чылты-рапчатхан.

Нōс мындағ аар, улуғ ниме пар кўзіне хый-мырап турар?

Кочегарканынъ ізігі уғаа кічицегес полған, маға даа анча иртіпчетсем мōкейерге килісченъ.

Ўс топкалығ¹ улуғ котёлнынъ хыринда кічи-чек хоза котёл турған. Хоза турғызылған ко-тёлнынъ пасхаларыниох осхас суғ синеченъ сў-лейке паза манометр пар полған. Манометр котёлдағы давлениені кōзітче тіп механик чоох-тап пирген.

Мин сураанға тўзерге сағынғам. Кочегаркада таныс нимес паза пілдізі чох нимелер кōп пол-ған! „А ниме полчанъ за ол давление? А пу нимечек хайди адалча?“ Че механик миніненъ анча ўр чоохтазарға пір дее хыныхсыбаан.

— Давление—ол давление... пу парнынъ кўзі. Тоғынарға кирек! Пісті пір дее кізі ўгретпеен, позыбыс прай піліп алчатхабыс. Тоғыста.

Тоғыста полза тоғыста даа ползын! Тоғынза-быс—піліп аларбыс. Че суғ синеченъ сўлейкені нимее кирек полчатханын мин позым даа піліп алғам. Суғ синеченъ, котёлдағы суғны синирге кирек полар.

Піске тиріг пиргеннер: масхалар паза молат щёткачахтар. Онетін ниме арығлирға иділген ікі пазы устығ масхалар полғаннар.

¹ Топка—котёлда от одынчанъ орын.

Костя ніске горловиназынча улуг котёлзар кір парған. Мин анынъ соонча. Котёлда сыхтыг паза сөрбн полған.

Кире-сығара топкалар ўстінче трубацхатар хосталысханнар. Пу трубацхатарча, хачан котёл парлыг полза, ыс ойлачанъ, аннанъар олар чалын ойлачанъ трубацхатар тіп адалчанънар.

— Айна ла харағы чіли чылтырир иде арығ-лирға! — чоохтаан механик. — Горчицын позы көріп алар... регистрденъ¹.

Костя маға котёл хағын масхананъ хоhti сабарын, шкрапкананъ паза щёткананъ хайди тоғынарын көзіткен. Мин, хайдағ-да регистрдегі хайдағ-да Горчицыннанъ хорыгып ала, күстеніп тоғынғам. Костя теен, чахсы арығлирға кирек, а то котёл чара даа чачырап парар.

Обед тузында пісті азыранарға хығырғаннар.

— Тынанып аларға чарир, — теен старшай кочегар. — Кубриксер парынъар, олғаннар, сірерге хапланып алар нима пирерлер.

Кубрик пўрўнъкі полған. Пу, кочегарлар чур-тапчатхан, тарғынах, узун чирлері коридорға тўй полған. Стена хастада ікі хадылли койкалар иділ парған. Стол ўстўнде крюк іліл парған. Чайникті хазыр чилде пу крюкка ілдір салчатханнарын мин пілгем.

Стол кистінде кочегарлар паза угольщиктер — кочегарларнынъ полысчылары одырғаннар. Олар обед азыранғаннар.

Олар, удур-тўдір чоох пылазып, хайдағ ла полза хыныг историялар чоохтағлааннар. Пўзік, чарынныг, че ам даа уғаа чиит угольщик Голубок позынынъ хыныг чоохтарынанъ пасхалары-

¹ Регистрденъ — пароходтарнынъ тыхтағлиин сыныхтачанъ учрежденденъ.

нанъ ырах асчанъ. Ол кӧгенек чох, че мойнын на ибiре орал парған сетқанынъ iкi пазы чалаас кӧксiнде галстук чiли салбанънасчатхан.

— Мына пу Ваня суднозар матрос полып чалланыбысхан, — чоохтаан Голубок, кӧйтiктенiп харағын сығынып ала, — че ол кӱн пароход парчанъ полған. Мин чоохтапчам, Ваня ырахтын килген, талайда полбаан. Кӱнӧрте таарлирын тоос салғабыс, рейдке турыбызарға тiп причалданъ ырах парыбысхан полғабыс. Мына капитан Ваняға хысхырча: „Якорь пирибiс!“ Ваня бакта турчадып чапсаанынанъ харахтарын торспайта кӧрибiскен. А судноны ағыс парир. Капитан тарыныбызып, рупорданъ аннанъох тынъ хысхырыбысхан: „Якорь пир!“ Анда Ваня хорых парған, ананъ крестенiбiскен: „Мин албаам, — тiпче, — абаачам, синiнъ якорьынъны“...

Кочегарлар тынъ хатхырысханнар, че Голубок нааданъ наа ла историялар чоохтап одырған:

— Пу пістінъ „Енисей“ пароход па за! Мына мин чӧрген, пістінъ „Селивѣрст“ теен пароход полған, анынъ узуны мачтаданъ мачтаа читіре читі верста. Кочегарлар вахтазар трамвайлыг чӧрченънер. Че пір матрос мачтача клотикке¹ читіре сығып тӱскенче чарым айнынъ ахчазын алар тус чит килген... А сірерге Лондонда поларға киліскен ме? Киліспеен ме? Андагда мин сірерге чоохтап пирем, анда уғаа хойыг тубаннар! Тубанзар иски кире сугыбысчазынъ, ананъ ол искее чуглап салған стан-кӧгенектерні артхлап салчазынъ.

— А син, Голубок, тропиктерде полғазынъ ма? Анда хайдағдыр, уғаа тынъ ізіг бе?

— Полбин за! Піс пір хати тропическай рейсте якорьлар чідір салғабыс. Матростар тілеп ўзе-тура парғаннар. Якорьлар чоғылохтар! Че соонанъ якорьларнынъ хайыл парғаннарын сизін салғаннар. Анда хайдағ ізіг! Че инъ чабалы пусха хыстыр салза. Соох—пір сӧс тее чоохтан полбасынъ. Сӧстер кізінінъ ахсына чаба тооп парчалар. Че соонанъ піс онъдай тапхабыс: пір кізі чоохтанча, а ікізі, тізенъ, сӧстерні палкананъ хохти саап одырчалар.

Пістінъ кубриктенъ, пу кӧгліг кізілерденъ, парарыбыс килбеен. Хачан піс кочегарларданъ улуғлап анымчоxtасханыбыста Голубок чоохтаан:

— Сірер арығлаанынъарча тапчанъ ныха таап салынъар: пістінъ „Енисейде“ хайзы пазы инъ хысхазы паза хайзы пазы инъ узуны?

Котѣлда тоғынчатхан аразында піс Костянанъ пароходта нинче ле пар пағларны паза канаттарны прай сағысха киргебіс. Хайзы пазы инъ

¹ Клотик—мачтанынъ пазы.

хысхазы полчанъ — аны піс таап полбин салгабыс. Піс, суднода инъ узун пазы лагтағы арғамчы полар тіп, сағын салгабыс.

Піс котёлданъ орай иирде сыххабыс. Мин уғаа тынъ майых парғам. Пазым кўўлепчетченъ. Мин позымнынъ сызырылғлап кірге харал парған холымны хахап ала көргем. Азыранарым килбеен, кўнънім пулғалып тамаамзар тығыл турған. Табырах узубысчанъ ползам!

Иртен піс пазох „Енисейде“ полғабыс. Голубок піске палубада учурап парған.

— Нымахты таап салдар ба?—сурган ол.

— Полбаабыс,—нандырған Костя.—Инъ узунны—лаг¹ пағлары.

— Пістінъ узун арах пар,—хатхырыбысхан Голубок.—Пістінъ боцманнынъ тіліненъ узун ниме табылбас...

Суднода инъ хысха пазы склянка² сапчанъ рында-санънынъ кизек паа полтыр.

Мин кўстеніп ле хатхырғам. Пазым кичеегі-денъок сығара ағырып, холларым сыстас турғаннар. Амды маға паровой котёлларны арығлирданъ аар тоғыс чох чілі пілдірген.

Иирзер пароходсар узун хыр сағаллығ апсах килген. Ол Горчицын полтыр.

— Че, оолах, кистіндегі стенказартын саап көрдек!—хысхырған Горчицын сапхан соонанъ тынънағлап.

Пу апсах котёлнынъ тыхтаан паза анынъ ариин санъраанынанъ пілченъ.

Хайди полза котёлны алдылар. Суғ качать полып, пар көдірерге чарир полған. „Енисейнінъ“ танъда иртен парчанъ кўні полған.

¹ Лаг—суднонынъ скорозын синеченъ прибор.

² Склянка сапханы—санъ саап время искіргені.

Азых клапаннар

Суғ хазындағы северо - западсартын хуруғ паза хазыр чил ўрген. Салғактар причальной стенказар атығызып, нандыра санънанғаннарына чачыразып сағылғаннар. Рейдте турчатхан пароходтынъ штормтрабы тітрезіп орал турған. Анынъ алтында салғактарда чікім хабырғалығ шлюпка сегірестеп турчатхан.

— Піс „Святой Михаилде“ котёл арығлирын иртенненъ пеер пастаабыс. Кўнўрте піске „Прибойзар“ парарға тіп кинетін чакығ пирібіскеннер.

Піс, абаанъ, ам на пастаабыс, — чоохтаан Костя Чижев. — Андар нимее парчанъ?

— Сісернінъ киреенъер чоғыл! — хысхырыбысхан механик. — Хайдар ысчалар, андар парынъар!

„Прибой“ улуғ нимес буксирнай пароход, Соломбалка суучактынъ пилтірінде турған. Піс, пісті хачан хығырларын сахтап ала, чар хазынча пас чўргебіс. „Прибойнынъ“ хыринда, тағ чіли ўўл парған узун араха хаарчактарны хадарып, мылтыхтығ солдат хаалап чўрген. Палубача офицер пас чўрген.

Буксирнінъ капитаны, пазын рубкаданъ сығар салып, аны тынънаан.

— Он ікі часха прай нима тимде ползын! Сісер истер бе, капитан!

— Кўстен кўрербіс.

— Таарласты мин позым кўрербін, — тіп, хази чоохтаныбысхан офицер. — Командаа пір дее нима искірбеске кирек!

Ол чарзар тўс парыбысхан. Костянанъ пісті пароходсар иртірібіскеннер.

— Иирде пар кўдірербіс, — теен капитан старшай машинистке.

— Манъзырир ние чоґыл,— нандырған машинист. Мин тоґыр саапчам, парбаспын. Минненъ ние алып аларзынъ!

Капитан, харахтарынанъ солдатсар кѳзидіп, нандырған: Ефимыч, тарынглаба, чилде тынъ чоохтасса хомай полар. Конечно, синненъ пір дее ние ал полбастар. Андаґ даа полза, саґа ол азыхтанъ кизек хорґамчылны пирерлер...

— Хайди даа полза парбаспын. Кочегарлар даа парарґа ынабинчалар.

— А олар грузтанъар хайданъ пілчелер?

— Саґысыраба, пілчелер... молодецтер, ноґа хулахтарынъ тўзірглебіскезер. Котёлзар парынъар!

Піс машина отделениезинзер тўзібіскебіс. Улуґ нимес судноларда кочегаркананъ машина алынча ниместер. Шкрапкалар, щёткалар паза чысхыстар алґлап алып, піс горловинача котёлзар кір парыбысхабыс.

— „Прибойны“ Двина чоґар—ахтарґа патроннар паза оружиелер апарарґа ысчалар,— чарыда чоохтаан маґа Костя,—че команда хынминча. Олар хайди чоохтасханнарын искезинъ ме? Мин пілчем: пу машинисттинъ харындазы арестовать полдыртыбысхан. Анынъ ічезі пісер чўґуґ кил парған.

Котёлда тарғынах паза соох полған. Топкадаґы отты хачанох узурыбысханнар. Ікі азыр

көйчөткөн чарытхы чалын ойлачанъ хости-хости
трубаларнынъ паза котёлнынъ хабырғазын пўлес
иде чарытхан. Мин пір дее чирзер айлан пол-
бин чатчатхам паза Костянынъ чооғын истіп-
четкем.

— А пісті ундубыссалар, — Костянынъ ўні
тунух, чочыныстығ, — алай өнетін пиктебісселер чи!
„Пожарскайдағы“ кочегар андағ саай полған тіп
чоохтаан. Пір оолахты пызырыбыстырлар...

Мин істімде минөк осхас котёл арығлачанъ
оолах полған полар тіп сағын салғам. Ол котёл-
нынъ тимір хабырғазына мунзурухтарынанъ
хан сығара сапхлап салған, хысхырча. Че аны
пір дее кізі испинче. Горловинанынъ чабиин
тыытчатхан суруптынъ клўзі хычырапча. Котёл
түбічегі тоғыныбысхан паза суғ хайнабысхан.
Кочегарлар от одынарға хаяхтығ пакля тимнеп-
челер...

Минінъ, котёлданъ палубаа сых киліп, чарых
кўн харағында снастьтар аразындағы ниик та-
нычахха сығып, тынып аларым килібіскен.

Піс орай иирге читіре тоғынғабыс.

— Инструментті алып ал, — чоохтаан Кос-
тя, — паранъ нандыра пирибізерге.

Мин пазымны горловинаданъ сығара суны-
бысхам. Капитан трабыцахча машина отделение-
зінзер түсчөткөн. Машинист верстак ўстўнзер
мөкейіп алып тоғынчатхан.

— Пазох баржа ағылғаннар, — көөлче чоох-
таан капитан. — Буксирге сёртетіргерге килізер
тіпчелер. Каютаа прай толдыра таарлап салған-
нар. Пломба іл салғаннар. Че ниме сыхпас! Сі-
рер тимдезер бе?

— Тимдебіс, — нандырған машинист. — Он час-
та хап-харасхы полар. Андада парыбызарбыс.
Сизінмин халарлар.

— Матростар килбестер. Полысчызы пары-бысхан... Сынап сурзалар—чоохтирбын: команда тарап парған. Оларға минненъ сурарға киліспес ле тіп сағынчам. Мин, Ефимыч, синіненъ хада чылыбызарбын. Маға Архангельскте сағам итченъ ние чоғыл.

Капитан траптынъ пасхызына одыр салып, ананъ сағысха тўзібіскен. Машинист напильникті верстаксар тастабызып, капитанзар пас киліп, сыбыраныбысхан:

— Син иртеезін парыбыс, а мин халарбын...

— Ноға?

— „Прибойда“ пис чыл тоғын салдым. Оларға халғызарға аястығ. Кингстонны азыбызарбын... санъай даа прай... патроннарынанъ хада талай тўбинзер тўсчсетсін!

Маға машинист ылғабысхан чілі пілдірген.

— Костя, кистон ние полчанъ?—сурғам мин.

— Кистон нимес, а кингстон. Ол андағ клапан. Аны азыбыссанъ—пароходсар суғ кір парар, андада ол суға патып парар.

Мына ние сағынып алған машинист! Арса, ол большевигёк полчанъ? Горловина азыра машинисттінъ сырайын чахсы кёрглеем. Анынъ сырайы простой, чалахай, сағалы хырылбаан.

— Че сых, хайди улыбыстынъ!—соомнанъ ідібіскен Костя.

Піс котёлданъ сых килгебіс. Машинист Костяны инъніненъ сапхлабысхан.

Костянынъ куртказынанъ кизек тозын пурлила тўскен.

— Чўгўргленъер иблерінъзер, чуттар.

— А котёл албассар ба?

Машинист хол сабысхан:

— Чох.

Мин, палубазар сыгып, ниик тыныбысхам.

„Прибойнынъ“ соонда, стенка хыринда, улуғ нимес баржа кӧӧлче чайхал турған. Анынъ рульы улуғ, баржанынъ чарымынча осхас полған.

Пазында мин пічік кӧргем: „Лит. В.“

Піс, ол пасхачыл пазыл парған нимені ноо ние кӧзітче тіп, піліп аларға харасхабыс. Че піс-тинъ харасханыбыс ниее чарабин парған.

Чар хазынча часовой чӧрчеткен. Пүрүнъкі полыбысхан. Чил тохтабинчатхан. Двинанынъ салғактары суулазып чарзар іділ турғаннар. Военнай порттанъ тоғыр хайдағ-да сүрдестіг унненъ гудок кӱӱлеп сыххан.

— Паранъ,—теен Костя.

Піс тапсабин даа часовойнынъ хыринча па-рыбызып, хара тас тағларын ибірібӧк, мастерской-лар хыринча иртібіскебіс. Соломбаладағы улица-лар сым-сырых паза кізі чох полғаннар. Піске английскай солдат патрульлары учурааннар. Чур-тағчыларға улицазар сығарға чарабачанъ час-тар чағдағлапчатхан полған полар, неке. Солом-балада Архангельсктегӧк чіли, военнай положе-ние полған. Піске манъзыранарға кирек полған: орайлат салғаннарны английскай солдаттар ко-мендантсар апарыбысчанънар. Че английскай комендантнанъ чоохтазары пілдістіг — хомай ние.

„Прибойданъар“ ние піліп алғанымнанъар, конечно, пір сӧс тее сығарбин, мин ибзер май-ых парған айланып, олох туста узирға чады-бысхам.

Иртенінде піс Костянанъ хада, кичее „При-бой“ турған орынзар парғабыс. Че пісті солдат-тар чағын даа кирбин салғаннар.

Буксир чох полган. Чар ўстўнде подъёмнай кран пўгўрелібискен. Суғ алтына кірченъ кізі катерде пыдо иде чылчатхан.

Машинист Ефимыч поэнынь сўзін толдырган.

„Прибой“ Севернай Двинанынь тўбінде чатхан. Тірігліг паза патронныг баржа чіт парган.

ОН ТӨРТІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Костянынъ чазыттыг нимезі

Костя фронтсар, хызылларзартизерге санъай сағыныбысхан, паза тўдір тартынчаа чох иде. Ол іди, маға поэы чоохтаан.

Ол тоғысха парчатса, кўннінъ сай поэнынь планнарынанъар минненъ чоохтасчанъ. Ол кўннінъ сай пірее наа ла ниме сағынып алчанъ. Пір хати Костя парар алнында ол пабазынынъ ўчўн Орликовтанъ ўс аларбын тіп хычанып чоохтаныбысхан.

— Син хайди ўс аларзынь?—сурғам мин.

Мин Костяны Орликовтарнынъ квартиразынынъ кўзенеензер кире кірпис силібізер алай ба электрической санънынъ эмегін ўзе кизібізер тіп сағын саларчыхпын. Ананъ полбаза, ол аарлыг садычахтағы прай чахаяхтарны чула тартхлабызар паза Юрий Орликовтынъ чабал солазын ізіктерінде мелненъ пас салар, неке.

Че Костя чоохтаан, Орликовтарны сағыпчатхан нимелерненъ тинънестірзе, прай пу нимелер пустяктар.

— Ол ўл халарға кирек!

Пу чазыттыг паза санъай сағыснанъ сыгарган приговорға чапсаам мин. Мин Костянынъ чарадиин толдыразынанъ кўнъніме киргем. Анынъ пабазын Орликов хоптабысхан. А пабазы, котельщик Чижев, Россияда советскай ўлгў пол-

зын тіп турысхан нооза. Советскай ұлғұ, тізенъ, прай тоғысчыларға паза крестьяниннерге чахсы чуртас тұрғызар полған. Орликов ағаа хынмаан. Ол ыырчы тіп, сын чоохтаан Костя: ол ол халарға кирек! Андағ айналарға аябасха кирек!

Костя Чижов хызыл партизаннарнынъ отрядынынъ начальнигі поларға тіп сағыныбысхан. Ол пайларданъ тоғыр кўрезіп, советскай ұлғұні арачылир. Костя мині поэнынынъ полысчызы ит салар. Ол поэнынынъ эскадрозынанъ Архангельсксер киліп, аны ахтарнынъ холынанъ, американскай паза английскай азымахчы-палачтарнынъ холынанъ поэдыбызар.

Иностранецтернінъ пастап ла килген кўннерінде піс оларға хынып көрглеченъміс. Амды, піс оларны хырт көргебіс. Олар пеер пістінъ русскай тоғысчыларны арестовать полглап, өдірглирге килгеннер. Олар Костя Чижовнанъ Оля Лукинанынъ пабаларын хаап алғаннар. Олар Орликовтарнанъ хада пір чөптіглер. Піс өзөкченъміс, хууннығ халасты часка тіп сағынчанъмыс. Че олар, тізенъ, ах халас паза маннап иткен сухарьлар чіченънер, хойығ консервировать полылған сўт паза какао ісченънер. Олар „кепстен“ тамкы паза алтын кўреліг сигареталар тартчанънар. А Максимыч ағам, тізенъ, ханъзазына торбас хурутчанъ!

...Кўскў чит килген. Иирдегізі харасхы полыбысхан. Пірееде нанъмыр урыл турчанъ.

Ырах портта пароход ўс хати хысхырыбысхан.

— Парча, — тіп чоохтаан Костя.

— Талайзар ба?

— Чох, ол „Яков“ буксир. Суғнынъ сол саринзар парча.

Двинанынъ сол саринда—вокзал, складтар. Анда стенка хыринда пароходтарнынъ бункерлеринзер хара тас таарлапчалар.

— Капитан поларға чахсы!—кӧӧлче чоохтаныбысхан Гриша Осокин.—Рубкада турып алып, ананъ штурвалны ла айландырып одыр. Кӧӧлче чӧрис! Соонзар! Алнынзар толдыра чӧриске!

— Капитан кӧп ахча тогынып алча,—чоохтаан Аркашка Кузнецов.

— Кӧп тее нимес,—Костя хатыг арах чоохтаныбысхан.

— Сынап мининъ ахчам кӧп полган полза, мин чир устунде хайдаг ла пар книгаларны прай садып алып, хыгырыбызарчыхпын,—теен Гриша.—Тадылыг булкалар, леденцы конфета чирчикпін.

— А мин пароход садып алып, прай чуртазымда чӧс чӧрерчикпін,—теем мин.—А син чи, Костя?

Костя нандырбаан. Ол андада хайдаг-да пасха нимеденъер сагынган одыр. Ол кемні-де сахтапчатхан чили, удаа айландыра кӧрглеп, тынънап одырған.

— Син хайди полчазынъ?—кӧӧлче сургам мин.

— Хайди полбинчам!—хатыг нандырған Костя. Ол кинетін тура хонған.

—Мин амох, чоохтаан ол,—мині мында сахта.

Ол харасхыда одынънар уӱнчегі аразында чіт парған.

Олғаннар кӧӧлче тарасхлабысханнар, ур ни-месте от хыринда мин не чалғызан халғам. Костя хайдадыр за? Агаа мындаг орайда хайдар парарға кирек полган?

Мин отты ағаснанъ хыймырадып одырғам, паза тӱдӱнненъ хада сагыннар чоғар пӧзік учухлап, харасхыда чох полглап парчатханнарын кӧріп одырғам.

Кинетін от хыринзар кізі пас килген. Ол улуг кѡк мойдырыхтыг парусиной матроскай кѡгектіг полған.

— Изен!—теен ол кѡлче.

— Изенѡк!— нандырма мин.

Матрос чочая одыр салған. От чалыны сырайын чарыдыбысханда анынъ козырьы чох пѡрігінінъ лентачағында „флотскай полуэкипаж“ тіп пазыл партыр.

Маға военнай матростарны кѡрерге удаа килісчентъ. Олар Соломбалада флотскай полуэкипаж тіп адалған улуг тас турада чуртачанънар. Оланъай кўннерде матростар тоғысха командананъ сыхчанънар, че поэрахтарда, тізенъ, олар Никольскай проспектче кўлетеп чѡрчентънер.

— Костя хайда?—кинетін сурыбысхан матрос.

— Амох килер. А ниме, кирек пе?

— Кирек.

Тооза кѡй париған одынънар хохтал тўскентер. Кизек сағын пытыри тўзіп ѡрлебіскен.

Матрос тур киліп, хыя парыбысхан, ананъ ниме-де сағынглапчатхан чілі пір минутача турған.

Ол туста Костя килібіскен. Анынъ арын парғаны пілдірген. Мин аны матроснанъ таныс полғанын пілзем, ағаа хыни чох полғадағ одыр. Ол матросты оттанъ хыя хығыр парыбысхан.

— Че хайди, чѡрдінъ ме?—сурған матрос.

Костя пазын икібіскен.

— Ниме чоохтааннар?

— Маймах тимде нимес,—тіп чоохтааннар...

Мин матрос ізебіненъ сўргеп салған кічичек ниме сығарып Костяға пирчеткенін кѡргем. Ол ниме чоохтаанын мин испеем.

— Чарир, нандырма Костя.—Прай иділ парар.

Матрос парыбысхан.

Ниме иділ парар? Кемдір пу матрос? Ноға ол Костяны пілчедір? Мин пілерге хынып кӱй париғам. Мин, Костя прай чоохтап пирер тіп, сағынғам.

Че ол, тізенъ, минінъ сурынчатханымны истерге дее хынмаан.

— Мин пір ниме пілібӱкчем, — тіп чоохтаам, — че саға пірдее дее чоохтабаспын.

Кӱйтігім нимее чарабаан. Костя тапсабаан. Ананъ ол мині поэна сырбалбазын тіп, чарир-чарабастарны чоохтағлап пастаан. Че мині, тізенъ, іди дее ўтерт полбассынъ. Андада Костя прай нимелерденъер танъда чоохтап пирер полған.

От тооза кӱй парған.

ОН ПИЗИНЧИ ГЛАВАЗЫ

Саай пол парған

Мин ол нимелерні пілерге хынчатханымны прай кӱзімненъ чазырарға кӱстенгем. Иртен тоғысха парчадып, мин столбачахтарда хайдағ-да чазыттығ ниме чазынып одырған чіли, ағас тротуарларнынъ столбачахтарын чахсылаан кӱрглеп одырғам. Кізілер чурттарынынъ хаалхазынзар ікі хати кіргем, поэымнынъ хаалағларымны истілдіре санағлаам. Мин хайдағ-да уғаа киректіг паза хыныстығ нимененъ манъ чох полачыхтанғам. Костя санъай даа сағынзын, мині анынъ чазыттығ нимезіне чаба тӱкӱрче тіп.

Сынынанъ чоохтаза, мин арғызымнынъ кӱӱн поэымзар айландырып аларға хынчатхам. Сынап ол минненъ нимее манъ чохтанчазынъ тіп сурза, мин сах андох прай нимені чазырбин чоохтап пир тіп хызарбын.

Пір сөснөнъ, мат-
рос минінъ сағызым-
нанъ сыхпаан.

А Костя хости па-
зып одырған, пір дее
нине полбаан чіли, вах-
тада турар кўзі чох
кочегарданъар ырлап
парчатхан.

Піс пола-пола тар-
тызыбысхабыс. Сыны-
нда олғаннарни осхас,
сын хырыс полбаан. Піс
удур-төдір музурухтар
кизенісклеебіс, хыча-
ныстанъ хорыхтырыспаабыс. Мин чоохтаам,
Костянынъ полысчызы полбаспын паза позым ти-
зістенъ ырах артых хыныг нине сағынып алам. Че
Костя, тізенъ, өчезіп тапсабаан.

Ол кўн пісті чарыбысханнар. Мині паровой
шаландазар¹ ызыбысханнар, Костя „Святой Ми-
хаилде“ халған.

Шаланда көрерге дее пасхачыл полған. Анынъ
пазында чалғыс ла мачта полған, че пөзинненъ
мачтох осхас труба кормада полған. Шаланда-
нынъ ортызында палуба чох полған, ілілченъ пў-
гўр тахтачах бактанъ кормазар тастал парған
полған. Мында прай даа нимелер хайдаг-да кўл-
кістіг паза узы-пазы чох полған.

Паровой шаландананъ суғны тиренъ иде хас-
хан палғасты паза хумны тартчанънар.

Мин ол палғас тартчанъда пол парып, чап-
сыбаам. Команданынъ андаг судноданъ чөрері
хайди килче полчанъ! Көрерге уғаа чახсы

¹ Шаландазар — баржазар.

көнъніліг, узун хыр сағаллыг механик-апсах маға тоғас парған. Шаландада прайзы аны Николай Иванныч тіп адачанънар. Механик холын паклянанъ чызыбызып, ананъ минзер суныбысхан.

— Амох істен пастабыстынъ ма,—теен ол.— Чарир. А кемни поларзынъ?

— Красовти.

— Андрей Максимовичтің оолғынынъ палазы одырзынъ, нооза. Апсахты хачанох кѳрбеем. Палыхтабохча ба?

— Палыхтапча.

— А пабанъ хайдадыр? Ноға-да аны пілбинчем. Ол чоғархызында алай алтындағызында ба?

Кир механик минненъ улуг ла кізіненъ чоохтасчатхан чіли чоохтасхан, анзына мин хынғам. Ол пабам хайзы командада—чоғархызында алай алтындағызында ба тіп пасха онъдайнанъ матрос алай кочегар ба тіп, сурған.

— Чоғархызында полған.

Андағда, рогаль¹,—тіп,хатхырыбысхан апсах.— Пір тын ікі рогальға турча, а кўскер тарта—сигіске. Искезінъ ме?

Хачаннанъ пеер матростарны рогальлар тіп, че кочегарларны паза угольщиктерні тыннар тіп адачанънар. Чайғыда хачан талайда сым-сырых ла полза, матростар палубада тынанчалар. Андағдаа полза алтында, котёллар хыринда, кочегарлар ирееленчелер. Чил чохта—тартыс таа чоғыл, оор хомай тудылча. Че кўскўде, хачан талайда хазыр чил паза салғах соонча салғах палуба азыра ойлапчатса, матростарға тоғынарға сидік паза хорғыстыг полча. Ол туста, кочегарларнынъ чоохтары хоостыра олар чырғапчалар. Кочегаркада тимер ізіг ниместе, оор чахсы тудылча.

¹ Рогаль—ағас салданынъ тудазы.

Аннанъар мин прай пілчеткем. Механиктінъ хормачыланганына хомзынмаам.

— Пабанъ хайзынанъ чӧрче?—сурған ол.

— „Ольгаданъ“ чӧрген, ананъ ўреп парған.

— Андаг ноо я... Пілчем ол киректі, пілчем...

Механик сым пол парған. Ол улуг мухсум осхас тоғылах часызын сығар килген, времяны кўнненъ тинънестірчеткен чіли опып, тигірзер кӧріп алып, чоохтаан:

— Время иртче, тоғынарға кирек.

— Сірер ноға шаландананъ чӧрчезер?—сурғам мин.

— А хайда чӧрер зе?

— Улуг пароходнанъ, талайда.

— Чидер, чӧріп алғам.

Конечно, мин, талайда чӧрерге хайдаг хыныг полчатханынанъар кирі морякка чоохтабин тыстанмаам.

— Піс синінъ ағанънанъ чӧріп алғабыс,— аралазыбысхан механик,—кӧріп алғабыс, тоғынып алғабыс, че пір дее кизі піске спасибо тібен. Пісті ікібісті дее талайданъ сўрібіскеннер. Максимычты—ахсахтанъар; міні, тізенъ, пасха нимеденъер...

— Нимеденъер?

Механик кўлімзіребіскен:

— Кӧп нима пілзенъ—табырах киріп парарзынъ.

Піс палубада турғанча Николай Иванович чир сусчанънынъ тоғызынанъар чоохтап пирген.

Кірліг шаландалар, чир сусчанънар портовой городтынъ гаванъын арыг тутчалар. Часхы суғнынъ тасханы пір-ікі хумнанъ, пір-ікі тазычактанъ аринча остров иде тазып салча. Гаванъ кӧӧлче тайыс опып пастанча, тўбі кӧдірілче. Чир сусчанънар тоғынмачанъ ползалар, улуг та-

лай транспорттары хачанох портсар кір полбины-
зарчыктар.

— Піс, дворниктер ле чили, суг тўбин ары-
лап паза сыбырчабыс,—тіп, механик кўлімзіреп
чоохтаан.

Шаландадағы машина отделениезі, талай паро-
ходтарыниох осхас полған. Кочегарка ідөк суг өт-
пес переборкананъ—тимір стеначахананъ пөлілген
полған. Наждачнай чачыннанъ чылтырат салған
металлическай тудалар чарыхха сусталыс тур-
ғаннар.

Мин котёлда кўстеніп тоғынғам: кирі механикке
махтадып аларға хынғам. Кинетін олар ағамнанъ
тоғас парзалар, „Синінъ оолғынъ палазы тоғысха
кўс“ тіп чоохтир Николай Иванович.

Че механик кочегарказар, котёлзар кірбее-
нее. Ол мині тоғыс тоозылар ырах алнындох
хығырып алған:

— Нан ибінъзер, пўўнге чидер. Максимычха
чолабит чоохтирзынъ, хайди-полза апсахсар кіріп
тоғазарбын.

Мин шаландаданъ өріністіг чўгўрібіскем.
Котёллар чархастыг улыбысханнар. Мин, хачан
чалын ойлачанъ трубачахтарнынъ аразынча
мөкейіп алып тоғынъчанъда, уғаа тынъ майых
парчанъмын паза төреміл пістінъ сым-сырых ули-
цаданъар сағынчанъмын. Анда арыг чил ўрченъ
паза ойнирға даа уғаа чахсы полчанъ!

Пастағызын „Михаилге“, Костязар кире
ойлирға кирек полған. Піс иртен хырызыбысхан
даа ползабыс, мин хомзынминчатхам амды.
Сыннанъ даа Костяға ўр тарынары чох полған.
Ол чох эрістіг. Мин ағаа ўгрєн парғам.

Мин, трапча „Михаилнінъ“ палубазынзар
сығара ойлап парып, вентиляторнай трубазар
кире, тыыда хысхырыбысхам:

— Костя!

Кочегаркаданъ чылыг кии тартылып, сырайымны чілбірет турған. Мининъ ўнім тимір листтерге янъыланып хулах туныстыг кўўлеп сыххан. Че кочегаркаданъ пір дее кізі нандырбаан.

— Костя, мин ибзер парчам!

Труба туныстыг табыснанъ мининъ чооғымнынъ тоозылғанын пазох хатап адағлап янъыланған.

Кинетін мині кистімненъ инънімзертін аар хол хаап алған:

— Ниме кирек?

Мин хылчанънабызып, ўстўмде кочегарнынъ майых парған хара тас тозынына кірлен парған тирліг сырайын кўр салғам.

— Костяны, котёл арығлачанъны, хығырчам.

— Костя мында чоғыл,—кўміскелерін тырыстырыбызып нандырған кочегар.—Ол чи, саға харындас полча ба?

— Чох, піс пір улицаданъмыс. Мининъ арғызым.

Кочегар пазох тырызыбызып, кидер айланыбысхан:

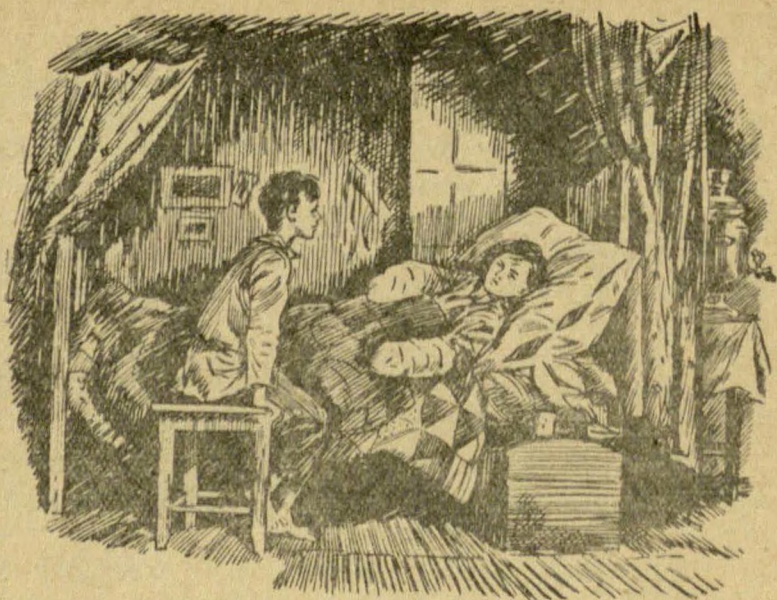
— Анынъ мында хомай ниме пол парған. Ана іди, сининъ Костянъ ибде.

— Ибде? Хайдаг ниме пол парған?

— Ол ізіг суға кўй парған, аны ибзер апарыбысханнар. Чазыл полбас, неке, олоол.

Мин Костязар тынъ табырах чўгўрісненъ парғам. Неужели ол ўреп парған полар?! Андаг полбасха кирек! Кочегар алай хормачыланып, маға кўлді полчанъ ма?

Мин Чижевтар чуртапчатхан турачахха табырах чит парғам. Маға Гриша Осокин учурап парған. Ол хайдар-да чўгўрікненъ чўргеніненъ тынастап чоохтан таа полбинчатхан.

— Костя... Костя... прай... прай ізіг суға кӱй партыр.

Андагда, сын!—Мин Чижовтарзар кӱӱлче парғам.

Костя кроватьта харахтарын нууп салған, сырайы ах тос ла чатчатхан. Ічезі, кровать хыринда одырып, ылғапчатхан.

Костянынъ холлары паза азахтары кӱйглеп партыр...

„Святой Михаилде“ ікі котёл. Пір котёлын Костя арығлапчатхан, ікінчізі, тізенъ, парлығ полған. Кочегар, тізенъ, котёл арығлачанъ кізее площадка алтынча чызынып, ананъ клапанны хатап чабызарға чоохтаан. Ол туста чабығ аза сабыл партыр. Пар, тізенъ, хорғыстығ кӱсенъ

паза сууласнанъ сыгара саап, котёл арыглачанъны анъдара сабыстыр...

Мин Чижовтарданъ арғызымнанъар сағысырап, чобағлығ парыбысхам.

Пазағы кўнде, мин тоғыстанъ килгенде, пісер Костянынъ іезі чўгўр килген:

— Димачах, Костя сині хығырча. Ол пўўнниик арах. Паранъ, иркем.

Піс Чижовтарнынъ комнаталарынзар кірген туста, Костя харахтарын кўрчеткен. Ол маға саа чох кўлінібіскен. Анынъ холлары ікізіненъ сарыл парған полған.

— Димка,—сыбыранған Костя, хачан іезі комнатаданъ сых парыбысханда,—чоохтабаспын тіп, сын сўзінъ пир...

Мин Костя нимеденъ андар чоохтанчатханын пілбин халғам.

— Пір ниме ит саларға кирек. Мин саға чоохтирбын. Пір дее кизее чоохтабаспын тіп, сын сўзінъ пир, пір дее кизее...

— Сын сўзім, Костя! Пір дее кизее!

Костя пазын подушкаданъ кўдіріп алып, аннанъох кўўлче чоохтан пастаан.

— Мында Соломбалада Антон абаа тіп пір кизі пар. Ол большевик. Аннанъар пір дее кизі пілбинче. Син сым пол. Пілдінъ ме?

Мин пазым икібіскем.

— Минде аннанъ письмо пар. Городсар апар саларға кирек. Апар саларзынъ ма?—Ананъ Костя маға письмоны хайдар апар саларын чоохтап пирген.

— Онъарылыстығ кирек, апар салам.

Костя харахтарынанъ подушказар кўзіткен:

— Мына мында алып ал.

Мин подушка алтынанъ конверт сығарып алғам.

— Ырах арах чазыр сал!—сыбыраныбысхан Костя.

— А ол... Антон абаам ниме итче?—сурғам мин.

— Ол флоттағы полукэипажтынъ матрозы. Пабамнынъ аргызы. А ниме итчеткені онъарылыстығ... Ах айналарданъ тоғыр тоғынча. Че аннанъар пір дее ниме. Пілдінь ме?

Мин нанчымнанъ паза сурағлирға чаратпиньсхам. Пілдістіг.

Маға прай ниме пілдістіг полбаан. Че мин хачан Костяданъ ибзер парчатханда маға пасха нимелер сағысха кірглееннер.

Минненъ хада котёл арығлачанъ паза олған-нарданъ хада казак-разбойниктер полип ойначанъ, минінъ Костя нанчым большевиктерге полизып, оларда почтальон полған осхас. Анынъ үчүн аны Мудьюгсар ызыбызарчыхтар алай ба өдір тее саларчыхтар. Че ол пір дее нимеденъ хорыхпаан. Хорыхпас оол!

— Костя... Костя...—хати-хати чоохтаам мин, изебімдегі конвертті тутхлап.—Ана син хайдагзынь!

ОН АЛТЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Парлығ шаландадағы механик

Пазағы кўнде мин училищезер парғам. Чайғы тоозылған—каникуллар тоозылыбоғысхан.

Приходской училищенінъ узун коридорына олғаннар тол парған. Переменаларда хатабох арапкалар, „куча-мала“, чачыннанъ иткен харғаларны паза голубоктарны сиберли ибіре учухтырып ойниры пасталыбысча.

Сторожиха Уляша кічіг хол санъычағынанъ ўр сығдыратча. Піс классар чўгүрчебіс.

Наа хабар! Пістінъ класста наа ўгретчі. Че хайда за Яков Парамонович? Піс наа ўгретчіденъ сурчабыс:

— Хайда Яков Парамонович?

Ўгретчі уятча, толғанглапча. Ол ам даа уғаа чиит.

— Ол сірерде паза полбас... Ол... Ол... парыбысхан.

— Хайдар парыбысхан? Ол пір дее чирзер парарға тимненмеен полған...

— Олғаннар, урок пастапчабыстар. Пўўн пістінъ арифметика.

Мин ікінчілеп пастабыстым. Сынап таа, Яков Парамонович пір дее чирзер парарға тимненмеен полған. Арса, аны... Мин іди сағынарға хорыхчам. Яков Парамонович чахсы ўгретчі полған, піс ағаа тынъ хынчанъмыс.

Урок ўр паза эрістіг ирт турған. Мин ізебімде чатчатхан конверттенъер сағынғам. Пўўн Костянынъ чахиинанъ городсар парарға кирек.

Ўс азахтығ хара доска турча. Анда задачанынъ условиезі мелненъ улугъ буквалананъ пазыл парған полған:

„Парыс алчанъ кізі палыхчаа пір пуд палых ўчўн 50 ахча төлеен. Ол рынокта пір фунт палыхты 3 ахчаданъ саадыбысхан. Ол нінче парыс алып алған?“

Мин позымнынъ алнымда сағаллығ палыхчы садоктанъ сығарчатхан тулғапчатхан кўмўс палыхты көргем, мындох парысчы көрінген: ол Орликовха тўй полған. Че мин хайди даа сірензем задачаны пўк полбаам.

Мин минута сай ізебімдегі конвертті тутхлаам, паза задача пўгеріненъер сағынарға харас турғам.

Мин, училищеденъ айлан киліп, ибде одыр полбаам. Хачан сахтапчатсанъ—время, өческен

не чили, уғаа майынъ иртче. Мин тасхар сығып, столбачахха одырып алып, ыр ырлаам. Ыди мин ол пилглеен ырларымны прай ырлабысхам, че көрзе, ырларны аннанъ пис хати көп пилерге кирек полған полтыр. Андада мин сан санап сыххам. Че ол көнънімні табырах халдырыбысхан. Время уғаа майынъ иртіп турған. Мин Костянынъ чахиин сағыста тутхам: парарға иирде ле, харасхы пол парза чарир.

Че кинетін мині тудып алзалар чи? Андада конверттi пилдіртпин тастабызарға кирек. Ыди полбаза, Архангельскте чазынып тоғынчатхан Антон абаамнанъар, большевиктерденъер пил саларлар. Ычемні паза Максимыч ағамны, олар пу прай историяданъар пир дее ниме пилбинчеткен дее ползалар, арестовать полыбызарлар.

„Ниме чох, Димка, хорыхпа!—часхарғам позымны.—Костя хорыхпинча, нооза! Ол хорыхпас оол!“

Тўгенчизинде, маға время чит килген чили пилдір парған. Мин манъзырабин парарға кўстенгем, че азахтарым мині алнынзар постары апарғаннар. Ыр ниместок мин Кузнечёвскай тахтада полғам.

Дрожкалар удур учуразып, чидіп иртіре саап одырғаннар. Хара наглазниктіг¹ аттар, тізенъ, чылбыранъ ағас тўзегліг чолча нинк ойлап одырғаннар.

Кір париған кўн Кузнечиханынъ пилтірінде Севернай Двинанынъ ыраххы хазына хазал парған. Чалбах, харасхы тўзібіскен, улуғ суғ көөлче тооп ла парған осхас чатхан.

Мин пастап чар хазынча парғам. Соонанъ Садовой тіп адалчатхан улицазар айланыбысхам.

¹ Наглазник—сас аттарға тоғыр көберге харығ полчатхан, чўгенге тігіл парған кизек туубычах.

Мында сынап таа сад полған. Ол пір кварталча полған. Пёзік хазынънар тротуарларзар сарыг пўрлер тоолатханнар. Сад тимір решёткалыг сиденненъ тудыл парған полған.

Пу садта ойнап алза чахсы поларчых! Че... андар олғаннарны кирбинчелер.

Мин харасхы пол килгенін пілбин дее халғам. Манъзыранарға кирек полған, мин чабыгда комнатылыг флигельні табарға тіп чўгўр париғам.

Чайгы садта оркестр ойнаан. Че мин пір минутача даа тудыларға чаратпаам. Патрульлар сыхханча Соломбалазар айлан килерге кирек полған.

Поморская улица чаалап, мин ікі проспект тоғыр кизібіскем паза ўр ниместөк ікі этажтыг тураны таап алғам, анда оградада пис көзенектіг чабыс флигель турған. Чабыгда оланъай пір летынъначанъ көзенектің орнына ўс көзенек чарып турған. Мин флигельні ибір киліп, чабығнынъ ніске пасхызынча сығыбысхам.

— Ниме чоохтирзынъ, оолах?—теен ўнни мин харасхы чирзертін ис салғам.

Мин ўрўккеніменъ молчасхан чоохты сала ла алчаастабыспаам:

— Миша абаам... Миша абаам, мин сірерге сандалиялар тағыратырарға ағылғам. Агния Ивановна ысхан...

— Тоғыс көп, табырах ит полбаспын,—соончох нандырыг полған.

Прай ниме Костя чоохтаан онъдайнанъ парған.

Агния Ивановнанынъ кисченъ нимезі чоғыл. Средаға тимде полар ба?

— Сандалияларынъ пир. Кір!

Кем-де ізік асхан. Пўрўнъкі чарых чабыға чолахти сабыла тўскен.

Мин комнатазар кіргем. Ол комнатада прай даа нимелер оланъай ла полған: ніскечек кружевананъ чапхан комод, столда—самовар, стенада улуғ рамада көп сомнар, ўс азахтығ одырчыхтарда гераньнығ той горшоктар.

— Сандалияларынъ пир... О, піс синненъ таныс полтырбыс нооза.

Минінъ алнымда паровой шаландадағы сағаллығ механик, Николай Иванович, турған.

Мин хахап парғам. Маға, алчаастап, пасха тураа учурап парған чіли пілдірген.

— Сандалияларынъ пир—хатабох чоохтаныбысхан Николай Иванович.

Мин конверт сығар килгем, че ағаа механик сала даа чапсыбаан. Андағда, прай ниме килісче. Николай Иванович конвертті талабызып, пічікті хығырыбысхан.

— Андағ, андағ,—теен ол.

Мин механик паза ниме чоохтир тіп сахтаам. Хынза ол маға ам даа пасха аннанъох артых хорғыстығ чахығ пирер? Че ол теен:

— Одыр, чай ізіп ал!

— Спасибо, Николай Иванович! Маға патрульлар чөрглеенче ибде поларға кирек.

— Ах, ана ниме! Анзы сын. Патрульлар... Андағда син пістизінъ. Че, көр, сизініп арах чөр!—Ол сым полибысхан, ананъ кўлімзіребізіп, теен:—Максимычха чолабит чоохтаазынъ ма? Че, че чўгўр. Че пу патрульлар тўрче ползох чох пол парарлар. Чуртабызарбыс!..

Хысхыда

Мин ўр ниместе Антон абаамны позым кўр салгам. Ол Чижовтарзар Костяны кўрерге кил парған. Ол улуғ кўк мойдырыхтығ парусиновой матрос кўгенегі кис салған полған. Мин анынъ козыры чох пўрининъ лентачағында „Флотская полуэкипаж“ тїп пазылғанын хығырыбысхам.

Антон абаам Чижовсар ўр нимеске ле килген. Ағаа тудыларға чарабас полған: анынъ соонча шпиктер китескедег полғаннар. Ол піске наа пічік халғысхан, Костяны табырах хазыхтанып аларға алгаан, ананъ парыбысхан.

Мин городсар, Николай Ивановичсер, Антон абаамнынъ пічіктерїненъ пазох ўс хати чўргем.

Костя хысхыда ла, Соломбалада улуғ хар чаап парғанда, санъай имненїп алған. Пістинъ улицадағы кїчіг туралар ватаа ла сўргеп салған чїли кўрінгеннер. Кўртіктер чабығларға чит турғаннар. Арығлал парған тротуарларнынъ ікі сариларынча кўртіктерўк тўнъейїскеннер. Тиректер паза хазынънар харға пўгўр иде элдіре пастыр парған турғаннар.

Пўлес пасталарынанъ соох кии кўгер турған. Прай ла чирде пестер кўйчеткеннер. Кўгемдік тўдўн трубаларданъ сығып, улицада төзелген, анынъ ўчўн кии аннанъох артых хоян.

Пїс орай харасхы иирлерде хончых улицадағы кїчіг турачахсар килглеп алып, скамейкада одырғлаабыс. Ол Антон абаамнанъ тоғасчанъ чир полған. Матрос піске пічіктерненъ хада кизек халас алай ба нинче-де сухарь пирченъ.

Пїс пазағы кўнїнде пічікті Николай Ивановичке апарчанъмыс.

Хазыр декабрь соохтары соонда, чылыг кўн-
нер читклееннер. Соломбалада кўлічекте чылга-
ях иділген полған. Татап парған „снегуркаларны“
валенкаларыма палғанып алып, мин кўнўрте тро-
туарларча чыл чўргем, че иирде чазыттап чыл-
гаяхсар хана алтап чўрібісченъмін.

Конечно, чылгаяхты Кузнечиха сугнанъ паза
Соломбалананъ даа тинънестірері чох полған. Че
амды сугдағы пусты хар пас парған. Че кўскўде,
хачан пастағы соохтар сугларны тоортхлапчат-
ханда, чыларға чахсы орын тілирге кирек чох
полған. Хара пус элглеп, микелеен онъдайнанъ
тычырас турчанъ. Че Соломбаладағы олғаннар-
ны хорыхтыр поларзынъ ма?

Чылгаяхта хачан даа суулах полчанъ.
Инъ улуг ибірісті рейтузалыг паза соххан кў-
генектіг конькобежецтер алчанънар. Олар хол-
ларынанъ сабынглап алай ба холларын чўткен
салып, хустар ла чіли чўрглеченънер.

Площадканы ибірчеткен чалбах кольцада,
шарфтарнынъ, хулахтыг пўріктернінъ, шляпка-
ларнынъ, капорларнынъ паза соххан пўріктер-
нінъ ағыны кўблче чылысхлаан. Катокта инъ
эріністіг орын ол полған. Ооллар, хыстар хол-
ларынанъ крести тудынысхлап алып, хости чыл-
чанънар. Кўбізі чыл пілбин ирееленченънер,
азахтарын сала ла алыстырғлап, пусча чазаг ла
парчатхан чіли, ахсап ала парчанънар.

Ол эріністіг тығылысчатхан чирде піске, ол-
ғаннарға, чыларға чарадылчанъ. Че пістінъ чў-
гўрченъ чолыхахсар алай ба ортызынзар, пло-
щадказар фигурнай чылысха парарыбыс килченъ.
Ортызында циркте дее кўр полбас хайхастыг
нимелер полчанънар. Фигуристтер пуста тўбен-
аймах хоостар хоостаглааннар, хойбыли сии тар-

тып сегірглееннер, уғаа тынъ пырлахтанғаннар паза конькиліг вальс танцевать полғаннар.

Костя чылғаяхсар чӧрбеченъ: доктор ағаа сағам хайралланарға, тынъ хыймыранмасха кирек теен.

Англичаннар паза американецтер садта чылчанъ тағыцах ит салғаннар. Ол ағастарданъ пӧзігӧк кӧрінченъ. Соломбаладағылар андағ тағыцахтарны хачан даа кӧрбееен полғаннар. Иностранецтернінъ уғаа пӧзік паза ниске, узада тар-тыл парған иністіг таа, пістінъ орыс айғылығ тағыцахтарға сала даа тӧй полбаан.

Пір поэрахта піс садсар парғабыс. Анда английскай паза американскай офицерлер чыылыс парған полғаннар. Оларнынъ инъ тӱренънері дее, улуғ сарығ тон кис чӧрчеткенненъер чоон кӧрінгеннер.

Офицерлер тамкы тартханнар, тыыда чоохтазып хатхырысхлааннар.

— Э, малшики!—хысхырыбысхан пірсі орыс тіліненъ. Кем пір мунъ салковай аларға хынча? Инъ махачы кемдір?

Иностранецтер пір мунъны тағыцахтанъ конькиліг чылыбысхан на оолахха пирер полғаннар.

Танъ, пу американецтернінъ сағыстары сыхлап парған ма? Андағ пӧзіктенъ конькиліг олар постары санъай даа чылзыннар! Піс пістінъ чалбах тағыцахтарданъ конькиліг чыларға хорыхпачанъмыс. Че пасха чирдегілернінъ таа ікі-ӱс хати пӧзік полған. Пус чолыцах тағыцахтанъ тӱзіре ағастар аралы толғалып ала субалған.

Иностранецтер тағыцахтарын хар чох иткеннер. Олар соохтарда чардылар ла ӱстӱне суг чайыбысханнар. Ол тағыцахта ниске чылтырах пузыцахты ӧтіре салаацахтар паза чардылар аразындағы даа чарыхтар кӧрінглееннер. Ойын нимес андағ тағданъ чылыбызарға.

Че іди дее полза, олғаннар аразынанъ хорых-пас кізі табыл парған. Ол, төртінчі улицадағы он ўс частығ Мишка Сычов оолах полған.

— Чарабас, Мишка!—ағаа арғызы хысхырыбысхан.—Көрчезінъ, олар изіріктер. Ханъыртыбызарлар...

Че Мишка пасхысча тағычахтынъ ўстўндегі площадказынар хорыхпин сығып одырған. Анда пөзікте, кинетін ағаа хорғыстығ пілдірібіскен. Ол иніссер ікі хати киліп, нандыра пазынған.

— Гуд, бой! Че, малшик!—хысхырған офицер. Хортых, малшик!

Олғаннар, пірсі пірсіне чапсыра хызылызып паза танъайызып, Мишказар көргеннер паза ах-тик ле турыбысханнар. Піс, Мишка Сычов иностранецтерге орыс олғаннарнынъ махачызын көзітсін тіп, тынъ хынғабыс. Че олох туста арғыстынъ ўчўн чўреебіс ачыпчатхан.

— Чарабас, Мишка,—Мишканынъ арғызы ағыринчах сурынған.—Чарабас, чоо тўс парарзынъ. Тўс...

Че Мишкаа истілбеен.

Инъ хорғысти пастағызы полған—нинче-де аршин уғаа чікім полған. Мишка тудынчанъзар нандыра пазынып, ананъ тооп ла парған осхас харахтарынанъ ырах алнынзар көрглеп, тістерін элдірбеен, прай площадканы иртіп, ананъ алтын-зар кўўли халған. Ол чылбаан, че прай тўріл парып анъдарылған, ананъ ўр ниместөк чылғаяхтынъ идегіне читкен. Алтында, кизек иністі табырах учуғып иртіп, ол тўзелібіскен. Ол туста чолычахтынъ пастағы айланызын иртібіскен, анынъ чөрізі сала тохтапчатхан чіли пілдірчеткен осхас полған.

Олғаннар махачынынъ соонча тынмин даа көрглеп турғаннар. Че кинетін чолычахтынъ ікін-чі айланчығында, улуғ табырахнанъ парчадып,

Мишка айландыра тар-
тарға манъянмин хал-
ган, ананъ харға хаза-
лып пар түскен.

Олғаннар аахтаза
түскеннер. Санъай
парды! Ол халды!

Хуюн на полып кѳ-
дірілібіскен хар ара-
зында пір секундача
пір дее ниме кѳр та-
бары чох полыбысхан.
Мишканынъ азахтары

ағас хыринда пѳзік иде харалыза халғаннар,
ананъ чѳрек ачыстыг табыс амырны сайбаан:
— А-а-а!..

Піс Мишказар чѳгүріскебіс. Ол, харнанъ чабыл
парып, хыймыранмин даа, сырайы хоорта тар-
тып, соя тырбахтал парған чатхан.

Олғаннар анынъзар мѳкейібіскеннер: „Мишка!
Миша! Хайди пол пардынъ?“

Аны ибіре чон табырах чыыл парған. Иност-
ранецтер садтанъ манъзыттыг парғлап сыхханнар.
Олар, чыылысхлапчатхан чоннанъ чахсы ниме
испеспіс тіп, хорыххлабысхан одырлар.

Мишканы кѳѳлче скамейказар апар салғаннар.
Анынъ азахтары сынғлап парған полған. Ол ѳстеп
ле, харахтарын даа аспаан.

— Оолны кинет салдылар, — ачырған чоохтан-
ған кирі тоғысчы, тонын суурып, Мишаа чаап ала.

— Ойначанъ ниме таап алғаннар! Амды оолах
хачанға даа кинеп парды...

— Комендантха хоптирға кирек!..

— Комендант пір дее ниме ит полбас...

Мин Мишазар кѳріп, тітірес турғам, соох-
танъар полар чізе.

Түрче полғандох соорлығ ат килген. Мишканы соорға салып алып, больницазар апарыбысханнар.

Ол сынанъ олғаннар иностранецтернінъ тағычахтарынзар паза хачан даа чағын парбааннар.

...Хысхы иртіп париган. Хар табырах хайылған. Двинада пус харалыбысхан, ананъ көдірілібискен.

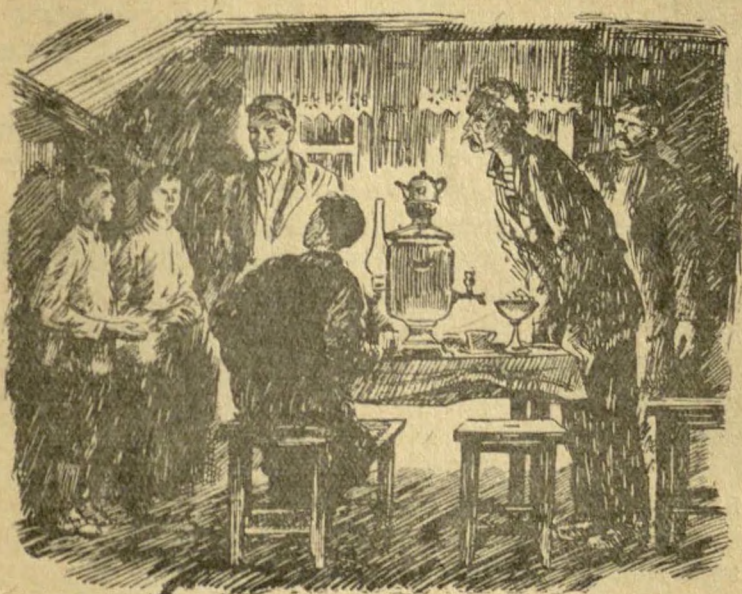
Хызыл Армиянынъ частътары Севернай Двинача паза тимір чолча наступать полча тіп Архангельскте хабарлар истіле түскен. Интервентернінъ чинъдірчеткеннеріненъер паза ахтарнынъ армиязында восстаниелер полчатханынанъар чазыттап чоохтасхлааннар. Архангельсктегі чуртағчылар пір андағ восстаниені постары даа көргеннер, нооза.

Кузнецёвсктағы казармадағы солдаттар фронтха парарға отказ полибысханнар. Олар офицерлерні сўрглебізіп, митингке чыылысханнар. Андада казармаларзар Англиянынъ талай пехотазы килген.

Атыс пасталыбысхан. Англичаннар, американецтер паза ах гвардеецтер восставать полғаннарзар пулемёттарданъ паза бомбомёттарданъ атхлааннар. Сўлейкелер сығдырас турчанъ паза ухтар атылғанына штукатурка хохталып түсчөткен. Восставать полғаннар казарманынъ көзенектеріненъ паза чабиинанъ оларға удур атханнар.

Чағындағы тураларнынъ чуртағчылары хорыханнарынанъ подпольеде чазын турғаннар.

Восстаниені чабыра пазыбысханнар. Солдаттарны стройға турғызыбызып, онарлап санаглабысханнар. Полған на онынчызын стройданъ сыгарып „онинчыларын“ Мхизер апардох атхлап салғаннар.

Англичаннарны паза американецтерні Архангельсктенъ тұрче ползох парыбызарлар тіп чоохтасхлааннар. Английскай даа солдаттар чаалазарға удаа отказ полыбысчанънар.

Пірсінде иртен училищеде Костя маға үрүк парып сыбыраныбысхан:

— Кичее Антон абаамны паза ағаа хоза пір матросты хайдар-да сыраттарзар апарғаннар. Піл салтырлар... Николай Ивановичке чоохтирға кирек.

Ол кўнде піс Антон абаамнанъ тоғасчанъ полабыс. Піс істібісте ізеніп ала парғабыс: че арса... Орты хараа даа чағдап одырған полза, чарых полған. Амды піс тоғыртын чігленістер полбазын тіп, скамейкачахта одырғлабин, ули-цача пастыр чөргебіс. Мында пір дее андағ-

мындаг ниме чоґыл—уйғы-чадыг чох ікі оола-
ғас улицага чўгўріс чўрчелер! Олар палыхтирға
тимнен чўрчелер, арса!

Че піс нинче дее сахтазабыс, матрос килбеен.
Піс пілібіскебіс: Антон абаамны атып салғаннар...
Аннанъ листовка тапхан поларлар неке...

Пазағы кўн иирде піс Николай Ивановичсер
парғабыс. Анда піс ўс таныс нимес тоғысчылар-
ға тоғас парғабыс. Хачан Костя Николай Ива-
новичке пол парған нимеденъер чоохтабысхан-
да, анзы аны поэнынынъ арғыстарына искірібіс-
кен, тоғысчыларнынъ пірсі пістенъ хатыг суры-
бысхан:

— Че сірер пірее чирде артых чоохтаныбыс-
пазар?

— Піс пілчебіс, хызычахтар нимеспіс,—хатыг
арах паза ачырғанып нандырған Костя.

— Їзестіг чон, хачаннанъох пілдістіг,—ирке-
леен чілі кўлімзіребізіп, Николай Иванович чоох-
таныбысхан.

Піс, Николай Иванович поэнынынъ арғыстари-
нанъ хайди кўблче чоохтасханын искебіс.

— Мин сірерге хачанох пастирға тіп чоох-
тапчам,—тіп, пір тоғысчызы ползар кўріп одырып,
сыбыранып чоохтаныбысхан.—Пістінънер нимее
анда майынънатчалар!

— Ёстўгіп ала пастап полбассынъ,—чоохта-
ныбысхан Николай Иванович.—Мылтыхтар чо-
ғыл паза кізілер тимненгелектер. Анзынанъар
комитетте пілчелер. Пістінънернінъ наступление-
зі тудылыбысхан. Интервенттер тимір чолча
полызыг пазох ыза пиргеннер.

— Маймаксада кізілер хачанох тимделер,—ча-
ратпин чоохтаан олох тоғысчы.—Нинчезін сах-
тачанъ! Їди пісті прайзыбысты одыртхлап, атхлап
саларлар...

Николай Иванович тур килген. Көміскелерін түзірібіскен. Ол, поэзияны хада таласчатхан тогысчызар, тарыхчак көрібіскен:

— Чойланчазынъ, Богданов! Пісті прайзыбысты атып полбастар. Син тике ле үрүктірчезинъ кізілерні. Выступать поларға киліскек тус сахтап аларға кирек. Хачан мылтыхтар таап алзабыс паза фронт Архангельсксер чагдабысса—андада выступать поларбыстар.

— А нима, тиріг кирегиненъ хомай ба?

— Сагам хомай,—нандырған механик.

Піс Николай Ивановичтерде халаснанъ чай ізіп алгабыс.

— Сагам, олғаннар, килбин турынъар. Сіпер піске чаксы полыхазар.—Николай Иванович піске хол пиріп, Костяға көѳлче чоохтаан:—Синінъ пабанъ, піліп алгабыс, тиріг, Мудьюгта одырча. Іченъе чоохтирзынъ, че паза пір кізее дее чоохтирға чарабас... Исчезінъ ме!

О, хайди пу хабарға ѳрінібісті Костя! Ол Николай Ивановичтинъ нининенъ хаап алган, анынъ харахтарынанъ чак урыл сыххан.

— Сыннанъ тиріг бе?

— Аринча сын. Че сым на пол...

Мин Костянынъ ылғапчатханын пастагызын на көрген осхас полгам.

Хачан піс нанчатханыбыста, ол чол тооза ылгаан, хатхырып паза мині хучахтаглаан.

Костя Чижов минінъ чаксы нанчым!

Піс Соломбаладагы олғаннар аразында Антон абаамнанъ паза Николай Ивановичненъ таныс полғаныбыстанъар пір сѳс тее чоохтабаабыс. Амды, піс пасха олғаннарданъ чарылыбызып, матрос-большевикті удаа сагысха кирчеткебіс.

Піс ол тапсабас паза төреміл сиргектен не чѳрчеткен военнай матрос формалыг кізіні чак-

сы пілбеебіс. Ағаа, постарынынъ офицерлеріненъ не чөрчеткенненъер, чуртирға паза подпольнай комитеттініъ заданиелерін толдырарға ой ла полбаан полар, неке. Антон абаамнынъ чіглендірт салары алай пілдірт салары манъ сай чочыныстығ полчанъ.

— Хайди ол іди хорыхпинча!—тіп мин Костяға пірееде чоохтаныбысчанъмын.—Казармада, тізенъ, анынъ ыырчылары уғаа көп!

— Ол большевик, —нандырған Костя.

Пу нандырығ прай нимені чарыда чоохтаан. Піс көп большевиктерні пілгебіс паза оларнынъ хорыхпастарын көргебіс.

Че мына Антон абаам чоғыл. Аннанъар сағынза, сыдачаа чох хомзыныстығ полибысча. Амды хайди даа полза аны көріп аларыбыс килген, анынъ безкозырказын, лентачағын, көк мойдырийин холнанъ тутхлап аларыбыс паза „Спасибо, Антон абаам!“ тирібіс килчеткен.

Соломбалада прай даа чирде интервенттеринің паза ах гвардеецтернінъ фронтта наступление апарарға харасчатханнары пілдістіг полған. Сыраттар кистінде кўстеністіг паза манъзыттыг тимнег пар турған.

Олғаннар чазыданъ патроннар, чара чачырабаан гранаталар таап турғаннар. Митька Ильининің холын ўзе саап парған. Чара чачырап парған бомбанынъ оскологы Лида Крылованынъ харағын суура саап парған.

Пірееде Соломбаланынъ улицаларынынъ канаваларынанъ патронныг обоймалар тапчанънар.

Костя пазох котёллар арығлирға тимненібіскен.

А сағам піс Соломбалача, Севернай Двинаданъ часхы пус талалчатхан туста алып алған, улуғ шлюпкалыг чөргебіс.

Шлюпка иргі паза аар полған. Че піс амды анынъ ѳн эзі улыбысхабыс, ол піске чахсы судно чіли пілдірген. Піс поэыбыстынъ суднозын „Молния“ тіп адап алғабыс.

Піс пазох клад тілірге сағыныбысхабыс, че амды корабль сыраттарында тілірбіс.

ОН СИГІЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Клад тілірге

Хараа. Ниик, ах саях тубан улуг суғ ұстўн-че кōдіріл тур. Ол суғнынъ ортызынанъ сала-сала ла телісче. Ыраххы кизіркі чар сōрōн арах тубанны азыра іле кōрінчеткен.

Чайгы севердегі хараа. Ол чарых, хыри-пазы чох, хайдағ-да пасхачыл, сайбалбаан тымых-нанъ тынчатхан. Пулут чох улуг тигірнинъ кў-нōрткідегі кōгілбейі айых парған. Ол андағох аяс паза амыр, прай пу хайхастығ чарых хараа осхас.

Остров кистінзертін землечерпалканынъ нызырағы сала ла истілчеткен.

Киме суғ тōбін кōйлче чўсчеткен. Пастағызында піс кўстеніп изін турғабыс, че ўр ниместенъок піс чарханыбысхабыс. Парчанъ чол ырах таа полза, манъзырачанъ нима чох полған. Піс корабльлар сыраттарынзар Трубиннінъ кладын тілірге парғабыс.

Парар танъдади кўн экспедиция тимниріне иртіп парған. Костянынъ кўстенгеніненъ, мин ағамнанъ карта сурып алғам. Піс чолны ідōк дее чахсы пілгебіс, че карта чох хайдағ экспедиция полчанъ! Пістінъ компас таа, ѳнъ-пазы сўбіректерненъ хураан флаг паза пос иткен подзорнай труба пар полған. Киме пазында арғам-

чылар, палты, кўрчек, хармахтар чатханнар. Пір сөнөнъ, экспедиция тимниг полған.

Піс, конечно, ибде хайдар парчатханыбысты чоохтабаабыс. Оланъай ла, хараазын палыхтирға парчабыс. Сынап пістинъ сағынып алған ниебісті чоохтабысса, прайлары даа хатхырысхлирчыхтар. Аннанъар экспедициянынъ планы уғаа хатыр секретте тудылған.

Хачан киме Соломбалканынъ пилтіриненъ

улуғ суға сығып алғанда, мин тўр салған парустыг мачтаны турғызыбысхам. Чил чох полған, анзына ачырғанғабыс. Пастағызын, парусты сәйирға чарабас полған; ікинчизи, флаг мачта ўстўнде чалбыран полбинчатхан. А пістинъ, тізенъ, парус алтында чилге чалбастанчатхан флаг алтында чўс парып одыларыбыс килген. Экспедиция парчатхан осхас, андаг торжественнай паза улуғ киректе парус кирек полған.

Піс чил чох чарых харааларға хынчанъмыс. Че піс амды хазыр чил полчанъ полза тіп сағынчатчанъмыс.

Костя картаны скамейказар нинче-нинче хати чаза салған, ананъ піс аны чахсылаан кўргебіс. Картада пазыл парған полған: „Севернай Двинанынъ дельтазы“. Суғ островтарны паза островычахтарны ибiрiп, азырыхтарға чарылған. Кўп суучахтар улуғ суға кiр турғаннар. А анда, хай-

да суғ чалбах полыбысхан чирде, талай пасталган, Двинанынъ пилтірі.

Сала индіре истігес орынычах картада суғнанъ чар хазынзар хызыл парған паза узун эл парған островтанъ чабыл парған крезічекненъ көзіділ парған полған. Ана ол корабльларнынъ сыраттары.

Хай пірее тайыс суучахтар картада хойығ салаалар чілі көрін турғаннар. Мында ас таа парғадағ полған.

Город таа, Соломбала даа көрінминіскенер. Пістінъ шлюпканы ибіре ағастар паза сарыптар тыых парған суғ паза чарлар турғаннар. Уғаа сілии паза хыныстии онъ сариндағы чар хазы полған. Пөзік тағда, ырахтын чарых көк оттарнынъ паза сарыптарнынъ аразында хара иде көрінчеткен, улуғ кірі тігеннер өскеннер. Танъ пістінъ пастаан ниебісті тастабызып, мында халыбысчанъ ма? Палых тударға, хойығ ағас аразында ойнирға, от одынарға. Че ол сағысты Костя олох туста іскер албин хыя иткен.

Күн кіріп, пір частанъ даа артых полбаан полған, а тигір төзінде хызамдых чарых сабыла тўскен. Күн сығар алны. Хараазы иртібіскен.

— Рульны онъ саринзар!—Позына командовать полған Костя, ананъ шлюпканы чар хазынзар тоғыр айландыра тартыбысхан.

Піс суднобысты чікім чар хазында тохтадып, от одынғабыс. Экспедициянынъ чіченъ азығында сухарьлар паза хурутхан палых полған. Піс ол азыхтынъ чарымын алғайзар салыбызып, суғ урыбысхабыс, ананъ алғайны от ўстўне іл салғабыс.

— Иртенгі азырал піске тынъ тадылығ пілдірген—арығ тыныста ол хачан даа андағ поладыр.

— Хачан піс сын экспедицияға парзабыс,—
чоохтаам мин сағынып,—пістінъ консервалар,
тустаан нимелер, ах сухарьлар, ром пар полар.

— А пу сын экспедиция нимес пе?—чапсып
парып хысхырыбысхан Костя.

— Чох, пілчезінъ ме Костя, андада пістінъ
шоколад поларох...

— Паза какао,—хоза чоохтаан Костя.

— Паза сын путешественниктерни осхас,
чылыг кип-азах полар...

— Пржевальскийни осхас винтовкалар полар...

Піс кирек нимелерні анча көп санаглап
салгабыс, хынза, ол нимелерненъ инъ улуг ко-
рабль даа синіненъ азыра таарлал парарчых.

Пілдістіг,ис-пай пістінъ холыбыста полары-
нанъар піс минутада даа ікінчілебеебіс.

Ирткен чылдагы онъ полбааны ундул таа парған.
Андада піс кладты оланъай ла тілеебіс, че амды
пістінъ сын экспедиция полған.

Я, амды пістінъ ром, консервалар паза шо-
колад полар, а сағам піс сухарьнанъ палых сёок-
терін аралы хайнатхан потхыны махтап ала хы-
нып чеебіс.

Хачан піс иртенгі азыралыбысты тоозыбыс-
ханыбыста, тігеннернінъ чітіг устарынзартын
чарнынъ сол саринанъ чарых, чылытчатхан кўн
көдірілген.

Оттарда арчынынъ чылтырасчатхан тамчылары
көріне түскеннер, че суғ үстүнде тубан чох пол-
ған. Суғ үстүнче підіренъ изінес чүгүрібіскен.
Сарыптар пүрлеріненъ чайхалысханнар паза суу-
лас сыхханнар. Юго-западсартын тартылған чил
хозылып одырған. Пістінъ көп өнүніг выпелібіс
мачтада тітірезіп, хыймырап киизер сығыбысхан.

Піс шлюпканы тайыс чирденъ сығара ідібізіп,
парузыбыс чазыбысхабыс... Ол цирктегі анънар-

ны тычанъ кізі хамчызынанъ тазыладып тыс-
чатхан чили суҗча тазылат турған. Мин тудып
алып, шкотты¹ тартыбысхам. Парус чилге хаптал
парып, педек полыбысхан. Борт алтында суҗ
ѳткін солбырап пастаан.

— Чахсы!—чоохтаан Костя, кормада хыйын
чадып алып паза харахтарын нуубызып.

ОН ТОҒЫЗЫНЧЫ ГЛАВАЗЫ

Корабльларнынъ сыыраттары

Суҗ сингенче паза киліскек чил сапхан ара-
зында шлюбка суҗча табырах парған. Піс иски
тартпаабыс, че банкаларда чадып алып, удур-
тѳдір полбаан даа нимелерденъер чоохтазып
одырғабыс.

Костя пірееде тур киліп, ананъ подзорнай
трубаданъ чар хастарын кѳрглеп одырған. Соо-
нанъ ол, трубаны маға пиріп, чоохтаан:

— Сірер кѳрчезер бе, нанчым, анда, чар ха-
зында, ыырчынынъ лагеры...

Улуҗ кѳзітченъ сўлейке трубаға кизіртілген
дее полза, ол пўлес полып, ыраххыны кѳрерге
харыҗ ла полчанъ. Мин трубаданъ пір дее нима
кѳр таппинчатхам, труба ўстўнче, тізенъ, палых-
чылар соолычағын чахсы кѳргем, алай хайди
Костя чоохтаан, ыырчыларнынъ лагерын.

Ўр ниместе Костя суҗда ырах киме кѳр салған.

— Чидіп аларға!—командовать полыбысхан
ол.—Прай парустарны кѳдірібізерге!

Че кимені чидіп аларға кирек чох полған. Ол
піске удур киліп одырған.

¹ Шкот—парусты часчанъ снасть.

Ол оланъай ла киме полбаан, че моторлыг катер полган полтыр. Анда офицерлер паза мат-ростар одырглап алтырлар.

Катер пістінъ „Молниязар“ чагдап килген.

— Хайдар парчазар!—руль хыринда одырчат-хан морской офицер сурган.

— Палых тударга,—ўрўкпин нандырган Костя.

— Хайдартын?

— Соломбаладанъ.

— Ырах кірібістірзер. Сігерге палых чағында даа табылар,—теен офицер. Кинетін приказ пірібіскен.—Ніндібізерге!

Піс хорых паргабыс. Минута аразында піс-тінъ экспедициянынъ прай тим-тирин онъар-тискер ле тастаглап хас тастабысханнар.

— Пу хайдаг пулемёттыр?—пістінъ подзорнай трубабысты көрглеп ала сурган офицер,—нандырыг даа сахтабин, борт тастынзар сыгара тастабысхан.

— Господин офицер, тенъменъер,—ылганъ-наам,—піс ойнапчабыс.

— Алығларнынъ ойыны!.. Мында кимее учу-рабаазар ба?

— Чох,—теем мин.

— Ол искіліг бе?—тіп, сағысха киречік полып, минінъ алныма кірібіскен Костя.

— Прай кимелер искіліглер,—кўлімзіри тўзіп чоохтаныбысхан офицер.

— Ол улуг нимес хара арах па?—сёо тарт-хан Костя.—Піс чізе, Димка, көргебіс, хайза—ол Курья суучахсар айландыра тартыбысханын. Сағызынъа кирчезінъ ме?..

— Онънапчам,—чаратхан полып, чоохтабыс-хам мин.—Анда ікі кізі парчатхан хайза...

Мин Костянынъ сырайынзар көріп, ачырган-чатханын сизінібіскем. Піс пір дее киме көрбее-

біс. Че ол кимеде, хайзынанъар чоохтаан офицер, ўс тее кизі полған полар.

Че, часка полып, мин алчаас итпіндірбін. Офицер сиргектенібіскен. Ол піске киртінібіскен одыр.

— Хайдар айландыра тартыбысхан?

— Курьязар!—піс пір ўнненъ тапсабысхабыс паза Курья суғзар хайди парып аларын піс пірсі пірсібісненъ пылазып чоохтап сыххабыс.

Піс нинче-де минута ирткен соонанъ, поэып алып, чолыбысты айныдып одырғабыс.

— Сынап олар суучахты прай көрглеп, пір дее кизі таппин салзалар чи?—сурғам Костяданъ.

— Конечно, олар пір дее кизі тапшастар,— өрінгеніненъ нандырған Костя,—че ол туста, тілепчеткен кизілері ырабызарлар.

— Андада олар пісті сүріс сығарлар.

Костя сығырыбысхан:

— Чит полбастар!

Олох туста чил пір саринзар сабысхан, шлюпканы чарнынъ сол хазынзар хызып пастаан. Суғ ағыны айланыбоғысхан. Киме дее тибіребиніскен.

— Чар хазынча тартанъ ма,—теем мин.— Піс, хачан ағамнанъ палыхтап чөрзебіс, карбасты сыбыра суғ чохтада тартыпчабыс.

Піс шлюпканынъ бортына пағ палғап салғабыс. Пістінъ пірсібіс чар хастада шлюпканы тартып одырған. Ікінчісі шлюпкада одырып алып, шлюпканы чөргізіп одырған.

Піс, майых парып, суғ синерін сахтап аларға чаратхабыс. Чар хазында, сарыптарда, піс от одыныбызып, от ўстўне чайник іл салғабыс. Мин хармахтарны паза донницаларны тастабысхам. Пір минута даа ирткелекте улуғ тазырах харахтығ ала пуға хаап парған. Костя хармах салғанох. Че паза пір палых таа хармахха хаппаан.

Ала пуғаны суғлығ көнексер салыбысхабыс. Ол хойралыбызып поэнының хызамдых ханаттарың поэтхлабызып, пістінг аквариумда, көнек хабырғазына наарылып ала чөрчеткенін көрерге хының полған.

Піс, хайнатхан суғны сухарьларнанг ізіп алып, отта чадып алып, узубыстырбыс.

Піс күн харағы ізіг салчатханына усхун парғабыс. Кииде сасхахтар сыылас турғаннар. Сыдиры чох ізіг полған.

Піс суға соомып алып пазох чол пар сыххабыс.

Узун островычах ибіре чаап парған, ол чир сынап таа сыыраттарға тўй полған. Мында сымсырых полған. Пўзік хазынгнар паза ольхалар островычахты, бухтаны чилденг ызыхти, хойыг ўскеннер.

Кўрінминчеткен хустар хойыг чирде сіліг ўнненг сарнасханнар.

Элгеп парған паза сынглап парған мачталар, бухта ўстўнде, кресттер ле чїли турглааннар. Хай пірее чирлерде корабльларнынг корпустары кўрінмин турғаннар, оларнынг мачталары паза реялары ла суғ алтынанг сыххлап килтірчїктер. Ол суға пат парғаннарнынг кресттері полған.

Прай ла чирде суғданг сығара сынглап парған рульыг кормалар сырайысханнар. Иргї, харал парған бот чар хазынзар ангдарыл парған. Бортха хазаан тимірлер азырыл парып, улуғ ўліг хустынг тўгї чїли полып, тарбайысчатхан.

Чар хазында шкуналарнынъ борттары субарада тўсклеп халтырлар, кильлернинъ паза шпангоуттарынынъ¹ скелеттері, хумға тиренъ иде сۆкклеп парған рубкаларнынъ паза палубанынъ надстройкларынынъ кизек-пысжахтары чатхлапчатханнар.

Олар мында, бухтада, постарына амыр чир таап алғаннар. Киріп парған странниктер—шкуналар, боттар, яхталар, кимелер, карбастар—чуртастарын тоос салғаннар. Олар хачан-да Ах талайны паза Ледовитай океанны чоллап чўргеннер, Новая Землязар, Христианиязар², Лондонзар паза Ливерпульзар кірченънер. Моряктар, оларданъ чўрчедіп, трескаларны, зубаткаларны паза талай ала пуғаларын тутчанъ полғаннар, тюленьнер анъначанънар, гагараларнынъ нымырхаларын чығчанънар.

Чалбах тўптіг суғ баржалары талай судноларынынъ аразында сыын партырлар.

Че піс кўргеннернинъ инъ не хыныстии, тынъ сіліг шкуна полған. Анынъ крені дее чох полған, анынъ мачтазында снастьтарнынъ артхан-халғаннары полтыр. Пазындағы алтын чайындылыг кўбп парған буквэлэр сала хыйын парғлабыстырлар, че піс шкунанынъ „Белуха“ теен адын сидіксінмин дее хығырып алғабыс. Пўзік мачталар сала соонзар тартыл парғаннар. Анзы шкунаа сілиин кирген. Андағ шкуналарны книгада хоостидырлар. Пазында анынъ хыс сыны пычхананъ кизіп хоосталған полтыр.

— Хайдағ узун састығ ипчі!—теен Костя.

— Ипчі нимес, че оланъай ла суғ эзі. Пілчезінъ ме, Костя, олар тірігде уғаа чабаллар: моряктарны ханъыртып алып, оохтырыбысчалар.

¹ Шпангоуттар—суднонынъ тоғыр салған пиктее.

² Христиания—Норвегиянынъ столицазы Ослонынъ иргі ады.

- Чой ниме! Тіріг суғ эзі чох полча.
- Андағ даа полза талай айналары поладырлар.
- Айналар даа полбинча.
- Чох, полча,—тіп күстенгем мин.—Талай айназын ағам поэы көрген. Мурманда тудып алғаннар. Хайдағ-да кічичек, хазалчыхтығ.
- Пілбинчем,—хахабысхан Костя,—пабам на маға айнаны абыстар сағын таап алғаннар тіп чоохтаан. Айналарны, суғ эзін паза чурт элерін—прай сағын таап алғаннар.
- Пістінъ ағабыс худайға киртінминче... Че пілчезінъ ме, талай айназы—ол айна нимес, че андағ анъ...
- Че мынзы пасха кирек,—хатығ арах чоохтаан Костя.

Суғ шкунанынъ борты хыринда салғыл турган, аннанъар судно якорьға турып, чайхал турчатхан чіли пілдірген. Че шкуна тайыс чирде пик одырған.

Піс кладтанъар ундуп таа салғабыс, паза сах андох шлюпканы шкунанынъ бортына палғап салғабыс.

— Мында хайдаг чахсыдыр!—палубаа сығара сегірібізіп, чоохтаан Костя.—Сынап мин пілген ползам, пеер хачанох килерчікпін.

Палубаа иргі чардылар, пағлар паза канаттар үзіктері, сұлейкелер унағы тол парған полған. Палубанынъ чардыларынынъ аразындағы чарыктардағы тоозынға аралас парған смола хайылып, хатып партыр. Смоланынъ таныс, хыныстығ чызы онъарылчаа даа чох иде чўреебіс кōдірілдірген.

Піс шкунаны прай көрглебіскебіс. Улуғ, точить полылған тудалығ штурвалны албастан толғап, кубриксер тўзібіскебіс. Трюмнынъ люгынзар көрібіскебіс. Анда хорғыстығ харасхы чирде суғ чылтырапчатхан. Трюмча пістінъ чооғыбыс янъыланып истіл турған. Пір сōсненъ, ойнир, илегер нимеденъ хызыхпаабыс. Кинетін Костя кладтанъар сағызына кирибіскен:

— „Белухада“ пірдее дее ниме чоғыл. Мында ахча ла чоғыл нимес, че ахчаа даа турар ниме чох полтыр.

ЧИБІРГІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Арығ воздухта

Че кладха піс ноға-да чилексіребеебіс. Піс астап парып, чар хазынзар манъзыраныбысхабыс. Піс ікі улуғ, чоон чілегеліг тігеннінъ аразында поэмыбыстынъ экспедициябыстынъ лагерын тўзіргебіс. Парустанъ паза сыбыданъ иділген

палатка нанъмырданъ даа, чилденъ дее паза кўн дее хараананъ ізестіг чабығ полған. „Молния-нынъ“ мачтазынынъ флагын чар хазынзар торжественно ағылып, палатка ўстўнде пик иде хыстып салғабыс.

Спичкабыс ас полған. Костя отты ағастар чызыстырып тамызып аларға харасхан. Че ол нинче дее сірензе, пір дее ниме сыхпаан. Андада от одыныбызып, аны хараа-кўнўрткізіненъ узурбасха харасхабыс.

— Мында санъайға халанъ ма,—теен Костя.—Турачах пўдіріп аларбыс, ананъ хызыллар городха килгенче мында чуртирбыс.

— А клад чи хайди?—сурғам мин.

— Сынап таппазабыс, халарбыс. Анънирбыс паза палыхтирбыс.

Анъчылар чіли, ағас аразында халарға паза чуртирға—ол хыныстығ ниме полған.

— Мында тигрлер паза слоннар чоғыл, ачырғастығ. Андағ даа полза, абалар паза хозаннар кўп поларға кирек.

От чарых паза тўдўн чох чалбыранып кўйген. Тўдўн кизілерні хайдырча. Хуруғ салааларны таллирға кирек, андада от тўдўн чох кўйер: піс аны индеецтерденъер книгаданъ пілгебіс. Сағынза, ол книгаданъ на сығара онъарылыстығ нимес. Ағам индеецтерденъер пірдее дее книга хығырбаан полза, ол сах ідўк итченъ.

От ўстўнде тўдўнге харал парған алғай іл салған турған. Алғайда ала пуға мўні хайнапчатхан.

Хараа пастал сыххан. Тубан кўдірілібіскен, ананъ островычахты, шкуналарнынъ паза боттарнынъ корпустарын чаабысхан. Піс айналарға, русалкаларға паза суғ элеріне киртінмеен дее ползабыс, узирыбыс таа килбеен полза, сыыратта клад тілірін иртенге тере халғыс саларға чаратхабыс.

Сыннанъ чоохтаза, ирде хайдаг-да онъарылыстыг нимес эріністіг пол килген. Ам ибде узирга хайдаг чахсы поларчых! Кладтанъар сагынган сагыс кўлкістіг пїлдїрген. Ам мында чуртирга халарга тїп пастаан сагыс угаа даа алыг сагыс чїли пїлдїрген. Костянынъ пазына чи мындаг орли ниме хайдаг онъдайнанъ кїрген полчанъ! Пїс ала пуғанынъ мўнїн ізіп, халған сухарьны чїбіскебіс. Мыннанъ андар хайди полчанъ?

Мин Костянынъ аннанъарох сагынчатханым пїлгем. Че пїс ікібістенъ дее поэбыстынъ удуртōдїр читпезїбістенъер сығарынызарга хынмаабыс.

„Иртенгізі ирденъ артых“ теен сōспек хоостыра пїс тапсабин чадып узубысхабыс.

Палаткада харасхы полыбысхан. Талалых парустынъ кōп тизїктерїненъ кїре кōō чох, ах хараа пахлаан. Соох тартылчатхан. Узулбин даа ысхан. Чадарга эріністіг полған.

Мин Костязар кōрїбіскем. Ол узубинохчатхан. Анынъ улуг азыл парған харахтары чоғар кōрглееннер.

— Эріністіг, Костя. Ибзер парарынъ килче бе?

— Сала даа,—нандырған Костя.—Мин мында он даа чыл чуртирчыхпын.

— Че мин чўс тее чыл чуртирчыхпын!

— А мин ікі чўс!

— А мин ўс чўс!

— А мин пис чўс!

— А мин пїр мунъ!..

Кōōлче майыхханым азынып пастаан. Мин тадылыг узуп парїған аразында Костянынъ амыр ўнїн искем, че нандырыг пїрерїм килбеен паза пїр полбаам.

... Усхунчатханым пасхачыл полған. Пастағызында, ноға мин кип-азахтыг узупчатханымны пїр

дее піл полбинчатхам. Сағам иртен ме алай иир бе? Ноға пір инъ-німе ізігдір, а пірсіне, тізенъ, соох арах? Түгенчізінде, ноға минінъ одеялом андағ хатығдыр паза анынъ узупазы чоғылдыр?

Мин түзімде тадылығ мѣдтығ пряниктер ілілглеп парған ёлканы көргем...

Ўстүмде хузычах көгліг тапсапчатхан. Отсартын одеялом алтынзар ачығ арах, че чахсы түдүнек чыл килген.

Мында мин прай нимені сағысха кир килгем. Пу одеяло нимес, че парус; хачан піс узупчатханда, пістінъ палаткабыс анъдарыл партыр. Сол инъніме сыхтығ чирде соох полған. Онъ инънімні парусина өтіре кўн чылытчатхан полтыр. Иртен нимес, че обед тузы пол партыр.

Костя хыримда чох полған. Ол палтынанъ корабльларнынъ чардыларын чара сапхлап, от хыринда хайындыр чөрген. Оттынъ пөзік чалынарына хучахтадыбысхан таханнарда алғай паза чайник іліл парған турғаннар.

Минінъ нанчымнынъ сырайы хазыр арах тоғынчатхан сынап моряктынъ сырайы осхас полған. Костя чалаас азах, тістері алтына читіре хазыр салған станын тартынглап сал турған.

Мин парус алтынанъ сых киліп, отсар пас килгем. Кичеегі сағысырастынъ ізі дее халбиндыр.

Хайлахтар бухта үстүнче пөзік абыдылыс турганнар. Агастарнынъ паза оттарнынъ оо кўн харагында картинкадагы ла осхас чарых полған. Харачхайлар чарлар аразындагы ачыхча суг паарли улуг табырахнанъ учугып хайынысханнар.

Анда, суг айландыра ахчатхан орында, сарыг чікім чарда, кўнге хуруп парған чарда тизіктер харалысханнар—чар харачхайларынынъ уялары. Чікім чар географической картаа тōй пілдірген: саны даа чох, ниске чарых чіктері—суглар; чар харачхайларынынъ хара тегілек уялары—городтар.

Суг тайызах полған. Бухтада от көгерген. Корабльлар сыыраттарында чахсы, истіг паза сым-сырых. Хайдаг даа полза, сынап он чыл даа чуртабаза, нинче-де кўн чуртап аларға хомай нимес поларчых! Че мында пістінъ пўўн чіченъ нима чоғылын сағызыма киргем. Сағысырас, чахсы кōнънімні пазыц, мині пазох хаап алған.

Костя мині сизінмин позы алынча ла чоохтас турған. Ол алғайахты паза чайникті, анынъ на подчинениезінде полчатхан военной крейсернінъ экипажын командовать полчатхан чіли, тыыда паза хатыг командовать пол турған.

— Анча хайнатхан суг саға ноо нимее киректір?—сурғам мин.

— Хозаннарға паза абаларға мылча ит пирерге хынчам. Анънарға чуунып аларға кирегōк нооза...

Че мында Костя сарыптар кōлеткізінде турчатхан кōнексер холын суғыбызып, андартын атпағынанъ тудып алып, кўмўс хызыл харахтыг сороганы сығар килген.

Мына нимее кирек полған хайнатхан суг! Пістінъ пўўн иртенгі азыралға мўн пар полар.

Мин нанчымны махтабысхам, че Костя ол туста, өрінгеніненъ, кōнектенъ улуг ахсылыг

өчөс сортанны сыгар килген. Анда, ас ла полған полза, пис фунтча полған. Көнекте, аннанъ пасха, ікі фунттыгъ язь, ікі ала пуға паза хай пірее оох-теектер чылыс чөргеннер—ёрштар, подъязоктар, сорожкалар.

Костя иртен ирте палаткаданъ сыххан. Агаа палых тудып аларға сағыс кір килген. Ол „Молниянынъ“ бортынанъ хармах тастабызып, а чікім чарданъ, кічигъ палығычахтарны чізібізіп, донницаларны паза жермизаларны түзірібіскен.

Мин ағамнанъ палыхтап чөргенде мынанъ даа көпті көрген полғам, че палыхтастынъ часказына маға піди өрінерге хачан даа киліспеен полған. Палыхты Костя тудып алғаннанъар, ол туста мин узаанымнанъар ла ачырғастыгъ полған.

Пістінъ иртенгі азыралыбыс пай полған. Халас ла читпинчеткен, че піс ибде нинче-нинче кўн халас чох одыарға ўгрен парғабыс. Андагъ даа тус көп полған—піс аны экспедицияға парар танъдади гаваньдағы пристаньнанъ чыып алғабыс. Анда таарлапчатхан тусты пір хап төк салтырлар.

Азыранып алып, піс шлюпканы суғзар ідібізіп, ананъ тастал парған судноларны көрглирге парғабыс. Чахсы уйғу, иртенгі тох азыраныс паза чылыгъ кўн пістінъ көнънібісті көдірібіскен. Піс клад табарынанъар ікінчілебеебіс.

чибіргі пірінчі главазы

Таптыбыс!

Піс пастағы ботта хурунға ла сылан парғабыс паза пір дее хыныгъ ние таппаабыс. Бот өртке кўйген полтыр. Арса, ол ыраххы рейстенъ айланчадып, талайда кўйген полчанъ. Сағынахтар борттанъ чачырағлап, салғахтарда сыылазып ала

ус парчатханнар. Сынап кўскў харасхы хараа полза, поморскай ааллардағы паза становищедегі чуртағчылар тигір хызарчатханын чар хазынанъ ўрўгіп көрглеен поларлар. Сынап аяс кўн турған полза, талай хара тўдўнненъ ысталған полар.

Иргі суднолар көрглеп ала, мачтазар сығып, трюмзар паза кубриктерзер харахсынглап, пасха-пасха пілчее дее чох, хорғыстығ паза хынығ историяларны көрчеткен чіли пілдірген.

Сіліг „Белуха“ шкунанынъ эзі пай полған, неке. Ол талайча пірдее дее кирегі чох чўс чўрген, салғахтарны Троицкай проспекттенъ артыхха санап, кўлетеп чўрченъ. „Белуха“ кічіг, чўс чўрчеткен дача полтыр.

А мына пу ботта кізілер албахтары асханча тоғынчанъ поларлар. Бот позы даа майых парған, сыдамахтығ тоғысчаа тўй полған. Хачан ол Архангельсксер чўс парчатса, трюмнарда палых алай ба хайнатхан тус чатчанъ полған. Хачан бот порттанъ талайзар сыхчатса, ол поморларға азыралға чарир-чарабас хозяйственной нимелер тартчанъ.

Пу боттынъ эзі харам паза хатығ чўректіг кізі полған. Позы талайзар чўерге хорыхчанъ. Иргі бот полған на рейсте талал парғадағ полған; позынынъ ўлўзін ол хачанох толдыр салған.

Боттынъ капитаны хорғыс пілбес, кірі помор полған. Ағаа хайда даа ълерге пасхазы чоғыл—ибде палатада даа ползын алай талай даа салғағы алтында ползын. Адай ла хоосханы сўрген чіли, сўрченъ ол матростарны. „Мин тоғынғам,—хысхырчанъ ол,—сірер дее тоғынынъарох!“ Арса, ол капитанны матростар борт азыра тастабысхайнар. Андағ случайлар пол парчанъ...

Андағ даа полза, анъ ѳдірченъ суднонынъ капитанына матростар хынчанъ поларлар, неке.

Ол чахсы сағыстыг, махачы талай чөрігчизи паза анъчы кизи полган.

Ол пуссар талай анънары чатчанъ чирзер пастагызын позы тўсченъ паза багорнанъ пастагы тюленьни чоо сапчанъ. Анынъ ниик (тюленьнерге нимес) холларынанъ, анъначанъ чахсы кўннер пасталыбысчанъ.

„Промышленникте“ чахсы оол кок полган полар тїп сағынгадаг. Команда чоохтидыр: ол палты сабынанъ ўгре хайнатчанъ, суғдагы хумнанъ пирогтар итченъ паза хыныг ырлар ырлачанъ.

Ол суднонынъ прай даа командазы талайда полза, махачы, істеніске кўс анъчы кизілер, че чар хазында, хормачы паза иби-чурты чох кизілер полганнар.

Піс пір шкуна каютазынынъ изігінде нинче-де терпек кичіг тизіктер кўр салғабыс. Ол ухтар орнылары полган. Пір ух чардаа кір партыр. А полда чуулбин халган ханнынъ орыннары халтыр.

Конечно, піс олох туста шкунаа талай разбойниктері нападать полган полар тїп инъ не хорғыстыг расказ сағын таап алғабыс.

Амды прай корабльлар кўріл парганнар. А Трубиннинъ изі-пайы табылбаан. Прай пістинъ тілеенибіс тик полган.

Кўн пазох кіреріне чидібіскен. Ибзер айланарға кирек полган.

Піске хатабох сағысырастыг, изі чох пілдірібіскен.

— Арса, кладтыг шкуна пат парган полчанъ, — теєм мин. — Сундух мына пу суднонынъ трюмында чатча полчанъ, арса.

Пўзік кўдіріл парган кормалыг паза сын парган рульлыг шкунанынъ хыринда шлюпка чайхалып одырған. Шкунанынъ корпузынынъ кўбізі, тізенъ, суғ алтында полган.

— Я, прай онъар-тискер хазылды,—бухтаны ибіре көрглеп одырып, чоохтаан Костя.—Патып парғаннары паза баржалар ла халдылар. Баржалар наалар, оларда пағалар даа таппассынъ. Че патып парғаннарында трюмнарзар кір полбассынъ. Чарир, ибзер нананъ! Син чоохтаба хайдар чөргенібісті... Димка, піс синненъ алығбыс! Кладтарны нымахта ла таапчалар.

— Че нымахта нимес полыбохча.

— Чойланыс! Полбинча. Паза пір дее клад тілебеспін. Чалғысхан тіле. А мин фронтсар, хызылларзар парыбызарбын. Ам фронт чағын, хызыллар наступать полчалар.

Піс бухтача манъзырабин лагерьібіссер чүстіріп одырғабыс.

Суғзар стенали кірчеткен чікім чар хазында улуғ нимес баржа турған.

Баржанынъ пазында “Лит. В” тіп пазыл партыр.

Минінъ сағызыма хайдағ-да уғаа таныс нима кір килген. Хайда көрдім зе мин андағох пасхачыл пазылған буквaларны?..

Мин мындох „Прибойда“ полып, котёллар арығлаанымны, чилліг кўскў кўнні, Ефимыч машинистті, азых кингстоннарны сағысха киргем.

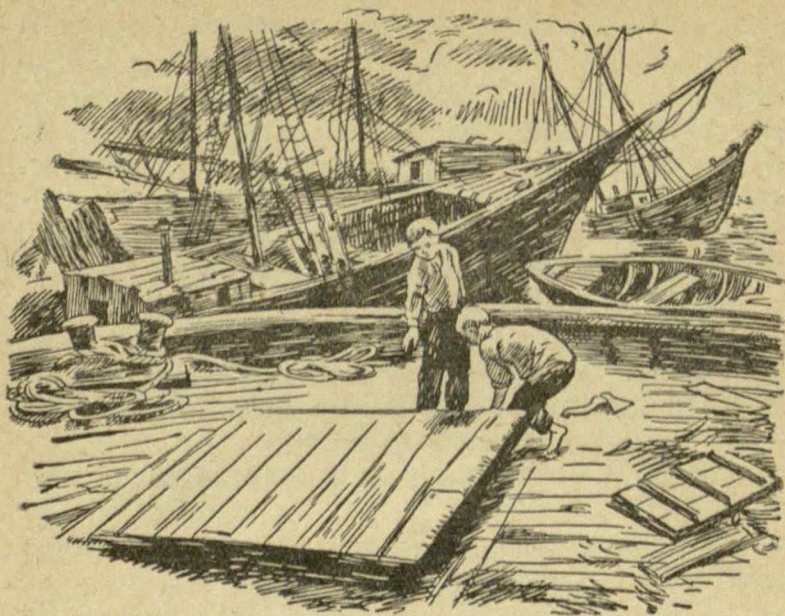
— Костя!.. Костя, көрдек, ол баржа... сағызынъа кірче бе?..

— Ундутпаам. Аны ноға пееер ағылғаннар? Ол аринча наа, пўдўн дее.

— Че көрібізенъ!

Піс ўр дее сағынглабин, баржа ўстўне сығып алғабыс.

Каютанынъ ізігі паза трюмнынъ люковай чабии поэығаннъ хази сабыл парған полғаннар. Че пістінъ палты пар полған. Ізіктегі поэығны чаза тартхлабызып, піс кічіг каютазар тўскебіс.

Каютаданъ трюмзар кірченъ кічичек ізік замокнанъ пиктел парған полған. Костя ізікті палты пізіненъ азып аларға нинче дее кўстенген полза, азылбаан. Андада ол палтынынъ убогыннанъ алтындағы пір чардызын ходыра саабысхан. Чарды ходыра чачырап, че сах андох нимее-де урынып тудылыбысхан.

Костя холын чарыхсар суғыбысхан. Мин чилексірееніме хыяланып, сахтап тымылыбысхам.

— Хайдағ-да тимір,—сыбыраныбысхан Костя,—паза ағас ниме. Мылтых осхас...

— Че пирдек, Костя, кўріп аларға!

Мин холымны чарыхсар суғыбысханымда, сўртклел парған тимір сооғы паза чылбыранъ

иде чыс салган ағас пілдірген. Мин, холымны нинче ле суғар онъдайынча, ырах иде суххам. Анда ікі приклад полған. Ёс ... төрт ...

Сынынанъ сығарынза, піс уғаа хорых парғабыс. А полбасти мында, сыраттарда, пірее кізі пар пол парза чи!

— Парып көріп аланъ,—сыбыранып чоохтаан Костя.—Сынап мында кізі пар полза, тизерге кирек.

Піс каютаданъ сығып алып, баржаны прай көрглебіскебіс. Пір дее чирде андағ-мындағ ниме көр таппаабыс.

Піс каютазар хатабох түзібізіп, пазох пір чарды суура саабысхабыс. Костя спичка тамызыбысхан.

Онча винтовканынъ хаяхнанъ халын иде сұрткелл парған затыльниктері суруптарынынъ харахтарынанъ піссер көрглееннер.

— Мына манъат клад!

— Піс чи хайди поланъ, Димка?

— Пілбинчем.

— Трюмны палубаа сығып алып көрібізерге кирек.

Трюмдағы люктынъ поэғлары пик паза барни ла осхас чооннар. Оларға палты тынмаан. Піс чабығны азып алғанча хайдар-хайдар ла тирлеп парғабыс. Холларыбыс, тізенъ, соя тырбахтатхлап салғабыс. Чабығ алтында сұрткелл парған ікі хадыл парусиновой прокладка чатчатхан.

Баржанынъ трюмында патроннығ ла хаарчахтар тол парған полған.

Хаххап парып піс ўр тапсаспин турғабыс. Піс пу тапхан нимебісті хайди идербіс се?

— Искірібізерге?—Костя сурып минзер көрібіскен, ананъ нандырығ сағыбин, теен.—Ноо даа ниме полчатса искіребеске!

— Хайди поларбыс са, Костя? Ідөк ле хал-
ғызарбыс па?

— Сынап минінъ отряд пар полған полза,
сағамох прайзын тиріндірібізерчипін!

— Костя, сынап піс пірерденъ алып алзабыс
чи? Хачан фронтха парчатсабыс туза полар-
чых.

— Ікілерденъ алып аларбыс, ананъ чазыр
саларбыс, че пасхаларын прай сугзар... Ахтарға
халбазын тіп!

Піс лагерьзер айлан килгебіс. Мин винтовка-
ларны паза патроннарны суға тўзірібізерге аям.
Арса, кирек тее пол парарлар. Мындох, тиріглер
Николай Ивановичке, Архангельсктегі больше-
виктерге, кирек тіп минінъ сағызыма кір пар-
ған.

— Піс хайдағ андағ алығбыс, Костя!—хысхы-
рыбысхам мин. Пу нимеденъер Николай Ивано-
вичке чоохтабызарға кирек.

Костя, тізенъ, сегіре тўскен паза хамаананъ
сиртібіскен. Төкпес пас! Ол хайди поэзы сизін-
меен!

— Баржаны пасха орынға апар саларға ки-
рек,—чоохтаам мин.

— Кем-де аннанъар пілчеткен полар.

Піс ах чөрчеткен мылтыхтығ паза тирігліг
складты хыймырат таа полбаабыс.

Люкты паза ізіктерні чабызып, баржаны тас-
тап парыбызарға киліскен. Табырағынча городсар
парарға кирек полған. Піс хараанынъ ўс-төрт
чазын чадап ла тыстанып, сыдап алғабыс, че
узуп полбаабыс. Андағ хайхастығ приключениені
көріп алып, кем узуп алар!

Хачан кўн ағас пастарынанъ сых килгенде,
піс отха суг урыбызып, парусты көдірібізіп,
Архангельсксер чўстір сыххабыс.

Тиріг пар!

Хачан піс Николай Ивановичсер чүгүріс киліп, тапхан ниебістенъер искіргенібісте, піске кир-тінмееннер.

Піс манъзырап, харлығып ала паза удур-төдір чоох пылазып чоохтаабыс.

— Прай шкуналар иргіденъ иргілерөк, а ол баржа нап-наа. Нога андаг баржа сыыратта турча!.. Мин андада Димкаа чоохтапчам...

Костя тын хабынып алып, минзер көрібіскен. Че мин тыстан полбинысхам.

— Тохта! Мин сага чоохтапчам нооза, Костя: „Костя, сағызынъа кірче бе, сах ол баржа нооза...”

Николай Иванович стол хыринда одырған, поэнынь парбах хыр сагалын гребёнкачаханъ тарап одырып, пісті алах пардылар ба алай прай пу ниее чарабас историяны книгаданъ хығырып алғаннар ба тіп сағынчатхан полар чізе. Ол сала іле күлімзіреен, че пісті тохтатпаан. Че чоохтап одырчанъ время парда хыныга чоохтап одыры-нъар. Хыныг! Мына книгаданъ хайдаг ниеелерні хығырып алгадаг одыр! Олған—ол олған на. Оларга прай ние хыныг.

Кроватьта мынынъ алнында піске учурабаан кізі чатхан. Ол пиджагын даа суурбаан, одеялоны кірлеп салбасха тіп, азахтарын стулға сал салып чатхан. Николай Иванович аны Королёв тіп адаан.

Королёв тамкы тартып, потолоксар көріп, киспек көрчеткен, поэ ние-де сағынған. Соо-нанъ піссер көрглеп, ананъ тынънап сыххан. Түгенчизінде ол кроватьта одыра түскен.

— Анчада мин палты хаап алгам,—хынып чоохтаан Костя,—а-а-нанъ кил ізікті саабыс-ханымда! Чарды сығара чачырап пар түскен.

— А мин холымны андар суғыбысхам паза...

— Че син тохтап турзанъ, Димка! Изерістіре чоохтирға пир... Мына киртінмессер, көрзем—винтовка. Сурынъар Димкаданъ...

Піс тапсабинысхабыс. Николай Иванович агаа ниме тир?

— Тохтанъар, олғаннар, а хайдаг баржадыр ол?—кинетін сурыбысхан Королёв.—Анда чи пірее ниме пазылтыр ба? Ады чи пар ба?

— Пір дее ады чоғыл,—пазын чайхабысхан Костя.—Че пазында сарығ ла букваларнанъ пазыл партыр...

— „Лит. В“,—тыстанмин хозыбысхам мин.

Маға Костянынъ чоохтанчатханы угаа даа майынъ чіли пілдірген. Чоохтир-чоохтабас ла полча!

— Я, „Лит. В“,—тіп чөпсерген Костя.—Піс, хайдаг ниме полчанъдыр ол „лит“, пір дее піл полбин салғабыс.

— Эх, айнанынъ анынъ!—Королёвтынъ хысхырыбысханына піс чочып таа парғабыс.—Пу олох баржа нооза!

Ол Костяны хаап алып, ананъ айлахтандыр сыххан. Ананъ мині олох онъдайнанъ хаап алып, потолокка читіре көдірібіскен.

— Чох, нёёс ол Прошин сын нимені пасхан?! Николай Иванович, минінъ көк папкамны ағылдах.

Хахап парған механик комнатаданъ сығара ойлаан. Ол тесёмкананъ палғаан канцелярской папкалығ айланған.

Королёв папкада хасхлап, төрт пүкти салылған лист чачынах сығар килген.

— Я-я, я-я...—позынынъ алнынча хығырып, хатап-хатап теен. Ананъ письмоны Николай Ивановичке пирибіскен.—Көрчезер бе, көрчезер бе, пілдістіг чоохталтыр: „Литернай В ізестіг чирде

турча". Че, сыннанъ, мин пу пічікке тынъ даа киртінмеем. Прошин аны харибде пасхан. Че аны угаа тынъ иреелеп салғаннар, хайран кізі сыдас-пин салған... сағыстанъ хомай пол парған. Мин саға аннанъар чоохтаанымны пілчезінъ ме, Николай Иванович? Че агаа хоза, мин ол Прошинні чахсы пілбеем. Провокация даа пол парған тіп. А амды ізеніп сағынарға даа чарир...

...„Прибойны“ суғ алтына тўзірген кўнде, моторист Прошин Двинача чўс чўрчеткен чалғыс баржаны кинен полып сизін салған полар чізе. Анынъ суға патханынанъ хоостыра, ол грузтығ полғанын оой піліп алғадағ полған. Прошин баржада винтовкалар паза патроннар парып піліп алып, аны поэнынынъ катеріненъ корабльларнынъ сыыраттарынзар сўртеттір салған полар. Че Архангельсксер айлан килгенде, ол арестовать полдыртыбысхан. Тиріглернінъ чазыды анынанъ хада харибге кір парған.

Хысхыда Королёв Прошинненъ пічігес алған, че моторист сурағ иттірген паза иреелетірген соонда, сағыстанъ хомай пол парғаны подпольщиктерге истіл парған полған.

Ана хайди баржа корабльлар сыыраттарынзар кір парған! Конечно, пічік тюремщиктернінъ холына кір парар тіп чочынып, Прошин орнын кўзітпеен. Агаа хоза, аны табырах поэдыбызарлар арса тіп, ізенген полар.

— Че сірер чи анда, ол сыыраттарда ние итчеткезер?— кинетін сурыбысхан Николай Иванович.

Клад тілеенібісті чоохтабызарға сала уядыстығ даа паза кўлкістіг дее полған.

Николай Иванович паза Королёв ўр хатхырысханнар паза пісті махтааннар. Ананъ Николай Иванович пісті мынынъ алнындагох чіли чайнанъ

сыйлабысхан, піс ибзер часкалығ паза őrчиліг нанғабыс.

Ўс кўн пазынанъ піс корабльлар сыыраттарын-зар хатабох парғабыс. Хачан пістінъ „Молния-быс“ чалбах суға сығыбысханда Костя чоохтаан:

— Чахсы арах кўріп одыр, олар мында поларға киректер!

Суғда сым сырых ла полған. Кўннінъ восток-сартын пір-тинъ аалай арах сыхчатханы аяс паза чил чох погода турарын кўзіткен. Костя хараағы соохха чығырылғлап манъзыт чох искі тартып паза ырлап одырған.

Піске пірдее дее нимеденъ чігленчее чох полған—шлюпкада хармахтар паза донницалар, сомыхсаннығ банка паза сачок чатхлааннар. Оланъай ла нима—олғаннар палых тударға парчалар.

Мин суғнынъ ортызында ікі киме кўр салғам.

Костя скамейкаданъ прай őrскен сынына ўс хати одырып турған. Ол молчасхан „пости“ тіп танығ полған.

Піс корабльларнынъох сыыраттарынзар парчатхан лодочниктерненъ чағынаспин пис верста-ча позыбыс алынча парғабыс. Ўс киме хада парчатса, кемні дее полза чіглендірерчік.

Хачан Архангельск суғнынъ айланчығына кўлен парғанда, піс кимелерзер чўстір киліп, подпольщиктерненъ изеннескебіс. Оларнынъ аразын-да Королёв піске таныс полған. Николай Иванович сыыраттарзар килбеен. Пастағызында, нима таарлирында тоғынарға ол кирі полған, а ікінчі-зінде, тізенъ, ағаа позынынъ паровой шаландазын таста парыбызарға чарабинчатхан.

Королёв пу килісте пиджак киспин, кўк матрос куртказы кизіп алтыр. Чалбах сырайлығ, кўнге кўй парған, ол сынап таа архангельскай

морякка тѳй полған. Чооғынанъ на таныттыр салчанъ. Ол арығ, иптїг, петроградтағыларнинанъ чоохтанчанъ.

Піске сизіктіг поларданъар ўр ниместенъ па-зох чара парлирға киліскен.

Піс ўр парғабыс, че чар хазынзар пір дее хати турбаабыс.

Мына пістінъ алныбыста пазох корабль сыыраттары—шкуналарнынъ эл парған мачталары, нїске хойбыли парған островычах, бухта, балаболканынъ пўрлерінінъ өтіг көгерчеткені.

Мині островычахта тўзірібіскеннер. Мыннанъ сығара айланысха читіре суг прай көрінче. Подпольщиктер баржаданъ мылтыхтарны тўзіріп, ағас аразында чазыр салғанча, маға сугны паза тоғырхы сариндағы чарны китеп одыарға кирек полған. Сынап сугда піре чирде киме алай катер көрін парза, мин сах андох, молчасхан танығ пирер полғам.

Костя Королёвнанъ паза аннанъ даа пасха подпольщиктерненъ хада баржазар парған.

Корабльлар сыыраттары бухтазында мынынъ алнындағох осхас сым-сырых паза истіг полған. Островтынъ хумнығ пазындағы тайыс чирінде палығас сугда табырах чіт парчатхан изінектер идіп ойнағлап чачырат турған. Хустарнынъ ѳнъ-пасха сығырызы сарыптарзар тынъ истіл турған.

Мин, ива ағазы кистіне көленіп алып, от ўстўнде чат салғам, ыраххызын чахсы сиргек көрглеп, тынънан турғам. Костяға, неке, көп артых нима чит халған—подпольщиктерге баржаны көзідерге, оларнанъ хада тоғынарға. Китеп тее одыарға оой поручение нимезѳк. Мында пастағызын чітіг харах кирек. Пілдістіг кирек, полған на оолахха китирін ізенерге чарабазох.

Ўр ниместок паза по-
зыгданъ суура тағылчат-
хан чардыларнынъ ығы-
расханы истіл турған.
Пастабыстылар!

Угаа ўр чадарға паза
китирге киліскен. Нин-
че время иртіп парғанын
пілбеем, че пу сахтас-
тынъ эрістіг времязы угаа
ағырин иртіпчетченъ.

Хачан мин тўгенчизін-
де киме хулахтары ығы-
раанын истіп салғанымда,
кўн чарзар тўзіп паста-
бысхан полған. Ол Костя
килген „Молниянанъ“.

Тоозыбыстыбыс! —
чоохтаан ол.—Паранъ.

Азыранып аларға кирек—ананъ ибзер!

Прайлары угаа тынъ майых парғаннар, аннанъ-
ар, нандыра парар алнында, көп нимес тынанып
аларға чарадылған полған.

От одынмаабыс. Піс селёдкананъ халас чіп
алып, ананъ ағын суғданъ суғ іскеп алғабыс.
Конечно, піс час палых таа тудып аларчыхпыс,
че амды аннанъар сағынарға даа манъ чох пол-
ған. Королёв көк отта чат салған.

— Ана іди, Пуль паза Айронсайд господалар,
сірернінъ киреенъер утыр салды,—тіп, ол кўлім-
зіреп порчозы тоолап парған ромашканынъ па-
зынанъ ойнап ала, чоохтанған.—Амды сірегре
саналарынъны ла сўртклеп алары халды. Іди
полбаза, сірернінъ хабырғанъарға аннанъох ар-
тых чит халар.

Піс Пуль паза Айронсайды—Архангельскте полчатхан английскай генералларны пілгебіс.

Мына түгенчі номер алынган,—тіп аргыстарынынъ алнында газетаны чаза тудып, аннанъох аар чоохтаан Королёв.—„Оперативнай сводка. Северодвинскай направленииде хатығ харбазығ соонда Севернай Двина суғча пістінъ войсколар нинче-де аал алганнар. Хызыл войсколарнынъ кўстіг сабыстарынанъ союзниктер паза ахтар тисчелер. Шенкурскай уездте совет ўлгүзі хатабох тиксі турғызыл парған“.

— Андағ газета хайданъдыр?—мин Костяданъ сурғам.

— Москваданъ.

— Союзниктер тизіп пастапчатхан осхастар,—Королёвтынъ хыринда чатчатхан чиит тоғысчы чоохтаан.—Суднолар көп парчалар, че прайзы толдыра грузтығлар.

— Я, ўретчелер,—пазын икіп салған Королёв.—Че нима чох, русскай чирні зе хада тартып апар полбастар. Олар мында пістінъ Северні колония идіп, санъайға даа халарға сағынғаннар! Нимее чарабин пардылар!

Подпольщиктернінъ чоохтасчатханынанъ піліп алғабыс, табылған винтовкаларнанъ Хызыл Армиянынъ частътары городсар чағдап одырза, боевой действиені пастачанъ Архангельсктегі тоғысчыларнынъ отряды тирінгедег бе хайдағ.

ЧИЫРГІ ЎЗІНЧІ ГЛАВАЗЫ

Погребте

Хысхы пасталыбысхан. Англичаннар паза американецтер кўскўдөк, французтарнынъ соонанъ, пістінъ городты халғыс салғаннар. Войсколығ пароходтар харасхы харааларда парғлапчатчанънар.

Амды Архангельскте ах гвардеецтер Миллер генералнынъ устаанынанъ халганнар.

Соломбалада хызыллар ах гвардеецтерні хырчалар паза түрче ползох Архангельскті алып аларлар тіп чазырбин чоохтасхлап сыхханнар.

Пірсінде Севернай Двинанынъ саринанъ атыстар истіле түскен. Піске нима полибысханынанъар чоохтирға кирек чох полған. Піс ол кўнні хачанох сахтаан полғабыс паза ол кўн табырах чидерін пілгебіс.

Костянанъ піс удур-төдір көрізібіскебіс, саналарыбысты чазыр салып, хазаалар аразынча ханалар азыра, хончых улицазар сых килгебіс.

Піске пу инъ киліскек паза хорғыс чох чол полған—хазааларча, ханалар азыра. Пір дее кізі тохтатпас, тутпас, че піс Двиназар табырах чит парарбыс.

Піс Никольскай проспекте хызыл сүбірегестер палғанған мылтыхтығ тоғысчыларнынъ отрядын көр салғабыс. Площадьча солдаттар чўгүрісклеп паза атып турғаннар. Олар ниннеріне хызылох сүбірегестер палғап салған полғаннар. Че ын событиелер Двинада иртчеткеннер.

Суғча, халын пустарны талағлап ала талай саринзар ледакол „Минин“ пароход парчатхан. Ледаколнынъ ікі чалбах трубазынанъ хойығ хара түдүн поғырап турған. Кочегарларға көске аябасха чахығ пирілген одыр.

Ледаколда уйынъ-айынъ түсчеткеннері ырагын даа, чар хазынанъ, іле полған.

Манъзыттығ чўгүріс аразында хайди ла полза таарлалған тағ осхас тюктарны, хаптарны, чемоданнарны палубаданъ ам даа хыя албаан полтырлар. Военнай папахалар паза башлыктар аразында шляпаларны, пөзік каракуль пөріктерні паза платтарны танаадағ полған.

Архангельсктегі пайларнынъ кѳбізі ледокол-
данъох граница озаринзар тисклеп сыхханнар.

„Минин“ ледоколнанъ хада талайзар „Ярос-
лавна“ теен улуғ паровой яхта парған. Ағаа
ах гвардеештер сыысча чох иде одырғлап ал-
тырлар.

Кѳп ниместеп пірікклеен тоғысчылар паза
матростар чар хазынанъ чўс парчатхан судноны
винтовкананъ атхлап турғаннар.

Піс Костянанъ хада улуғ нимес турачахтынъ
оградазында чазыныбызып, азых хаалха ізігіненъ
Двиназар харахсынғабыс.

Әх, пістінъ винтовка полған полза!—чоохтаан
Костя.—Андада атып кѳрерчікпіс... Че чўгўренъ
андар!

Піс матростарох чіли, мѳкейіп алып, суғ ха-
зынзар чўгўріс киліп, чарзар кѳдіріл парған катер
кистінзер чазыныбысхабыс.

— А Миллер позы хайдадыр?—катернінъ
корпузы кистінде пісненъ хада турчатхан тоғыс-
чыларнынъ пірсі сурған.

— „Мининде“,—нандырған ікінчізі.—Анынъ
прай штабы нинче кўн „Мининде“ тур парир!

— Ол піди парыбызар чоғыл ба! Пуссар сы-
ғарға кирек!

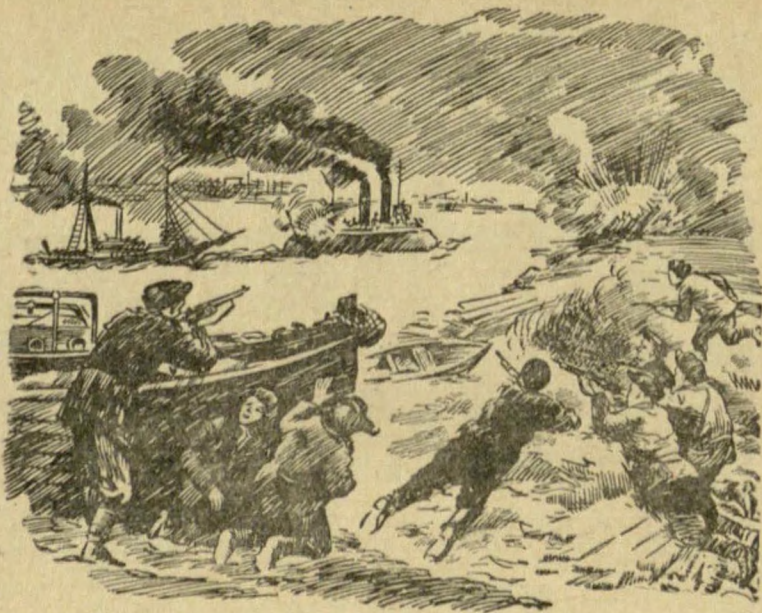
— Чалғыс винтовкаларнанъ на ледоколны тут
полбассынъ. Мында орудие полған полза! Капи-
таннынъ тахтачағын паза рульын кѳстеп тар-
тыбысса.

Тоғысчылар, ледоколны атып ала, сўрізіп
ырах чўгўріскеннер. Кинетін „Мининде“ орудий-
най атыс нызыри тўскен.

— Чат!

Піс харзар тўсклебіскебіс.

Пастағызынынъ соонча ікінчі атыс нызыри
тўскен, ананъ, тізенъ, ўзінчізі.

Пір снаряд пулут ла осхас харны паза хара тас тозынын воздухсар кӧдіріп, чар хазында чара чачырап парған. Ікінчізі кічіг ағас тигірибнінъ чабиина тенъен.

— Ўрӱккеніненъ хайдар даа атыпчатханын пілінминче.—Хатхырыбысхан чиит матрос, тістенекти турып паза причал тумбаларынынъ кистінде чазынып ала. Ол, винтовканынъ магазинына обойма соонанъ обойма суғып, манъзытнанъ кӧстеп, ледаколзар атхан.—Эх, хорығыбысханнар! Нӧӧс парыбызарлар, айналар!..

— Чорых ағырыға хаптырынъар!—хайдаг-да апсах ах гвардеецтерні харғаан.

„Минин“ ырахтанъ ырах ла парып одырған.

Піс Соломбаланынъ ӧн уликазынзар айлан килгебіс. Хызыл флагтар анда мында ла чалбы-

раныс турғаннар. Тоғысчылар хызыл сүбірек палғанглап алып, колонналарда ырласхлап ала парғаннар.

Городха Хызыл Армиянынъ частьтары кірібіскеннері пїлдістіг полған.

— Николай Ивановичке тоғазып аларға килісчєнь полза!—теем мин.

— Амды ағаа манъ чоғыл, пістенъ полар,—тоғысчыларнынъ колонназына хозылып ала, нандырган Костя.—Соонанъ тоғазарбыс.

Мин Костянанъох хости турыбысхам. Піс оларнанъ хада прай Соломбалача чўргебіс.

Костя, ойнап нимес, пір ле нимезер кўргєн чїли пазып одырған паза тоғысчылар ырлапчатхан ырны нїске, ўзїкти сўў тарт турған. Ол ырыннъ сўстерін пїлбеєніненъер ырласта соона халып, ырларнынъ халғанчы ла сўстерін хаап хал турған.

Майых парып паза чўреебіс кўдіріл парып, піс ибзер иирзер ле килгебіс.

Мин узирға иткем, че ол туста піссер Костя ойлап килген.

— Димка, прожектор кўрєрге паранъ! Сїліг!

Піс оградаа сығара салғабыс. Сыырыхтырча. Пўзікте улуғ уғаа даа арығ чылтыстар кўйгеннер. Прожекторнынъ нїске сузы тигірче сустал турған. Ол пірде тураларнынъ чабиина тўскєн, пірееде, тізєнь, тигірнінъ нымзах харасхызына урынған чїли, кинетін ах пўзік столба чїли, хатабох кўдіріл турған.

Піс, прожекторға хынып, аны усханча кўр турғабыс.

Соох полған.

— Амды пабам айланар,—чоохтаан Костя паза сағысха тўзібізіп хозыбысхан:—Сынап атып салбаан ползалар...

— Атпааннар,—Костяны часхарып киртіністіг нандырғам мин.—Николай Иванович чоохтаан хайза!

— Ол хачанох чоохтаан... Че пуларға амды пирерлер! — Костя мунзуриин Орликовтарнынъ квартиралары саринзар кӧзідіп, кизенген.

Кӧзенектерденъ тюлевой занавескалар ӧтіре тастынзар, харда ах квадраттарданъ сусталып чалтырама чарых сабыл турған.

— Амды совет ўлғүзі полар!—чоохтаан Костя, анынъ харахтары чылтыраза тўскеннер.—Олғаннарға нимее ле хынзалар, ағаа ўгрэнерге чарир.

— А син чи, Костя, нимее ўгрэнерзінъ?

— Мин инженер поларбын.

— А инженерлер ниме итчелер?

— Мин океанда чўс чӧрченъ пароходтар идербін. Улуғларны! Соонанъ чирче чӧрчеткен, суғча чўс чӧрчеткен, воздухча учух чӧрчеткен машина изобретать поларбын.

— Хайди изобретать поларзынъ син, Костя?

— Ўгренип алзамох изобретать полибызарбын. Советскай ўлғу тузында тоғысчыларға тоғынарға ниик ползын тіп, кӧп аймах машиналар кирек полар...

— А мин ноо ниме изобретать полипалчанъмын за?

— Син андағ тура изобретать полип ал... — Костя читіре чоохтабаан.

Ізік сыхти тўскен. Сиден істінзер хайдагда кізілер кір килгеннер. Оларны танып алчаа чох полған.

Костя погребтінь кӧлеткізінде чочая одырыбызып, маға хол сабысхан: „Одырыбыс!“

Піс тынминысхабыс паза хыймырабиндааызып, харда одырып сахтаабыс.

— Кем пу?—тіп сыбыранып сурғам мин.

Костя холынанъ пазох сабысхан: „Тапсаба!“

Таныс ниместер ізік хыринда полған парад-най ізіктінъ пѳзік кірлезінзер сыхханнар. Олар-нынъ пірсі звонок кнопказын хайди пазыбысха-ны кѳрінген.

Пасхыссартын Юрий Орликовтынъ ўні ис-тіле тўскен.

— Кемдір?

— Азынъар!

Чоғар ізік чабыла тўскен.

Килгеннер ікінчізін сығдыратханнар, уғаа-тынъ тоғдырадып пастааннанъар, ізік тее тітіре-зе парған. Килгеннернінъ хайзы-да сала ла ис-тілдіре, че тарынып хырызыныбысхан.

Чоғар ізік пазох азылыбысхан, че амды ипчі-кізінінъ ўні, Маришанина тѳй ўн хорых парып сурған:

— Кем кирек?

— Юрий Орликов.

— Ол чоғыл.

— Чойланчалар!—сыбыраныбысхан Костя.

— Азынъар!—хатығлааннар алтынзартын.

Мариша пасхыстанъ тўзіп, ізікті азыбысхан. Кізілер сиберлеп чоғар сығыбысханнар.

Піс пілібіскебіс: хызыл армеецтер Юрий Ор-ликовха килгеннер.

Чойланчалар, чойланчалар, чойланчалар! Піс хызыл армеецтерзер чўгўр парып, Орликов ибде тіп чоохтабызарға иткен полғабыс. Ол пірее чирде чазыныбысхан, неке. Киртінменъер пу ай-наларға! Ол мында, ибінде чазынча, пу прапор-щик, ол большевиктерні хоптаан паза поэзы оларны арестовать полған, а ол атхлап таа сал-чанъ полар! Ана ол хоптабысхан Костя Чижов-тынъ пабазын.

Я, піс чүгүрерге тимде полғабыс, че олох туста Орликовтарнынъ чазыттап чөрченъ ізігі азыла тўскен. Кем-де сых киліп, көөлче хана тўзінче пістінъ сарибыссар, погребсер киліп одырған. Мин чидікпин соохха тітірес турғам. Костя погребтінь стеназынзар аннанъох тынь чағын сыыныбысхан.

— Пу Юрка,—сыбыраныбысхан ол.—Тсс...

Сынап таа пу Орликовтынъ оолғы полған. Ол, аар-пеер харахсынып, ўр ниме стурған. Соонанъ погребсер санъай сағынып пас киліп, ізикті аза тартып, андар кире салған. Ол пілдіртпин городтанъ хараа парыбызарға улып, погребте харааға читіре сахтирға сағынған одыр.

Мин онъарыларға даа манънанғалахта, Костя погреб ізигінзер сегіре тўзіп, тимірін пиктебіскен.

— А-а-а... туттырдынъ ма!—сегіріпала ўриніп хысхырған Костя.—Туттырдынъ ма, хаарған ах айна!

Мин, хахаанымнанъ, ам даа тур полбин хар ўстўнде одырғам. Юрка Орликовха тизіп чўгўрібізерге киліспин парды, аны Костя Чижов тудып алған! Мына амды син, Юрка, саназарзынь! Прайзынынъ ўчўн—Мишка Сычовты тағычахта кинеткен ўчўн, Гришка Осокинні соххан ўчўн, позынънынъ барствовать полғанынынъ ўчўн, Костя Чижовтынъ пабазы ўчўн, прай син хоптаан паза арестовать полған кізілернінъ ўчўн!

— Ас!—хорығып хырлаан Орликов.—Оолағас, астах!

Ол „иллюминаторзар“ көрп, ылғап таа турған осхас полған. Ниме чох, андағ даа полза син, хачан Гришка Осокиннінъ пурныннанъ хан ахчатханда хатхыр турғазынъ! Син хатхырғазынъ, хачан харибзер син апарчатхан тоғысчыларнынъ палалары ылғапчатханда!

— Туттырдынъ, туттырдынъ!—хысхырарын паза сегілерін тохтатпаан Костя.—Димка, пар хығыр пістінънерні!

Орликов „иллюминаторзар“ холын сунған, мин анынъ холындағы револьверні сизін салғам.

— Костя, арачылан!—хысхырыбысхам мин.

— Ас, тіпчем!—сыылабысхан Орликов.—Ас, а то атып саларбын!

Костя „иллюминаторданъ“ тоғыр сегірібіскен. Че Орликов атыбызарға хорығыбысхан. Ол атты-бысса, турада истіп саларлар тіп сағынған.

— Димка!—маға хысхырыбысхан Костя.— Син нимее турчазынъ! Чүгүр, хығыр...

Орликов револьверін алыбысхан, ананъ сыбы-раныбысхан:

— Чарабас, оолах! Мин саға ахча пирем. Амох ахча пирем. Ас, сурынчам синненъ... по-жалуйста, астах!

— Ахча?! Садып аларға хынчазынъ! Мына пу нимее хынминчазынъ?!—Костя мунзуруғын кѳзіткен.

Мин соохтанъ паза хорыхханымнанъ тісте-рімні тырсладып ала, пасхысча Орликовтарнынъ квартираларынзар кире салғам. Мин чоохтан полбаам, килегейленгем:

— Оланда... погребте! Піс аны... тудып алғабыс. Ол... Костяны ѳдірібізерге... иткен! Табыраанча!..

... Мин паза пір дее пилінминчем. Ол иирде мин соохха хаптырып ағырыбысхам. Мин идім ізіп паза улаарып нинче-де кўн тѳзекте чатхам. Маға пістінъ улица, игірли аххан Соломбалка, Севернай Двинанынъ харлығ чалбах кѳні чазызы кѳрінчеткен чіли пол турған. Мин пароходтар-нынъ узада хығырчатхан гудоктарын искем, Костя Чижов нанчымнынъ сағысырастығ, че час-калығ харахтарын кѳр турғам.

Изен ползын Советтер!

Максимум ағам сеттерін пазох комнатада час салған. Марттағы чикпек чил сағыбаан-хайт-паан чылығны ал читірген. Ам даа іле нимес, че иирде часхынынъ чүрек кӊдірчеткен танығлары апсахты тыстандырбинчатханнар паза бріндірчеткеннер.

Мин ол памятнай иирде соохха хаптырып паза хорғыстығ киректі кӊріп, тӊзекте пір айға читіре чат салғам.

Мақсимум ағам мині поэ хайраллаан. Ол бстеп ала кровать хыринда хайынчанъ. Ол минінъ температурамны синеченъ, тир сығара чай ізірт турған паза минінъ хынчанъ на поморскай ырларым ырлачанъ. Хайран минінъ ағачаам!

— Ёр ниместенъок, палам, ала пуғалар тударға парарбыс!—минінъ кӊӊм кӊдіріп, чоох-таглап турған ағам.

Костя кӊннинъ сай, хачан школаданъ нанчатса, піссер кірченъ.

— Пілчезінъ ме, хачан мин ізіг суға кӊй парып чатчатханымда, син минзер килченъзінъ...—сағысха кирген Костя.—Ол хачанох полған. Піс андада Антон абаамнанъ Николай Ивановичсер письмо ал чӊрченъ полғабыс.

— Я, хачан хачанох, ахтарнынъох тузында,—напдырғам мин.

Сынап таа, прай ол ниме уғаа даа ёрде полған чілі пілдірген. Амды піс прай нимелерденъер: Мхиденъер дее, Мудьюгтанъар даа хорыхпин тыыда чоохтасхабыс. Сағынарға, чоохтазарға, мечтатъ поларға мындағ свобода парда хайдағ чахсыдыр!

Пірсінде, хачан мин кроватьтанъ турып пастаанымда, Костя чӊгӊр килген. Ол ниме-де

хысхырған паза сегірглеен, хатхырглаан. Ол ниме чоохтапчатханын мин пірдее дее піл полбаам. Ол, амырап парып, сала онъарылыстығ чоохтаан:

— Хайди син піл полбинчазынъ! Танъда пабам килче! Танъда! Ура-а! Ол атығып турарын паза хысхырарын тохтатпаан:—Танъда! Ура-а!!!

Пазағы кўн сынап таа котелщик Чижов ибінзер айланған. Че мин аны ам даа көрбеем.

... Позырах кўн полған, аннанъар олғаннар школаа парбааннар. Олар улицада ойнааннар. Мин оларны көзенектенъ көргем.

Костя тумбада хызыл флагтығ турып алып, олғаннарға ниме-де уғаа хыныснанъ чоохтаан. Ол ойында хызыл гвардеецтернінъ отрядынынъ командирі полған полар. Флаг анынъ пазынынъ ўстўнде ниик чалбыран турған, минінъ нанчым сынап таа командирге тўй полған.

Улицадағы көртіктер ам даа чатчатханнар, че кўн оларға паза сағылбаан. Көртіктер харалып, чабырыл тўсклебискеннер, оларға чадарға ўр халбаан. Ыр ниместенъок часхы кўн оларны санъай хайылдырыбызар.

Олғаннар „ура“ тіп хысхырғаннарын истіп салғам. Олар сегірісклееннер паза холларын пулғааннар. Костя Чижов оларға нимеденъер-де уғаа хынығ чоохтаан одыр.

Олғаннар ам даа сегірглееннер паза хысхырғаннар, че кинетін Костя тумбаданъ сегірібіскен паза холынанъ суғзар көзідіп, андар чўгўрген. Олғаннар улицаа өткін, өрчіліг табыстарын толдырып, постарынынъ командирінінъ соонча ўкўс салғаннар.

Олар анда ниме көр салған полчанънар?

Мин позым ибденъ сығара ойлап, ниме пол парғанын піліп аларға хынғам. Че маға ибде ам даа пір кўн одыарға кирек. А танъда мин школаа парам.

Мин ұр нместок автомобильнінъ кўзірегіне тўй, пасхачыл нызырах истіп салғам. Мин сўлейкее чапсын парғам. Че ол сынап грузовой автомобиль полған!

Көзенек рамазынынъ ағастарынынъ аразынанъ алнындағы терпектері кўріне тўскеннер. Грузовик тарғынах, тахталғалах чолча чадап ла иртіп турған. Пістінъ улищача амға читіре пір автомобиль дее иртпеен. Грузовикте пір хызыл флагычах хызар турған.

Олғаннар, атығып, харға патып ала паза хысхырып ала, машина хыринча чўгўрізіп одырганнар.

Мына грузовик пістінъ тура хыринда тохтабысты. Чох, ол харға пат парбаан. Шофёр машинаны ънетін тохтадыбысхан тіп, ол ізкті кўблче азып, кабинаданъ сыхханынанъар сағынарға кирек полған. Анынъ соонанъ кабинаданъ пасха кізі сых килген. Ол пасха кізі нимес, поэ Николай Иванович полған.

Кузовтанъ пазох пір кізі сығара сегірген. Костя олох туста анынъзар ойлап килген. А мин, конечно, андох сизін салғам: пу Костянынъ пабазы, котелщик Чижов.

Николай Иванович, Костянынъ пабазы, шофёр паза олғаннар пістінъ комнатазар кіргеннер.

— Палыхтирға тимненчезінъ ме?—тіп Николай Иванович ағамны хучахтабысхан.—Мин сині хачаннанъох пеер кўрбеем, апсах!

— Оолғым палазынанъ иском синінъ ам даа машиналарнанъ на тартысхатханынъны,—чалтанып ала нандырған ағам.—Я, син чиитсінъ, пістінъ чазыбыстынъ аразы он час полар. А мин поэмынынъ кимечеемненъ кўп нместенъ палыхтапчам. Че пўўл чочаан паза кўйтік палых полча. Ол времялар нимезок...

— Амды саға пенсия пирерлер, апсах!—ачых-чарых чоохтаан механик. —Позынънынъ вегинъде тоғынғазынъ, че амды сининъ чазынъда тына-нарға килісче. Че кӱрдек, Максимыч, хайдағ чуртас пасталча! Наа чуртас—пароход компаниязы чох, Макаровтар чох, Ульсен-нер паза Фонтейнестер чох, Орликовтар чох. Амды піс, Максимыч, прай нименинъ эзібіс! Заводтарнынъ даа паза пароходтарнынъ даа—эзібіс!

Костянынъ пабазы минзер одырыбысхан.

— Чазылчазынъ, я? Че чахсы! Боевой ол-ганнар!

Мин ол улуғ нимес, чалбах сӱӱктіг, чобал парған, че андағ даа полза хормачы паза сала чодым арах кізізер кӱрчеткем.

— Мына пістінъ дее улицада ўлўкўн. Прай-зыни нимес, пілдістіг.—Чижев пазын потолоксар, Орликовтар чуртаанзар, икібіскен.—А сірер клад тілеезер чахсы чуртасха. Аны тілирге кирек чох, аны чаалап аларға кирек, ананъ пўдірерге! Я, сірер постарынънина чидіп алғазар, молодецсер! Чахсы полыс пирдінъер...

Чижев тапсабинысхан, кўлімзіреп ала соонанъ прай олғаннарзар айланып сурған:

— Амды сірерге, харындастар, ўгренерге ле. Прай праволар пар! Совет ўлғўзі аны сірерге ал пирген. Ўгренерге хынчазар ба?

— Хынмин за!—хатыг арах чоохтаан Костя. Олганнар суулаза тўскеннер. Улуғларданъ оларнанъ хада ам даа пір дее кизи іди сын паарынанъ ынархазып чоохтаспаан полған.

— Че нимее ўгререрзер?—сурған Николай Иванович.

— Капитанға,—арынып ала чоохтаан Гриша Осокин.—Капитанға чарир ба?

— Мин механик поларбын,—чоохтабысхан Костя Чижов.—Паза изобретатель...

— Кирек нима,—чоохтаан Костянынъ пабазы.—Кўскўденъ сығара Соломбалада морской школа азылар. Анда сірерні кўп нимее ўгрет саларлар. Че кем хынчатса—Москвазар алай ба Петроградсар даа чарир. Ўгредіг—ол улуғ кирек!

Піске морской школа! Пу піс іди ўр сағынған чуртастынъ пасталчатханы полған.

Николай Иванович паза Чижов Максимыч ағамнанъ анымчоохтасханнар. Котельщик Чижов олганнарға харағын сығыбысхан.

— Че сірер, мин сағынчам, грузовикненъ ойлат пар килерге отказ полбасчыхсар.

Мына хайда-хайдар суум-саам улыбысханнанъар Николай Иванович хатхырып ала хулахтарын холнанъ чаба тудыныбысхан, а пістінъ кирі хоосха Матроско, хорыхханынанъ пес ўстўне сығара сегірібізіп, кўзенъе кистіненъ ўрўгіп пахлап одырчатхан.

Хынчалар ба ни зе олганнар грузовиктенъ ойлат чўр килерге? Кем отказ полчанъ андағ хыныг нимеденъ. Пістінъ пірдеебіске тўреенненъ дее ала автомобильненъ ойлат чўрерге киліспеченъ.

Мин пўриимні хаап алғам.

— А син хайдар?—сурған ічем.—Саға ам даа ирте тасхар. Танъда ла чарир.

Мин ачырғаныбысхам. Прай олғаннар грузо-викненъ парарлар, а маға, тізенъ, ибде одыарға кирек!

— Пўўн чылығ,—теен Николай Иванович. Піс аны кабинаа одыртып аларбыс.

Конечно, анзы угаа чახсы—кабинада парарға. Улархастығ! Кузовта олғаннарнанъ хада хынығ арах, неке. Прай ибіре кўрінче—алнынзар даа, соонзар даа, тоғыр даа сариларынзар. Паза пірсі олғаннарнанъ даа чоохтазып одыарға чახсы.

Мині кузовсар одыртсыннар тіп сурынғам.

Машина иргі полған, шофёр рукоятканы мотор нызыраанча ўр толғаан. Грузовик тибіреп сыххан, олғаннар абыдылып, ўріністіг хатхырыс-хлабысханнар.

Піс Соломбалка суучахтынъ чар хазынзар сығып алғабыс, машина табырах арах пар сыххан. Костя, кабинанынъ решётказына тудынып турып алып, поэынынъ хызыл флагын пўзік иде тутхан. Флаг чилге чалбыран турған паза пістінъ пазыбыс ўстўнде тырслап одырған.

Тахтачах алнында грузовик, суғ тартчанъ бочкалығ атты иртіріп турыбысхан. Ол туста кузовсар онча даа Соломбаладағы олған-узах одырып алған полар.

Тахтачахтанъ ирткенде машина Соломбалача иргі мотор нинче ле сыдасханча тимер табырах парған.

Піс, кузовтынъ бортынанъ паза удур-тўдір тудынызып алып, одырғабыс паза хысхырғабыс. Че піс поэыбыстынъ даа ўнібісті испеебіс. Часхы чил хулахтарыбыста суулап паза табысты ырах иде хаапчатхан.

Чолнынъ ікі саринча тураларда хызыл флаг-тар ирте саап одырғаннар паза стеналарда—андағох, піс „Изен ползын Советтер!“ тіп хатап-

хатап адапчатхан осхас, пічіктіг хызыл товарлар
кбрін хал турғаннар.

А удур, чылыг чилліг паза пастап ла килген
хустарнынъ ѳрчіліг табыстарынанъ хада, Солом-
балада пістінъ часхыбыс чит сыххан.

ОГЛАВЛЕНИЕЗІ

<i>Пастағы главазы. Анымчоҳ, пабань!</i>	3
<i>Ікінчі главазы. Матростынъ ўлузі</i>	9
<i>Ўзінчі главазы. Аға</i>	12
<i>Тўртінчі главазы. Соломбада</i>	19
<i>Пизінчі главазы. Часхы</i>	30
<i>Алтынчы главазы. Палыхтирға</i>	35
<i>Читінчі главазы. Шгорм</i>	40
<i>Сигизінчі главазы. Піс клад тілепчебіс</i>	43
<i>Тоғзынчы главазы. Олар нимее килгеннер?</i>	53
<i>Оннынчы главазы. Костя Чижев хазарға тимненче</i>	60
<i>Он пірінчі главазы. Орликовтар көглесчелер</i>	67
<i>Он ікінчі главазы. Котёл арығлачанънар</i>	72
<i>Он ўзінчі главазы. Азых клапаннар</i>	83
<i>Он тўртінчі главазы. Костянынъ чазыттығ нимезі</i>	88
<i>Он пизінчі главазы. Саай пол парған</i>	92
<i>Он алтынчы главазы. Парлығ шаландадағы механик</i>	100
<i>Он читінчі главазы. Хысхыда</i>	105
<i>Он сигизінчі главазы. Клад тілирге</i>	115
<i>Он тоғзынчы главазы. Корабльларнынъ сыыраттары</i>	119
<i>Чибіргінчі главазы. Арығ воздуха</i>	125
<i>Чибіргі пірінчі главазы. Таптыбыс!</i>	130
<i>Чибіргі ікінчі главазы. Тиріг пар!</i>	137
<i>Чибіргі ўзінчі главазы. Погребте</i>	143
<i>Чибіргі тўртінчі главазы. Изен ползын Советтер!</i>	152

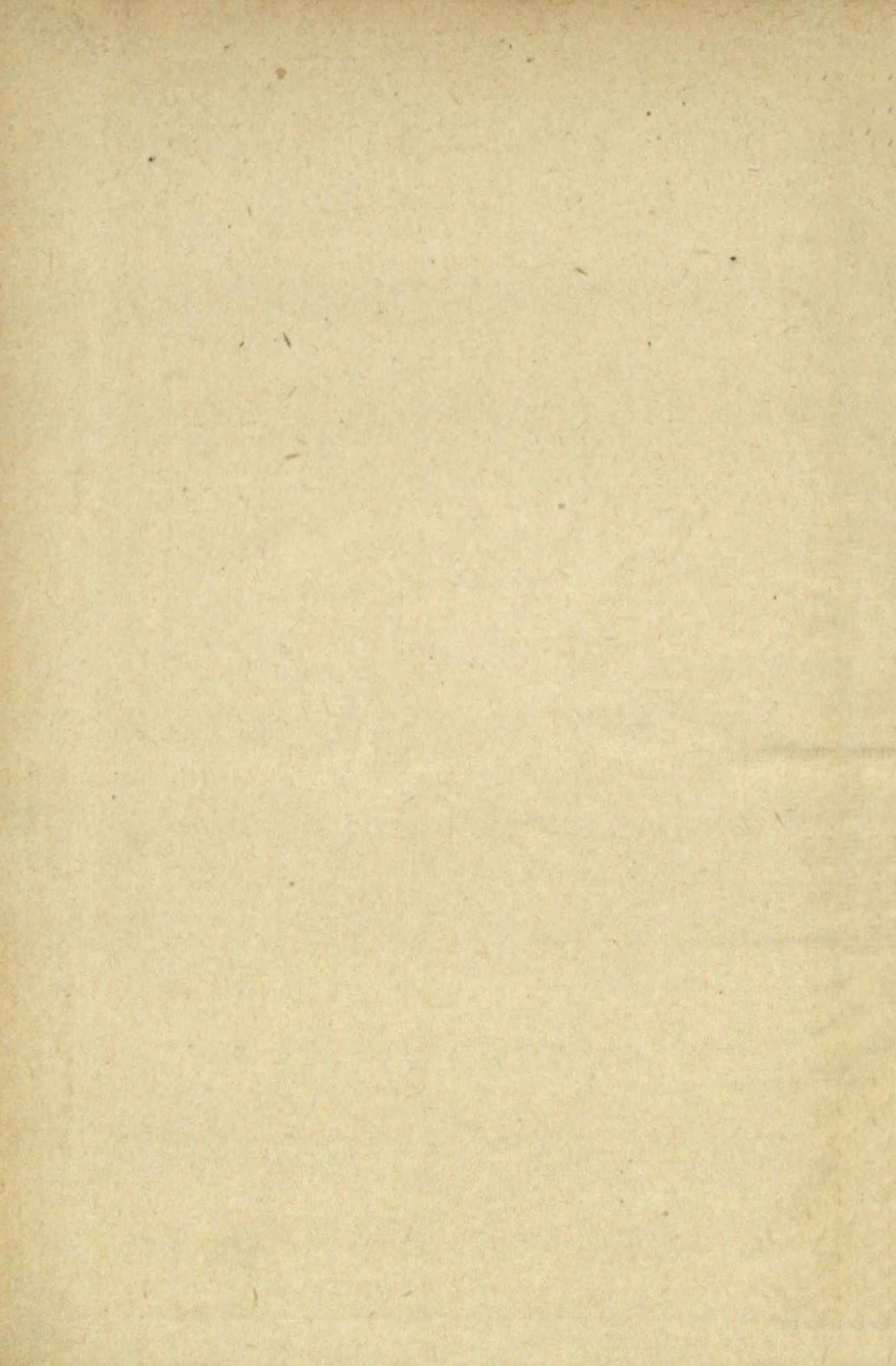
Редактор Е. А. Сунчугашева.
Корректор А. А. Чеме́нева. Тех. ред. Г. Е. Черно́морцев.

Подписано к печати 9 декабря 1953 г. Л400264. Печатных лист. 10. Уч.-изд. листов 6.8.
Тираж 1000 экз. Зак. 4003. Типография из-ва „Советская Хакассия“, г. Абакан.
Цена 3 руб. 50 коп.

ТҮЗЕДІГЛЕР

Страница- зы	Строказы		Печататься полыл парған	Хығырарға кирек
	усту- ненъ	алты- нанъ		
14	—	1	төкпинеч	төкпинче
57	1	—	хайда-да	хайда-да
—	2	—	саланнар	салғаннар
96	—	12	тоғынчанъда	тоғынчанъда
106	18	—	чүткен	чүткен

Детство в Соломбале.

Паэзы 3 сал. 50 ахча.

